T.C.

KAFKAS ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İKTİSAT ANABİLİM DALI

TÜRKİYE'DE EKONOMİK BÜYÜME, CARİ İŞLEMLER BİLANÇOSU AÇIKLARI, DIŞ BORÇLANMA İLİŞKİSİNİN ANALİZİ (1980- 2013)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

NURCİHAN KIRPIK

TEZ YÖNETİCİSİ

DOÇ. DR. ADEM ÜZÜMCÜ

KARS - 2015

T.C.

KAFKAS ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ' NE

Nurcihan KIRPIK'a ait "Türkiye'de Ekonomik Büyüme, Cari İşlemler Bilançosu Açıkları, Dış Borçlanma İlişkisinin Analizi (1980-2013)" konulu çalışma, jürimiz tarafından İktisat Anabilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak oybirliği ile kabul edilmiştir.

Öğretim Üyesinin Ünvanı, Adı ve Soyadı	İmza
Doç. Dr. Adem ÜZÜMCÜ	.....
Yrd. Doç. Dr. Deniz ÖZYAKIŞIR	.....
Yrd. Doç. Dr. Sebahattin YILDIZ	.....

Bu tezin kabulü Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun ...../...../2015 tarih ve ...../..... sayılı kararı ile onaylanmıştır.

UYGUNDUR
...../...../.....

Doç. Dr. Mustafa Özdemir

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

YEMİN METNİ

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum, **"Türkiye'de Ekonomik Büyüme, Cari İşlemler Bilançosu Açıkları, Dış Borçlanma İlişkisinin Analizi (1980-2013)"** adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım kaynakların kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

16./03./ 2015

Adı Soyadı: Nurcihan KIRPIK

İmza:

DECLARATION

I hereby declare that this master thesis titled as "An Analysis of Economic Growth, Current Account Balance Deficit and Foreign Debts Relationship in Turkey: 1980-2013" has been written by myself in accordance with the academic rules and ethical conduct. I also declare that all materials benefited in this thesis consist of the mentioned resourses in the reference list. I verify all these with my honor.

16./03./ 2015

Adı Soyadı: Nurcihan KIRPIK

İmza:

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **I**

ABSTRACT ..... **II**

ÖNSÖZ ..... **III**

KISALTMALAR ..... **IV**

TABLO LİSTESİ ..... **VI**

ŞEKİL VE GRAFİK LİSTESİ ..... **VIII**

GİRİŞ **1**

BİRİNCİ BÖLÜM

İKTİSADİ BÜYÜME:

KAYNAKLARI, BELİRLEYİCİLERİ VE BÜYÜME TEORİLERİ

1.1. İktisadi Büyüme: Tanımı **4**

1.2. İktisadi Büyümenin Kaynakları **4**

1.3. İktisadi Büyüme Oranı ve Ölçümü **6**

1.4. İktisadi Büyümenin Uzun Dönemde Belirleyicileri **7**

1.5. Büyüme Teorileri **8**

1.5.1. Klasiklerin Büyüme Yaklaşımları 8

1.5.1.1. Adam Smith ve Büyüme Üzerine Görüşleri 8

1.5.1.2. David Ricardo' nun Büyüme Görüşü 9

1.5.1.3. Malthus'un Büyüme Üzerine Görüşleri 11

1.5.1.4. Schumpeter'in Büyüme Yaklaşımı 12

1.5.1.5. Karl Marx'ın Büyüme Yaklaşımı 13

1.5.2. Modern Büyüme Teorileri 16

1.5.2.1. Keynesyen Statik Analiz ve Durgunluk Süreci 17

1.5.2.2. Domar Büyüme Modeli 18

1.5.2.3. Harrod Büyüme Modeli 20

1.5.2.4. Harrod - Domar Modelinin Değerlendirilmesi 24

1.5.2.5. Neoklasik Büyüme (Solow) Modeli 25

1.5.2.6. İçsel Büyüme Modelleri (İBM) 30

İKİNCİ BÖLÜM

DIŞ TİCARET, CARİ İŞLEMLER BİLANÇOSU (CİB) AÇIKLARI VE DIŞ BORÇLANMA: NEDENLERİ, BELİRLEYİCİLERİ VE ETKİLERİ

2.1. Ödemeler Bilançosu ve Dış Ticaret Açığı 35

2.1.1. Ödemeler Bilançosu 35

2.1.2. Ödemeler Bilançosu Ana Hesap Grupları 36

2.1.3. Dış Ticaret Bilançosu 39

2.1.4. Dış Ticaret Açıklarının Nedenleri ve Dış Ticaret Açıklarına Karşı İzlenecek Politikalar 39

2.2. Cari İşlemler Bilançosu (CİB) Açıkları 40

2.2.1. Cari İşlemler Bilançosu (CİB) Açıkları ve Ekonomik Etkileri 41

2.2.2. Cari İşlemler Bilançosu (CİB) Açıklarının Belirleyicileri 42

2.2.3. Cari İşlemler Bilançosu (CİB) Açıklarına İlişkin Teorik Yaklaşımlar 47

2.3. Dış Borçlar ve Borçlanma 48

2.3.1. Dış Borçlanma: Kavramsal Yaklaşım 48

2.3.2. Dış Borçlanmanın Nedenleri 49

2.3.3. Dış Borçlanmanın Belirleyicileri 53

2.4. Dış Borçlanmaya İlişkin Teorik Yaklaşımlar 56

2.4.1.Klasikler 56

2.4.2. Neoklasikler 56

2.4.3. Ricardian Denklik Teoremi 57

2.4.4. Keynesyen Görüş 58

2.4.5. Parasalcı Görüş 59

2.5. Dış Borçlanmanın Ekonomik Etkileri 59

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE İKTİSADİ BÜYÜME, DIŞ TİCARET VE CARİ İŞLEMLER BİLANÇOSU (CİB) AÇIKLARININ GELİŞİMİ

3.1. Türkiye'de İktisadi Büyümenin Gelişimi 66

3.1.1. Türkiye'de 1923- 1950 Döneminde İktisadi Büyüme 66

3.1.2. Türkiye'de 1950-1960 Döneminde İktisadi Büyüme..... 69

3.1.3. Türkiye'de 1960-1980 Döneminde İktisadi Büyüme 72

3.1.4. Türkiye'de 1980-2013 Döneminde İktisadi Büyüme 74

3.1.4.1. Türkiye'de 1980-1990 Alt Döneminde İktisadi Büyüme..... 74

3.1.4.2. Türkiye'de 1991-2001 Alt Döneminde İktisadi Büyüme..... 76

3.1.4.3. Türkiye'de 2002-2013 Alt Döneminde İktisadi Büyüme..... 79

3.2. Türkiye'de Dış Ticaret ve CİB Açıklarının Gelişimi 81

3.2.1. Türkiye'de 1923-1950 Dönemi Dış Ticaret ve CİB Açıklarının Gelişimi... 81

3.2.2. Türkiye'de 1950-1960 Dönemi Dış Ticaret ve CİB Açıklarının Gelişimi... 83

3.2.3.Türkiye'de 1960-1980 Dönemi Dış Ticaret ve CİB Açıklarının Gelişimi.... 85

3.2.4.Türkiye'de 1980-2013 Dönemi Dış Ticaret ve CİB Açıklarının Gelişimi.... 87

3.2.4.1. Türkiye'de 1980-2001 Dönemi Dış Ticaret ve CİB Açıklarının Gelişimi . 87

3.2.4.2 Türkiye'de 2002-2013 Dönemi Dış Ticaret ve CİB Açıklarının Gelişimi .. 90

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE DIŞ BORÇLANMA VE DIŞ BORÇLARIN GELİŞİMİ

4.1. Türkiye'de Dış Borçlanma Süreci ve Dış Borçların Gelişimi..... 93

4.2.Cumhuriyet Öncesi Dönemde Dış Borçların Gelişimi 93

4.3. Türkiye'de 1923-1980 Dönemi Dış Borçlanma ve Dış Borçların Gelişimi 95

4.3.1.Türkiye'de 1923-1950 Dönemi Dış Borçlanma ve Dış Borçların Gelişimi.. 95

4.3.2. Türkiye'de 1950-1960 Demokrat Parti Dönemi Dış Borçlanma Süreci ve Dış Borçların Gelişimi 98

4.3.3. Türkiye'de 1960-1980 Planlı Kalkınma Dönemi Dış Borçlanma Süreci ve Dış Borçların Gelişimi..... 100

4.4. Türkiye'de 1980 Sonrası Dışa Açık Büyüme Dönemi Dış Borçlanma Süreci ve Dış Borçların Gelişimi..... 107

4.4.1. Türkiye'de 1980-1989 Özal Döneminde Dış Borçlanma Süreci ve Dış Borçların Gelişimi 107
4.4.2. Türkiye'de 1990-2001 Koalisyonlar Döneminde Dış Borçlanma Süreci ve Dış Borçların Gelişimi..... 112
4.4.3. 2002-2013 Dönemi Dış Borçlanma Süreci ve Dış Borçların Gelişimi 121

BEŞİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE 1980 SONRASI DÖNEMDE DIŞ BORÇLANMADA İKTİSADİ BÜYÜME VE CİB AÇIKLARININ ETKİSİ: UYGULAMA

5.1. Dış Borçlanma, İktisadi Büyüme ve CİB Açıkları İlişkisi: Literatür Tarama140

5.1.1. Dış Borçlanma ve İktisadi Büyüme İlişkisi: Yerli ve Yabancı Literatür ... 141
5.1.2. İktisadi Büyüme ve CİB Açıkları İlişkisi: Yerli ve Yabancı Literatür..... 144
5.1.3. Dış Borçlanma ile CİB Açıkları İlişkisi: Yerli ve Yabancı Literatür..... 147

5.2. Türkiye'de 1980-2013 Döneminde Dış Borçlanmada CİB Açıkları ve İktisadi Büyümenin Etkisinin Analizi: Ekonometrik Uygulama..... 148

5.2.1. Veri Seti ve Modellerin Tanımlanması 148
5.2.2. Serilerin Durağanlık Analizi..... 150
5.2.3. Modellerin EKK ile Tahmin Sonuçları 152
5.2.4. Eşbütünleşme Analizi ve Sonuçları..... 155
5.2.5. Nedensellik Analizi 157

5.3. Ekonometrik Uygulama Sonuçlarının Yorumlanması 159

SONUÇ 161

KAYNAKÇA..... 164

ÖZGEÇMİŞ 174

ÖZET

Küreselleşmenin günümüzde hız kazanması ülkeler arasındaki gelişmişlik farklarını giderek arttırmaktadır. Ülkeler arasındaki gelişmişlik farklarının azaltılmasında kuşkusuz dış tasarruflar veya dış borçlar önemli bir yere sahiptir. Dış borçlanma etkin kullanıldığında özellikle ekonomik büyüme ve üretken yatırımlar üzerinde büyük bir etkiye sahiptir. Türkiye'nin de içinde bulunduğu pek çok gelişmekte olan ülkenin dış borçlanmasının temel nedenleri arasında tasarruf yetersizliği, dış ticaret ve cari işlemler bilançosu (CİB) açıkları ve bütçe açıkları sayılabilir.

Türkiye'de geçmişten günümüze dış borçlar artış göstermiştir. Bu durumun ortaya çıkmasında dış ticaret ve CİB açıkları, tasarruf açıkları ve bütçe açıkları büyük rol oynamaktadır. Son on yılda bütçe ve mali disiplin nedeniyle Türkiye'de bütçe açıklarından daha çok tasarruf yatırım dengesizliğine bağlı olarak dış ticaret ve CİB açıkları dış borçlanmada önemli rol oynamıştır. Ayrıca enerji fiyatlarının hızla arttığı dönemlerde yüksek oranlı iktisadi büyümenin dış borçlanmada etkin olduğu görülmüştür. Ayrıca Türkiye'de kamu kesimindeki mali disiplin nedeni ile dış borçlanmanın son on yılda büyük bir bölümü özel kesimden kaynaklanmıştır.

Türkiye'de 1980-2013 döneminde CİB açıkları, iktisadi büyüme ve dış borçlanma arasındaki ilişkileri ekonometrik yöntemlerle analiz ettiğimiz bu çalışmada, EKK regresyon sonuçlarına göre CİB açıklarının dış borçlanmayı arttırdığı, iktisadi büyümenin dış borçlanma miktarını kısa vadede arttırsa bile uzun dönemde dış borç/GSYİH oranını azaltıcı etki doğurduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca eş bütünleşme ve nedensellik analizi sonucunda incelenen dönemde Türkiye örneğinde CİB açıkları ile dış borçlanma arasında eşbütünleşme ilişkisinin bulunduğu sonucuna ulaşılmış ve CİB açıklarından dış borçlanmaya doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulgusuna erişilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dış Ticaret Açıkları, CİB Açıkları, İktisadi Büyüme, Dış Borçlar, Türkiye, Eşbütünleşme ve Nedensellik Analizi

ABSTRACT

Nowadays with the rapid run-up of globalization, the levels of development among the countries dramatically differ from one another. External savings and overseas debt have great importance to minimize the differences of the developmental level among the countries. When overseas debt is used efficiently, it has significant influence upon the economic growth and productive investment. Among the root causes of overseas debt of the developing countries like Turkey, deficiency of investment, deficit of foreign trade and current account balance and fiscal deficit can be taken into account.

Debt of Turkey increases year over year. Deficiency of investment, deficit of foreign trade and current account balance and fiscal deficit play significant role in the increase of overseas debt. Due to budget and fiscal discipline, in last ten years overseas debt and deficit of current account balance played more important role than fiscal deficit related to the disparity of saving and investment. Besides in the periods of rapid energy prices increase, it was witnessed that high rate economic growth was efficient in foreign debts. Due to the fiscal discipline in Turkey, the major cause of foreign debts was private sector in recent ten years.

In this study in which the relationship of deficit of current account balance between 1980 and 2013 in Turkey, economic growth and foreign debts were analyzed with econometric methods, it was found that according to EKK regression results, deficit of current account balance increased foreign debts, and though economic growth increased the overseas debt in short term, in long term it has decreasing affect on the foreign debt / GDP. Besides at the end of co-integration and causality analysis in the studied period, it was found in Turkey sample that there is co-integration relationship between current account balance and foreign debts and it was found that there is one-way causality relationship from current account balance to foreign debts.

Key Words: Foreign Trade Deficits, Current Account Balance Deficits, Economic Growth, Foreign Debts, Turkey, co-integration and causality analysis

ÖNSÖZ

Bu tezin amacı, Türkiye'de 1980-2013 dönemi verileri yardımıyla iktisadi büyüme, cari işlemler bilançosu açıkları ve dış borçlanma arasındaki ilişkilerin ekonometrik analizinin yapılarak konuyla ilgili Türkiye iktisat literatürüne katkıda bulunmak olarak belirlenmiştir. Bu bağlamda, Türkiye örneğinde belirtilen dönemde dış borçlanmaya neden olan faktörlerin neler olduğunu ve bu faktörlerin olumsuz yönlerini kaldırmaya yönelik politikaların ortaya konması amacı da bu çalışmanın ortaya çıkmasında önemli rol oynamıştır

Çalışmada bu çerçevede, iktisadi büyümenin kaynakları ve büyüme teorileri yanı sıra, cari açığın belirleyicileri bağlamında cari açığa sebep olan dış ticaret açıkları ve diğer faktörler üzerinde durulmuştur. Ayrıca dış borçlanmanın nedenleri ve belirleyicileri ele alınarak Türkiye' de 1980-2013 döneminde iktisadi büyüme, CİB açıkları ve dış borçlanmanın gelişimi ve dönemsel değişimler ekonometrim analizlerle incelenmeye çalışılmıştır.

Bu çalışma konusunun belirlenmesinde ve hazırlanmasında büyük ölçüde bana yol gösteren ve tezin her aşamasında bilgi ve yardımlarını esirgemeyen tez danışmanım Doç. Dr. Adem ÜZÜMCÜ'ye sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca, çalışmanın her aşamasında manevi desteklerini esirgemeyen aileme sonsuz teşekkürler...

Nurcihan KIRPIK

KARS-2015

KISALTMALAR

AB : Avrupa Birliği

ABD : Amerika Birleşik Devletleri

ADF : Dickey-Fuller Testi

ARDL : Gecikmesi Dağılmış Otoregresif Model

ATIC : American-Turkish Investment Corparation (ABD-Türkiye Yatırım Şirketi)

BBYSP : Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı

BSHDBS : Bankacılık Sektörü Hariç Dış Borç Stoku

BSNDV : Bankacılık Sektörü Net Dış Varlıklar

CİB : Cari İşlemler Bilançosu

DÇM : Dövize Çevrilebilir Mevduat

DPT : Devlet Planlama Teşkilatı

DUİ : Duyun-u Umumiye İdaresi

EKK : En Küçük Kareler Yöntemi

EMP : Enflasyonla Mücadele Programı

GEGP : Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı

GSMH : Gayri Safi Milli Hasıla

GSYİH : Gayri Safi Yurt İçi Hasıla

IMF : Uluslararası Para Fonu

IBRD : Dünya Bankası

İBM : İçsel Büyüme Modelleri

KİT : Kamu İktisadi Teşekkülleri

KKBG : Kamu Kesimi Borçlanma Gereği

NATO : North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü)

OECD : Organisation for Economic Co-Operationand Development (Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü)

SDR : Özel Çekme Hakları

TCMB : Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası

TL : Türk Lirası

TNDBS : Türkiye Net Dış Borç Stoku

TÜFE Tüketici Fiyat Endeksi

TÜİK : Türkiye İstatistik Kurumu

ÜFE : Üretici Fiyat Endeksi

TABLO LİSTESİ

Sayfa No

Tablo 1.1.Türkiye'de GSYİH ve Büyüme Oranının Gelişimi (2009-2013) 6
Tablo 2. 1.CİB Açıklarının Belirleyicileri..... 43
Tablo 2.2. Dış Borçların Belirleyicileri 53
Tablo 3.1. Türkiye'de 1923-1950 Dönemi GSYİH Düzeyi ve Büyüme (Bin TL ve %) 68
Tablo 3.2.Türkiye'de 1950-1960 Dönemi GSYİH Düzeyi ve Büyüme (Bin TL ve %) 71
Tablo 3.3.Türkiye'de 1960-1980 Dönemi GSYİH Düzeyi ve Büyüme (Bin TL ve %) 73
Tablo 3.4.Türkiye'de 1980-1990 Dönemi GSYİH Düzeyi ve Büyüme (Bin TL ve %) 75
Tablo 3.5.Türkiye'de 1991-2001 Dönemi GSYİH Düzeyi ve Büyüme (Bin TL ve %) 78
Tablo 3.6.Türkiye'de 1998-2013 Dönemi Büyüme Gelişmeleri (Bin TL ve %)..... 80
Tablo 3.7.1923-1950 Dönemi Dış Ticaret Gelişmeleri (Milyon Dolar) 82
Tablo 3.8.1950-1960 Dönemi Dış Ticaret ve CİB Açıklarının Gelişimi (Milyon Dolar) 84
Tablo 3.9.1960-1980 Dönemi Dış Ticaret ve CİB Açıklarının Gelişimi (Milyon Dolar) 86
Tablo 3.10.1980-2001 Dönemi Dış Ticaret ve CİB Açıklarının Gelişimi (Milyon $) ... 88
Tablo 3.11.2002-2013 Dönemi Dış Ticaret ve CİB Açıklarının Gelişimi (Milyon $) ... 91
Tablo 4.1.1950-1960 Dönemi Yabancı Kaynak Girişi (Milyon Dolar)..... 99
Tablo 4.2.İlk İki Kalkınma Planı Dönemi Konsorsiyum Kredileri (Milyon Dolar) 100
Tablo 4.3.1960-1969 Döneminde Alınan Dış Kredi ve Ödenen Dış Borçlar..... 101
Tablo 4.4.1970-1979 Döneminde Alınan Dış Kredi ve Ödenen Dış Borçlar..... 103
Tablo 4.5.1964-1979 Döneminde Türkiye'nin Dış Borç Stokunun Vadesine Göre Gelişimi (Milyon Dolar) 103
Tablo 4.6.1964-1979 Döneminde Türkiye'nin Dış Borç Stokunun Borçlulara Göre Gelişimi (Milyon Dolar) 104
Tablo 4.7.1964-1979 Döneminde Bazı Dış Borç Göstergelerinin Gelişimi (%) 105
Tablo 4.8.1980-1989 Döneminde Türkiye'nin Dış Borç Stokunun Vadesine Göre Gelişimi (Milyon Dolar) 108
Tablo 4.9.1980-1989 Döneminde Türkiye'nin Dış Borç Stokunun Borçlulara Göre Gelişimi (Milyon Dolar) 109
Tablo 4.10.1980-1989 Döneminde Bazı Dış Borç Göstergelerinin Gelişimi (%) 110

Tablo 4.11.1990-2001 Döneminde Türkiye'nin Brüt Dış Borç Stokunun Gelişimi ve Vade Yapısına Göre Dağılımı (Milyon Dolar ve %) 114
Tablo 4.12.1990-2001 Döneminde Türkiye'nin Brüt Dış Borç Stokunun Gelişimi ve Borçlulara Göre Dağılımı (Milyon Dolar ve %) 116
Tablo 4.13.1990-2001 Döneminde Brüt Dış Borç Stokunun Borçlular ve Vadesine Göre Dağılımı (Milyon Dolar ve %) 117
Tablo 4.14.Türkiye'nin 1990-2001 Dönemi Brüt Dış Borç Stokunun Alacaklılara Göre Gelişimi (Milyon Dolar) 119
Tablo 4.15.1990-2001 Döneminde Bazı Dış Borç Göstergelerinin Gelişimi (%) 120
Tablo 4.16.Türkiye'de 2002-2013 Dönemi Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları (Net-Fiili Yatırım Tutarı, milyon dolar) 122
Tablo 4.17.Türkiye'de Tasarruf/GSYİH ve Yatırım/GSYİH Oranlarının Gelişimi (%) 123
Tablo 4.18.2002-2013 Döneminde Türkiye'nin Brüt Dış Borç Stokunun Gelişimi ve Vade Yapısına Göre Dağılımı (Milyon Dolar ve %) 124
Tablo 4.19.2002-2013 Döneminde Türkiye'nin Brüt Dış Borç Stokunun Gelişimi ve Borçlulara Göre Dağılımı (Milyon Dolar ve %) 126
Tablo 4.20.Türkiye'de 2002-2013 Döneminde Brüt Dış Borç Stokunun Borçlular ve Vadesine Göre Dağılımı (Milyon Dolar ve %) 127
Tablo 4.21.Türkiye'nin 2002-2013 Dönemi Brüt Dış Borç Stokunun Alacaklılara Göre Gelişimi (Milyon Dolar) 130
Tablo 4.22.Türkiye Brüt ve Net Dış Borç Stokunun Gelişimi (Milyon Dolar) 132
Tablo 4.23. Kamu Kesimi Brüt ve Net Borç Stokunun Gelişimi (Milyon TL) 133
Tablo 4.24.2002-2013 Döneminde Bazı Dış Borç Göstergelerinin Gelişimi (%) 135
Tablo 5.1. Ekonometrik Uygulamada Kullanılan Zaman Serileri 149
Tablo 5.2. Serilerin Durağanlık Testi (ADF ve PP Testleri) Sonuçları 152
Tablo 5.3. Gecikme Sayısının Tespiti 156
Tablo 5.4. Johansen Kointegrasyon Testi Sonuçları 156
Tablo 5.5. Full Modified Least Sguares (FMOLS) 157
Tablo 5.6. Granger Nedensellik Testi Sonuçları 158
Ek Tablo 1.Türkiye' de 1980-2013 Döneminde Reel Büyüme Oranı, CİB / GSYİH ve Dış Borçların GSYİH Düzeyine Oranları (%) 175

ŞEKİL ve GRAFİK LİSTESİ

Sayfa No

Şekil 1.1. Ricardo'nun Büyüme Modeli..... 11
Şekil 1. 2. Neoklasik Büyüme (Solow) Modeli Üretim Fonksiyonu..... 27
Şekil 1. 3. Solow Modelinde İşgücü Başına Tüketim ve Yatırım..... 28
Şekil 1.4. Neoklasik Büyüme Modelinde Durağan Durum Dengesi..... 29
Grafik 3.1.Türkiye'de 1923-1950 Döneminde İktisadi Büyüme Oranının Gelişimi..... 68
Grafik 3.2.Türkiye'de 1950-1960 Döneminde İktisadi Büyüme Oranının Gelişimi..... 71
Grafik 3.3.Türkiye'de 1960-1980 Döneminde İktisadi Büyüme Oranının Gelişimi..... 74
Grafik 3.4.Türkiye'de 1980-1990 Döneminde İktisadi Büyüme Oranının Gelişimi..... 75
Grafik 3.5.Türkiye'de 1991-2001 Döneminde İktisadi Büyüme Oranının Gelişimi..... 78
Grafik 3.6.Türkiye'de 2002--2013 Döneminde İktisadi Büyüme Oranının Gelişimi 80
Grafik 3.7.1923-1950 Dönemi Dış Ticaret Açıklarının Gelişimi (Milyon Dolar)..... 83
Grafik 3.8.1950-1960 Dönemi Dış Ticaret ve CİB Açıklarının Gelişimi (Milyon Dolar) 84
Grafik 3.9.1960-1980 Dönemi Dış Ticaret ve CİB Açıklarının Gelişimi (Milyon Dolar) 86
Grafik 3.10.1980-2001 Dönemi Dış Ticaret ve CİB Açıklarının Gelişimi (Milyon Dolar)..... 89
Grafik 3.11.2002-2013 Dönemi Dış Ticaret ve CİB Açıklarının Gelişimi (Milyon Dolar)..... 91
Grafik 4.1.1963-1972 Dönemi Konsorsiyum Kredilerinin Gelişimi (milyon dolar).... 101
Grafik 4.2.Türkiye'de 1964-1979 Döneminde Dış Borç Stokunun Gelişimi 104
Grafik 4.3.1964-1979 Dönemi Dış Borç Stokunun Borçlulara Göre Dağılımı (%)..... 105
Grafik 4.4.1964-1979 Dönemi Bazı Dış Borç Göstergelerinin Gelişimi (%)..... 106
Grafik 4.5.1980-1989 Dönemi Dış Borç Stokunun Gelişimi (milyon dolar)..... 109
Grafik 4.6.1980-1989 Dönemi Dış Borç Stokunun Borçlulara Göre Dağılımı (%)..... 110
Grafik 4.7.1980-1989 Döneminde Dış Borç Göstergelerinin Gelişimi (%)..... 111
Grafik 4.8.1990-2001 Döneminde Dış Borç Stokunun Gelişimi (milyon dolar) 114
Grafik 4.9.1990-2001 Dönemi Dış Borç Stoku Vade Yapısının Gelişimi (%)..... 115
Grafik 4.10.1990-2001 Dönemi Dış Borç Stokunun Borçlulara Göre Gelişimi (%) ... 116
Grafik 4.11.1990-2001 Dönemi Özel Sektör Dış Borç Stoku Vade Yapısı (%) 118

Grafik 4.12.1990-2001 Dönemi Bazı Dış Borç Göstergelerinin Gelişimi (%)..... 121
Grafik 4.13.2002-2013 Dönemi Dış Borç Stokunun Gelişimi (milyon dolar) 124
Grafik 4.14.2002-2013 Dönemi Brüt Dış Borç Stokunun Vade Yapısı (%) 125
Grafik 4.15.2002-2013 Dönemi Dış Borç Stokunun Borçlulara Göre Gelişimi (%) ... 126
Grafik 4.16.2002-2013 Dönemi Kamu Sektörü + TCMB Dış Borç Stoku Vade Yapısı (%) 127
Grafik 4.17.2002-2013 Dönemi Özel Sektör Dış Borç Stokunun Vade Yapısı (%).... 128
Grafik 4.18.2002-2013 Dönemi Türkiye Brüt Dış Borç Stoku Alacaklı Dağılımı (%) 131
Grafik 4.19.Türkiye Brüt ve Net Dış Borç Stokunun Gelişimi (Milyon Dolar)..... 133
Grafik 4.20. Kamu Brüt ve Net Dış Borç Stokunun Gelişimi (Milyon TL) 134
Grafik 4.21.2002-2013 Dönemi Genel Dış Borç Göstergelerinin Gelişimi (%) 135
Grafik 4.22.Kısa-Uzun Vade Dış Borç Göstergeleri Gelişimi (2002-2013, %) 136
Grafik 4.23.Özel-Kamu Kesimi Dış Borç Göstergeleri Gelişimi (2002-2013, %)..... 137
Grafik 4.24.TCMB Rezervleri ve Dış Borç Göstergeleri (2002-2013, %) 138
Grafik 4.25.Dış Borç Faiz Ödemeleri ve Dış Borç Göstergeleri (2002-2013, %)..... 138
Grafik 4.26. Kamu Borç Göstergelerinin Gelişimi (2002-2013, %)..... 139
Ek Grafik 1.....177
Ek Grafik 2.....177
Ek Grafik 3.....178

GİRİŞ

Dış borçlanma, bir ülkede yerleşik ya da yerleşik olmayan kişiler tarafından herhangi bir zamanda yabancı ülkelerden veya uluslararası kuruluşlardan geri ödemek suretiyle alınan yardım olarak tanımlanabilmektedir. Ülkeler büyük ölçüde borçlandıklarında kamu harcamalarının ve döviz kazançlarının önemli bir bölümü dış borç servisine gitmekte ve döviz yetersizliği ekonomik sorunlara neden olmaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerin ve yükselen piyasaların ortak büyük sorunlarından olan dış borçlanmanın nedenleri arasında ödemeler bilançosu ve dış ticaret açıklarının kapatılmaya çalışılması, iç tasarruf eksikliği, kamu gelir ve giderlerinin birbirini karşılayamaması, ülkelerin kalkınmışlık düzeyi ve bu kalkınmayı sağlayacak finansal kaynakların yeterli olmaması, dış borçların yine dış borçlarla karşılanmaya çalışılması etkenleri önemli rol üstlenmektedir. Sıraladığımız bu nedenler dış borçlanmanın belirleyicileri olarak da nitelendirilebilir.

Gelişmekte olan ülkeler, gelişmiş ülkelere göre kalkınmışlık düzeylerini arttırabilmek için eğitim, sağlık, ulaştırma, yatırım projeleri geliştirmek gibi altyapı yatırımlarına daha fazla ihtiyaç duymaktadır. Altyapı yatırımlarının gerçekleştirilmeye çalışılması, ekonomik büyümeleri, iç tasarruflarında olan yetersizlik, düşük ihracat gibi nedenlerden dolayı dış kaynak kullanımları gelişmekte olan ülkeler için gerekli olmaya başlamıştır. Kaynakların dünya ülkeleri arasındaki dengesiz dağılımı, ülkelerarası gelişmişlik farkları ve gelişen uluslararası ilişkiler nedeniyle ülkelerin iç kaynakları, ekonomik kalkınmanın finansmanında yetersiz kalmıştır. Gelişmekte olan ülkelerde (GOÜ) ekonomik büyümenin sağlanabilmesi için uygun yatırımların ülke içi kaynaklarla karşılanamaması dış borç alımlarını giderek arttırmıştır.

Dış borçlanma ihtiyacı Türkiye ekonomisi için özellikle 1950 sonrası iktisadi kalkınmayı sağlayabilmek için teknoloji ve sermaye yetersizliği sebebi ile dış yardımlar ve yabancı krediler ile sağlanmıştır. Dış borçlanmanın nedenleri bağlamında günümüzde sözü edilen faktörlere Türkiye'de 1980 sonrası dışa açık, ihracata dönük büyüme modeli çerçevesinde ihracat artışının ithalat artışının gerisinde kaldığı dönemlerde oluşan dış ticaret ve cari işlemler bilançosu açıklarının kapatılması ihtiyacı ve özellikle 1990'lı yıllarda verilen bütçe açıkları da eklenmiştir. Yine Türkiye'de 2003-2007 dönemi ve 2010-2011 yıllarında artan dış ticaret ve cari işlemler bilançosu açıkları da bu yıllardaki yüksek oranlı iktisadi büyüme oranları ve hızlı kredi artışlarına bağlanmıştır.

Bu noktada, bu çalışmanın temel amacı, Türkiye'de 1980-2013 dönemi verileri yardımıyla yukarıda sözü edilen iktisadi büyüme, cari işlemler bilançosu açıkları ve dış borçlanma arasındaki ilişkilerin ekonometrik analizinin yapılarak konuyla ilgili Türkiye iktisat literatürüne katkıda bulunmak olarak belirtilebilir.

Bu çerçevede çalışmanın hipotezleri arasında şunlar belirtilebilir;

- Cari işlemler bilançosu (CİB) ve dış ticaret bilançosu açıkları, dış borçlar ve dış borç/GSYİH oranının artmasına sebep olmaktadır.
- İktisadi büyüme ithalatı arttırma yoluyla, dış ticaret ve CİB açıklarına yol açarak dış borçlanmaya sebep olmaktadır.
- Dış borçlanma/GSYİH oranı, iktisadi büyüme oranı dış borçlanmadan daha hızlı arttığında düşüş eğilimi göstermektedir.
- Uzun vadeli dış borç/GSYİH oranı ve kısa vadeli dış borç/GSYİH oranı ile CİB açıkları arasında pozitif ilişki bulunmaktadır.
- Kısa vadeli dış borçlar/GSYİH oranı, (yüksek oranlı) iktisadi büyüme dönemlerinde iç tasarruf oranı yetersizliği nedeniyle arttığı için kısa vadeli dış borç/GSYİH oranı ile iktisadi büyüme arasında pozitif ilişki bulunmaktadır.

Bu çalışmanın yöntemi, dış ticaret, CİB açıkları ve iktisadi büyüme ile ilgili yerli ve yabancı literatür taramasının yapılması, Türkiye' de iktisadi büyüme, CİB açıkları ve dış borçlanmayla ilgili yaşanan gelişmelerin cumhuriyetin kuruluşundan günümüze kadar basılı ve elektronik ortamdaki yayınlarda yer alan istatistiki veriler çerçevesinde ele alınması ve 1980-2013 yıllarını kapsayan biçimde belirtilen değişkenler arasındaki ilişkileri ekonometrik yöntemle (regresyon, eş-bütünleşme, nedensellik analizleri) analize tabi tutulması olarak belirtilebilir.

Çalışmada, belirtilen değişkenlerin analizi yapılırken 1980- 2013 dönemi zaman kısıtını oluşturulmuş, bu dönemler arasında sadece Türkiye ekonomisi için ekonometrik zaman serisi analizinin gerçekleştirilmesi de diğer kısıtımız olmuştur.

Kısaca çalışmanın bölümlerinden bahsedilecek olursa; birinci bölümde iktisadi büyümenin tanımına, kısa dönem iktisadi büyümenin kaynaklarına, uzun dönemde iktisadi büyümenin belirleyicilerine, büyüme teori ve modellerine yer verilmiştir.

İkinci bölümde, ödemeler bilançosunun alt hesap grupları arasında yer alan dış ticaret bilançosu ve cari işlemler bilançosu (CİB) kavramları tanıtılmış, dış ticaret ve

CİB açıklarının nedenleri ve belirleyicileri üzerinde durulmuş, dış ticaret ve CİB açıklarının etkilerine değinilmiştir. Bu bölümde ayrıca CİB açıklarının finansmanında önemli yer tutan dış borçlanma bağlamında dış borçlanmanın nedenleri, etkileri ve belirleyicileri yanı sıra dış borçlanmaya ilişkin teorik çerçeve üzerinde durulmuştur.

Üçüncü bölümde, Türkiye'de iktisadi büyüme, dış ticaret ve cari işlemler bilançosu (CİB) açıklarının gelişimi dönemler itibariyle ele alınmış ve Türkiye'de 1923'den günümüze iktisadi büyüme, dış ticaret ve CİB açıklarının gelişimi ve aralarındaki ilişkiler analiz edilerek Türkiye'de son dönemde iktisadi büyüme, dış ticaret ve CİB açıklarının gelişimine dönük değerlendirmeler yapılmıştır.

Dördüncü bölümde, Türkiye'de dış borçlanma ve dış borçların gelişimi yine dönemler itibarıyla incelenmiştir. Bu bağlamda Türkiye'de cumhuriyetin kurulmasından önce ve 1923'den günümüze dış borçlanmaya yol açan ekonomik ve politik gelişmeler üzerinde durulmuş, ayrıca özellikle 1980 sonrası çeşitli dış borç göstergelerinin gelişimi ve Türkiye ekonomisinde uzun vadeli ve kısa vadeli dış borçların gelişimi yanı sıra dış borçların özel ve kamu kesimi üzerindeki dağılımına ayrıntılı biçimde yer verilmiştir.

Çalışmanın son bölümünde dış borçlanma ile iktisadi büyüme ve CİB açıkları arasındaki ilişkileri inceleyen uygulamalı/ampirik çalışmalara ilişkin literatür (yerli-yabancı literatür) tanıtılmıştır. Literatür taraması sonrası ekonometrik uygulamaya konu olacak modeller kısaca tanımlanmış, ardından Türkiye'de 1980-2013 döneminde dış borçlanmada iktisadi büyüme ve CİB açıklarının etkisi; toplam, uzun vade ve kısa vade dış borçların GSYİH'ya oranı, cari açıkların GSYH'ya oranı ve reel büyüme oranları kullanılarak ekonometrik zaman serisi analizleri ile incelenmiştir. Ekonometrik analizde regresyon, eşbütünleşme ve nedensellik testlerine ve sonuçlarına yer verilmiş ve bu çerçevede elde edilen ekonometrik sonuçlar yorumlanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM
İKTİSADİ BÜYÜME:
KAYNAKLARI, BELİRLEYİCİLERİ VE BÜYÜME TEORİLERİ

1.1. İktisadi Büyüme: Tanımı

İktisat politikalarının uygulanmasındaki en önemli amaçlardan biri iktisadi büyümeyi gerçekleştirmektir. İktisadi büyümenin çeşitli tanımlamaları bulunmaktadır. Büyümenin niceliksel yönüne ağırlık veren tanımlara göre iktisadi büyüme temelde, bir ekonominin üretim hacminde dönemler itibariyle meydana gelen artıştır (Turan, 2008, 11). Daha somut ifadeyle iktisadi büyüme, bir ülkenin genellikle bir yıl içerisinde üretim kapasitesi veya reel GSYİH düzeyinde meydana gelen ve sayısal olarak ölçülen reel artış olarak tanımlanabilir.

Öte yandan iktisadi büyüme kavramını daha iyi anlayabilmek için kalkınma kavramı ve iktisadi büyümeden farkını tam olarak ortaya koymak gereklidir. Bilindiği üzere iktisadi büyüme ve kalkınma kardeş kavramlardır ve çoğu insan bu kavramları birbiri yerine kullanmaktadır. İktisadi büyüme, reel GSYİH'da bir yılda meydana gelen değişmeye ağırlık verdiği için gelişmiş ülke ekonomileri büyümeye odaklanmıştır. Fakat az gelişmiş ülkeler kalkınmaya daha fazla önem vermektedir.Eğer bir ülkede yaşayan insanların refah düzeylerinin yükseltilmesi yanı sıra ülke ekonomisinin ekonomik ve sosyo-kültürel yapısını değiştirme gibi bir amaç varsa ekonomik kalkınmadan bahsedilir. Aslında kalkınma hem ulusal gelir artışını hem de ekonomik ve sosyal yapının değişmesini ifade ettiği için iktisadi büyümeyi de kapsamaktadır (Taban, 2011:2).

1.2. İktisadi Büyümenin Kaynakları

İktisadi büyümenin çok sayıda kaynağı belirtilse bile doğal kaynakların veri olarak kabul edildiği durumda, iktisadi büyümenin temel kaynakları olarak genellikle aşağıdaki üç kaynak ele alınmaktadır (Üzümcü, 2012: 8);

a) Sermaye Birikimi

b) Nüfus ve İşgücü Artışı

c) Teknolojik Gelişme

a) Sermaye Birikimi

Sermaye birikimi, mevcut gelirin bir kısmının tasarruf edilip gelecekteki üretim ve geliri arttırmak amacıyla yatırıma dönüştürülmesi olayıdır.Yeni fabrikalar, makinalar, donanımlar ve araç- gereçler bir ulusun fiziksel sermaye stokunu arttırır. Artan sermaye stoku da üretim düzeyinin arttırılmasını olanaklı kılar. Bunun için sermaye birikiminin oluşmasını sağlayan ortam ve politikalar gereklidir (Berber, 2011: 22). Az gelişmiş ülkelerde sermaye yetersizliği büyümeyi kısıtlayan önemli bir faktördür. Gelişmiş ülkelere nazaran sermaye yatırımlarının getirisi az gelişmiş ülkelerde daha yüksektir. Bu nedenle sermaye birikimini arttırıcı faaliyetler ve gelişmeler azgelişmiş ülkelerin iktisadi büyümesi açısından çok daha fazla önemlidir.

b) Nüfus ve İşgücü Artışı

Nüfus artışı ve buna bağlı olarak işgücünde meydana gelen artış büyümeyi pozitif yönde etkilemektedir. Nüfus artışı bir taraftan iç pazarın gelişmesine yol açarken diğer taraftan işgücü miktarının artmasına yol açar. Bu artan işgücü miktarının verimli bir şekilde kullanımı halihazırda uygulanan ekonomik programların başarısıyla ilgilidir. Nüfus artışı az gelişmiş ülkelerde daha fazladır. Fakat bu artış yeterli değildir, artan nüfusun verimliliği de önemlidir (Üzümcü, 2012: 10-11). Azgelişmiş ülkelerde nüfusun verimliliği gelişmiş ülkelerdeki verimlilikten çok daha düşüktür. Bunun sebebi mevcut ekonomik sistemin başarısı ve ülkedeki çeşitli yapısal sorunlardır. Beşeri sermayeyi çoğaltmanın yanı sıra bunu geliştirmeyi başaran ülkeler, büyüme sürecinde olumlu sonuçlar elde edebilmektedir.

c) Teknolojik Gelişme

İktisadi büyümenin en önemli kaynaklarından biri de teknolojik gelişme faktörüdür. Teknolojik gelişme, mevcut ürün üretiminde yeni yöntemler geliştirilmesi, yeni ürünler üretilmesi, yönetim tekniklerinde gelişmeler olarak tanımlanmaktadır (Yıldırım, 1973: 7).Sanayileşmiş ülkeler, teknolojik gelişmeler sayesinde bugünkü refah düzeylerini yakaladıkları ve rekabetçi güçlerini devam ettirmek istedikleri için teknolojik gelişmeye özel önem vermektedirler. Çünkü teknolojik gelişme emek ve sermayenin verimliliğini arttırmaktadır (Üzümcü, 2012: 12). Teknolojik yenilikler yüksek maliyet gerektiren ve sürekli yenilenme gerektiren bir alandır. Teknolojik gelişmenin üretime ve verimliliğe katkısı düşünüldüğünde karşılaşılan maliyet iktisadi büyüme açısından katlanılması gereken bir olgu olarak görülmektedir.

1.3. İktisadi Büyüme Oranı ve Ölçümü

İktisadi büyüme ekonomideki toplam üretimi ve değişimi kapsadığı için GSYİH temel gösterge olarak alınmaktadır. Bir ülkede gerçekleşen reel iktisadi büyümenin hesaplanabilmesi için enflasyonist etkilerden arındırılmış, reel GSYİH verilerine ihtiyaç duyulmakta, cari fiyatlarla hesaplanan nominal GSYİH değerlerini, sabit fiyatlara dönüştürmede tüketici, üretici fiyat endeksleri (TÜFE, ÜFE) veya GSYİH deflatörü kullanılarak aşağıdaki formülle reel GSYİH hesaplanmaktadır (Üzümcü, 2012: 15);

RGSYİHt = NGSYİHt/GSYİHDeflatörüt (1.1.)

İktisadi büyüme oranı kısa dönemli ve uzun dönemli olarak ayrı ayrı hesaplanabilir. Kısa dönemde büyüme hızı, üretimin bir önceki döneme göre yüzde kaç oranında arttığının göstergesi olarak sıkça kullanılmaktadır. Buna göre kısa dönemde büyüme hızının formüle edilmiş halini bulabilmek için; g_t= t dönemdeki büyüme hızını, $RGSYİH_t$= t dönemdeki reelGSYİH değerini, $RGSYİH_{t-1}$= t-1 dönemdeki reel GSYİH değerini göstermek üzere iktisadi büyüme oranı formülü aşağıdaki gibi hesaplanabilmektedir;

$$g_t = \frac{RGSYİH_t - RGSYİH_{t-1}}{RGSYİH_{t-1}} \times 100 \qquad (1.2)$$

Bu formülden hareketle, Türkiye ekonomisinde 2013 yılı büyümesini aşağıdaki tablo yardımıyla hesaplayabiliriz;

Tablo 1.1.Türkiye'de GSYİH ve Büyüme Oranının Gelişimi (2009-2013)

Yıl	Nominal GSYİH (milyon TL)	Değişim Oranı (%)	Reel GSYİH (milyon TL)	Değişim Oranı (Reel Büyüme) %	GSYİH Deflatörü (1998=100)
2009	952559	0,2	97003	**-4,8**	982,0
2010	1098799	15,4	105886	**9,2**	1037,7
2011	1297713	18,1	115174	**8,8**	1126,7
2012	1416798	9,2	117625	**2,1**	1204,5
2013	1565181	10,5	122476	**4,1**	1275,9

Kaynak: TUİK, *Ulusal Hesaplar*, Dinamik Sorgulama Sonuçları

Tabloya göre 2013 yılının iktisadi büyüme oranı (growth rate);

$$g_{2013} = \frac{122476 - 117625}{117625} x100 = 4,1$$

Reel olarak %4,1 olarak hesaplanmaktadır. Bu hesaplamaya göre, Türkiye 2013 yılında reel olarak yaklaşık %4,1 büyümüştür.

Uzun dönemde ortalama büyüme hızı da aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır.

$$g = \left[\frac{DönemSonuRGSYİH}{DönemBaşıRGSYİH}\right]^{1/n} - 1 \qquad (1.3)$$

Bu formülde yer alan n, ortalama büyüme hızını hesaplayacağımız dönemdeki yıl sayısını göstermektedir. Örneğin 1999 yılı reel GSYİH düzeyi 67841 milyon TL, 2013 yılı reel GSYİH düzeyi 122476milyon TL olan Türkiye'nin uzun dönem ortalama büyüme hızı;

$$g = \left[\frac{122476}{67841}\right]^{1/15} - 1 = \%3{,}9$$

Bu formülden elde edilen sonuca göre, Türkiye ekonomisinin 15 yıllık dönemde reel GSYİH düzeyinin yılda ortalama %3,9 oranında artış gösterdiği söylenebilir.

1.4. İktisadi Büyümenin Uzun Dönemde Belirleyicileri

İktisadi büyümenin kaynakları bir ülkenin kısa dönem büyümesinde etkili olurken uzun dönem iktisadi büyümenin belirleyicileri, ülkelerin bir yandan uzun dönem büyüme performansını, diğer yandan da iktisadi büyüme ile diğer alanlar arasında oluşan ilişkiyi belirlemektedir. Uzun dönem büyümenin gerçekleşmesinde önemli rol oynayan iktisadi büyümenin belirleyicisi olarak çok sayıda faktör bulunmakla birlikte bunlar arasında altyapı, kurumsal yapılar, eğitim ve sağlık harcamaları, demokratik gelişim düzeyi gibi unsurlar gösterilebilir.

a) Altyapı

İktisadi büyüme bakımından başarı sağlamış ülkelerin özellikle altyapı yatırımlarına büyük önem verdikleri ve bu tür yatırımlardan büyük fayda sağladıkları görülmektedir. Altyapıyı geliştirdikten sonra fiziki sermaye stokunu arttırıcı yatırımlara girişerek kaynakların etkin dağılmasını sağlamaktadırlar (Üzümcü, 2012: 70).

b) Kurumsal Yapılar

Günümüz gelişmiş ülkelerinin uzun dönemde iktisadi büyümesini etkileyen önemli belirleyicilerden biride kurumsal yapılardır (Gürak, 2006: 29). Girişimciliği

destekleyen kurumsal altyapılar sayesinde ülkeler gelişmişlik seviyelerini önemli ölçüde arttırmakta ve sağladıkları teknolojik gelişmelerle refah düzeyini arttırabilmektedirler.

c) Eğitim ve Sağlık Harcamaları

Eğitim harcamaları ülke kalkınmasını sağlayan en önemli belirleyicilerdendir. Başta yüksek maliyetleri içinde barındırsa bile uzun dönemde ülke kalkınmasında etkili bir araçtır. Eğitimin büyümeye katkısı analiz edilirken hem bireye hem de topluma sağladıkları katkılar bir arada ele alınmaktadır (Ergen, 1999: 21).Sağlık harcamaları ve iktisadi büyüme arasındaki ilişki eğitim harcamalarında olduğu gibi bir maliyeti içerse bile yapılan harcamalar neticesinde sağlıklı neslin verimli bir işgücü potansiyeline dönüşmesi gerçekleşmiş olur ve büyümeye olumlu katkılar sağlanabilir.

d) Demokrasi

İktisadi büyüme ve demokrasi arasındaki bağlantının tam olarak ortaya çıktığını yüzde yüz kesinlikle söyleyemeyiz. Bu durumu Parasız (2008: 28), "*Demokrasisi daha az olan birçok ülke çok büyük pozitif tortuya sahiptir. Keza orta düzeyde olmasa bile çok yüksek düzeyde değildir. Özetlersek, politik özgürlükler az olduğu zaman daha fazla demokrasi büyümeyi arttırmaktadır. Buna karşılık belli bir özgürlük düzeyine (orta düzey) ulaşıldığı zaman büyüme yavaşlamaktadır. Ancak buna rağmen daha fazla ya da daha az demokrasi ekonomik büyümenin kritik bir unsurudur*" sözleriyle açıklamaktadır.

1.5. Büyüme Teorileri

İktisadi büyüme teorileri, klasiklerin büyüme yaklaşımları ve modern büyüme teorileri/modelleri biçiminde iki ana başlık altında ele alınabilmektedir.

1.5.1. Klasiklerin Büyüme Yaklaşımları

1.5.1.1. Adam Smith ve Büyüme Üzerine Görüşleri

Adam Smith'in "Ulusların Zenginliği" adlı eserinde iktisadi büyüme ile ilgili düşünceleri yer almaktadır. Ona göre iktisadi büyüme; sermaye birikimi, işbölümü ve uzmanlaşma, uluslararası ticaret, nüfus artışı ve görünmez el yani fiyat mekanizması konularının bir bütünü içinde ortaya çıkmaktadır. Smith'e göre iktisadi büyüme süreklilik göstermez ve belirli bir büyüme düzeyinden sonra durgunluk ortaya çıkar. Fakat bu durgunluğun olumsuz bir süreç olmadığını savunur (Üzümcü, 2012: 100).

Smith' e göre büyümenin temel kaynağı sermaye birikimidir. Sermaye birikimi kar ve tasarruflarla elde edilir. Smith, tasarruflara oldukça fazla önem vermektedir. Tasarruflar yatırımlara dönüşür ve iktisadi büyümeyi sağlar. Smith'e göre sermaye, tutumlulukla artar, israf ve kötü yönetimle azalır (Berber, 2011: 49). Smith işbölümü sonucu sermaye birikiminin oluştuğunu söylemektedir. İşbölümü sayesinde artan uzmanlaşma ve sermaye birikimi verimlilik artışına yol açar ve ulusal geliri arttırıcı etki yapar. Ayrıca Smith'e göre işbölümü ve uzmanlaşma iktisadi büyüme sürecinde önemli bir yere sahiptir. Smith işbölümünün uzmanlaşma ve üretimi arttırdığını savunur. İşbölümünün faydasının yeterli sermaye birikimi ve pazarın oluşmasıyla ortaya çıktığını savunur. Sermaye birikimi teknolojiyi satın almaya, pazar genişliği ise üretimi arttırmaya olanak sağlamaktadır.

1.5.1.2. David Ricardo' nun Büyüme Görüşü

David Ricardo'nun büyüme yaklaşımı 19. asrın başındaki İngiltere'nin içinde bulunduğu ekonomik koşullarına bağlı olarak biçimlenmiştir. Hızlı sanayileşme sürecinde emeğin sermaye tarafından ikame edildiği, ücretlerin bu nedenle emek yoğun tekstil gibi alanlarda düştüğü bir ortamda analizini yapmıştır. Ricardo'nun büyüme yaklaşımı aynı zamanda bir gelir dağılımı modelidir (Üzümcü, 2012: 103).

Ricardo'nun büyüme modeli varsayımları aşağıdaki gibidir (Taban, 2011: 31-32);

- Emek ve sermaye birbiri yerine ikame edilemez.
- Tarımsal üretimde teknolojik gelişme hızı düşük olduğundan tarımda azalan verimler kanunu geçerlidir.
- Sanayide teknik gelişme hızı yüksek olduğundan, bu sektörde istihdam edilen emek için artan verimler kanunu geçerlidir.
- Devlet ekonomiye müdahale etmemektedir.
- Ekonomide sürekli tam istihdam ve tam rekabet koşulları geçerlidir.
- Nüfus, reel ücret oranının bir fonksiyonudur.
- Ekonomide tasarrufta bulunan sermayedar sınıfıdır. Toprak sahipleri ve işçiler gelirlerini tüketime harcamaktadır.

Ricardo' ya göre bu varsayımlar altında bir ekonomide büyüme ve durgunluk olmak üzere iki süreç yaşanabilir. Ricardo büyümenin yatırımlar sayesinde oluşacağını ileri sürmektedir. A. Smith'in savunduğu gibi başlangıçta sermaye stoku miktarı düşükken yatırımların karlılığı yüksek olacağından sermaye birikimi artacaktır. Sermaye

birikimi yeni yatırımları arttırarak üretim artışına yöneltecektir. Yatırım ve üretim artışı işgücüne talebi arttıracak ve kısa dönemde ücretlerin artmasına neden olacaktır. Ücret artışı da nüfusu arttırarak tarım ürünlerine olan ihtiyacı arttıracağı için üretimi teşvik edecek ve böylece ekonomi büyüme sürecine girecektir (Üzümcü, 2012: 107).

Ricardo tarafından ileri sürülen durgunluk sürecine göre ücretlerin yükselmesiyle artan nüfus,gıda/tarımsal ürün tüketim talebini arttıracak ve bu ihtiyacı karşılamak için tarımsal üretimi arttırmak gerekecektir. Tarıma el verişli topraklardan elverişsiz topraklara doğru bir yönelim başlayacak ve toprak sahiplerine ödenen rantlar artarken kar payı giderek azalacaktır. Bu durum yatırımların azalmasına ve ekonominin durgunluk sürecine girmesine neden olacaktır (Taban, 2011: 33).

Özetle durgunluk süreci aşağıdaki ilişkiler zinciriyle ortaya çıkmaktadır;

Nüfus Artışı → Gıda İhtiyacının Artışı → Verimsiz Toprakların Üretime Açılması → Rant Artışı → Kar Azalışı → Yatırımların Azalması → Ücretlerin Düşmesi → DURGUNLUK

Ricardo modelinde büyüme ve durgunluk sürecini şekil 1.1 yardımıyla açıklamak mümkündür. Daha önce belirtildiği gibi, Ricardo modeli, bir gelir dağılımı modeli olarak karlar, ücretler ve rantların gelişimi ile ilişkilidir. Bu bağlamda şekil 1.1.' de dikey eksende çıktı, rant, kar ve ücretler , yatay eksende ise iş gücü miktarı yer almaktadır. Tarımda azalan verimler durumu geçerli olduğu için toplam işgücü arttığında toplam çıktı azalan oranda artmaktadır. Toplam çıktı eksi rant eğrisi ücret (W) ve kar (P) toplamını göstermektedir. Doğrusal olan OS eğrisi, doğal ücret oranını göstermekte olup eğimi her ilave işgücünün toplam ücretlerdeki artış miktarını göstermektedir. Bu artış miktarı, doğal ücret oranına eşittir ve işgücü artışına bağlı olarak değişmektedir.

Ricardo modeline göre başlangıçta işgücü miktarının Lı olduğu varsayılmaktadır. Bu işgücü miktarına denk gelen toplam ücretler (W), toplam kar (P), toplam rant (R) kadardır. L_1 işgücü miktarındaki kar yüksek olduğu için toplam ücretin ve reel ücretin geçici olarak artmasına sebep olacaktır. Yaşanan ücret artışı nüfusun artmasına ve istihdamın L_2 seviyesine gelmesini sağlayacaktır. Nüfus artışı reel ücretleri eski seviyesine geri getirecektir. Girişimcinin elde ettiği karı eskiye göre daha düşük olacaktır. Buna karşın toprak sahiplerinin elde ettiği rant giderek artacaktır.

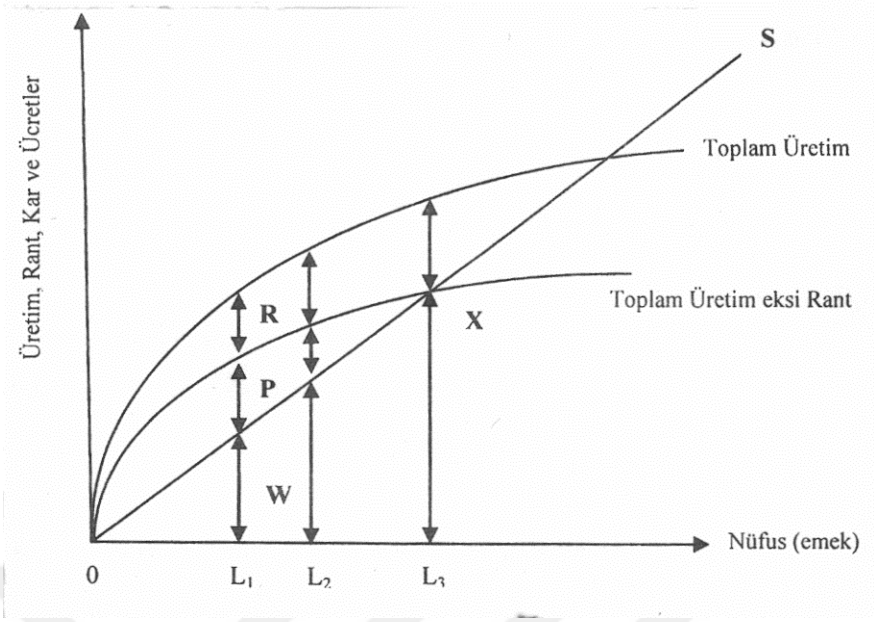

Şekil 1.1.Ricardo'nun Büyüme Modeli

Bu süreç kar oranlarının sıfıra geldiği noktaya kadar sürekli tekrar edecektir. Karın sıfıra düştüğü nokta şekilde görüldüğü gibi x noktasıdır. Bu noktada kar sıfır olduğu için girişimci yatırım yapmayacak ve sermaye birikimi gerçekleşmeyecektir. Ayrıca x noktasında nüfus ve işgücü artışı olmadığı için bir durağan durum noktası olarak nitelendirilebilir. Durağan durumda işçilerin aldıkları ücretler doğal ücret seviyesinde iken kar sıfır ve rant ise en yüksek düzeyde olacaktır.Teknolojik gelişme, toplam üretimi yukarı kaydırabilir. Fakat sermaye için azalan verimler yasasının geçerli olması ve teknolojik gelişme hızının düşük olması nedeniyle ekonomi Ricardo modeline göre şüphesiz bir durgunluk düzeyine erişecektir (Taban,2011: 42).

1.5.1.3. Malthus'un Büyüme Üzerine Görüşleri

Malthus'a göre ekonomiler durgunluk ve yoksulluğa mahkumdur. Smith'in aksine karamsar bir gelecek tablosu ileri sürmektedir. Malthus' un teorisinin iki önemli varsayımı vardır. Birincisi toprak arzı sabit olduğu için tarımda azalan verimler kanunu geçerlidir. Malthus'a göre aynı işgücü ile daha fazla ürün elde edebilmek için, toprak girdi miktarı arttırılmalıdır. Malthus'un diğer önemli varsayımı nüfus artış hızıyla gelir arasında pozitif etkileşim söz konusudur. Yani bireylerin reel gelirinde artış olursa, yaşam koşulları daha iyi olacak ve daha çok çocuk sahibi olmak isteyeceklerdir. Yani gelir artışı, nüfus artış hızını arttıracaktır. Evlenmeler sonucu artan doğum hızı ile birlikte nüfus geometrik bir hızla artacaktır. Buna karşın tarımsal üretimde azalan verimler hali

nedeniyle artış aritmetik hızla olacağı için dünyayı kötümser bir gelecek beklemektedir. Bu nedenle nüfus artış hızının düşürülmesi önerilmektedir (Üzümcü, 2012: 101).

1.5.1.4. Schumpeter'in Büyüme Yaklaşımı

Joseph A. Schumpeter yaklaşımında klasik ekolden etkilenmiştir. Özellikle Karl Marx'ın fikirlerinden etkilenmiş ve K. Marx'ın görüşlerini tamamlamıştır. Fakat K. Marx ve Schumpeter'in görüşleri arasında farklılıklar söz konusudur. Bu farklılık kapitalist sistemin başarısıyla ilgilidir. K. Marx'a göre kapitalist sistemin başarısızlığı sistemin yıkılmasına sebep olur. Schumpeter'e göre sistemin başarısı kendi sonunu getirecektir. Schumpeter'e göre kapitalist sistemde üretim artışının olması sonucunda işçilerin refah seviyesi artacak ve bu refah artışı sistemin sonunu getirecektir. Refah seviyesi artan işçiler ve aydınlar manevi tatminsizlik sebebiyle kapitalist sisteme ve girişimcilere karşı tavır alacak ve kapitalist sistem yerini sosyalist sisteme bırakacaktır (Taban, 2011: 51).

Schumpeter büyüme analizinde iki önemli kavram üzerinde durmaktadır. Bunlar; yenilikler ve girişimcilerdir. Schumpeter'e göre ekonomik sistem sürekli değişim ve gelişim içindedir. Ekonomik sistemin gelişmesi ve bu gelişmenin sürdürülebilir olması teknik yeniliklere bağlıdır. Teknik yenilikler, sistemi birkaç yıl canlı tuttuktan sonra sistemde duraklama ve bunalım süreci başlayacak ve oluşan bu dengeyi yıkmada yenilikler tekrar ön plana çıkacaktır (Taban, 2011: 51).

Schumpeter'e göre üretim faktörü miktarı ve kalitesi aynı kalma koşuluyla faktör gelirlerinde bir düşüş yaratmadan maliyeti azaltırsak yenilik ortaya çıkmaktadır. Schumpeter beş tür yenilik üzerinde durmaktadır (Üzümcü, 2012: 124-125);

- Yeni bir mal veya mevcut malın yeni versiyonunun veya daha kalitelisinin piyasaya sürülmesi.
- Yeni bir üretim tekniğinin kullanılması.
- Yeni bir piyasanın ortaya çıkması.
- Yeni bir hammadde veya yarı mamul kaynağının bulunması.
- Sanayinin yeniden organizasyonu kapsamında tekel ve tröstlerin kurulması veya bir tekelin dağılması.

Schumpeter'e göre bir girişimci yenilikle karını arttırdığında diğer girişimcilerde taklit yoluyla bu yatırımı gerçekleştirecektir. İlk girişimcinin ortaya çıkardığı yenilik taklit de olsa diğer girişimcileri etkileyerek başka yeniliklerin ortaya çıkmasına sebep olacak ve yenilik kümesi adını verdiği bir kavram ortaya çıkacaktır (Taban, 2011:.53).

Schumpeter, kapitalist sistemin sürekli değişmesini sağlayan ve yenilikleri uygulayan girişimcilerin kapitalist ve idareciden farklı olduğunu savunur. Kapitalistin sermaye sağlayan kişi olduğunu girişimcinin sermaye sahibi olması gerekmediğini ileri sürmektedir. Girişimcinin yatırım için gerekli fonları kendi tasarrufunu kullanarak ya da banka kredisiyle sağlayabileceği görüşündedir. İdarecilerin firma yönetiminden ve üretimin günlük faaliyetinden sorumlu kişi olduğunu belirtmektedir. Girişimci, kapitalist ve idareciden farklı olarak yenilikleri sağlayan ve uygulayan, gerekli yatırımları gerçekleştiren kişidir (Taban,2011: 54).

Girişimcilerin yenilikçi olmalarına sebep olan tek faktör kar elde etmek arzusu değildir. Schumpeter'e göre kar elde etme yanı sıra psikolojik faktörler de etkilidir. Buna bağlı olarak girişimci, kendini başkalarından üstün gören, mücadele eden, kendinin ve ailesinin zengin olma rüyasını gerçekleştirmek isteyen, yaratma zevki olan psikolojik güdülerle hareket etmektedir. Schumpeter'e göre girişimci çok önemli bir işleve sahiptir ve girişimci ile teknolojik gelişme aynı şeydir. Her zaman birinci unsur ikinci unsuru ortaya çıkartmaktadır. Bundan dolayı iktisadi büyümenin temeli olan teknolojik gelişmenin girişimciler sayesinde ortaya çıktığını ve teknolojik gelişmenin kapitalist bir ekonomide ekonomik büyümenin dışsal değil içsel bir değişkeni olduğu sonucuna ulaşmaktadır(Üzümcü, 2012:124).

1.5.1.5. Karl Marx'ın Büyüme Yaklaşımı

Karl Marx'ın düşünceleri 19. ve 20. yüzyıllarda dünyanın büyük bölümünü etkisi altına almıştır. Marksizm'in doğuşuna neden olan temel faktörler arasında dönemin kendine has özellikleri ve liberalizme duyulan tepkiler sayılabilir. Sanayi devrimi sonrası kapitalizmin sık sık krizlerle karşı karşıya kalması ve ücretlilerin sefaleti Marksizm'e kaynaklık etmiştir (Demir, 1997: 39).

Marx'ın sosyalist düşüncesi klasik iktisat ekolü ve kapitalizme karşı ortaya çıkmıştır. Bu akımın önemli temsilcileri; Karl Rodbertus, Ferdinant Lassale, Friendrich Engels ve Karl Marx'tır. Marksist ekonomik teorisi sosyalist ekonomik sistemin yapısını dünyaya yaymayı hedef edinmiştir (Üzümcü, 2012: 112). Bu teorinin temel savunması kapitalist sınıfın kar amaçlı ücretlerin sömürülmesi ve işçi sınıfının aşırı biçimde çalıştırılmalarına dayanmaktadır. Bu görüş 3 temel teori altında daha geniş kapsamlı işlenmiştir. Bunlar; Emek Değer Teorisi, Artı-Değer Teorisi ve Kar Teorisi'dir.

a) Emek - Değer Teorisi

Marx'ın teorisine göre emek malın değerini belirleyen faktördür. Çünkü ona göre en temel üretim faktörü emektir. Emek mal üretimi için harcanan zaman dışında bireyin fiziksel ve zihinsel becerilerinin tamamını kapsar. Bu bağlamda bir malın üretiminde bir toplumda farklı üretim teknikleri varsa, bu durumda bu malın değeri, o malın üretiminde kullanılan esas tekniğe göre belirlenir.Yani ayakkabıcının, marangozun, mühendisin vb. bir malı ya da hizmeti üretmek için harcadıkları emek farklıdır. Marx'a göre malların fiyatları harcanan emek miktarına göre belirlenir (Üzümcü, 2012: 114).

b) Artı - Değer Teorisi

Artı değer, kapitalist sistemde kapitalist üreticinin, işçilerin aldıkları ücret karşılığından çalıştıkları emek saatinden daha fazla çalıştırmaları sonucunda elde edilir. Üretici, işçiyi kendisi ve ailesinin ihtiyaçlarını karşılayacak ve yeniden üretime katkıda bulunabilecek ücretin karşılığı olan emek zamandan daha fazla çalıştırmaktadır. Fakat işçiye ödediği ücret, çalıştırdığı emek zamandan daha azdır (Taban,2011: 37). Böylece girişimci kapitalist bu süreçte üretim artışı için kar sağlar ve gerekli sermaye birikimini elde eder. Marx'a göre kapitalist üretici artı değer elde etmek için ya çalışma saatlerini uzun tutar, ya da işçinin verimliliğini arttırmaya çalışır. İşçiler ise bunlara boyun eğerek geçimlilik ücret düzeyinde çalışmaya mecbur kalmaktadır. Çünkü çalışmak istemediği ya da ücret artışı istediği takdirde yerine alınabilecek yedek sanayi ordusu olarak bilinen emek arzı mevcuttur. Yedek sanayi ordusu kapitalist üretici için bir artı değer ve aynı zamanda ücretlerin yükselmesini engelleyen bir faktördür.

c) Kar Teorisi

Marx'ın kar teorisini açıklayabilmek için bazı kavramlar ve bunlar arasındaki ilişkiyi bilmek gerekir. Bunlar; sermaye türleri, kar oranı ve sermayenin organik bileşimi kavramlarıdır. Marx sermayenin iki ana grupta toplandığını ileri sürmektedir. Bunlardan sabit sermaye (C), belirli bir süre içinde üretim sürecinde kullanılan hammadde ve fiziki araç/gereç ve aletlerden oluşur. Değişken sermaye (V), üretim sürecinde kullanılan işçilere ödenen ücretlerden oluşmaktadır (Üzümcü, 2012: 115).

Bu tanımlamalara göre toplam sermaye;

$$T=C+V \qquad (1.4)$$

Biçiminde yazılabilmektedir.

Marx'a göre artı değer (S); üretim sürecinde, üreticinin ürettiği ürünün satışı sonrası elde ettiği hasılattan (P) sabit sermaye ve değişken sermaye toplamı çıkıldıktan sonra aşağıdaki gibi hesaplanarak bulunan bir bakiye (kalan) değerdir.

$$S=P-(C+V)\rightarrow S=P-T \quad (1.5)$$

Buradan hareketle Marx'a göre artı değer oranı (a); işgücünün yarattığı artı değer (S) ile işçilere ödenen değişken sermaye(V) arasındaki oranı ifade etmekte ve aşağıdaki gibi yazılabilmektedir (Taban, 2011: 37);

$$a = \frac{S}{V} \quad (1.6)$$

Marx'a göre kar oranı (k) ; üretim sonunda elde edilen kar ile üretim için gerekli toplam sermayeyle ilişkilidir. Kapitalist ekonomi düşünüldüğünde toplam kar oranı toplam artı değere eşittir ve aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır;

$$k = \frac{S}{C+V} \quad (1.7)$$

Bu ilişkilerden hareketle ürünün fiyatı (P), sabit sermaye (C), değişken sermaye (V) ile kapitalist üreticinin elde ettiği karın veya artı değerin toplanmasıyla bulunabilmektedir. Yani, P = C + V + S yazılabilmektedir.

Marx'a göre sermayenin organik bileşimi (b); kapitalist üreticinin makineleşme seviyesini gösteren bir kavramdır ve sabit sermayenin değişken sermayeye oranıyla elde edilmekte ve aşağıdaki formülle gösterilmektedir (Üzümcü, 2012: 116);

$$b = \frac{C}{V} \quad (1.8)$$

Sermayenin organik bileşimi yani, b arttıkça toplam sermaye içinde değişken sermaye payının (ücretlerin) azalması beklenmektedir. Marx'a göre üretim sürecinde artı değer yaratan unsur değişken sermayedir. Artı değerin üretilebilmesi için kapitalist, sadece değişken sermaye değil sabit sermaye de kullanmak durumundadır. Artı değer kapitalistin cebine giren bir fazlalık olmakla birlikte kapitalisti asıl ilgilendiren üretim süreci sonunda elde edeceği kardır. Kar oranı formülü aşağıdaki gibi yazılabilmektedir (Berber,2011: 78);

$$k = \frac{\frac{S}{V}}{1 + \frac{C}{V}} \quad (1.9)$$

Kar oranı formülünden hareketle bazı sonuçlar çıkartılabilmektedir. Buna göre;

- Ekonominin tamamı düşünüldüğünde ortalama kar oranı, artı değer oranı ile sermayenin organik bileşimine bağlı olarak şekillenmektedir.
- Artı değer oranı ile kar oranı arasında pozitif bir ilişki vardır. Yani, sermayenin organik bileşimi (C / V) veri olduğunda, artı değer oranı (S / V) ne kadar yüksekse kar oranı da o kadar yüksek olacaktır.
- Sermayenin organik bileşimi ile kar oranı arasında negatif ilişki vardır. Diğer bir deyişle, artı değer oranı (S / V) veri kabul edildiğinde, sermayenin organik bileşimi ne kadar artarsa kar oranı o kadar düşecektir.

d) Marksist Büyüme Yaklaşımının Değerlendirilmesi

K. Marx'ın kapitalist ekonomilerin büyüme süreci konusundaki düşüncelerinin günümüz gelişmiş ülke örneklerine pek uyduğu söylenemez. Çünkü gelişmiş ülkelerde uygulanan reformlar, ekonomik, sosyal politikalar sayesinde işçi ücretleri artmış, refahları yükselmiştir. Günümüzde gelişen teknoloji sayesinde kar oranları da yükselmiş ve verimlilik artmıştır. Verimliliğin artması ücret artışlarını beraberinde getirmiştir. Bu süreçte firma ölçekleri büyürken tekelleşme eğilimi artmış ve bu gelişme Marx'ı doğrulamıştır. Ancak büyük firmalar ve tekelleşme artarken küçük işletmeler de varlıklarını sürdürmüştür. Bu bağlamda günümüz gelişmiş ekonomilerinde kapitalist anlayış devam etmektedir. Gelişmiş ekonomilerde kapitalist piyasa ekonomisi ve refah devleti anlayışı kabul görmüş bir gerçektir (Üzümcü,2012: 121).

1.5.2. Modern Büyüme Teorileri

Büyüme teorilerinin, genellikle teknolojiye, beşeri sermayeye önem veren gelişmiş ülkelere daha uygun oldukları söylenebilir. Fakat modern iktisat teorisinde, bu büyüme modellerinden gelişmekte olan ülkelerin de belirli oranlarda yararlanabileceği görüşü vardır. Modern büyüme teorilerinin ortaya çıkmasında, 1929 Büyük Dünya Buhranı ve İkinci. Dünya Savaşı sonrası görülen ülkeler arası gelir farklılıklarındaki artışlar önemli ölçüde etkili olmuştur.

Modern büyüme teorilerinin başlangıcı Keynesyen görüşü savunan iki iktisatçı tarafından oluşturulmuştur. Bunlar; Roy F. Harrod ve Evsey D. Domar'dır. Bu iki ekonomistin modelleri Harrod - Domar modeli olarak birlikte anılırlar. Ayrıca 1950'li yılların ortalarında Solow tarafından ileri sürülen Neo-klasik Büyüme Modeli ve 1980'li yıllarda Romer ve Lucas'ın öncülüğünü yaptığı İçsel Büyüme Modelleri de modern büyüme teorileri arasında belirtilmektedir.

Harrod- Domar modelini incelemeye başlamadan önce modern büyüme teorilerine öncülük eden Keynesyen Statik Analizi kısaca inceleyebiliriz.

1.5.2.1. Keynesyen Statik Analiz ve Durgunluk Süreci

Modern büyüme teorilerinin temelini Keynes'in büyüme konusundaki görüşleri oluşturmaktadır. Keynesyen yaklaşım klasik sisteme karşı çıkmıştır. Özellikle 1929'da başlayan Büyük Dünya Bunalımı klasik görüşün inandırıcılığını azaltmıştır. Keynes 1936'da yayımladığı The General Theory of Employment, İnterest and Money (İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi) adlı eserinde işsizliğin nedenlerini talep yetersizliğiyle açıklayarak gelişmiş ekonomilerin sürekli işsizlik ve durgunluk yaşanılan eksik istihdamda da dengede durabileceğini açıklamıştır (Taban, 2011: 55-56).

Ekonomik analizlerinde daha çok kısa dönemle ilgilenen Keynes'e göre bir ekonomide üretim ve milli geliri belirleyen unsur efektif taleptir. Keynes'e göre bir ekonominin durgunluktan kurtulması talep artışına bağlıdır. Artan talep, stokları eritecek, tükenen stoklar yerine yenilerinin konmaya başlaması yatırımları arttıracak artan yatırımlar milli geliri artıracak ve ekonomi canlanma sürecine girerek büyümeyi hızlandıracaktır. Böylece ekonomi eksik istihdam düzeyinden tam istihdama doğru harekete geçecektir. Keynes'e göre kamu harcamaları veya yatırımlardaki otonom artış, standart çarpan mekanizması aracılığı ile büyümeyi etkiler. Yani çarpan katsayısı kadar büyümeyi arttırır. Örneğin hasıladaki artışı ΔY, kamu harcamalarındaki artışı ΔG ile gösterirsek, ekonomideki hasıla artışı $\Delta Y = \alpha \times \Delta G$ kadar olacaktır. Burada α çarpan katsayısını göstermektedir. (Üzümcü, 2012:129-130).

Keynes, yatırımlarda artışın geliri ne oranda arttıracağıyla ilgilenmesine karşın yatırımların kapasite arttırıcı etkisini görmezden gelmiştir. Ayrıca Keynes, görüşlerinde teknolojik yenilikler ve nitelikli işgücüne yer vermemiş ve uzun dönemde gelişmiş ülkelerin durgunluk sürecine gireceklerini öngörmüştür. Keynes'in durgunluk tezine göre nüfus artışı, teknolojik gelişme ve yeniliklerin ortaya çıkması ve gelişmiş ülkelerde

bu tarz gelişmelerin etkilerinin zamanla yavaşlaması, gelişmiş ülke ekonomilerinin durgunlukla karşı karşıya kalmalarına neden olacaktır (Taban, 2011: 57-58). Keynes'in bu görüşü gerçekleşmemiştir. Gelişmiş ülkelerde yeni üretim teknolojilerinin ortaya çıkması ve izledikleri dışa açık ekonomi politikaları, mevcut üretim alanlarının gelişmesinde etkili olmuş ve uzun süreli durgunluklar yaşanmamıştır.

1.5.2.2. Domar Büyüme Modeli

E. Domar, Keynes'in statik içerikli kısa dönemli analizini uzun döneme uyarlamıştır. Domar'a göre bir ekonomide yapılan yatırım harcamaları birbirinden farklı iki etki oluşturmaktadır. Bunlar; ekonominin arz yönünü etkileyen kapasite artırıcı etki ile ekonominin talep yönünü etkileyen gelir artırıcı etkidir.Bilindiği gibi bir ekonomide yapılan yatırımlar sonucu makine ve teçhizat miktarında, yol, köprü, baraj gibi altyapı miktarında artışlar oluşmaktadır. Bunların artması ekonomiye daha fazla mal ve hizmet üretme gücü kazandırır.Yani, sabit sermaye yatırımları sonucu üretim kapasitesi artışı oluşmakta ve potansiyel arz miktarında artış olmaktadır. Ayrıca yatırımların gelir artırıcı etkisi de ortaya çıkmaktadır ki, bu etki ekonominin talep yönüyle alakalıdır. Yatırımların olgunlaşma sürecinde yapılan harcamalar, ekonomide çarpan mekanizmasının işleyişi doğrultusunda gelir artışına neden olmaktadır ki bu etki uzun dönemde tam istihdamın belirleyici kriterlerindendir (Berber,2011:88- 89).

Domar, modelinde büyümeyi analizinde üç temel kavramdan yararlanmaktadır. Bunlardan ilki, tasarruf eğilimidir. Tasarruflar milli gelirin bir fonksiyonudur. Modelde ortalama ve marjinal tasarruf eğilimi olmak üzere ikiye ayrılmakta ve bu iki eğilim eşit sayılmaktadır. Domar'ın kullandığı ikinci kavram, sermaye/hasıla oranıdır. Bu oran, bir ekonomide bir birim üretim için ne kadar sermayeye ihtiyaç duyulduğunu gösterir. Sermaye hasıla oranı, ekonomideki mevcut sermaye stokunun tam istihdam üretim miktarına oranlanmasıyla elde edilmektedir. Üçüncü kavram, sermaye verimliliği katsayısıdır ($\Delta Y/\Delta K$). Domar modelinin önemli bir kavramı olan bu katsayı, bir birim sermaye artışının hasılada meydana getirdiği artışı göstermektedir. Bu oran ekonomide mevcut tam istihdam üretim miktarının mevcut sermaye stokuna bölünmesiyle elde edilir. Özellikle ekonominin üretim gücünün ortaya çıkmasında önemlidir. Domar sermayenin marjinal verimliliği katsayısını σ terimi ile göstermekte ve sermayenin potansiyel sosyal ortalama prodüktivitesi olarak adlandırmaktadır (Parasız, 2008:90).

Domar modeline göre yatırımların kapasite artırıcı etkisi (ΔY_q), bir ekonomide gerçekleşen net yatırımların sermayenin potansiyel sosyal ortalama verimliliği ile çarpımına eşittir ve aşağıdaki gibi gösterilmektedir (Üzümcü, 2012: 153);

$$\Delta Y_q = I \times \sigma \qquad (1.10)$$

Domar modelinde ekonominin gerçek üretim artışını sağlayan ve ekonominin talep yönünü ilgilendiren yatırımların gelir artırıcı etkisi Keynes'in ortaya koyduğu çarpan mekanizmasıyla ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda yatırımların gelir artırıcı etkisi (ΔY_d), yatırımlardaki değişme ile çarpan katsayısının, yani $1 / s$ teriminin çarpımına eşittir ve aşağıdaki gibi yazılmaktadır (Parasız, 2008: 91);

$$\Delta Y_d = \Delta I \,.\frac{1}{s} \qquad (1.11)$$

Bu denkleme göre, yatırımların gelir artırıcı etkisi, yani toplam talepteki artışın büyüklüğü, yatırımdaki artış ve çarpanın büyüklüğüne bağlıdır.

Domar'a göre ekonomide dengeli büyüme, yatırımların gelir ve kapasite artırıcı etkisinin eşitlenmesine bağlıdır. Yani dengeli büyüme için $\Delta Y_q = \Delta Y_d$ olmalıdır.

$\Delta Y_q = I \times \sigma$ ve $\Delta Y_d = \Delta I \,.\, 1 / s$ olduğu için dengeli büyüme sağlanması için bu iki etkinin eşitliği lazımdır. Yani $\Delta Y_q = \Delta Y_d$ olmalıdır. Bu iki eşitlik yerlerine yazılırsa;

$$I \; x \; \sigma = \Delta I \,.\frac{1}{s} \qquad (1.12)$$

Eşitliği yazılabilir ve gerekli işlemlerle yatırım artış oranına $\Delta I / I$ ulaşabiliriz;

$$\frac{\Delta I}{I} = s \times \sigma \qquad (1.13)$$

Dengede büyüme oranı $\Delta Y / Y$, yatırım artış oranına $\Delta I / I$ eşit olacağı için;

$$\frac{\Delta Y}{Y} = \frac{\Delta I}{I} = s \; x \; \sigma \qquad (1.14)$$

Biçiminde yazılabilen büyüme oranına ulaşabiliriz ki, büyüme oranı $\Delta Y / Y$ yerine de kısaca g kullanırsak büyüme oranı $g = s \times \sigma$ yazılabilecektir.

Bu son eşitlik, Domar modelinin dengeli büyüme temel denklemidir ve dengeli büyümenin marjinal tasarruf eğilimi(s) ve σ tarafından belirlendiğini göstermektedir.

1.5.2.3. Harrod Büyüme Modeli

Harrod modeli Domar modeliyle prensip olarak aynı sayılabilir. Fakat büyümede yatırım ve üretim arasındaki bağlantıyı açıklaması Domar modeline göre farklılık gösterir. Domar, yapılan yatırımın üretim kapasitesini ne kadar arttıracağı ve meydana gelecek gelir(talep) artışının, artan bu kapasiteyi tam olarak kullanmaya imkan verip vermeyeceği konusunu analiz etmiştir. Bu bağlamda Domar'ın analizi geleceğe dönük bir analizdir. Harrod ise üretim ve gelir artışına bağlı olarak yatırımların ne kadar artırabileceğini araştırmıştır (Berber, 2011:103). Her iki analizde görülen diğer bir farklılık da, Domar'ın modelinde çarpan katsayısını kullanmasına karşın Harrod'un hızlandıran katsayısını kullanmasıdır.

a) Harrod Modelinin Temel Denklemi

Harrod modelinin temel denklemi esas olarak Domar denklemiyle benzedir. Harrod büyüme modelinde büyümenin temel kaynağı yatırımlardır. Net yatırımlar, aşağıda yazıldığı gibi, sermayedeki artışa eşittir;

$$I=\Delta K \qquad (1.15)$$

Modelde ortalama sermaye / hasıla oranı ($\Delta K / \Delta Y$) ile marjinal sermaye / hasıla katsayısı (u) eşit varsayılmaktadır. Yani, $\Delta K / \Delta Y = u$ olarak yazılabilir ki, u aynı zamanda hızlandıran katsayısı olarak da bilinmektedir (Üzümcü, 2012: 139).

Dengede I = S olduğu için ve tasarruflar gelirin bir fonksiyonu;

$$S=sY \text{ ve } I=sY \qquad (1.16)$$

Yazılabilmektedir. Ayrıca marjinal sermaye hasıla katsayısı $u = \Delta K / \Delta Y$ eşitliğinde bulunan $\Delta K = I$ olduğu ve $I = s\,Y$ olduğundan $u = I / \Delta Y$ ya da $u = sY / \Delta Y$ yazılabilir. Burada $u = sY / \Delta Y$ eşitliği yeniden düzenlenirse;

$$\Delta Y.u= sY \qquad (1.17)$$

Eşitliğine ve buradan hareketle temel büyüme denklemine ulaşabiliriz;

$$\Delta Y/Y = s / u \qquad (1.18)$$

Bu son eşitliği, yani büyüme oranını $g = \Delta Y / Y = s / u$ biçiminde yazmaktayız. Görüldüğü üzere Harrod'un temel büyüme denklemine göre büyüme oranı, marjinal tasarruf eğilimi (s) ve hızlandıran katsayısı (u) tarafından belirlenmektedir.

Harrod'a göre tasarruf ve yatırım değerlerinin büyüklüklerine göre ekonomide denge durumundan sapmalar olabilir. Dönem başı planlanan yatırım, planlanan tasarruftan büyükse (Ip > Sp) veya başka bir deyişle gerçekleşen yatırım planlanan yatırımdan az ise ekonomide üretim, yatırım eksikliği olup yeteri kadar yatırım yapılmamış olur. Bu durumda talep fazlası ortaya çıkar ve stoklar azalır. Buna karşılık, eğer dönem başı planlanan yatırım planlanan tasarruftan küçükse (Ip < Sp), gerçekleşen yatırım planlanan yatırımdan büyükse üretim fazlası ve gereğinden fazla yatırım yapılır. Bu durumda bir arz fazlası ortaya çıkar ve stoklarda artış olur. Bu iki durumu aşağıdaki gibi belirtebiliriz (Üzümcü, 2012: 137).

Ip < Sp veya Ip < Ig → stok fazlası ve durgunluk,

Ip > Sp veya Ip > Ig → stok azalması, talep fazlası, enflasyon

b) Harrod Modelinin İşleyişi ve Farklı Büyüme Hızları

Harrod modelinde birbirlerinden farklı 3 büyüme oranı kullanılmıştır. Harrod'un modelinde bu büyüme oranı/hızlarının birbirleriyle karşılaştırılmasıyla modelin işleyişi ve dengeli büyüme koşulu açıklanmaya çalışılmıştır. Modelde kullanılan büyüme hızları şunlardır (Taban, 2011: 54);

- Gerekli Büyüme Hızı (G_w)
- Fiili Büyüme Hızı (G)
- Doğal Büyüme Hızı (G_n)

Harrod'a göre bu üç büyüme oranı eşitliği dengeli büyümeyi sağlayabilmektedir. Bu çerçevede Harrod, bu üç büyüme hızını aşağıdaki gibi tanımlamaktadır.

i) Gerekli Büyüme Hızı

Gerekli büyüme hızı herkesin memnuniyet duyacağı bir büyüklüktür. Eğer gerekli büyüme hızı gerçekleşirse kapasite fazlası ya da atıl kapasite gibi durumlar ortaya çıkmaz. Gerekli büyüme hızı planlanan tasarrufları, planlanan yatırımlara eşitleyen, girişimcileri ekonominin gidişinden memnun bırakacak ve tasarruflar ile yatırımlarda değişiklik gerektirmeyen büyüme hızıdır (Karakayalı, 2002: 415). Gerekli büyüme hızı aşağıdaki eşitlikle gösterilmektedir;

$$G_w = \frac{s_r}{u_r} \qquad (1.19)$$

Bu eşitlikte yer alan G_w gerekli büyüme hızını, s_r marjinal tasarruf eğilimini ve u_r sermaye / hasıla oranı yada hızlandıran katsayısını göstermektedir.

ii) Fiili Büyüme Hızı

Harrod büyüme modelinde fiili (gerçekleşen) büyüme hızı belli bir dönem sonunda ulusal gelirde gerçekleşen artışı temsil eder. Ekonominin tamamı için tanımlanmış dönem sonu (ex-post) bir kavramdır ve aşağıdaki gibi gösterilmektedir;

$$G = \frac{s}{u} \qquad (1.20)$$

Bu eşitlikteki G fiili büyüme hızını, *s* dönem sonu marjinal tasarruf eğilimini, *u* dönem sonu marjinal sermaye / hasıla oranı yada hızlandıran katsayısını göstermektedir.

iii) Doğal Büyüme Hızı

Harrod büyüme modelinde bir diğer büyüme hızı doğal büyüme hızıdır. Doğal büyüme hızı diğer büyüme hızlarından farklıdır. Burada artan nüfusun tamamının istihdam edilmesine yetecek ekonomik gelişme düşünülmektedir. Bir ekonomide ulaşılabilecek maksimum büyüme hızı olarak da adlandırılan doğal büyüme hızı nüfus artışı ve teknolojik gelişmenin izin verdiği büyüme hızıdır. Belirli bir dönemdeki üretim artışının ulaşabileceği maksimum büyüklüğü işgücü miktarı, sermaye ve doğal kaynak miktarının artışı ve teknolojik gelişme belirlemektedir. Bu unsurlar içinde işgücü miktarı ve sermaye başına düşen işgücü miktarını belirleyen nüfus artışı ile işgücü verimliliğini etkileyen ve üretim teknolojisini belirleyen teknolojik gelişmeler ön plandadır (Üzümcü, 2012:142). Harrod büyüme modelinde temel amaç, artan işgücünün tam istihdamını sağlayacak büyüme hızını belirlemektir. Bu bağlamda doğal büyüme hızı nüfus artışı ile işgücü verimliliğini arttıran teknolojik gelişme oranı toplamına eşittir. Buna göre doğal büyüme hızı aşağıdaki gibi yazılabilmektedir;

$$G_n = n + t \qquad (1.21)$$

Bu eşitlikte yer alan G*n* doğal büyüme hızını, *n* nüfus artışını,*t* teknolojik gelişmeyi göstermektedir.

c) Harrod Modelinde Büyüme Hızlarının Karşılaştırılması

Harrod modelinde dengeli büyüme bu üç büyüme hızı karşılaştırılarak analiz edilmektedir. Harrod'a göre gerekli ve fiili büyüme hızlarının karşılaştırılmasıyla 3

önemli sonuç ortaya çıkmaktadır. Bunlar; dengeli büyüme, enflasyonist süreç ve durgunluk süreci olarak ifade edilmektedir.

Harrod'a göre dengeli büyüme oranının ortaya çıkması için fiili büyüme hızıyla gerekli büyüme hızının birbirine eşit olması gerekmektedir. Yani; $G_w = G$ olmalıdır. Burada gerekli büyüme hızının fiili büyüme hızına eşit olması demek dönem başında planlanan büyüme hızının dönem sonunda gerçekleşmesi demektir (Taban, 2011:71-72).

Harrod'a göre fiili büyüme hızı gerekli büyüme hızından büyük olursa (G>G*w*) ekonomide enflasyonist ortam oluşacaktır. Buna göre dönem sonu gerçekleşen büyüme hızının dönem başı planlanan büyüme hızını aştığı söylenebilir. Ayrıca dönem başında planlanan yatırımlar ve sermaye ihtiyacının dönem sonu gerçekleşen yatırımlardan veya sermaye birikiminden fazla olduğu söylenebilir. Planlanan büyüme hızından daha fazla büyüme hızının gerçekleşmesi ile sermayeyi üretim için yetersiz hale getirmiş ve daha çok yatırım talebi oluşmuştur. Daha fazla yatırım için daha fazla sermaye gerektiğinden sermaye yetersizliği ortaya çıkmaktadır. Sermaye yetersizliği üretimin talebe karşılık vermemesine ve toplam talebin toplam arzdan fazla olmasına neden olacaktır. Ekonomide üretim ve istihdam seviyesi yükselerek ekonomik gelişme süreci başlamış olacaktır. Fakat bu süreçte ekonomilerde sürekli sermaye yetersizliği hissedilecektir. Üreticilerin sermayeyi arttırma çabaları, daha fazla sermaye sorununu ortaya çıkarır. Harrod'a göre böylece toplam talep toplam arzı aşar ve sürekli genişlemeci enflasyonist süreç yaşanır. Bu bağlamda Harrod'a göre ekonomi bir kez dengeden uzaklaşınca gelecek her dönemde dengesizlik kümülatif olarak artmaya devam edecek, "kararsız" veya "bıçak sırtı" dengeler oluşacaktır (Üzümcü,2012: 144).

Harrod'a göre gerekli büyüme hızının fiili büyüme hızından büyük olması (G*w*> G) ekonomide durgunluğun göstergesidir. Çünkü gerekli büyüme hızının fiili büyüme hızından büyük olması, dönem başı planlanan büyüme hızına dönem sonu ulaşılamaması yani daha düşük büyüme hızı demektir. Ayrıca dönem başında planlanmış yatırımlardan daha fazla dönem sonu gerçekleşen yatırım oluşması anlamına gelmektedir. Bunun sonucunda ihtiyaç fazlası sermaye birikimi aşırı kapasiteye yol açar ve üretim talebi aşarak dengesizlik oluşur. Aşırı kapasite ve istenmeyen stoklar sonucu ekonomi durgunluğa girmiş olacaktır.

Harrod'a göre sadece fiili büyüme oranı ile değil doğal büyüme oranıyla gerekli büyüme arasında da denge olmalıdır. Fakat bunların birbirine eşit olması için herhangi

geçerli bir neden yoktur. Gerekli büyüme hızıyla doğal büyüme hızı rastlantısal olarak birbirine eşit olabilir. Bu çerçevede modelde tasarruf alışkanlıkları (*s*) ve sermaye/ hasıla katsayısına bağlı olan gerekli büyüme hızının (G*w*), işgücünün büyüme hızı tarafından belirlenen doğal büyüme hızına eşit olması pek mümkün değildir. Çünkü modelde tasarruf eğilimi (*s*), sermaye/ hasıla katsayısı (*u*) ve nüfusu belirleyen unsurlar dışsal olup birbirinden bağımsız olarak belirlenmektedir. Bir başka ifadeyle Harrod büyüme modelinde durağan durum (kararlı ve dengeli büyüme) büyüme, fiili büyüme ve gerekli büyüme hızlarının birbirine eşit olması (G = G*w* = G*n*) pek mümkün değildir. Diğer taraftan, Harrod büyüme modeline göre fiili büyüme hızı (G), kısa dönemler dışında hiçbir zaman doğal büyüme hızından (G*n*) fazla olamaz. Bu durumun nedeni ise, belli bir verimlilik seviyesinde mevcut kullanılan işgücü arzının üretimin ve büyüme hızının ulaşabileceği maksimum sınırı belirlemesidir. Ayrıca emeğin tam kullanılması için tam istihdamın sağlanması, üretimin doğal büyüme hızına eşit büyümesi, fiili büyüme hızının doğal büyüme hızına eşit olması gerekmektedir (Taban, 2011: 71-72).

1.5.2.4. Harrod - Domar Modelinin Değerlendirilmesi

Harrod-Domar büyüme modeli temel itibariyle Keynesyen görüşle örtüşür. Modern büyüme teorilerinde büyümeyi analiz ederken önemli bir kavram olan yatırımları kullanmışlardır. H-D modelinin yatırımların ikili karakterini ortaya çıkarması, ülkeler zenginleştikçe azalan verimler yasası gereği yatırım artışının yavaşlaması, ortaya çıkan atıl tasarruflar veya harcanmayan gelirlerin ekonomik durgunluğa yol açması, fiili büyüme, gerekli büyüme ve doğal büyüme ayrımı yapmaları önemli yenilikler olmuştur (Üzümcü, 2012:161).

H-D modelinin eleştirilen yönleri de şu şekilde sıralanabilir;

- Model gelişmiş ülkelerin büyüme serüvenlerini açıklamada yetersiz kalmaktadır. Çünkü gelişmiş ülkelerde işgücü ve sermayenin tam kullanımını sağlayan büyüme gerçekleşmiş olmasına rağmen H-D modelinde bu durumun ancak tesadüfi ya da şans eseri olarak gerçekleşebileceği vurgulanmaktadır.
- Her iki modelde hesaplanması zor ve soyut kavramlar kullanılmıştır. Tasarruf eğilimi, sermaye/hasıla oranı, sermayenin verimliliği katsayılarının hesaplanması çok zordur ve kullanılan verilerin güvenilirliği büyük sorundur.

- H-D modelinde sermaye/hasıla katsayısı hesaplanırken ekonomide sektörel ayrım yapılmamıştır. Ekonomi için gerekli tek bir katsayı kullanılmıştır. Fakat sektörlerin ekonomi içindeki ağırlıkları birbirinden faklılık gösterebilmektedir.
- Tasarruf eğilimi ve sermaye/hasıla oranının kısa-uzun dönem itibariyle birbirine eşit ve sabit kabul edilmesi yanlış bir varsayımdır. Çünkü sermaye/hasıla oranının sabit kabul edilmesi üretim faktörleri arasında ikamenin olmayacağı ve teknolojik gelişmenin olmadığı anlamını taşımaktadır.
- H-D modelinde sermaye, üretim artışını sağlayan tek faktör olarak kabul edilmiştir. Bu çerçevede emek faktörü ve teknolojik gelişmenin üretime katkısı yok sayılmaktadır.

1.5.2.5. Neoklasik Büyüme (Solow) Modeli

Harrod- Domar modeli Keynesyen analizi temel almasına rağmen Neoklasik büyüme modeli klasik iktisat düşüncesini temel almıştır. Neoklasik görüş doğrultusunda birçok büyüme teorisi geliştirilmiştir. Fakat en çok kabul edilen teori R. Solow tarafından öne sürülmüştür. Solow modelini temel alan iktisatçılar arasında Swan, Hicks, Tobin, Meade gibi isimler sayılabilir (Üzümcü, 2012: 169).

Solow modelinin temelinde sermaye birikimi, tasarruf ve büyüme arası ilişkiler incelenmiştir. Ayrıca büyüme için sermaye birikiminin yanı sıra modelde dışsal kabul edilen teknolojik gelişme ve nüfus artışı da önemli kabul edilmiştir.

a) Neoklasik Büyüme (Solow) Modelinin Varsayımları

Solow modelinin varsayımları aşağıdaki gibi belirtilebilir (Taban, 2011: 80-81):

- Tek mallı bir ekonomi vardır. Yani ekonomide tek bir mal üretilip, tüketilmekte ve yatırımı yapılmaktadır. Bu mal ülkenin GSYİH'sını oluşturmaktadır.
- İşgücünün büyüme hızı nüfus artış hızına eşittir. Nüfus artış hızı sabit ve dışsal sayılmaktadır.($\Delta L/ L = n$)
- Üretim fonksiyonu ölçeğe göre sabit getirilidir.
- Dışa kapalı ekonomi varsayımı yapılmaktadır.
- Ekonomide tam rekabet ve tam istihdam şartları geçerlidir.
- Modelde emek ve sermaye için azalan verimler geçerlidir. Yani, sermaye stoku veri iken emek miktarında meydana gelecek her ilave artışın çıktıda meydana getireceği artış giderek azalmaktadır.

- Emek ve sermaye üretim sürecinde birbiri yerine ikame edilebilmektedir.
- Teknolojik değişmeler dışsal kabul edilmektedir.
- Çıktı ve ya hasıla düzeyini işgücü ve sermaye faktörleri belirlemektedir.
- Modelde bir yatırım fonksiyonu bulunmamakta, zımnen tasarruf yapanlarla yatırım yapanların aynı kişiler olduğu kabul edilmektedir.

b) Neoklasik Büyüme (Solow) Modeli ve İşleyişi

Neoklasik Büyüme (Solow) modelinde piyasa mekanizması altında uzun dönemde ekonomilerin kararlı/dengeli büyüme sürecine girecekleri ileri sürülmekte, büyüme süreci nüfus artışı, sermaye birikimi ve teknolojik değişme arasındaki ilişkiler analiz edilerek açıklanmaktadır.Modelde, üretim sürecinde sabit getirinin söz konusu olduğu, işgücü ve sermayenin birbiri yerine ikame edilebildiği kabul edilmektedir. Modelde sermaye ve işgücü faktörlerinin kullanıldığı bir üretim fonksiyonu geçerlidir. Bu üretim fonksiyonunda Y çıktıyı, K sermayeyi, L işgücünü göstermek üzere sabit getirili üretim fonksiyonu aşağıdaki gibi yazılmaktadır (Üzümcü, 2012: 171);

$$Y = f(K, L) \tag{1.22}$$

Bu üretim fonksiyonun ölçeğe göre sabit getirili olması nedeniyle üretim sürecine sokulan üretim faktörlerinin miktarının iki kat arttırılması durumunda çıktı da iki kat artmaktadır. Bu üretim fonksiyonu Cobb- Douglas üretim fonksiyonu olarak da adlandırılmakta ve aşağıdaki gibi gösterilmektedir (Berber, 2011: 116);

$$Y = f(K, L) = K^{\delta} L^{\beta} \qquad \delta \; ve \; \beta > 0 \tag{1.23}$$

Bu üretim fonksiyonu işgücü başına göre yazılabilir. Bunun için eşitliğin her iki tarafı L ile bölünürse; $\frac{Y}{L} = F\left(\frac{K}{L}\right)$ ve kısaca $\frac{Y}{L}$ yerine *y* işgücü başına çıktıyı, $\frac{K}{L}$ yerine de *k* işgücü başına sermayeyi göstermek üzere aşağıdaki basit gösterime ulaşılmaktadır;

$$y = f(k) \tag{1.24}$$

Bu son eşitlik, işgücü başına çıktının (hasılanın), işgücü başına sermayenin artan fonksiyonu olduğunu ifade etmekte ve aşağıdaki şekilde görülmektedir

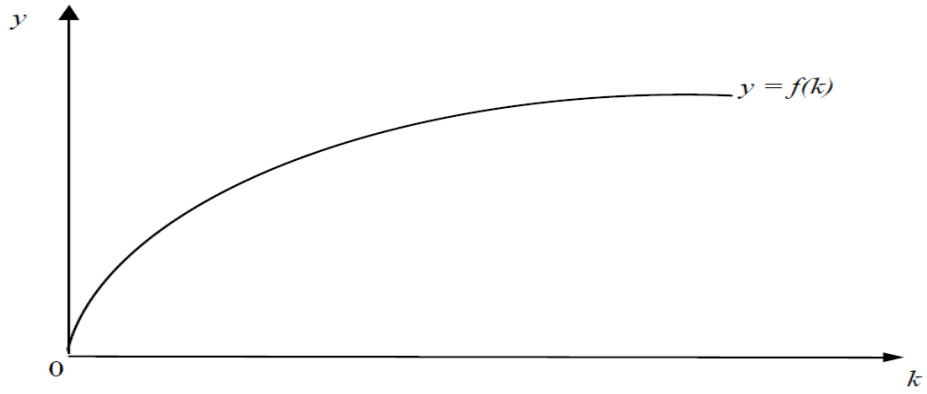

Şekil 1.2.Neoklasik Büyüme (Solow) Modeli Üretim Fonksiyonu

Şekil 1.2'de yer alan üretim fonksiyonuna göre işgücü başına sermaye arttığı zaman işgücü başına hasılada artmaktadır. Ancak işgücü başına sermaye oranı artarken azalan verimler nedeniyle işgücü başına hasıla, azalan oranda artmaktadır. Bu bağlamda sermayenin azalan verimlere tabi olması nedeniyle bu üretim fonksiyonu eğrisi azalarak artan bir eğime sahiptir (Üzümcü,2012: 172)

c) Solow Modelinde Tüketim, Yatırım ve Sermaye Birikimi

Solow modeline göre kişi başına gelir, tüketim ve tasarruf olarak ikiye bölünür. Modelin varsayımlarında belirtildiği üzere tasarruf ve ona eşit yatırımların gelirin bir fonksiyonu olduğu düşüncesiyle aşağıdaki eşitlik yazılabilir (Berber, 2011: 118);

$$Y = C + I \qquad (1.25)$$

Bu eşitlikteki Y = C + I işçi başına değerlere dönüştürülürse,$\frac{Y}{L} = \frac{C}{L} + \frac{I}{L}$olacaktır. İşgücü başına tüketimi $\frac{C}{L} = c$ ve işgücü başına yatırımı da $\frac{I}{L} = i$ biçiminde gösterecek olursak aşağıdaki eşitliği yazabiliriz;

$$y = c + i \qquad (1.26)$$

Buradan hareketle işgücü başına tüketim (c) aşağıdaki gibi yazılacaktır;

$$c = y - i \qquad (1.27)$$

İşgücü başına tüketim (c), tasarruflarla ilişkilendirilebilir. Şöyle ki, hane halkları gelirlerinin bir kısmını tüketirken bir kısmını marjinal tasarruf eğilimlerine bağlı tasarruf ettikleri ve gelirlerinin ($1- s$) kadarını tüketecekleri için işgücü başına tüketim;

$$c = (1 - s).y \qquad (1.28)$$

Eşitliğince belirlenecektir. İşgücü başına tüketim, $y = c + i$ eşitliğinde yerine konulursa aşağıdaki eşitlik yazılabilmektedir;

$$y = (1 - s)\, y + i \qquad (1.29)$$

Son eşitlikten işgücü başına yatırım çekilirse $i = y - (1 - s)y$ ifadesine ve gerekli işlemler yapıldığında şu sade eşitliğe ulaşılabilmektedir (Üzümcü, 2012: 172);

$$i = sy \qquad (1.30)$$

$i = sy$ eşitliğinde yer alan y ifadesi yerine onun eşiti $f(k)$ yazılırsa modelde önemli yere sahip işgücü başına yatırım fonksiyonu eşitliği aşağıdaki gibi yazılmaktadır;

$$i = s\, f(k) \qquad (1.31)$$

Bu ifade işçi başına yatırımın, işçi başına sermayenin bir fonksiyonu olduğunu göstermekte ve sermaye miktarı ne kadar yüksek olursa yatırım miktarının da o kadar yüksek olabileceğini ima etmektedir (Üzümcü,2012: 173-174).

Ayrıca $y = c + i$ eşitliğinden hareketle işgücü başına tüketimin işgücü başına hasıla ve işgücü başına yatırım arasındaki farktan meydana geldiği söylenebilir. Yani eşitlik 1.27'de yer alan $c = y - i$ eşitliğinde y yerine $f(k)$ ve i yerine de $s.f(k)$ yazılırsa işgücü başına tüketim aşağıdaki biçimde de yazılabilmektedir;

$$c = f(k) - s.\, f(k) \qquad (1.32)$$

Bu son eşitlikten hareketle, neoklasik büyüme-Solow modelinde işgücü başına tüketim, yatırım ve çıktı şekil 1.3'deki gibi gösterilebilir;

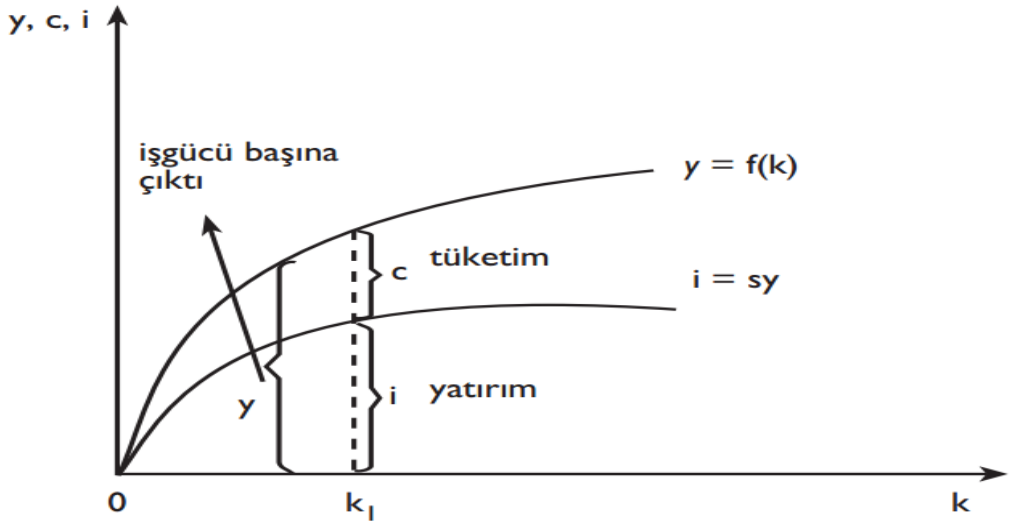

Şekil 1.3.Solow Modelinde İşgücü Başına Tüketim ve Yatırım

Şekilde görüldüğü gibi k_1 işgücü başına sermaye düzeyinde , işgücü başına hasıla ve işgücü başına yatırım arasındaki farkını gösteren c aralığı işgücü başına tüketimi, i aralığı da işgücü başına yatırımı ifade etmektedir.

d) Solow Modelinde Durağan-Durum Dengesi

Modelde sermaye birikimini sağlayan fiziki sermaye yatırımları aşınmaya uğrayabilir. Bu aşınmayı *d* ile ifade edersek, fiziki sermaye stokunda değişim, yatırımlar ile aşınma arası farka eşittir. Yani; işgücü başına sermaye artışı $\Delta k = i - dk$ yazılabilir.Bu eşitlikteki *i* yerine *s.f(k)* değeri yazılırsa, $\Delta k = s\,f(k) - dk$ elde edilir. Ayrıca işgücü başına sermayeyi azaltan bir başka unsur nüfus artışının (*n*) eşitliğe dahil edilmesi durumunda, işgücü başına sermaye artış denklemi $\Delta k = s\,f(k) - (d + n)\,k$ haline gelmektedir (Üzümcü, 2012: 178).

Bu bilgilerden hareketle, Solow modelinde durağan durum dengesinin işgücü başına sermaye ve işgücü başına çıktının aynı olduğu durum olduğunu söyleyebiliriz. Dolayısıyla işgücü başına çıktı ve işgücü başına sermaye bir denge değerine ulaşmakta ve sabit bir seviyede kalmaktadır. Durağan durum dengesi uzun dönem dengeyi temsil etmektedir. Burada işçi başına sermayenin değişmemesi için sermayenin yıpranma payı ve nüfus artış hızıyla aynı oranda arttırılması gerekmektedir. Bu durumda işgücü başına tasarruf sermaye artışına eşit olacağından, işgücü başına sermaye birikim hızı $\Delta k = 0$ olmakta ve ekonomide durağan durum dengesi gerçekleşmektedir (Şekil 1.4).

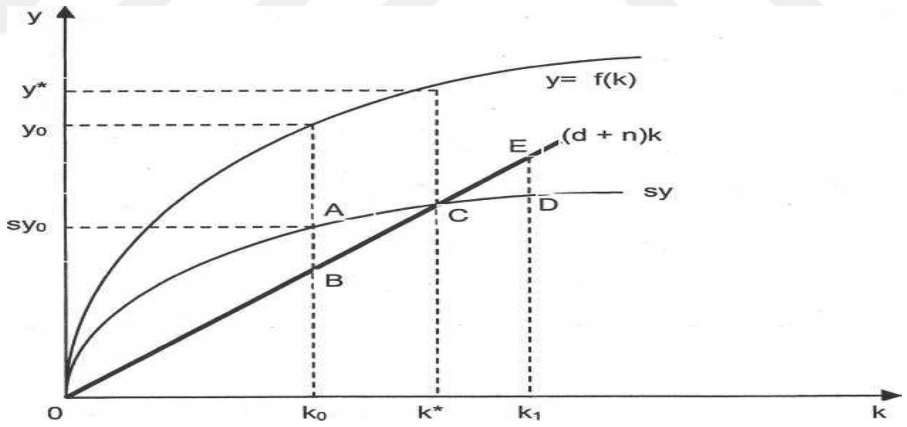

Şekil 1.4.Neoklasik Büyüme Modelinde Durağan Durum Dengesi

Dolayısıyla, $\Delta k = s.\,f(k) - (d + n)\,k$ denkleminde $\Delta k = 0$ yerine koyulduğunda durağan durum dengesi eşitliği aşağıdaki gibi yazılabilmektedir;

$$s\,f(k) = (d + n)\,k \qquad (1.33)$$

Şekil1.4'de görüldüğü ve Taban (2011: 89)'ın belirttiği gibi *"C noktası durağan durum denge düzeyini göstermektedir. Durağan durumda tasarruflar k* oranını sabit tutmaya yetecek kadardır. Durağan durumu gösteren k*'nın solunda k değerleri düşük olduğundan, tasarruf, yatırım gereksinimini aşar; böylece işgücü başına sermaye ve*

işgücü başına hasıla büyür. Mekanizma durağan duruma doğru işler. Öte yandan, k'nın sağında yani, k değerleri yüksek olduğunda ise, tasarruf, yatırım gereksiniminden daha az olacağından, işgücü başına sermaye ve iş gücü başına hasıla düşer. Böylece mekanizma yine durağan duruma doğru işler"*.

e)Neoklasik Büyüme Modelinin Sonuçları ve Eleştiriler

Neoklasik (Solow) büyüme modeli çerçevesinde ortaya konan ekonomik ve politik sonuçlar arasında; dayandığı dengeli büyüme mekanizmasıyla iktisadi büyümeyi H-D modelinde öngörülen bıçak-sırtı denge ve devlet müdahalesinden kurtarması, liberal politikalar ve sermaye birikiminin önemini yeniden vurgulamayı sağlaması, büyüme üzerinde başka faktörlerin etkisinin geçici olduğu, büyüme üzerinde sadece geçici düzey etkileri doğurabileceği, durağan durum analizi çerçevesinde zengin ülkelerin zamanla durağan duruma girecekleri, onların büyüme yolunu takip eden yoksul ülkelerin zamanla onları yakalayacakları biçiminde yakınsama hipotezi (convergence hipotezi) sayılabilir.(Üzümcü, 2002:32).

Bununla birlikte neoklasik büyüme modeli sonuçları ve varsayımlarına karşı bazı eleştiriler getirilmiştir. Özellikle İçsel Büyüme Modelleri (İBM) taraftarlarınca ileri sürülen eleştiriler arasında (Demir, 2002); emek faktörünün analizin ileri aşamalarında göz ardı edilmesi, teknolojik gelişmenin dışsal sayılması, ampirik büyüme analizlerinde yakınsamanın ortaya çıkmaması,dünya gerçeklerinden uzak tam rekabet, tek mal ve tek piyasa varsayımı yapılması, ülkelerin üretim faktörleri farklılıklarına dikkat edilmemesi, üretim fonksiyonunun sabit getirili varsayılması, ekonomik gecikmelerin dikkate alınmaması ve yatırımlara modelde yeterince yer vermemeleri olarak belirtilmektedir.

1.5.2.6. İçsel Büyüme Modelleri (İBM)

İçsel Büyüme Modellerinin (İBM) temelini, 1986'da "Artan Getiriler ve Uzun Dönem Büyüme" adlı makalesiyle Paul M. Romer'in ortaya attığı ve neoklasik büyüme modeline alternatif model geliştirdiği söylenebilir (Üzümcü, 2012: 226).

İBM'de, neoklasik teorinin aksine teknolojik gelişmenin dışsal değil modele içsel olduğu ileri sürülmektedir. Modelde devlet müdahalesinin gerekli olduğu varsayılmakta, piyasalarda eksik rekabet koşullarının geçerli olduğu kabul edilmektedir. İBM'ne göre sermaye için artan verimler geçerlidir. Ayrıca iktisadi büyümede sadece fiziki sermaye değil, beşeri sermaye ve teknolojik gelişme gibi diğer içsel büyüme

kaynakları da önemli rol oynamaktadır (Demir ve Üzümcü, 2003: 18). İBM'de yakınsama hipotezi kabul edilmemektedir. İBM'ne göre eğer gelişmekte olan ülkeler ekonomik önlemler almazlarsa gelişmiş ülkelerle aralarındaki farklar azalmayacak, aksine artabilecektir (Yülek, 1997: 7).

İçsel büyüme modellerine ait beş farklı yaklaşım aşağıdaki gibi belirtilebilir (Kibritçioğlu, 1998);

a) Bilgi Birikimi Modeli (P. M. Romer)
b) Beşeri Sermaye Modeli (R. Lucas ve S. Rebelo)
c) Kamu Politikası Modeli (R. J. Barro)
d) AK Modeli (S. Rebelo)
e) Araştırma ve Geliştirme (Ar-Ge) Modelleri (P. M. Romer, P. Aghion, P. Howitt, G. M. Grossman, E. Helpman)

a) Bilgi Birikimi Modeli

İBM'ni ilk olarak ortaya atan Romer temelde Arrow'un "yaparak öğrenme" tezini esas almıştır. Arrow, bazı sektörlerde zaman ilerledikçe maliyetlerin düştüğünü, kalitenin yükseldiğini ve üretimin hızlandığını fark etmiş ve buna "yaparak öğrenme" adını vermiştir. Ona göre bir şirket üretim yaptıkça zaman içinde işini daha iyi öğrenmekte, maliyetlerini düşürmekte, ürünlerini geliştirmekte ve yeni ürünler ortaya koymaktadır. Romer bu fikri kullanarak, üretim ve yatırım süreci içerisinde bir yan ürün olarak teknik bilginin üretildiği, bu bilginin yeni üretimde bir nevi bedava girdi olarak kullanıldığı ve yeni üretimin daha düşük maliyet ve daha yüksek kaliteyle yapıldığını varsaymıştır. Ayrıca üretilen bilginin "taşmalar sonucu" diğer şirketlere yayıldığını ileri sürmüştür (Yülek, 1997: 7).

Romer'e göre üretilen bilginin göstergesi ülkedeki mevcut sermaye stokudur. Romer'e göre bir ülkede sermaye stoku ne kadar büyükse o kadar ekonomik bilgi üretilmiş demektir. Model varsayımlarında sermaye için artan verimlerin geçerli olduğu dolayısıyla daha çok yatırım yapıldıkça her yeni yatırımın verimliliğinin bir öncekine göre daha fazla olacağı belirtilmektedir. Romer'in modelinden önemli sonuçlar çıkartılabilmektedir. Bunlar (Üzümcü, 2012: 256);

- *Nüfus (ölçek) Etkisi:* Romer modeline göre belirli varsayımlar altında büyüme ülke nüfusu ile doğru orantılıdır. Bunun nedeni, ortaya çıkan bilginin taşmalar sonucu

yayılmasıyla nüfusu fazla olan ülkelerde daha fazla insan tarafından kullanılmasıdır. Dolayısı ile uygun koşullar altında nüfusu fazla olan ülkeler, daha hızlı büyüyebilir.

- *Kamu Politikaları:* Romer'in modelinde bilgi üretimi pozitif bir dışsallık olarak düşünülmektedir. Dolayısıyla bir şirketin yatırım yapması sonucu iki etki ortaya çıkar. Birincisi şirketin, ürettiği malın nasıl daha iyi, daha ucuz, daha hızlı nasıl yapıldığını öğrenmesidir. İkincisi yeni bilgi üretimi ve taşmalar sonucu ülkedeki toplam bilgi stokunun dolaysız olarak artmasıdır. Şirketlerin amaçları kendi karlarını arttırmak olduğundan bu ikinci etkiyi göz ardı edebilir. Oysa üretim ve yatırım sürecinin bir yan ürünü olarak ortaya çıkan bilgi, bir kamu malı gibi düşünülebilir. Bu tip kamu mallarının arzı, serbest piyasaya bırakıldığında arz yetersizliği ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle devletin müdahale etmediği durumda ortaya çıkan yatırım seviyesi optimal altı olacak, sosyal faydası yüksek projeler özel faydaları negatif olabileceği için gerçekleştirilme şansı bulamayacaktır. Bunun önlenmesi için kamunun rol oynaması gerekecektir.

- *Stratejik Dış Ticaret Politikası:* Romer modelinden çıkarılabilecek bu sonucu,Young (1991) ileri sürmüştür. Young modelinde iki ülke ve iki mal yer almaktadır. Bu mallardan bir tanesi düşük diğeri ileri teknoloji malıdır. Ülkelerden biri gelişmiş diğeri az gelişmiş iki ülke olsun. İki ülkeden gelişmiş olanı ileri teknoloji ürünü malda, az gelişmiş ülke düşük teknoloji ürünü malda uzmanlaşmış olsun ve bu iki ülkenin serbest dış ticarette bulunduğunu düşünelim. Bu durumda gelişmiş ülkenin büyüme hızı artarken azgelişmiş ülkenin düşmektedir. Bunun sebebi ileri teknoloji malında "öğrenme" potansiyelinin yüksekliğidir. Bundan dolayı azgelişmiş ülkelerin öğrenme potansiyeli yüksek sektörlere girmesi daha doğrudur (Üzümcü, 2012: 256).

b) Beşeri Sermaye Modeli

İBM'nin içinde bir değer önemli model, beşeri sermaye modelidir. Bilindiği gibi beşeri sermaye, işgücü tarafından oluşturulan bilgi ve becerilerin toplamıdır. Lucas(1988) ve Rebelo (1990) beşeri sermayeyi üretim faktörlerinden biri olarak görmektedir. Beşeri sermaye yatırımları eğitim yatırımları olarak akla gelebilir. Fakat "yaparak öğrenme" yoluyla çalışma sürecinde kendiliğinden de oluşabilir. Bu tür modellere göre büyüme, beşeri sermaye birikiminin sonucudur.

Rebelo(1990) modeline göre bir ekonomideki fiziksel sermaye- beşeri sermaye oranı denge seviyesine göre düştüğü zaman (yani nispeten fazla beşeri sermaye olan durumda) büyüme hızı, denge büyüme hızından daha yüksek olacaktır. Yani klasik

örneği ile 2. Dünya Savaşı sonrası Almanya ve Japonya'da olduğu gibi, bir savaşın ülkedeki fiziki sermayeyi hemen hemen yok ettiği, ancak beşeri sermayeye nispeten daha az zarar verdiği durumda yüksek büyüme hızları beklenebilir. Lucas(1988) modelinde bunun tersi öngörülmektedir. Çünkü Lucas (1988) modelinde beşeri sermayenin üretilmesinde tek girdi beşeri sermaye iken Rebelo modelinde fiziki sermaye de beşeri sermaye birikiminde önemli rol oynamaktadır (Yülek, 1997:10).

c) Kamu Politikası Modeli

Büyüme modellerinde kamu harcamalarını işleyen ilk isim 1990'de Barro olmuştur. Modelde kamu sektörü tarafından üretilen mal ve hizmetler üretim faktörü olarak kabul edilmiş ve hükümet gelirinin sadece gelir vergisi, giderinin ise kamu malı arzı harcaması olduğu ve bütçenin her zaman denk olduğu varsayılmıştır. Modele göre hükümet, ekonomide büyümeyi sağlayabilmek için yatırım yapacak, ayrıca yatırımların arttırılabilmesi için özel sektörü destekleyecektir. Özel sektörün yapmış olduğu yatırımlar sermaye stokunu arttırırken artan vergi gelirleri denk bütçe olduğu için kamu malının arzını arttıracaktır. Böylece özel sektör yatırımları ekonomiye iki yönlü katkı sağlamış olacak ve büyüme içsel bir temelden beslenebilecektir (Berber,2011:156).

d) AK Modelleri

AK türü İBM, sermayenin azalan marjinal getirisi varsayımı kaldırılmakta ve dışsal teknolojik gelişmenin var olmadığı durumda bile uzun dönemde kişi başına büyümenin sürdürülebileceği en basit biçimde gösterilmektedir. Rebelo (1991) tarafından geliştirilen model, Romer ve Lucas tarafından da benimsenmiştir (Taban, 2011: 114)

AK modeline göre, toplam çıktı (Y) ve sermaye (K) arasında doğrusal ilişki bulunduğu varsayılmaktadır. Modelde sermaye geniş kapsamlı ele alınarak işlenmeye çalışılmaktadır. Yani beşeri sermaye faktörü de model içinde kullanılmaktadır. AK modeli, ölçeğe göre sabit getiri varsayımına göre aşağıdaki gibi formüle edilmektedir:

$$Y = F\,(K, L) = AK^{\alpha}\,(HL)^{1-\alpha} \qquad (1.34)$$

Burada A dışsal bir sabiti, H ise fiziki sermaye yanında işgücünün sahip olduğu bilgi, tecrübe ve becerileri kapsayan beşeri sermayeyi göstermektedir.

Modelde, işgücü başına daha fazla fiziki sermaye düştüğünde işgücünün bilgi ve becerilerini artırdığı ve dolayısıyla da beşeri sermayenin işgücü başına fiziki sermaye ile

aynı yönlü değiştiği kabul edilmektedir. Ölçeğe göre sabit getiri varsayımıyla α ve (1-α) esneklik değerlerinin toplamı 1'e eşit olacağından bu basit üretim fonksiyonu;

$$Y = AK \qquad (1.35)$$

Biçiminde yazılabilmekte ve AK modelleri olarak bilinmektedir. AK modeline göre işgücü başına üretim teknolojik ilerleme olmadan sürekli büyüyebilir. Bu AK modeli ve Solow modeli arasındaki farklılıklardan birisidir.Ayrıca tasarruf oranı ne kadar yüksek, aşınma ve nüfus artış oranları ne kadar düşükse, işgücü başına üretimin büyüme hızı o kadar yüksek olur. Dolayısıyla da AK modelinde tasarruf oranının artması, ekonominin sürekli olarak daha hızlı büyümesine yol açar. Bu nedenle AK modelinde hükümetin tasarrufu teşvik eden ve böylece tasarruf oranını artıran bir politika izlemesi, büyümeyi kalıcı olarak hızlandırabilir. Bu husus AK ve Solow modelinin sonuçları arasındaki ikinci temel farklılıktır. Yine, AK modelinde, ister fiziki ister beşeri sermaye yatırımı olsun, tüm yatırımlar sermayenin marjinal getirisini artırabilir. Modelin temel özelliği, iktisadi büyüme oranının yatırım oranının artan bir fonksiyonu olmasıdır. Bu nedenle bir ekonominin yatırım oranını devamlı artıracak kamu politikaları, büyüme açısından oldukça önemlidir (Taban, 2011: 117).

e) Araştırma ve Geliştirme (Ar-Ge) Modelleri

Bu tür modellerde iktisadi büyüme için bilgi ve malların farklılaşması gerektiği savunulmaktadır. Bu modellerin en önemli özelliği bilginin tesadüfî olarak oluşması değil, bilinçli bir süreçten geçerek oluşmasıdır. Bu tür modeller, yenilikleri ve Ar- Ge harcamalarını özel bir faaliyet alanı olarak görmektedir. Bu alanda yapılan gelişmeler ve çalışmalar sonucunda tüketim mallarının çeşitliliğinde artış olacaktır. Bu çerçevede bilgi üretiminin sosyal getirisi fazla olduğu için bilimsel araştırmaların etkinliğini arttıracak ve Ar-Ge faaliyetleri için verilecek teşvikler ekonomik büyümeyi hızlandıracaktır. Örneğin, Aghion ve Howitt (1996)'e göre Ar-Ge faaliyetleri pozitif dışsallık yarattığı için iktisadi büyümeyi hızlandırmakta ve hükümetlerin vazgeçemeyeceği bir araç olmaktadır (Parasız, 2008: 196-197).

İKİNCİ BÖLÜM
DIŞ TİCARET, CARİ İŞLEMLER BİLANÇOSU (CİB) AÇIKLARI VE DIŞ BORÇLANMA: NEDENLERİ, BELİRLEYİCİLERİ VE ETKİLERİ

Bu bölümde ödemeler bilançosunun alt hesap grupları arasında yer alan dış ticaret bilançosu açığı ve cari işlemler bilançosu (CİB) kavramları tanıtılacak, dış ticaret ve CİB açıklarının nedenleri ve belirleyicileri üzerinde durulacak ve dış ticaret ve CİB açıklarının etkilerine değinilecektir. Bu bölümde ayrıca CİB açıklarının finansmanında önemli yer tutan dış borçlanma bağlamında dış borçlanmanın nedenleri, etkileri ve belirleyicileri yanı sıra dış borçlanmaya ilişkin teorik çerçeve üzerinde durulacaktır.

2.1. Ödemeler Bilançosu ve Dış Ticaret Açığı

Bilindiği gibi cari işlemler bilançosu (CİB) hesabı, ödemeler bilançosu kalemleri içinde yer alan en önemli hesap grubudur. Dış ticaret bilançosu hesabı da, cari işlemler bilançosu hesabı içinde yer alan dört alt hesap grubu içinde yer alan en önemli ve en fazla bilinen hatta çoğu kez cari işlemler bilançosu ile aynı sanılarak karıştırılan hesap grubudur. Bu başlık altında, dış ticaret bilançosu ve CİB açıklarına girilmeden önce, ödemeler bilançosu genel hatları ile açıklanarak ana hesap grupları incelenecek ve daha sonra cari işlemler hesabı içerisinde önemli yere sahip olan dış ticaret bilançosu ve açıklarına değinilecektir.

2.1.1. Ödemeler Bilançosu

Bir ülke ekonomisinin yurtdışı piyasalarla olan her türlü ekonomik ilişkileri ödemeler bilançosu (balance of payments) adı altında tutulmaktadır. Bu çerçevede ödemeler bilançosu, bir ülkede yerleşik kişilerin, belirli bir dönem boyunca, yabancı ülkelerde yerleşik kişilerle yaptıkları tüm ekonomik işlemlerin sonucunu gösteren sistematik bir kayıt biçimi olarak tanımlanabilmektedir (Seyidoğlu, 2009 : 313).

Öte yandan ödemeler bilançosu, bir ülkenin diğer ülkelerle mal ve hizmet ticaretini, bunun için ne kadar ödemede bulunulduğunu, eğer ödemede bulunulmadıysa, o dönemde ne kadar borçlanıldığını göstermektedir.

Ödemeler bilançosu, tanımından çıkarılacağı gibi mal ve hizmet ticaretini ve finansal işlemleri kapsamaktadır. Bu bağlamda reel ve parasal ekonomik göstergeler ödemeler bilançosunu etkileyebilir. Bu çerçevede ödemeler bilançosu gelişmeleri; milli gelir ve istihdam-çalışma düzeyini, iktisadi büyüme oranını, döviz kurlarını, enflasyon oranlarını, gelir dağılımını, dış borçları, faiz oranlarını etkileyebilir ve bu makro ekonomik göstergelerden etkilenebilir. Ödemeler bilançosu yıllık, mevsimlik olarak düzenlenebilir. Belirli bir yıl veya mevsime ait ödemeler bilançosu tablosuna bakılarak ekonominin içinde bulunduğu durum anlaşılabilir. Ayrıca politika uygulayıcılar için mevcut politikaların nasıl işlediği ve uygulanabilecek politikalar hakkında ipuçları vererek analiz imkanları sağlar (Seyidoğlu, 2009: 313).

2.1.2. Ödemeler Bilançosu Ana Hesap Grupları

Ödemeler bilançosunun kolayca anlaşılabilir ve yorumlanabilir bir araç olarak kullanılabilmesi için, bir ülkenin dış dünya ile yaptığı borçlu veya alacaklı işlemler ortak özelliklerine dayanarak belirli hesap gruplarına kaydedilir. Her ülkenin ödemeler bilançosu dört ana hesap grubundan oluşur. Bunlar; cari işlemler hesabı (bilançosu), sermaye (veya finansman) hesabı (bilançosu), istatistiki farklar hesabı ve resmi rezerv hesapları olarak bilinmektedir (Seyidoğlu, 2009: 317).

a) Cari İşlemler Hesabı

Ödemeler bilançosu içinde en fazla önem verilen kısım cari işlemler bilançosu (current accaunt balance) hesabıdır. Cari işlemler bilançosu (CİB) hesabı da kendi içinde dört alt gruptan oluşmaktadır. Bunlar; mal ticareti (commodity trade), hizmet ticareti (service trade), yatırım gelir ve giderleri ve tek yanlı transfer hesaplarıdır.

- Mal Ticaret(Dış Ticaret Hesabı) Hesabı

Cari işlemler hesabı içinde en önemli hesap, mal ticareti veya dış ticaret bilançosu hesabıdır. Mal ticareti yerine görünür ticaret deyimi de kullanılır. Mal ticareti (ihracat- ithalat) ülkelerin ekonomik işlemlerinde ve cari işlemler hesabı içinde büyük yer tutar. Mal ihracatı ülkeye döviz kazandıran başlıca işlemdir. Kayıt tekniği açısından alacaklı bir işlem olarak aktife kaydedilir. Bunun tersine mal ithalatı, yabancılara alacak hakkı (ülkede yerleşik kişilere borç) doğurduğu için borçlu işlem olarak pasife kaydedilmektedir (Çak, 2013, 19-20).

- Hizmet Ticareti Hesabı

Hizmet ticareti hesabı altında belirli bir dönemde yurtdışındakilere verilen ve alınan hizmet gelir ve giderlerini oluşturan kalemler yer almaktadır. Bunlar; dış turizm, uluslararası taşımacılık, uluslararası bankacılık ve sigortacılık, uluslararası inşaat hizmetleri, uluslararası finans işlemleri, yurtdışı resmi hizmetler ve diğer ticari hizmetler kalemleri olarak belirtilebilir.

- Yatırım Gelir ve Giderleri Hesabı

Cari işlemler dengesinin diğer bir kısmını oluşturan "yatırım gelir ve giderler dengesi" kapsamında, ülkemizden para kazanmak için çıkmış ve yurtdışında doğrudan yatırım, portföy yatırımı ve faiz geliri şeklinde nemalanan sermayenin ülkemize transferleri sağlayan nemaları gelir olarak kaydedilmektedir. Yatırım giderleri ise bunun tersine yapılan işlemleri içermektedir (Çak, 2013: 20).

- Tek Yanlı Transferler Hesabı

Ülkeler arası dış yardım, hibe ve bağışlar bu hesap grubunda yer alır. Bunların karşılığında hiçbir ödeme gerekmez. Yapılan bir karşılıksız transfer bağışta bulunan ülke açısından bir borç işlemidir. Tek yanlı transfer işleminin borçlu kısmına kaydedilir. Eğer yapılan bağış mal şeklinde ise tek yanlı transfer işleminin borçlu kısmına kaydedilen işlem mal hesabının alacaklı kısmına yazılarak denklik sağlanır (Seyidoğlu, 2009:320). Kızılay ve TİKA aracılığı ile Türkiye'nin azgelişmiş ülkelere veya yurt dışındaki bir afet (sel, deprem v.b.) için verilen yardımlar bu hesap altında yer aldığı gibi yurt dışında çalışan Türk işçilerinin ülkemize gönderdiği dövizler, bu hesap aracılığı izlenmektedir.

b) Sermaye (Finansman) Hesabı

Sermaye ithali ve ihracı ekonomik işlemlerin en önemlilerindendir. Sermaye işlemleri, genel olarak bir ülkede yerleşik kişi ve kuruluşların başka bir ülkede yaptıkları fiziki yatırımlarla (üretim tesisleri, bina, arazi vb.) sınır ötesine aktardıkları mali fonlardan (yabancı tahvil, hisse senedi, hazine bonosu, yabancı bankalarda açtırılan mevduat hesapları vb.) oluşur. Ülkenin dış dünya ile yaptığı sermaye işlemleri ödemeler bilançosunun sermaye hesabına kaydedilir (Seyidoğlu, 2009:321).

Sermaye veya finansman hesabı olarak adlandırılan bu hesaba, ülkeye yatırım amacıyla giren çıkan döviz akımı yansıtılır. Finansman hesabında kaydedilen işlemler cari işlemler bilançosundaki açıkları finanse eden işlemlerdir. Bunlar arasında; doğrudan

yatırımlar, portföy yatırımları, uzun ve kısa vadeli borçlanma işlemleri bulunmaktadır. Sermaye-finansman hesabında ülke sakinlerinin dış alemle gerçekleştirdiği varlık ticaretine yön veren finansman hareketleri kaydedilmektedir. Yabancıların ülkede arazi, konut, işyeri (mal ve hizmet üretimi birimi) satın almaları, ülke bankalarında mevduat hesabı açtırmaları, borsada ülkeye ait resmi ve özel borç ve pay senetlerini satın almaları halinde ülkeye sermaye girişi olur. Aksine ülke sakinlerinin dış alemdeki reel ve finansal varlıklarında artış olursa veya yabancıların ülkedeki reel varlıklarında ve ülke sakinlerinin yabancılara borçlarında bir azalma ortaya çıkarsa, ülkeden dış aleme net sermaye çıkışı söz konusudur.

Finansmana dönük sermaye hareketleri kısa ve/veya uzun vadeli olabilir. Özel kuruluşlar ve kişiler tarafından ya da resmi kurumlar tarafından gerçekleştirilebilir. Kısa vadeli sermaye hareketlerini iç piyasada borsa kazancının (kur değişmeleri) ve döviz reel faizinin dış ekonomilere göre yükselmesi etkiler. Kısa vadeli sermaye hareketleri; hazine bonoları, finansman bonoları, mevduat sertifikaları, vadeli banka mevduatları, ihracat kredileri vs. biçimlerinde gerçekleşebilir. Kısa vadeli sermaye hareketleri daha çok özel nitelikte yapılmaktadır. Uzun vadeli sermaye hareketleri, vadesi bir yıldan daha fazla olan uluslararası sermaye işlemleridir. Bunlar arasında öneme sahip olan doğrudan yatırımlardır. Portföy yatırımları da bu sermaye akımları arasındadır. Örneğin yabancı tahvil ve hisse senetlerinin alım-satımı gibi. Sermaye hareketlerinin kısa ve uzun süreli olarak ayrılması bunların paraya dönüştürülebilme özelliklerinden kaynaklanmaktadır (Doğukanlı, 2012: 12-14).

c) İstatistikî Farklar Hesabı

Net hatalar ve noksanlar da denilen istatistiki farklar, tek bir kalemden oluşur ve ödemeler bilançosundaki dengesizlikleri gidermek amacıyla kullanılır. Bazı nedenler dolayısıyla ödemeler bilançosu kayıtlarından elde edilen otonom işlemlerin net bakiyesi, denkleştirici işlemler (resmi rezervler) hesabının net bakiyesi (işareti ters yöne) tam olarak net çıkmamaktadır. İşte aradaki farkı denkleştirmek için kullanılan bu tek kalem hesaba istatistik farklar hesabı adı verilmektedir (Doğukanlı, 2012: 12-14).

d) Resmi Rezervler Hesabı

Merkez bankasının döviz piyasasına yaptığı müdahalelerle değişen uluslararası resmi rezervlerdeki değişmeler bu hesapta gösterilmektedir. Bir ülkenin resmi rezervleri, döviz, altın ve IMF kaynaklarıdır. Piyasada gerçekleşen döviz arzının talebi geçmesi

durumunda kurun düşmesini engellemek amacıyla merkez bankası piyasadan döviz satın alarak resmi rezervlere eklemektedir. Tam tersi durumda yani, döviz talebinin döviz arzını aşması durumunda ise kur istikrarının sağlanması düşünülüyorsa merkez bankası döviz satışında bulunur. Merkez bankalarının yaptığı bu işlemler ödemeler bilançosunda resmi rezervler hesabına kaydedilir. Ayrıca ülkenin IMF rezerv pozisyonundaki (SDR Hesabı) değişmeler ile parasal altın cinsinden rezervlerindeki değişmeler bu hesap altında izlenmektedir (Seyidoğlu, 2009: 324-327).

2.1.3. Dış Ticaret Bilançosu

Dış ticaret bilançosu, yukarıda sözü edildiği gibi, ticari mal ihracat ve ithalatının takip edildiği hesaptır. Bu hesapta yer alan ihracat ve ithalat değerleri ve miktarları gümrük beyannamelerine dayalı olarak takip edilir. Açık ekonomilerde gerçekleşen dış ticaret bilançosu büyüklükleri veya dış alem faktör gelirlerini içerecek biçimde cari işlemler bilançosunun net değeri, ülke milli gelirinin (GSYIH) oluşumu bağlamında önemli bir kalemdir. Bilindiği gibi, milli gelir hesaplamalarında **(X) ihracat**, toplam harcama akımına katılım, **(M) ithalat** ise toplam harcamalardan sızıntı durumundadır. Bu nedenle aşağıdaki meşhur harcamalar yönünden milli gelir eşitliğindeki net ihracat denilen ihracat ve ithalat farkı, denge milli gelirinin oluşumunu doğrudan etkilemektedir.

GSYIH = C + I + G + (X-M)

Bu eşitlikteki ihracatın ithalattan büyük olması (X > M), ekonomide toplam harcamaların genişlemesine ve doğal olarak ekonomideki mevcut çalışma düzeyinin artmasına (işsizliğin azalmasına) yardımcı olacaktır.Tersi durumda, ithalatın ihracattan büyük olması (X < M) ise toplam talebi azaltacak ve milli gelirin ve çalışma düzeyinin düşmesine sebep olacaktır. Bu nedenle özellikle dış ticaret bilânçosunda ortaya çıkan gelişmelere, gerek hükümet çevreleri, gerekse iş dünyası ve ülke kamuoyu tarafından büyük önem verilmektedir.

2.1.4. Dış Ticaret Açıklarının Nedenleri ve Dış Ticaret Açıklarına Karşı İzlenecek Politikalar

Dış ticaret açıklarının nedenleri arasında yapısal nedenler, iktisadi dalgalanmalar, geçici nedenler ve döviz spekülasyonu sayılabilir. Yapısal nedenler ülkenin ekonomik yapısından kaynaklanır. Harcama arttırıcı etkiler bunların başında gelir. Tüketim ve yatırım harcamalarının arttırılması ithal ve ihraç mallarına olan iç talebi yükselterek dış

ödeme açıklarını arttırmaktadır. İçerde fiyatların artması ulusal parayı aşırı değerli hale getirmekte ve yabancı para cinsinden ihracatı pahalı hale getirdiğinden ihracat gelirleri azalmakta, ulusal para cinsinden yabancı malların fiyatlarını düşürdüğü için ithalatı arttırıcı etkide bulunmaktadır. Kalkınma hızı ve ekonomik verimlilikteki değişmeler de dış dengesizliklere neden olabilir. Az gelişmiş ülkeler kalkınma hızlarını arttırabilmek için gerekli olan teknolojik imkânları ithal etmek zorundadırlar. Bundan dolayı kalkınma hızının arttırılması dışa ödeme açığına ve dış borçların artmasına neden olmaktadır. Bazı önemli hammaddelerde çok fazla dışa bağımlı olunması ve halkın tercihlerinin yabancı mallara doğru kayması da dış dengeyi olumsuz yönde etkilemekte ve dış açıkların artmasına yol açabilmektedir (Seyidoğlu, 2009: 133-134).

Diğer bir dış dengesizlik yaratan faktör iktisadi dalgalanmalardır. Genişleme aşamasında ortaya çıkan iktisadi dalgalanma gelirleri ve harcamaları arttırıp fiyatları yükselterek dış açığı ortaya çıkarmaktadır. Daralma aşamasında, bunun tam tersi durum ortaya çıkabilmektedir. Başka bir dengesizlik yaratan durum geçici faktörler olabilir. Dünya hammadde fiyatlarındaki yükselme ve olağan üstü felaketler bunun en güzel örneği olarak gösterilebilir. Bu durum beklenmedik bir şekilde gerçekleşen ve ilgili tüm ülkeleri etkileyen bir sonuçtur. Kısa vadeli özellikle spekülatif yabancı sermaye girişi de dış denge açısından önem arz etmektedir. Ülkeye yabancı sermaye girişleri ödemeler bilançosunu olumlu etkilerken sermaye çıkışları da dış açık sorununu körüklemektedir.

Dış açıklar karşısında uygulanabilecek politikalar da ülkeler açısından önemlidir. Bunları şöyle özetleyebiliriz:

- Açıkların dışarıdan borçla ya da uluslararası rezervlerle finanse edilmesi.
- Gümrük vergileri, kotalar ve yasaklayıcı önlemler ile ithalatın kısılması ve kambiyo kısıtlamaları ile de ülkeden döviz ve sermaye çıkışının engellenmesi.
- Kur politikalarının gözden geçirilmesi.
- Uzun vadede dış açıkları kısıtlamalarla veya finanse etmek yerine üretimi, verimliliği ve ihracatı teşvik edici politikaların uygulamaya konulması.

2.2. Cari İşlemler Bilançosu (CİB) Açıkları

Cari işlemler bilançosu (CİB) dengesi, daha önce belirtildiği gibi ödemeler dengesi bilançosunun en önemli hesaplarındandır ve dış ticaret (ihracat- ithalat dengesi), hizmetler ticareti dengesi, yatırım gelirleri ve giderleri (net dış yatırım gelir ve giderleri)

ve tek yanlı transferler (karşılıksız elde edilen dış gelir ve karşılıksız olarak yapılan dış giderler) dengelerinin toplamından oluşmaktadır (Erdil Şahin, 2011:48-49).

Ülkenin cari işlemlerden sağladığı gelir, yaptığı giderlerden fazlaysa CİB fazlası, daha azsa CİB açığı ortaya çıkar. Başka bir ifadeyle, CİB açığı, ülkenin gelirinden daha fazlasını harcadığını, üretiminden daha çok tüketim yaptığını göstermektedir. Bunun tam tersi durumda CİB fazlası oluşur ki, bu durumda ülke tükettiğinden daha fazla üretebiliyor, üretim fazlasını net dış ticaret fazlasına dönüştürebiliyor, özel veya resmi kanaldan elde ettiği tasarruf fazlaları ile yurt dışından elde ettiği yatırım gelir fazlalarını yurtiçinden yurtdışına ödünç verebiliyor ve ülkeden dışarıya borç verme veya yatırım amaçlı net sermaye transferi gerçekleşiyor demektir.

2.2.1. Cari İşlemler Bilançosu (CİB) Açıkları ve Ekonomik Etkileri

Makroekonomik sorunların en önemlilerinden biri de cari işlemler bilançosu (CİB) açıklarıdır. Büyük ölçekli CİB açıkları, dikkatle takip edilmesi gereken, önemli bir ekonomik sorundur ve gerekli tedbirler alınmadığında, büyük ekonomik sorunlara sebep olma potansiyeline sahiptir (Edwards, 2001; Taylor, 2002).

Gelişmekte olan ülkelerde uzun süreli cari işlemler açıkları ekonomide ciddi sorunlara neden olabilmektedir. CİB açıkları pek çok krizin ortaya çıkması ve gelişmesinde rol oynayan önemli bir neden olarak bilindiği gibi, bu açığın büyüklüğüne bağlı olarak ileride yaşanabilecek döviz kuru krizlerinin göstergesi olduğu da kabul edilmektedir. Ayrıca uzun dönemde bu açıkların varlığı yurtiçi faiz oranlarının göreli olarak artmasına ve gelecek nesillerin artan borç yükü nedeniyle ile refah düzeyinin düşmesine neden olabilmektedir. Dolayısıyla bir ülkenin cari işlemler bilançosunda görülen değişiklikler ekonominin performansına ilişkin önemli göstergelerden biri olarak değerlendirilmekte, iktisadi kararlar ve beklentilerin oluşmasında belirleyici rol oynamaktadır (Erdoğan ve Bozkurt, 2009: 135-137).

Günümüzde gelişmekte olan birçok ülkenin dış ödemeler dengesini sağlamaya önem verdikleri, özellikle CİB fazlası vermeye ya da CİB açığı verdiklerinde bu açığın mutlak düzeyini ve ulusal hâsılaya (GSMH) oranını mümkün olduğunca düşük tutmaya çalıştıkları söylenebilir. Ayrıca cari işlemler bilançosu açığı veren ülkelerin bu açıkları sağlam ve uzun vadeli kaynaklarla finanse etmeye çalıştıkları da bilinmektedir. Çünkü CİB açıklarının olumsuz ekonomik etkileri bulunmaktadır (Üzümcü ve Başar, 2011: 6).

CİB açıklarının olumsuz etkileri arasında dışa açık ekonomilerde ortaya çıkan etkileşimler bağlamında aşağıda belirtilen olumsuzluklardan söz edebiliriz.

Öncelikle CİB dengesi açık veren ülkeler, dış pazarda rekabet gücünden yoksun ve ithalatı gün geçtikçe artan bir ülkeyse o zaman ithal ettiği mal ve hizmetlerin bedelini dış borçlanma yoluyla ödeyeceklerdir. Ancak bu yola çok sık başvurulursa o zaman ülkenin parasına karşı bir güvensizlik başlamakta, ülkenin dış borçları artarken bütçe dengelerinde de bozulmalar başlayabilmektedir.

CİB açıklarında artış, faiz oranlarının artmasına neden olarak finansman yapının bozulmasına ve ülkeye sıcak para akımlarının girmesine yol açmaktadır. İç borç ve dış borç faiz oranlarının artması ülkenin risk pirimini arttırarak kredi ratinginin düşmesine ve yüksek faizle borçlanmasına sebep olmaktadır. Başka bir olumsuz sonuç, CİB açıklarının kurlara olumsuz etkiler yansıtmasıdır. Dış açıkla karşı karşıya bulunan bir ülkede sabit kur sistemi uygulanıyorsa genelde devalüasyona başvurulurken, bu durum esnek kur sisteminde paranın değerinin düşmesi ile sonuçlanır. Bu gelişmeler, üretim maliyetleri ve nispi fiyatları etkileyerek ekonomide refah kaybına yol açmaktadır.

Öte yandan döviz gelirleri özellikle gelişmekte olan ülkeler için hayati önem taşımaktadır. Şöyle ki; gelişmekte olan ülkelerin sermaye birikimi ve teknolojik gelişme düzeylerinin yetersizliği, bu ülkeleri büyüme ve sanayileşme için gereken yatırımları gerçekleştirmede, gelişmiş ülkelerden yapacakları ithalata bağımlı kılmıştır. CİB açıkları ülkenin ithalat yoluyla yabancı ülke üretiminin artmasına yol açarak net ithalat üzerinden iktisadi büyüme oranının azalmasına yol açmaktadır. Ayrıca ithalat arttığı için ithal ikameci sektörlerden başlayarak istihdamın azalmasına ve işsizliğin artmasına (veya azalmamasına) sebebiyet vermektedir. İmalat sanayinin bir çok dalıyla, enerji ve hatta tarım gibi sektörlerde mevcut üretim düzeyinin sürdürülebilmesi, başta ara malları olmak üzere çeşitli malların herhangi bir aksamaya uğramadan ithalinin yapılmasına bağlıdır. Söz konusu ithalatın döviz yetersizliği sonucu gerçekleştirilememesi, reel sektörü etkileyerek büyüme, üretim, istihdam, gelir ve fiyat düzeyi üzerinde olumsuz etkiler yaratarak ülkeyi ekonomik krize sürükleyebilir.

2.2.2. Cari İşlemler Bilançosu (CİB) Açıklarının Belirleyicileri

Literatürde CİB açıklarının nedenleri-belirleyicileri olduğu düşünülen veya CİB açığını etkilediği kabul edilen bir çok faktör sayılabilmektedir. Bu çerçevede, ülkelerin büyüme oranları (yurt içi, yurt dışı), ülkeler arası verimlilik düzeyi farkları ve verimlilik

artışları, nüfus, talep, tüketim, tasarruf ve yatırım artışları, reel döviz kurunun değerlenmesi, faiz oranları, dış ticaret hadleri, yüksek dış borç düzeyi, tasarruf-yatırım dengesizliği, bütçe açıkları, kamu harcamalarında değişmeler, kamu kesimi borçlanma gereği (KKBG), enflasyon oranı, dışa açıklık oranı, döviz kontrolleri, finansal derinlik, enerji ithalatı ve enerji fiyatları, dış şoklar ve bir dönem önceki cari açık gibi faktörler CİB açıklarının belirleyicileri/nedenleri arasında sayılmaktadır (Erkılıç, 2006: 28). Bu bağlamda CİB açıklarını belirleyen faktörler ve bu faktörlerin CİB açıklarına etkilerinin yönelimi Tablo 2.1'de görülmektedir.

Tablo 2.1. CİB Açıklarının Belirleyicileri

Kategori / Değişken	**Beklenen İşaret**
Gelir (GSYH / GSMH)	
Yurtiçi Üretim Açığı	+
Ülke Bazlı Verimlilik Değişmeleri	Geçici: + Sürekli: -
Global Verimlilik Değişmeleri	Geçici: + Sürekli: 0
Yurtiçi Üretim Artışı (Büyüme Oranı)	+
Tasarruf / Yatırım	
Tasarruf	-
Yatırım	Net Borçlu; Kısa vade: + Uzun vade: + Net Alacaklı; Kısa vade: + Uzun vade: -
Reel Faiz Oranı	Dönemler arası: - Kısa Vade: 0
Finansal Derinlik	Belirsiz
Maliye Politikası	
Bütçe Açığı	+
Kamu Harcamalarındaki Değişiklikler	Geçici: + Sürekli: 0
Dış Göstergeler	
Dışa Açıklık Oranı	Belirsiz
Reel Döviz Kuru	Marshall-Lerner: + Dönemler arası: Belirsiz
Ticaret Haddi	Harberger-Laursen-Metzler: -
Döviz Kontrolleri	+
Enerji Fiyatları	+
Dış Ülke Göstergeleri	
Gelişmiş Ülkeler Büyüme Oranı	-
Dünya Reel Faiz Oranı (Dış Borç GSYH Oranı)	Net Borçlu: - Net Alacaklı: +
Süreklilik/Devamlılık	
Bir Dönem Önceki Cari Açık	+

Kaynak: Erkılıç, 2006: 28.

Tabloda bu faktörlerin CİB açıkları üzerinde beklenen etkisine/işaretine de yer verilmektedir. Tabloda görüldüğü gibi büyüme oranları artışı, bütçe açıkları, kamu

harcamalarında artışlar, döviz kontrolleri, enerji ithalatı ve enerji fiyatları artışının CİB açıklarını artırıcı yönde etki yapması beklenmektedir. Buna karşın tasarruf artışı, diğer gelişmiş ülkelerin büyüme oranlarının artması ve ülkenin dış ticaret hadlerinin iyileşmesi sonrası CİB açıklarının azalması beklenmektedir.

CİB açıkları üzerinde iktisadi büyümenin diğer faktörlere göre daha etkili olduğu söylenebilir. Bu görüşü savunanlar CİB açığının nedeni olarak büyümenin sebep olduğu talep artışına dikkat çekmektedir. Özellikle iç talep artışı yerli üretimle karşılanamadığı durumda, ithalata dayalı iktisadi büyüme, hem büyümenin sürdürülebilirliği açısından hem de ekonominin dış etkilere karşı korunması açısından tehlike arz etmektedir. İthalata dayalı iktisadi büyüme CİB dengesinde ciddi sorunlar ortaya çıkarabilmekte, büyüme oranındaki artışlar, tüketim harcamalarını arttırarak tasarrufları azaltmakta ve CİB dengesinde bozulmalara sebep olabilmektedir. Ayrıca iktisadi büyüme üretimle doğru orantılı olduğu için nitelikli üretim yapmadan dışarıya bağımlı olmak dış ticaret hacminin ithalata kaymasına neden olmakta ve ihracatın ithalatı karşılama oranının giderek düşmesi yoluyla dış ticaret dengesini bozmaktadır. Buna bağlı olarak "ithalata dayalı ihracat ve iktisadi büyüme" CİB açığı artışına sebep olmaktadır (Gerni, Emsen ve Değer, 2008: 5). Bu bağlamda CİB açıklarının önlenebilmesi veya azaltılabilmesi için ithalata dayalı üretimin azalması önemlidir. Yerli üretim teşvik edilerek cari açıktan, yetersiz katma değer ve işsizlik sorunundan kurtulabilinir. Ayrıca cari açık sorununu önleyebilmek için yüksek ve istikrarsız büyüme yerine, sürdürülebilir ve istikrarlı bir büyüme gerçekleştirmek gereklidir (Telatar ve Terzi, 2009: 133).

Öte yandan ülke bazlı verimlilik değişmelerinin geçici olması durumunda CİB açıkları üzerinde pozitif, sürekli olması durumunda negatif etki yapması, global düzeyde verimlilik değişmelerinin geçici olması durumunda CİB açıkları üzerinde pozitif, sürekli olması durumunda etki yapmadığı öngörülmektedir. Yatırımların CİB açıkları üzerindeki etkisi, ülkenin net borçlu veya alacaklı olması ile vadeye göre değişmektedir. Bu bağlamda net borçlu bir ülkede yapılan yatırımların kısa ve uzun vadede CİB açıklarını artırması, buna karşın net alacaklı bir ülkede yapılan yatırımların kısa vadede CİB açıklarını artırması, uzun vadede azaltması beklenmektedir. Kamu harcamalarında artışın geçici olması durumunda CİB açıklarını artıracağı, sürekli ise etkisinin olmaması beklenmektedir (Üzümcü ve Başar, 2011: 7-8).

Tabloda görüldüğü gibi yine ülke bazında reel faiz oranlarının dönemler arası düşünüldüğünde CİB açıkları üzerinde negatif etki yapacağı, buna karşın kısa vadede etki yapmadığı öngörülmektedir. Dünya reel faiz oranlarının CİB açıkları üzerindeki etkisi, ülkenin net borçlu veya alacaklı olmasına göre değişmektedir. Bu çerçevede net borçlu bir ülkede dünya reel faiz oranlarının artmasının bu ülkenin dış borç/GSYİH oranını artırarak dolaylı biçimde CİB açıklarını artırması, net borçlu ülkede ise bunun tersi beklenmektedir. Finansal derinliğin ve dışa açıklığın artmasının CİB açıkları üzerindeki etkisinin yönü tartışmalı olduğu için işaret konusunda belirsizlik söz konusudur. Reel döviz kurunun artmasının CİB dengesi üzerindeki etkisi konusunda Marshall-Lerner koşulu bağlamında CİB açıklarını artırması beklenmektedir.

CİB açıklarının nedenleri-belirleyicileri arasına, yanlış kur politikaları, iç tasarruf yetersizliği, ülke ihracatının teknolojik yoğunluğu ve rekabetçi gücünü artırabilecek araştırma-geliştirme harcamaları ve teknolojiye verilen önemin yetersizliği, hammadde ihracatının fazla olması, ihracatında hali hazırda zorlanılan ancak dinamik karşılaştırmalı üstünlükler olabilecek alanlarda yerli üretici ve ihracatçıya sağlanan sübvansiyonların az olması, enerji kaynakları ithalatının fazla olması, sıcak para giriş ve çıkışları da eklenebilir. Bu bağlamda, dış açık veya CİB açıklarının önemli bir nedeni, çoğu kez uygulanan yanlış kur politikalarıdır. Ulusal paranın aşırı değerlenmesi bir yandan rekabet gücünü azaltarak ithalatı arttırıp, diğer yandan ihracatı azaltmaktadır. Yerli mallar değil de ucuz ithal mallarının daha fazla tüketilmesi dış ticaret ve dolayısıyla CİB açığını arttırmaktadır. Bu nedenle yerli paranın değerlenmesini sağlayan sıcak para girişlerini kontrol eden ekonomik politikaların uygulanması önerilmektedir (Çak, 2013: 30-32) .

CİB açıklarının diğer önemli sebeplerinden biri de düşük tasarruf oranıdır. Tasarruf yetersizliği yatırımların finansmanını zorlaştırmaktadır. Tasarruflar, özel kesim ve kamu kesimince gerçekleştirilebilir. Özel kesimin aşırı tüketimi, ithalatı uyarırken tasarrufları azaltmakta ve dış açıklara yol açmaktadır. Tasarruf eksikliğinin önemli bir nedeni bütçe açıklarıdır. Ayrıca bütçe açığı, CİB açığını da etkilemektedir. Şöyle ki vergilerde yaşanan bir indirim ve ya devlet harcamalarındaki artışla oluşan bütçe açıklarına bağlı olarak reel faiz oranları yükselecek, ülkeye sermaye girişi yaşanacak ve ulusal para değer kazanacaktır. Tüm bunlara paralel olarak CİB açıkları ortaya çıkmakta, bütçe açıklarının CİB açıklarıyla birlikte gerçekleştiği bu durum "ikiz açık" hipotezi çerçevesinde değerlendirilmektedir (Üzümcü ve Kanca, 2013: 19-20).

Öte yandan araştırma-geliştirme harcamalarının yeterli olmaması ve teknolojik gelişmeye yeterince önem verilmemesi veya sanayinin ithalata ve ithal teknolojiye bağımlı olunması önemli bir sorundur. Bilindiği üzere teknolojiyi üreten ve pazarlayan ülkelerde cari açık problemi düşük seviyededir. Teknoloji kullanılarak üretilen mallar sermaye yoğun mallar olduğu için üretildikleri ülkeye döviz girişini arttırmakta, buna karşın Türkiye gibi sanayisi ithalata ve ithal teknolojiye bağımlı ülkelerde dış ticaret ve CİB açıkları yüksek düzeylere ulaşabilmektedir (Eşiyok, 2012: 70-71).

Bir ülkenin hammadde ihracatının fazlalığı, işlenerek katma değeri artabilecek hammaddelerin ihracatı da CİB açıklarının nedenleri arasında bulunmaktadır. Örneğin, hammadde işlenmeden satılırsa, hem daha az döviz kazanılacak hem de katma değer diğer ülkelere kaymış olacaktır. Bu nedenle hammaddeyi işleyecek tesislerin açılması CİB açığı üzerinde ve istihdam açısından olumlu sonuçlar doğurabilecektir.

Ülkelerin ithalatlarının arttığı ortamda ihracatlarını teşvik önlemlerine yer vermesi de gerekmektedir. Bu bağlamda devletin ihracatı teşvik amacıyla ihracatçıya verdiği destekle, hem ihracat artacak, hem de ülkeye döviz girişi sağlanarak dış ticaret ve CİB açıklarını azaltıcı olumlu etkiler ortaya çıkabilecektir.

Öte yandan Türkiye gibi enerji ithalatına, iktisadi büyüme açısından bağımlı olan ülkelerde CİB açıkları artışında enerji ithalatı da önemli bir faktördür. İktisadi büyüme için enerji ithalatının gerekmesi, büyüme sonrasında dış ticaret çarpanı yoluyla ithalatın artması ve büyümeye bağlı artan tüketimin yeniden enerji ithalatını artırması CİB açıklarının önemli bir belirleyicisi olabilmektedir (Üzümcü ve Başar, 2011: 20). Buna karşılık enerji üretimi tüketiminden fazla olan petrol ve doğalgaz zengini ülkeler dünya konjonktürünün olumlu olduğu dönemler ve petrol-doğalgaz fiyatlarının arttığı yıllarda önemli ölçüde dış ticaret ve CİB fazlaları elde edebilmektedirler.

CİB açıklarının oluşmasında ülkeye sıcak para giriş-çıkışlarının da etkili olduğu söylenebilir. Bu bağlamda CİB açıklarının finansmanında kalitesizlik içeren uzun vadeli borçlar yerine kısa vadeli sıcak para akımlarının kullanılması gelişmekte olan ülkeleri geçici rahatlamaya itmekte, faizlerin bu tür sermaye akımlarını cazip hale getirdiği durumda aşırı değerli ulusal paralar, ülkenin üretimini, istihdamını ve ihracatını engellerken ithalatını artırmakta, dış ticaret ve CİB açıkları artmaktadır (Yeldan, 2004: 51). Bu ortamda oluşan dış ticaret ve CİB açıkları büyüdüğünde, ülkeye ilişkin siyasi ve/veya makro ekonomik risklerin artması durumunda ülkeden kaçan sıcak para

akımları, ülkenin yapısal değişim ve uygun politikalar üretememesi halinde ülkenin daha yüksek faizle ve daha kısa vadeli borçlanması ve CİB açıklarının sürekli hale gelmesine yol açan kısır döngünün sürmesine yol açabilmektedir

CİB açıklarının oluşmasında ülkenin bir ekonomik entegrasyona girmesinin gecikmeli etkilerinin ortaya çıkmasının da belirleyici bir faktör olduğu söylenebilir. Örneğin Eşiyok (2012: 84-85), çalışmasında Türkiye'de CİB açıklarının oluşmasının nedenleri arasında yatırım-tasarruf açığı, enerji ithalatında dışa bağımlılık, TL'nin aşırı değerli olması, sanayicilerin gümrüksüz ithal girdi teminini sağlayan teşvikleri içeren dahilde işleme rejiminin olumsuz etkileri yanı sıra Türkiye'nin 1996'da girdiği gümrük birliğinin gecikmeli etkilerinin de bulunduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda gümrük birliğinin Türkiye'nin üçüncü ülkelere (özellikle Çin, Hindistan gibi Asya ülkelerine) karşı düşük ortak dış tarife nedeniyle ithalatının artmasına yol açması, buna karşın bu ülkelere ihracatının yeterince artmamasının dış ticaret ve CİB açıklarının genişlemesine yol açtığı belirtilmektedir.

2.2.3. Cari İşlemler Bilançosu (CİB) Açıklarına İlişkin Teorik Yaklaşımlar

Cari işlemler bilançosu (CİB) açıklarının belirleyicileri konusunda literatürde farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Bunlar; geleneksel yaklaşımlar arasında belirtilen "esneklikler yaklaşımı, toplam harcama yaklaşımı, parasalcı yaklaşım" ile son dönemde ampirik yaklaşımlarda daha sık kullanılan "cari dengeye dönemler arası yaklaşım" olarak belirtilebilir (Erkılıç, 2006: 16).

Geleneksel yaklaşımlardan *esneklikler yaklaşımı*, CİB alt kalemlerinden olan dış ticaret dengesi, yani ihracat ve ithalat arasındaki fark üzerinde durmakta, göreli uluslararası fiyatların cari dengeyi belirleyen en temel açıklayıcı değişken olduğunu varsaymaktadır. Bu yaklaşım, olası bir devalüasyonun dış ticaret dengesi üzerindeki etkisini analiz etmektedir. Devalüasyon ülkenin ithal ettiği malların ulusal para cinsinden fiyatlarını arttırıcı etki yaparken ülkenin ihraç ettiği mal fiyatlarını ucuzlatmaktadır. Bu yaklaşımın öngörüsüne göre Marshall-Lerner koşulunun gerçekleşmesi çerçevesinde devalüasyonun işlevi, ithal malların yurt içi talebini azaltarak ülkenin döviz cinsinden giderlerini azaltmak olmalıdır. Bu yaklaşımda develüasyonun yurtdışı yerleşiklerin ihraç mallarına olan talebini artırma, yurtiçi yerleşiklerin ise ithal mallara olan talebini caydırma etkisi nedeniyle dış ticaret ve dolaylı olarak CİB dengesini iyileştirmesi beklenmektedir (Seyidoğlu, 2009, sayfa no ekle).

Esneklik yaklaşımı dış ticareti yapılan malların arz, talep ve fiyatları dışında tüm iktisadi değişkenleri sabit kabul etmektedir. Devalüasyonun döviz tasarrufu ve geliri elde etmesinden dolayı CİB dengesinde olumlu sonuçlar vereceği kabul edilmektedir. Bu yaklaşımın en çok eleştirilen yönü ise dış ticareti yapılan malların arz, talep ve fiyatları dışındaki tüm ekonomik değişkenlerin sabit kabul edilmesidir. Ayrıca yaklaşım kısmi olup, ödemeler dengesinin tamamını değil sadece bir kısmını içermektedir ve dış ticarete konu olmayan mallar bu yaklaşımda bulunmamaktadır (Çak, 2013: s.26).

Toplam harcama yaklaşımında genel olarak, devalüasyonun harcama değiştirici ve harcama kısıcı yönde iki farklı etkisi beklenmektedir. Her iki etkinin dış ticaret dengesi üzerinde düzeltici yönü gözlemlenmiştir (Adedeji vd., 2005: 40). Geleneksel Keynesyen çerçeveyi esas alan toplam harcama yaklaşımı cari açığı önleyebilmek için farklı öneriler sunmaktadır. Bunlar; harcama azaltıcı politikalar uygulamak ve üretimi harcamalara göre daha fazla arttırarak geliri yükseltmek olarak belirtilebilir (Paya, 2002: 139). Toplam harcama yaklaşımına göre bir ekonomi eksik istihdamda ihracatını arttırırsa gerçekleşen bu artışa üretim artışı da eklenebilir. Ancak, üretim artışının harcamalara göre daha yüksek oranda artması gerekmektedir. Tam istihdam durumunda üretim artışı teknolojik gelişmeye bağlı olduğundan üretim artışı sağlamak pek kolay olmayabilir. Bu noktada devreye harcamaları kısıcı politikalar konularak cari açığı azaltıcı etki elde edilebilmektedir (Erkılıç, 2006: 19).

Parasalcı yaklaşımda, para piyasalarındaki dengesizliğin ödemeler dengesindeki cari açık veya fazla şeklindeki dengesizlikle bağlantılı olduğu ileri sürülmektedir. Parasalcı yaklaşımda, politika kararlarının CİB dengesi üzerindeki kısa vadeli etkileri açıklanmaktadır. Bu yaklaşımda parasal bir genişlemenin hem iç hem de dış dengesizliği açıklamakta yararlı olduğu, ancak CİB dengesinin önemli belirleyicileri olan reel döviz kuru, dış ticaret hadleri gibi değişkenlerin rolünü açıklamakta yetersiz kaldığı belirtilmektedir (Erkılıç, 2006: 21-22).

2.3. Dış Borçlar ve Borçlanma

2.3.1. Dış Borçlanma: Kavramsal Yaklaşım

Dış borçlanma, devletin bir kamu kuruluşu ya da açık ekonomilerde özel sektörün çeşitli dış kaynaklardan gelir sağlamasını ifade etmek için kullanılan bir kavramdır. Daha geniş anlamda ülke içi yerleşik kuruluş ve kişilerin, ülke dışı yerleşik kuruluş ve kişilerden farklı çeşitleri bulunan dış krediler yoluyla gelir elde etmesi olarak

ifade edilmektedir (Evgin,2000: 1). Dış borçlanma, hem devlete gelir sağlayan hem de borcun anapara ve faiz ödemeleri ile harcama yaratan çift karakterli bir finansman çeşididir. Dış borçlanma sürecinde borç veren kişi ve kuruluştan, borç alana doğru bir satın alma transferi gerçekleşmektedir (Türk, 1992: 460).

Ülkelerin ekonomik yapılarını önemli ölçüde etkileyen dış borçlanma, genellikle gelişmiş ülkelerden gelişmekte olan ülkelere doğru sermaye akışı olarak düşünülebilir. Küreselleşme sürecinin yaşandığı günümüzde, gelişmekte olan ülkeler kaynak/tasarruf açıklarını kapatmak ve daha yüksek refah düzeylerine kavuşmak için gelişmiş ülkelerden borçlanmaktadır. Ancak borçlanma, yalnız gelişmekte olan ülkelerin değil gelişmiş ülkelerinde başvurduğu önemli bir gelir kaynağıdır. Borçlanma esas yapısı itibarı ile istisnai ve olağanüstü koşullar altında başvurulan bir gelir kaynağı olmasına karşın, zamanla sürekli gelir kaynağı olarak düşünülmeye başlanmıştır (Akdoğan, 1993: 366).

2.3.2. Dış Borçlanmanın Nedenleri

Dış borçlanma, açık ekonomilerde devletin hazinesi, bir kamu kuruluşu ya da özel sektör tarafından gerçekleştirilebilir. Devletin borçlanmasının temel nedeni, devletin gelir kaynaklarının harcamalarını karşılayamaması, yani bütçe açıklarıdır. Devlet ve kamu kuruluşları iç borçlanma yanı sıra borçlarını çeşitlendirmek ve borç yönetimi bağlamında uygun uluslararası konjonktürde dış borçlanmayı tercih edebilir. Benzer biçimde özel sektör de kaynak açığını kapatmak, ya da dış ticaretinin finansmanı veya çeşitli nedenlerle, iç piyasaya göre uygun koşullarda bulduğunda dış borçlanmaya gidebilir. Özetle, gelişmekte olan ülkelerde devlet veya özel sektör, dış borçlanmaya genelde aşağıda belirtilen iki nedenle başvurmaktadır (Şeker, 2006: 80-82);

i- Kaynak ve tasarruf açığı,

ii- Dış ticaret veya CİB açıkları.

Öte yandan günümüzde ülkelerin gelişmişlik düzeyleri borçlanma konusunda pek çok nedeni beraberinde getirmiştir. Devletler iç-dış borçlanmayı değişik nedenlerle de yapabilir. Klasik iktisatçılar, devlet borçlanmasının nedeni olarak savaş ve olağanüstü bayındırlık harcamalarını savunmuşlardır. Ancak, günümüzde devlet borçlanmasında etkili olan başlıca nedenler arasında şunlar sıralanabilir (Sayılgan, 2003: 12-13):

- Bütçe açıklarının giderilmesi
- Savunma giderleri için finansman sağlanması

- Ekonomik dengeyi sağlayıcı ve koruyucu etkiler
- Kalkınmanın finansmanı
- Kaynak dağılımı ve kullanımında etkinlik sağlamak
- Tasarrufların belirli yatırımlara kanalize edilmesi
- Vadesi gelmiş borçlara finansman sağlanması
- Ülkenin büyük olağanüstü doğal felaketlere uğraması

Bu noktada, yukarıda başlıklar itibarıyla belirttiğimiz dış borçlanmanın nedenleri üzerinde biraz daha ayrıntılı biçimde durabiliriz.

- Bütçe Açıklarının Giderilmesi

Günümüz ekonomilerinin çoğunda bütçe açıkları ekonomilerin en önemli sorunlarından biridir. Bu çerçevede gelişmekte olan ülkelerin en önemli dış borçlanma nedenleri arasında kronik hale gelmiş bulunan bütçe açıkları bulunmaktadır.

- Savunma Giderleri İçin Finansman Sağlanması

Bugünün çatışmalı dünya ortamında özellikle azgelişmiş ülkelerin dış borçlanma nedenleri arasında savunma giderleri önemli yer tutmaktadır. Ülkelerin savaş tehlikesine karşı tedbir almak istemesi ya da sıcak savaşlar önemli ölçüde kaynak gerektirmektedir. Çünkü, günümüzde savaşlar çok pahalıdır ve gittikçe pahalılaştığından büyük finansman sorunları oluşturmaktadır. Ayrıca savaş yaralarının sarılması ve ülkenin yeniden imar edilmesinin gerekmesi, iç ve dış borçlanmayı gerektiren diğer maliyet unsurlarıdır.

- Ekonomik Dengeyi Sağlayıcı ve Koruyucu Etkiler

Bilindiği üzere, ekonomik denge maliye politikasının başlıca amaçlarından biridir. Genel ekonomi politikasının etkili araçlarından biri olan maliye politikasının amaçlarının gerçekleştirilmesinde, örneğin kamu yatırımlarının gerçekleştirilmesinde iç tasarruf yetersizliği durumunda dış borçlanma ekonomik dengeyi sağlama ve korumada önemli bir araç olarak katkı sunabilmektedir.

-Kalkınmanın Finansmanı

Azgelişmiş ülkelerin en önemli hedefi ülkenin zenginleşmesi ve kalkınmadır. Kalkınmanın finansmanında iç tasarruflar, vergiler ve gerektiğinde dış borçlanma büyük önem taşır. Azgelişmiş ülkelerde yatırımların finansmanında yerli birikimler yetersiz kalabilir. Bu birikim açığının kapatılabilmesi için de dış borçlanma ve dış yardımlara

gereksinim duyulabilir. Bu şekilde daha fazla yatırım olanağı sağlanarak kalkınma gerçekleştirilmek istenir. Azgelişmiş ülkeler sanayileşme veya kalkınmalarını sağlamak için büyük çapta ve verimli yatırımları gerçekleştirmek ve bunun için büyük finansman kaynaklarına ihtiyaç duymaktadırlar. Dış borç, dış yatırım özellikle ülkenin koşullarına uygun teknolojik yeniliklerle gelirse, azgelişmiş ülkelere refah artışı ve zenginlik sağlayabilir, ülkede işsizliği azaltabilir. Bu nedenle bazı yatırımların gerektiğinde dış borç kaynakları ile finansmanı büyük önem taşımaktadır.

-Kaynak Dağılımı ve Kullanımında Etkinlik Sağlamak

Kalkınma sürecinde bazı yatırımların borçlanma ile finanse edilmesi, kalkınma amacının gerçekleştirilmesinde etkinlik sorununun çözümüne katkıda bulunabilir. Bununla birlikte iç-dış borç ile finansmanın kalkınma amacındaki başarısı borcun etkin kullanımına bağlıdır. Çünkü vadesi gelindiğinde bu iç-dış borç ana para ve faizi ile birlikte ödenmek zorundadır. Bu nedenle az gelişmiş ülkeler kalkınmanın finansmanında borçla finansman yanında iyi bir borç yönetimi politikası uygulamalıdır.

-Tasarrufların Belirli Yatırımlara Kanalize Edilmesinin Amaçlanması

Özellikle kalkınma sürecinin başlarında tasarruf yetersizliği önemli bir problem olmasına rağmen tasarrufların varlığı dahi tek başına kalkınma sürecinin başlatılmasına ya da sürdürülmesine yetmemektedir. Mevcut tasarrufların yatırımlar için yeterli olmadığı veya dağınık olduğu için kullanımında etkinlik sağlanamadığında, tasarruf-yatırım açığının giderilmesinde çoğu zaman devlet müdahalesine ihtiyaç duyulmaktadır. Devletler, tasarrufları belirli fonlarda toplayarak sonradan bunları uygun yatırım alanlarına/projelerine harcamak amacıyla dış borçlanmayı seçebilmektedir.

-Vadesi Gelmiş Borçlara Finansman Sağlanması

Borçlanmayı diğer kamu gelir kaynaklarından ayıran en önemli özellik, bunun tekrar ödenmesinin (faizi ile birlikte) gerekmesidir. Borcun borçla finansmanı hiç arzu edilmemesine rağmen, azgelişmiş ülkelerdeki tasarruf, bütçe açıkları yanı sıra dış açıklar yeniden dış borçlanmaya yol açan, son zamanlarda sıkça rastlanabilen ve gerçekten derin ekonomik ve sosyal etkileri olabilen bir sonuçtur.

- Ülkenin Büyük Olağanüstü Doğal Felaketlere Uğraması

Deprem, sel baskınları, büyük yangınlar gibi nedenlerle bazen bir şehri ya da bölgeyi yok edebilecek ölçüde büyük felaketler ortaya çıkabilir. Bu gibi durumlarda

devlet kamu harcamalarını olağanüstü miktarda artırmak zorunda kalabilir. Bu felaketlerin oluşturduğu maddi zararların ortadan kaldırılabilmesi için iç ve dış borçlanmalara girişmek ve dış yardımlar sağlamak zorunda kalınabilir.

Modern maliyenin savunucularından olan Jan Tinbergen'in borçlanmanın nedenlerine ilişkin sınıflamasında, aşağıda belirtilen ekonomik nedenlerin ağırlıkta olduğu görülmektedir (Önertürk, 1979, s.38).

- Milli geliri artırmak
- İstihdamı genişletmek
- Ödemeler dengesini sürdürmek
- Fiyat istikrarını devam ettirmek
- Gelir dağılımını yeniden düzenlemek
- Dengeli bölgesel gelişmeyi sağlamak

Öte yandan dış borç veren gelişmiş ülkelerin azgelişmiş ülkelere borç verme nedenleri de şu şekilde sıralanabilir (Erdem, 1996: 51-56).

Siyasi ve Askeri Nedenler: İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde dünya genelinde sıcak savaşlar, soğuk savaşlara dönüşmeye başlamıştır. Gelişmiş ülkeler kendi siyasi hedefleri çerçevesinde gelişmekte olan ülkelere yardım yapmaktadır. Borç veren ülkelerin borç verme nedenlerindeki genel siyasi amaç; gelişmekte olan ülkelere çeşitli yardımların yapılarak kendi ittifaklarına dahil edilme sürecine ilişkindir. Bu bağlamda geçmişte NATO üyesi ülkelere ABD'nin ve Varşova Paktı üyelerine SSCB'nin dış borç vermesi veya dış yardımlarda bulunması söz konusu olmuştur. Günümüzde de benzer biçimde OECD ülkelerinin azgelişmiş ülkelere kalkınma yardımları vermesi bu nedenlerle açıklanabilmektedir.

Ekonomik Nedenler: Gelişmiş ülkeler daima ürettikleri katma değeri yüksek işlenmiş sanayi ürünlerini satabilecek yeni pazarlar arayışındadır. Ekonomik sorunlar yaşayan bir ülke istikrarlı bir pazar değildir. Bu nedenle gelişmiş ülkeler gelişmekte olan ülkelerin ekonomik yapılarına olumlu etkilerde bulunarak bu ülkelerde satın alma gücü oluşturmak ve kendilerine yeni pazar alanları yaratmak arzusundadırlar. Bu durum gelişmiş ülkelerin dış borç verme saiklerinin en başında gelmektedir denilebilir.

Tarihi ve Kültürel Nedenler: Bu durum genelde sömürgeci-sömürge ilişkisine ve dini-kültürel benzerliklere dayanmaktadır. İlk durumda önceleri sömürgesi olan

ülkelere, sömürge dönemleri bitse bile sömürgeciler tarafından çeşitli yardımlar yapılabilir. İkinci durumda ise dil, din, tarih ve kültür benzerliği nedeniyle ülkeler diğer ülkelere dış borç verebilir veya dış yardımda bulunabilir. Örneğin Türkiye'nin TİKA aracılığı ile azgelişmiş ülkelere kalkınma yardımları sağlarken Türki Cumhuriyetlere öncelikle yardım sağlaması bu bağlamda değerlendirilebilir.

Ahlaki Nedenler: Bazı ülkelerde yaşanan yoksulluk, açlık ve buna benzer olumsuzluklar diğer ülkeleri rahatsız etmektedir. Bu nedenle yapılan yardımlarda Birleşmiş Milletler ve bağlı kuruluşların öne çıktığı görülmektedir. Örneğin, Afrika kıtasında bulunan çok yoksul Somali, Etiyopya, Kenya v.b. ülkelere yapılan yardımlar ve bu ülkelerin dış borçlarının faizlerinin silinmesi bu bağlamda düşünülebilir.

2.3.3. Dış Borçlanmanın Belirleyicileri

Teorik olarak, dış borçlanmanın belirleyicilerinin neler olduğu konusunda genel olarak bir fikir birliğinin olduğu söylenebilir. Ödemeler dengesi açığı, tasarruf açığı, dış ticaret açıkları, kamu açığı, cari açık, iç borç stokundaki artışlar, kredi rating notu, iç ve dış kredi faiz oranı, hızlı nüfus artışı, kısa vadede olağanüstü felaketler dış borçlanmanın oluşmasında ilk akla gelen faktörlerdir. Bu bağlamda Tablo 2.2'de yer alan biçimde dış borçlanmaların belirleyicileri ve beklenen işareti ve yönü gösterilebilir.

Tablo 2.2. Dış Borçların Belirleyicileri

KATEGORİ	BEKLENEN İŞARET
CİB Açıkları ve CİB Açığı /GSYİH	+
Bütçe Açığı ve Bütçe Açığı/GSYİH	+
İç Borç / GSYİH	+
İç- dış kredi faiz oranı	+
Kredi Rating Notu	**+, - (kötü ise borçlanma imkânı azalır veya yüksek faiz ödenir)**
Büyüme oranı	**belirsiz**
Kamu harcamaları artış oranı	+
Toplam Tasarruflar/ GSYİH	+
Yatırımlar/ GSYİH	+

Kaynak: Çeşitli kaynaklardan tarafımca hazırlanmıştır.

Tablo 2.2'de görüleceği üzere CİB açıkları ve CİB açıkları/GSYİH oranı, bütçe açığı ve bütçe açığı/GSYİH, iç borç/GSYİH, iç-dış kredi faiz oranı, kamu harcamaları

artış oranı, tasarruflar/GSYİH, yatırımlar/GSYİH oranları dış borçlanma arasında pozitif ilişkinin ortaya çıkması beklenmektedir.

Önemli bir dış borçlanma nedeni olarak dış ticaret-CİB açıkları ile dış borçlanma arasında pozitif bir korelasyon bulunduğu açıktır. Şöyle ki, ülkenin gelirinden daha fazla harcamasının bir sonucu olarak ortaya çıkan dış ticaret açıkları, CİB diğer kalemleri ile azaltılamamış ise CİB açıkları ve CİB açıkları/GSYİH oranının artması iç borçlanma ve uygun koşullar bulunduğunda dış borçlanma ile karşılandığı için dış borçların artması beklenmektedir. Dış borç ödemelerinin yeni dış borçlanmamaları aşmaması koşulu ile dış borç mutlak miktarı ve dış Borç/GSYİH oranının artması da CİB/GSYİH oranının artmasına bağlı olarak şekillenmekte, GSYİH artışından daha hızlı CİB açığı ve dış borçlanma artışı halinde dış borç/GSYİH oranının artması da beklenmektedir. Tersi durumda dış ticaret ve CİB açıklarının azalması halinde dış borç miktarı ve GSYİH'na oranının azalması beklenmektedir.

Kamu harcamalarının artması ve bütçe açıklarının artması da iç tasarruflar veya iç borçlanma yeterli olmadığında kamu harcamaları artışı ve bütçe açıklarının finansmanı noktasında dış borçların artması yönünde beklentilerin oluşmasına yol açmaktadır. Benzer biçimde bütçe fazlaları ile iç-dış borçlanma arasında negatif bir ilişki beklenmektedir. İç borçların çok fazla yükselmesi ve GSYİH'na oranı yükseldiğinde de alternatif borçlanma faiz maliyetini düşürmek amacıyla iç borç yerine uygun koşullar bulunması halinde dış borçlanmanın artması da beklenebilir.

İç-dış borçlanmaya ilişkin kredi faiz oranının borçlanma tercihinde etkili olduğu aşikârdır. İç borçlanma, dış borçlanmaya göre kolaydır ve yerel para ile uygun koşullarda borçlanıldığında dış borçlanmaya bağlı ülke ve kur riski gibi ilave riskler de içermemektedir. Bununla birlikte Türkiye'de 1990'lı yıllarda olduğu gibi, yüksek enflasyon ortamında çok yüksek reel faizler ödeme riski bulunduğunda, uluslararası konjonktür uygun olduğunda dış borçlanma reel faizi düşük ve borçlanılan dövizin gelecekte değeri önceden doğru biçimde kestirilebiliyorsa ve dış borçlanma faizleri düşme trendinde ise dış borçlanma tercihinin ortaya çıkması beklenebilmektedir.

Kredi rating notu ile dış borçlanma arasındaki ilişki için net bir beklenti oluşmamaktadır. Çünkü kredi rating notu kötü ise borçlanma imkanı azalır veya kötüye giderek yüksek faiz ödenir. Öte yandan kredi rating notu olumlu olduğunda dş

borçlanma diğer koşullar veri iken kolaylaşabildiği ve daha az risk pirimi/faiz ödendiği için dış borçlanma ile pozitif ilişkili olabilmektedir.

Büyüme oranı da dış borç üzerinde belirsizdir diyebiliriz. Kısa vadede iç tasarruf yetersizken yüksek oranlı büyüme, hızla artan tüketim ve yatırım harcamaları nedeniyle iç-dış borçlanmayı artırırken, uzun vadede dış borçlanmadan daha hızlı büyüme sağlanması ve uygun faiz koşulları altında yeni dış borçlar uygun koşullarda alındığında dış borçlar ödenerek azalabilir ve dış borç artış oranı büyüme oranından düşük kalırsa dış borç/GSYİH oranı da azalabilir. Bununla birlikte artan büyüme, ithal tüketim artışı ve hızla artan yatırım artışı yabancı döviz girişi ile finanse ediliyorsa büyümenin ithalat ve dış borçlanma ile finansmanı bağlamında dış borçların miktarı ve GSYİH'na oranı artabilecektir. Bu nedenle bir ülkede büyümenin daha çok içeride üretilen mallara bağlı tüketim artışı ve yatırım harcamalarının iç tasarruflarla karşılanmasının dış borçlanmanın azalmasına yol açabileceği politikaların üretilmesi önerileri yapılmaktadır.

İç tasarruf miktarı ve iç tasarrufların GSYİH'na oranının artmasının bütçe açıkları ve dış açıklar olmadığında veya makul düzeyde bulunduğunda iç borçlanma ile karşılanacağı düşüncesi altında dış borçlanmayı azaltması beklenmektedir. Bu durumun gerçekleşmesi ülkenin kendi imkânlarının ötesinde yaşamayarak hem hane halkının daha fazla tasarruf yaptığı ve kamu harcamalarının disipline edilerek bütçe açığının çok düşük düzeyde bulunması (veya kamu tasarrufunun da bulunması) ve ülkenin dış ticaret açığı vermediği için dış borçlanma ihtiyacının çok düşük olması anlamına gelmektedir. Bununla birlikte özel sektör ve özelde finansman kuruluşları bu türden bir iç tasarruf ve iç borçlanma imkanı yerine eğer ülke ve firma kredi rating notları da olumlu ve uygun dış borçlanma konjonktürü bulunduğunda dış borçlanmayı cazip bulabilecekleri için dış borçlanmanın artma ihtimali de bulunmaktadır.

Ülkenin yatırım miktarının ve GSYİH'na oranının artması da benzer biçimde iç tasarrufların bu yatırımları karşılayıp karşılamamasına bağlı olarak şekillenmektedir. Şöyle ki, yatırımlar iç tasarruflarla karşılanamıyor, hane halkı borçluluk oranı yüksek, bütçe açıkları ve dış ticaret açıkları varken yeni yatırımların uygun koşullar altında dış borçlanma ile finanse edilmesi olasılığı yüksektir. Öte yandan ülke ekonomisinde olumsuz koşullar yerine olumlu koşullar olduğunda, uygun faiz koşulları veya ekonomik istikrar nedeniyle ülkeye giren kısa-uzun vadeli sermaye ve doğrudan yabancı sermaye

yatırımları biçiminde dış borçlanma artışı da gerçekleşebilir. Bu nedenlerle dış borçlanma ile iç yatırımların artması arasında pozitif bir ilişki olması beklenmektedir.

2.4. Dış Borçlanmaya İlişkin Teorik Yaklaşımlar

Devletin iç veya dış borçlanmasına ilişkin literatürde çeşitli görüşler bulunmaktadır. Bunları da aşağıda ele alacağız.

2.4.1.Klasikler

Klasik iktisatçılara göre devlet, borçlanmamalıdır. Devletin iktisadi faaliyetler içine girmesini doğru bulmayan klasik iktisatçılara göre devlet, savunma, eğitim, adalet ve sağlık gibi temel vazifeleri yerine getirmelidir. Devlet gelirleri kadar harcamalı, bütçe açıkları olmamalı, denk bütçe politikasına uyum sağlamalıdır. Klasik iktisatçılara göre kamu harcamaları vergilerle, yani normal gelirlerle karşılanmalıdır. Devletin sadece savaş gibi olağanüstü durumlarda iç-dış borçlanmaya gitmesini savunan klasikler, borçlanmanın gelecek nesillere yük olduğu görüşündedir (Şeker, 2006: 76).

Klasik iktisatçıların bakış açısına göre devlet muhasebesi ile bir kişi ya da özel firmanın muhasebesi arasında önemli bir fark yoktur. Bu çerçevede yapılan bir borçlanma, borç alana sadece ödemelerini erteleme imkânı veren bir geçici gelir artırma aracıdır. Borçlanmaya başvurmak, yalnızca tekrarlanmayan ya da olağanüstü talepler veya geçici olması beklenen kamu harcamasına ilişkin gereksinimlerin göstergesi olarak düşünülebilir (Buchanan,1958: 3).

Klasik iktisatçılara göre kamu borcu ile elde edilen kaynak, üretimde etkin biçimde kullanılamazsa devletin maddi gücü aynı oranda azalacaktır. Borçlanma borcun vadesine kadar faiz ve taksitleri ile devlet gelirlerini azaltıcı etkide bulunabilir. Devletin temel gelir kaynağı vergilerdir. Alınan borç iktisadi kaynakların geliştirilmesinde kullanılmazsa vergi ödeme gücü düşecektir. Bu bağlamda klasik iktisatçıların devlet borçlarından elde edilen gelirlerin etkin yatırım projelerinde kullanılarak, toplumun refah seviyesinin artırabileceğini, yapılacak verimli yatırımlar sonucu toplam vergi gelirlerinde artış sağlanarak borcun ödenme aşamasında gelecek nesillerin kazançlı bulunabileceği ihtimalini göz ardı ettikleri belirtilebilir (Şeker, 2006: 76).

2.4.2. Neoklasikler

Neoklasik iktisatçılar, klasik iktisatçıların bakış açılarını tekrar yorumlayarak, borçlanma konusunda rasyonel temeller kurmaya çalışmışlardır. Neoklasik iktisatçılar,

klasik iktisatçılardan farklı olarak matematiği analizlerinde daha fazla kullanmışlardır. Beklentilerin ön planda tutulduğu, görece daha rasyonel analizlerinde neoklasik iktisatçılar üç ana varsayıma dayanmaktadırlar. Bunlar (Bernheim, 1989: 55-57);

- Sınırlı yaşam süresine sahip bireyler, bunu dikkate alarak tüketimini şekillendirir. Her birey belirli bir nesle aittir.
- Bireylerin tüketim tercihleri, piyasadaki faiz oranlarından borçlanma ve ödünç vermenin mümkün olduğu anlarda, tüketici faydasını maksimize edecek zamanlar arası optimizasyon problemine bir çözüm olarak belirlenecektir.
- Tüm zamanlarda piyasalar kendi kendine dengeye gelebileceklerdir.

Neoklasik iktisatçılar, kişilerin az veya çok ileri görüşlü ve akılcı davrandığını varsaymakta, fakat kişilerin sonlu bir ömre sahip olmaları nedeniyle sadece kendi yaşam süreleri boyunca plan yaptıklarını kabul etmektedirler. Bu bağlamda neoklasik yaklaşım, Ricardian görüşten bu noktada ayrılmakta ve bireylerin rasyonel ama sınırlı bir planlama yaptıkları varsayımını izlemektedirler (Verbon, 1993: 14).

Neoklasik iktisatçılara göre, uzun dönemde borçlanma nedeniyle ortaya çıkan faizlerin ödenebilmesi için vergiler artırılırsa kişilerin tüketimleri kısıtlanmış olacaktır. Bu çerçevede borçların ödenmesi için vergilerin arttırılması tasarrufların azalmasına yol açacak ve gelecek nesillere daha az sermaye stoku bırakılmasına sebep olabilecektir. Bu bağlamda, neoklasik iktisatçıların yaklaşımına göre, kamu açıklarının finansmanında borçlanma ya da vergilerin tercihi aynı sonuçları doğurmaktadır. Her iki seçenekte de özel sektörden kamu sektörüne doğru bir kaynak aktarımı söz konusu olmaktadır. Ayrıca devletin borçlanmaya gitmesi, kamu kesimi ile özel kesim arasında kaynak temini noktasında bir rekabete yol açacaktır. Dolayısıyla özel sektör tarafından yatırımlar için kullanılabilecek tasarrufların/kaynakların kamu kesimi tarafından vergiler yolu ile alınması faiz oranlarındaki yükselmeye/değişmeye bağlı olarak özel yatırımların dışlama etkisine de yol açabilmektedir (Rosen, 1995: 458).

2.4.3. Ricardian Denklik Teoremi

David Ricardo, bütçe açıklarının vergi ya da borçlanma ile karşılanmasının ekonomi üzerinde herhangi bir etki yaratmayacağını, iki durumda da sonuçların aynı olacağını ileri sürmüştür. Ricardian denklik teoremi olarak bilinen bu yaklaşımın dayandığı temel varsayımlar aşağıdaki gibi sıralanabilir (Bernheim, 1987: 63);

- Nesiller bir sonraki nesiller için yaptıkları fedakârlıklarla birbirlerine bağlıdırlar.
- Bireyler, devlet gibi aynı oranda borç alıp verebilirler.
- Tüketiciler rasyoneldir.
- Vergilerin ertelenmesi, gelirin yeniden dağılmasına neden olmaz.
- Vergiler götürü usuldedir ve piyasayı bozucu etkisi yoktur.
- Açık finansmanın kullanımı siyasi süreci etkilemez.

David Ricardo'nun görüşlerinden hareketle R. Barro tarafından geliştirilen bu model, temel olarak, bireylerin sınırlı yaşam yerine sonsuz bir yaşam süresi varmışçasına hareket edecekleri varsayımına dayanmaktadır. R. Barro, Ricardo denkliğine getirilen eleştirileri, insanların gerçekte sonsuz yaşama sahip olmadıklarından kendilerinden sonraki alınan vergileri önemsemeyecekleri, sermaye piyasalarının kusurlu olduğu, gelecekteki kişisel gelirlerin ve ödenmesi gereken vergilerin belirsizliği noktalarına vurgu yaparak yanıtlamış ve Ricardo denkliğinin geçerliliğinin tam istihdam şartlarına bağlı olduğunu ileri sürmüştür (Barro, 1990: 216-217).

2.4.4. Keynesyen Görüş

Keynesyen iktisatçılara göre ekonomilerde, klasik iktisatçıların savunduğu gibi, denk bütçe zorunlu değildir. Açık bütçe politikası, Keynesyen görüş sonrasında yaygın kabul gören ve modern iktisat kuramlarında savunulan bütçe politikasıdır. Keynesyen görüş etrafında özellikle durgunluk dönemlerinde başarı ile uygulanan açık bütçe politikaları ülkelerin ekonomik kalkınmalarına olumlu etki yapmakta, borçlanma ile iç kaynakların gerçekleştiremeyeceği kadar büyük yatırımlar finanse edilebilmektedir. Etkin yatırımlar zamanla milli geliri arttırıcı etki yaparak, borçların ödenme aşamasında ortaya çıkabilecek olası sıkıntıları ortadan kaldırabilmektedir. Keynesyen görüşe göre, borçların yükü gerçek anlamda gelecek dönemlere yansımamaktadır. Çünkü alınan bir borç, uygun koşullar altında alınır ve verimli yatırım alanlarında kullanılırsa gelecek nesillerin daha iyi şartlarda yaşamasına olanak verebilmektedir (Şeker, 2006: 78).

Öte yandan iç-dış borçlanmayı önemli bir gelir kaynağı olarak kabul eden Keynesyen görüş, devletin ekonomiye müdahalesinin gerekliliğini ve yüksek oranlarda olmasını savunmaktadır. Özellikle durgunluk dönemlerinde piyasada efektif talebin arttırılması için bütçe açıklarına izin verilmesine ve borçlanmada artış gözlenmesine karşı çıkılmamaktadır. Ancak, sürekli borçlanma ile finanse edilen bütçe açıklarının, borçların faizleri ile birlikte giderek artmasına neden olacağına ilişkin endişelere de yer

verilmektedir. Bu görüşe göre, başta bir gelir kaynağı olarak görülen borçlanma, ödeme aşamasında faizi ile birlikte ek yükler getirdiği için bu ek yüklerin karşılanmasında vergilere başvurulacak, dolayısıyla ekonomide yatırım iştahını azaltabilecek olumsuz bir etki oluşabilecektir. Bununla birlikte alınan borçlar, kamu kesimi tarafından etkin şekilde kullanılırsa milli gelire katkı sağlayacak ve faiz ödemelerinden kaynaklanan ek yük sorun olmaktan çıkabilecektir.

2.4.5. Parasalcı Görüş

Keynesyen görüşün 1970'li yılların başında stagflasyon olgusu karşısında makro ekonomik politika önerileri bağlamında maliye politikalarının etkinsiz olduğu düşüncesini ileri süren parasalcı (monetarist) yaklaşımda ekonomi politikalarında parasal büyüklüklerin daha etkin olduğu tezi savunulmaktadır. Parasalcı teoriye göre, paranın dolaşım hızı sabit düşünüldüğünde, para arzındaki artış, geliri de aynı oranda etkileyebilmektedir (Stiglitz, 1993: 390). Bununla birlikte ekonominin tam istihdam gelir düzeyinde bulunduğu durumda para arzındaki artışlar, fiyat artışlarına (enflasyona) yol açabilir. Benzer biçimde parasalcı görüşe göre kamu açıklarından kaynaklanan yüksek oranlı iç-dış borçlanmalar, borç yükü hafifletilmeye çalışılırken enflasyon artışına neden olacak ve para politikasının da etkinsiz olmasına yol açabilecek ve ekonomiyi olumsuz etkileyecektir. Aynı zamanda iç-dış borçlanma ile birlikte artan faiz oranları ekonominin genel borç yükünü daha da artırıcı etkide bulunacaktır (Susam, 2005: 65).

2.5. Dış Borçlanmanın Ekonomik Etkileri

Dış borçlanmanın ekonomik etkileri bağlamında fiyatlar üzerindeki etkileri, ödemeler dengesi üzerindeki etkileri ve karşılıklı etkileşimleri, iktisadi kalkınma üzerindeki etkisi, gelir dağılımı üzerindeki etkisi, bütçe açıkları üzerindeki etkisi ve gelecek kuşakların borç yükü üzerindeki etkisi olarak ele alınabilir.

a) Dış Borçların Fiyatlar Üzerindeki Etkisi

Devletin dış borçlanmasının fiyatlara etkisi konusunda iki görüş bulunmaktadır (Şeker, 2006: 83). Bu görüşlerden ilkine göre alınan dış borçlar ekonomide fiyatları artırıcı (enflasyonist) bir ortam oluşturur. İkinci görüşe göre ise dış borçlanmanın ekonomide daraltıcı bir rol oynaması ve deflasyonist etki oluşturması söz konusudur.

Bütçe açıkları veya yatırım tasarruf dengesizliğini gidermek üzere borçlanma ile vergileme arasında bir karşılaştırma yapılırsa, birçok iktisatçı ve maliyeciye göre

borçlanma vergilemeye göre daha az anti enflasyonist etki oluşturmakta, enflasyonla mücadelenin zayıf kalmasına yol açmaktadır. Bu nedenle tam istihdamda bulunan ekonomilerde geniş çaplı borçlanmanın enflasyonist baskıların sürmesini sağladığı belirtilmektedir. Örneğin borçlanmanın enflasyonist etki yaratacağını savunanlara göre, devletin borçlanma ile topladığı fonlar, yine mal ve hizmet alımı yoluyla ekonomiye yeniden dönmekte ve fiyat artışları sürebilmektedir (İnce, 2001: 351).

Devletin iç-dış borçlanmasının toplumda yarattığı psikolojik etkinin enflasyonist sürece katkısının büyük olduğu söylenebilir. Çünkü, devletin borçlanması bireyler üzerinde gelir ve servet etkisi oluşturmaktadır. Bu bağlamda borçlanmanın vergiye kıyasla toplam talep üzerinde daha az daraltıcı oluşu, büyük miktardaki borçların dolaylı olarak özel harcamaları arttırıcı etkisi, gelir ve servet etkilerine bağlanmaktadır (Yaşa, 1981: 141). Bu noktada dış borçlanma ile elde edilen gelirlerin doğrudan tüketim amaçlı kullanıldığında ekonomi üzerinde enflasyonist bir etki oluşturacağını söyleyebiliriz. Ayrıca dış borçların süreklilik kazanması halinde bu durum bütçe açıklarına neden olabilir ve bütçe açıkları da enflasyonun önemli bir nedenini oluşturmaktadır.

Öte yandan iç-dış borçlanmanın ekonomide deflasyonist bir etkide bulunacağını savunanlara göre, borç miktarındaki yeni bir artış, eski borçların fiyatını ve dolayısıyla parasal değerini etkiler. Bu görüşe göre yeni borçlanma ile eski borçların fiyatı düşmekte, kamu borçlarında oluşan deflasyonist etki tüm ekonomiye yayılmaktadır. Ayrıca devlet borçlarının artması, özel harcamaların dolayısıyla toplam harcamaların azalmasına yol açacağı için de deflasyonist etkiler oluşturmaktadır (İnce, 2001: 355). Bu görüşü savunanlara göre devlet borçlanmayla elde ettiği gelirleri kamu tüketim harcamalarına dönüştürmüyorsa, borçlanmanın ekonomiye net etkisi, toplam para arzını daraltarak likiditeyi azalacak ve dolayısıyla ekonomide deflasyonist etki oluşacaktır.

Dış borçların ödenmesinde ülkeler genellikle ihracat, turizm ve işçi gelirlerinden yararlanmaktadırlar. Yeni alınan orta-uzun vadeli dış borçlar ile üretime ve ihracata katkı yapabilecek doğrudan yabancı sermaye yatırımları da dış borçların ödenmesine katkı sağlayabilir. Bununla birlikte dış borç yükünün artması ve ödenmesi, özellikle ihracat üzerinde baskı yaratmaktadır. Bu durum ihracat gelirlerini olumsuz yönde etkilemektedir. Çünkü dış borcu ödeme amaçlı ihracatı arttırma baskısı, uluslararası piyasada geleneksel ihraç malları fiyatlarını şiddetle düşürebilmektedir (Kazgan, 1985: 190). Bu çerçevede dış ticaret hadlerinin borçlu ülkeler aleyhine dönebilmesi, bu ülkeleri

kısır bir çabanın içine sürükleyebilmektedir. Benzer durum, ihracat dövizi girişleri azaldıkça, ihracat miktarının artırılmaya çalışılması ile de ortaya çıkabilir. Bu bağlamda ihraç edilen mal ve hizmet miktarının yükselmesi, üretim kapasitelerinin sınırlı olması halinde iç pazara mal arzını azaltmaktadır. Arz yetersizliği nedeniyle karşılanmayan iç talep, fiyatlar genel düzeyinin yükselmesine ve enflasyonist bir etkiye neden olmaktadır (Erol, 2004: 78)

b) Dış Borçların Ödemeler Dengesi Üzerindeki Etkileri

Bilindiği gibi gelişmekte olan ülkeler tasarruf, döviz açıkları ve bütçe açıkları nedeniyle dış borçlanmaya gitmektedirler. Dış borçların uygun koşullarda alınması yanı sıra etkin kullanılması borç yönetimi açısından oldukça önemlidir. Bu bağlamda gelişmekte olan ülkelerde dış borçların yönetimindeki zorlukların başında ödemeler dengesi, cari işlemler bilançosu açısından önemli açıklar vermesi ve borç yönetimini zorlaştırması gelmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde tasarruf yetersizliği nedeniyle kalkınma için gerekli yatırımların gerçekleştirilmesinde dış finansmana ihtiyaç duyulmaktadır (Şeker, 2006: 85). Bu bağlamda gelişmekte olan ülkelerde dış borca yönelmenin sebepleri arasında CİB hesabında ortaya çıkan dengesizlikler önemli yer tutmaktadır. CİB açıklarının yurtiçi tasarruflarla giderilememesi sonucu dış borçlanma bir ihtiyaç haline gelmektedir.

Ödemeler bilançosu dengesizlikleri bağlamında CİB açıklarının oluşmasındaki en önemli etken verilen dış ticaret açıklarıdır. Yukarıda sözü edilen ikiz açık hipotezi bağlamında dış ticaret açıkları, bütçe açıkları ile paralel bir seyir izleyebilmektedir. Bu durum bütçe açıkları ile dış ticaret açıkları arasında nedensellik ilişkisini ortaya çıkarmıştır. Bütçe açığının cari işlemler açıkları ile ödemeler dengesini bozması, dış kaynağa olan ihtiyacı arttırmaktadır (Bakkal ve Oktayer, 2003: 217).

Öte yandan mevcut dış borç düzeyi yüksek gelişmekte olan ülkelerde iç tasarruf yetersizliğinin sürmesi ve yüksek kamu harcamaları içeren bir milli gelir yapısının oluşması halinde dış borçların artması söz konusu olabilir. Bu noktada ödemeler dengesine parasalcı yaklaşımda, ödemeler dengesini destekleyen iç ekonomik politikalar ile gerçekçi kur politikasının bu sorunun çözümünde etkili olabileceğini belirtmektedirler. Bu bağlamda parasalcı yaklaşımda dış borçlanma sürecinde böyle bir ekonomik yapıda döviz sorununun varlığına işaret edilmektedir (Şeker, 2006: 85).

Ödemeler dengesine mali yaklaşım açısından bakan görüşe göre cari işlemler dengesi aşağıdaki eşitlikle açıklanabilmektedir (Evgin, 2000:9-11);

$$CA = (G + R + T) + (IÖ – SÖ)$$

Bu eşitlikte yer alan CA cari işlemler açığı veya fazlasını, G kamu harcamalarını, T kamu gelirlerini, R kamu kesimi tarafından yapılan transfer harcamalarını (faiz ödemeleri), IÖ özel sektörün yaptığı yatırımları ve SÖ özel sektör tasarruflarını ifade etmektedir. Bu eşitlikten hareketle kamu harcamaları ile gelirleri arasında denkliği sağlayan ve özel sektör tasarruflarını yatırımlarının üzerinde gerçekleştiren ülkelerde dış borç sorunlarının minimum seviyeye inebileceği söylenebilmektedir.

c) Dış Borçların İktisadi Kalkınma Üzerindeki Etkisi

Gelişmekte olan ülkeler, dış borçlanmayı kalkınma politikalarının bir aracı olarak kullanılabilmektedir. Nurkse'nin belirttiği "yoksulluk kısır döngüsünden" kurutulmak için özellikle 2. Dünya Savaşı'ndan sonra bağımsızlığını kazanan azgelişmiş ülkelere dış destek ile kalkınma modeli çok yaygın bir hal almıştır. Dış borçların kalkınmanın bir aracı olarak kullanılması bağlamında kalkınma planlarında belirlenen projelere ve yapısal programlara öncelikle yer verilmelidir. Çünkü çeşitli ülkelerden ve/veya uluslararası kuruluşlardan sağlanan dış borçlar, etkin proje ve yapısal programlarda kullanıldığında borçların ödenme aşamasında o kadar rahat olunabilecektir. Bu bağlamda alınan dış borçların kalkınma planları amacına yönelik projelere/uygulamalara kanalize edilmesi yetmemektedir, ayrıca dış borçlanmayla güdülen amaca ulaşmak için etkin bir borç yönetimi gerekmektedir. Bu çerçevede dış borçlanma ile sağlanan fonlar aracılığı ile (Akdoğan, 1993: 375);

- Zorunlu yatırımların gerçekleşme şansı artmaktadır.
- Yatırımlar gerçekleştirilebilmekte, ekonomide çarpan ve hızlandıran etkileri harekete geçerken ekonomi canlanmaktadır.
- Ödemeler dengesi olumlu etkilenebilmektedir. Ancak borcun ödenmesinde sorunlar yaşanırsa bu etki olumsuz bir hale dönüşebilmektedir.

Öte yandan dış borçların kalkınmaya olumsuz etkileri de ortaya çıkabilmektedir. Dış borçların verimli kullanılmaması ve etkin borç idaresi olmadığında aşağıdaki etkiler ortaya çıkabilmektedir (Şeker, 2006: 87);

- Ekonomide dışa bağımlılık artabilmektedir.

- Dış borçlanma ile sağlanan kaynaklar etkin kullanılmadığında kaynakların israf riski artabilmektedir.
- Alınan dış borçların etkin kullanılmamasının olumsuz sonuçları kaçınılmazdır.
- Borcun ödenmesi aşamasında, ödemeler dengesinde sorunlar yaşanabilmektedir.

d) Dış Borçların Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkisi

Dış borçlanmanın bir ekonomide gelir dağılımı üzerinde de etkisi bulunmaktadır. Bu bağlamda dış borcun alınması ve ödenmesi bağlamında borç yükünün toplumun hangi kesimleri üzerinde oluştuğunu bilmek ve net etkileri görebilmek gelir dağılımı açısından önem taşımaktadır. Örneğin dış borçların alınması ile artan ithalat tüketim malları ithalatına yönelik olduğunda arz bolluğu oluşur ve enflasyon oranı düşerse, toplumun tüm kesimleri ile beraber sabit ve düşük gelir sahipleri bundan olumlu etkilenebilir. Bununla birlikte ithal ikameci sektörler ve örneğin rakip tarımsal ürünlerin üreticileri bundan zarar görebilirler ve uzun dönemde ödenecek dış borç yükünün vergiler yoluyla toplumun tümünün üzerinde olduğu düşünüldüğünde bazı kesimlerin faydadan çok zarar görme olasılığı bulunmaktadır. Bu bağlamda vergi ödeyenler ile devlete borç verenler veya dış borçlanmadan faydalananlar aynı olduğunda gelir dağılımının mevcut durumunda değişme olmayabilecektir. Ancak vergiyi ödeyenler ile iç-dış borçlanmadan faydalanan kişi veya kurumlar farklı olduğunda gelir dağılımı değişebilecektir. Öte yandan yatırım amacıyla alınan dış borçların büyük bir hacme sahip olmadığı durumlar da ekonomideki gelir dağılımı üzerindeki etkisinin de çok fazla olmayabileceği ileri sürülebilir.

Dış borçların alınma sürecinde alan ülkeye bir kaynak transferi yapıldığı gibi ödenme sürecinde de borç alınan ülkelere bir kaynak transferi yapılmaktadır. Bu bağlamda borç veren ülkenin geliri artarken borç alan ülkenin genel refah düzeyinde diğer ekonomik koşullar veri iken bir azalma olmaktadır. Bu çerçevede dış borcun ödenmesinde kullanılan kaynaklar toplumun tümü değil de belirli bir kesimi üzerinden sağlanıyorsa o grup aleyhine gelir dağılımı değişme gösterebilecektir. Bu değişme mevcut gelir dağılımının adaletsiz, vergi sisteminin adaletsiz ve vergi kaçakçılığının yaygın olduğu ülkelerde çok daha fazla olumsuz etkiler doğurabilecektir.

e) Dış Borçların Bütçe Açıkları Üzerindeki Etkisi

Bütçe politikalarının ekonomik etkileri konusundaki analizlerde genel olarak bütçe açıkları üzerinde yoğunlaşılmakta, iç-dış borçların büyümesi ve alınan dış

borçların ödenmesi sürecinde ortaya çıkan bütçe açıkları olgusu üzerinde pek durulmamaktadır. Bilindiği gibi genel olarak ülkelerin bütçelerinin ekonomik konjonktürün genişleme dönemlerinde fazlalık, gerilediği dönemlerde açık vereceği görüşü oluşmuştur. Devletin iç ve dış borçlarının GSMH'ya oranının ise ekonominin büyüdüğü dönemlerde düşeceği, gerileme dönemlerinde artacağı kabul edilmektedir. Oysa, bütçe açıkları konjonktürel dalgalanmalar yerine yapısal nedenlerle yükseldiğinde iktisadi büyüme yavaşlamakta, reel faiz oranları yükselmektedir. Böyle durumlarda faiz ödemelerinde artış nedeniyle transfer ödemeleri kaynaklı bütçe açıkları artarken, iç-dış borçlanmaya bağlı kamu borçlarının GSMH içindeki payı artış göstermektedir. 1970'li yılların ikinci yarısında böyle bir durum bütün sanayileşmiş ülkelerde kendini göstermiştir (Evgin, 2000: 21).

Dış borçlanmanın tasarruf, döviz açığından ziyade bütçe açıklarını kapatma amacıyla Hazine tarafından gerçekleştirilmesi durumunda kısa vadede bütçe açıkları finanse edilebilir. Ancak uzun vadede, kamunun dış borçlanma ile elde edilen bu kaynakları etkin kullanmama riski nedeniyle, dış borçların ödenme sürecinde mevcut bütçe açıklarını artırma ihtimali bulunmaktadır.

f) Dış Borçların Borç Yükü Üzerindeki Etkisi

Borç yükü, vergi yükü gibi ülkede üretilen mal ve hizmetlerden, devletçe alınan bir miktar niteliğinde düşünülebilir. Borç yükü, bireylerin reel gelir ve servetleri üzerinde bir yüktür ve bireylerin harcama olanaklarının azalması sonucunu doğurmaktadır. Devletin şu an aldığı iç-dış borçları vadesi geldiğinde ödeyecek olması, sonraki kuşaklara da borç yükünün bırakılacağı anlamına gelmektedir. Bu çerçevede borç yükü, toplum refahını olumsuz etkileyen negatif bir kavram olarak değerlendirilmektedir (Şeker, 2006: 87-88).

Eğilmez (2004: 155)'in belirttiği gibi, bir ülkenin borç stoku denildiğinde, herhangi bir dönem içerisindeki iç ve dış borçlarının toplam miktarı anlaşılmaktadır. Borç yükü ise, bir ülkenin belirli dönemdeki toplam iç ve dış borç stokunun o dönemdeki GSMH'ya oranı ile hesaplanmaktadır.

Devletin iç veya dış borç olarak aldığı para, hem kamu geliridir, hem de harcanırken bir kamu gideridir. Çünkü borç alınıp, kamu harcamalarına tahsis edildiğinde kamunun bir gideri gerçekleşmekte, alınan bu borç geri ödenirken, devletin kaynakları, o günkü vergi yükümlülerince karşılanmakta ve kamu geliri ortaya

çıkmaktadır (İnce, 2001: 296). Bu bağlamda borç yükünün vergi yükümlüsüne mevcut kuşak yanı sıra gelecek kuşaklara yansıtılmasına ilişkin görüşler üç grupta incelenebilmektedir (Şeker, 2006: 88);

- Klasik Görüş
- Keynesyen Görüş
- Yeni Klasik Görüş

Klasik görüşü savunan iktisatçılara göre, bütçe açığının arttırılan vergi oranları veya yeni vergilerle giderilmesi yerine iç-dış borçlanma ile giderilmesi cari sermaye birikim düzeyini azaltacaktır. Bununla birlikte borçlanma, vergilemeye göre sermaye birikimini daha çok, tüketimi ise daha az kısmaktadır. Birikimlerin kısılması gelecek kuşaklara daha az sermaye stokunun bırakılması sonucunu doğurmakta, dolayısıyla borçlanmanın yükü gelecek kuşaklar üzerine bırakılmaktadır.

Keynesyen düşünceye göre, ulusal gelirde artış olduğu sürece borcun artmasının bir önemi yoktur. Keynesyen görüşe göre, borçlanma tasarruftan değil, tüketimden yapıldığı ve dolayısıyla tüketim düzeyini etkilediği için borç yükü, klasiklerin aksine, borçlanılan zamandaki kuşakların üzerine kalmaktadır.

Yeni Klasik görüşü savunan Buchanan'a göre de, borç yükü genellikle gelecek kuşaklara transfer edilmektedir. Gelecek kuşaklar, mevcut dönemdeki borçlanmalar nedeniyle gelecek dönemlerde yapacakları harcamalardan fedakârlık ederek borç yükünü yüklenmektedirler.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
TÜRKİYE'DE İKTİSADİ BÜYÜME, DIŞ TİCARET VE CARİ İŞLEMLER BİLANÇOSU (CİB) AÇIKLARININ GELİŞİMİ

Bu bölümde Türkiye'de iktisadi büyümenin, dış ticaret ve CİB açıklarının gelişimi dönemler itibarıyla ele alınacak ve Türkiye'de 1923'den günümüze iktisadi büyüme, dış ticaret ve CİB açıklarının gelişimi ve aralarındaki ilişkiler analiz edilerek ekonometrik uygulama öncesi genel bir perspektif sunulmaya çalışılacaktır.

3.1. Türkiye'de İktisadi Büyümenin Gelişimi

Bu bölümde Türkiye'de iktisadi büyümenin 1923-1950, 1950-1960, 1960-1980 ve 1980-2013 dönemleri itibariyle gelişimi ele alınacaktır.

3.1.1. Türkiye'de 1923- 1950 Döneminde İktisadi Büyüme

Türkiye Cumhuriyeti açısından 1923 yılı hem siyasi, hem de ekonomik bir milad olmuştur (Pamuk, 2007: 15). 17 Şubat 1923'de başlayan İzmir İktisat Kongresi ile alınan kararlar bu dönem ekonomi politikalarını büyük ölçüde etkilemiştir. 1923-1929 yılları arasında liberal ekonomi politikaları izlenmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında Osmanlı devletinden kalan olumsuz ekonomik tablo düzeltilmeye çalışılmış, kalkınma için ülkede sermaye birikimini sağlayacak, milli burjuvaziyi oluşturmayı hedefleyen bir milli iktisat anlayışı izlemeye gayret gösterilmiştir (Üzümcü, 2013b: 96).

İzmir İktisat Kongresi kararları çerçevesinde ekonomik bağımsızlığı sağlamak için adımlar atılmaya başlanmış, tüccar kesimini desteklemek amacıyla 1924'de İş Bankası, sanayi üretimini artırmak ve madencilik faaliyetlerini canlandırmak için 1925'de Sanayi ve Maden Bankası kurulmuş, 1925'de aşar kaldırılmış, özel sektörü desteklemek için 1927'de Teşvik-i Sanayi Kanunu çıkarılmıştır (Güneş, 2012: 19). 1926'de özel sektör tarafından şeker fabrikalara kurulmaya başlamış, 1926'da Devlet İstatistik Enstitüsü kurularak 1927'de nüfus, tarım ve sanayi sayımları yapılmış, TCMB, 1930'da kurulmuştur. Bu yıllarda devlet işletmeciliğinin olmadığı, piyasa şartlarında sanayileşme benimsenmiş olsa da verilen teşviklere rağmen sanayide önemli gelişmeler kaydedilememiş ve 1929 Büyük Ekonomik Buhranından sonra liberal ekonomi politikaları terk edilmiştir. Liberal ekonomi politikalarındaki başarısızlıkta fiziki ve beşeri sermaye yetersizliği, teknolojik yetersizlik, sanayici milli burjuvazi sınıfının

bulunmamasının etkisi olmuştur. Bu bağlamda 1930'dan itibaren Türkiye'de kamu girişimciliği esaslı görece dışa kapalı devletçi ekonomi politikasına geçilmiştir (Üzümcü, Dikkaya ve Özyakışır, 2009: 688-689).

Türkiye 1930-1945 döneminde belirgin biçimde devletçi sanayileşme politikaları izlemiş, 1934-1938 yılları arası Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı (BBYSP) uygulamaya konulmuştur. BBYSP ile tarıma dayalı sanayileşmeye geçilmiş, hammaddesi yurtiçinde bulunan malları işleyecek sanayi kuruluşları ve tüketim mallarına yönelim desteklenmiştir. Bu çerçevede Türkiye sanayileşmesi açısından ilk adımları atılmış, tüketim malları sanayinin bazı dallarında ülke kendine yeterli hale gelirken demir çelik, kağıt, çimento, cam gibi bazı ara malları sanayinde önemli mesafeler kat edilmiştir. BBYSP' nın başarısından sonra İkinci BYSP hazırlanmış, fakat planın uygulamaya koyulacağı yıllarda 2. Dünya Savaşı başlayınca planın uygulanması mümkün olmamıştır (Üzümcü, 2013: 107).

Türkiye, 2. Dünya Savaşı yıllarında, sıcak savaşa dahil olmasa da her an savaşa girecek gibi çok sayıda silahlı askeri kışlalarda hazır tutmuş, silah ve cephane alımlarının artması paralelinde savunma harcamaları önemli ölçüde artmıştır. Tarım ve tarıma dayalı sanayi ekonomisinde bir yandan işgücü yetersizliği ve olumsuz hava koşulları, diğer yandan sanayilerin ihtiyaç duyduğu yatırım mallarının ithalat yoluyla temin edilememesi neticesinde bu yıllarda ekonomi genel olarak küçülmüştür. Ülkede yaşanan tarımsal üretim yetersizliği ve mal kıtlıkları karaborsacılığın yaygınlaşmasına sebep olmuş, ekmek ve yağ, "karne" ile dağıtılmış ve fiyat kontrolleri uygulanmıştır. Mal kıtlıkları nedeniyle karaborsadan zenginleşenleri vergilemek amacıyla Varlık Vergisi 1943'de uygulanmış, fakat gayrimüslim vatandaşlara dönük uygulama yanlışları ve dışarıdan gelen baskılar sonucu 1944'de kaldırılmıştır (Şahin ve Özenç, 2008: 91).

Türkiye'de 1923-1950 döneminde iktisadi büyümeye ilişkin (GSYİH ve kişi başına GSYİH) gelişmeler Tablo 3.1 ve Grafik 3.1'de görülmektedir.

Tabloda görüldüğü üzere (1998 yılı fiyatlarıyla) 1923'de reel GSYİH, yaklaşık 2,2 milyar TL iken 1939'da 6,7 milyar TL'ye kadar yükselmiş, savaş yıllarında 1945'de yaklaşık 4,4 milyar TL'ye gerilese de daha sonra yükselerek 1950'de 6,5 milyar TL'yi aşmıştır. Türkiye ekonomisinde önemli ölçüde tarımsal üretime bağlılığın bir sonucu olarak büyüme oranında aşırı dalgalanmalar görülen 1923-1950 döneminde GSYİH, yılda ortalama %4,8; kişi başına GSYİH %2,9 oranında büyüme göstermiştir. Kişi

başına GSYİH, 1923'de 233 TL iken 1948 yılı sabit fiyatlarıyla 1939'da 521 TL'ye çıkmış, ancak 1947'de 418 TL düzeyine gerilemiştir.

Tablo 3.1. Türkiye'de 1923-1950 Dönemi GSYİH Düzeyi ve Büyüme (Bin TL ve %)

Yıllar	Reel GSYİH*	Büyüme Oranı (%)	Kişi başı** GSYİH (TL)	Kişi başı GSYİH Büyüme Oranı %	GSYİH (Bin Dolar)	Kişi Başı GSYİH (Dolar)
1923	2.174.337	-	233	-	1.117.171	45
1924	2.492.515	14,6	262	12,5	1.416.708	56
1925	2.804.814	12,5	290	10,5	1.815.339	70
1926	3.315.515	18,2	335	15,8	1.957.048	74
1927	2.892.993	-12,7	287	-14,6	1.745.748	65
1928	3.205.292	10,8	311	8,7	1.618.653	59
1929	3.895.289	21,5	370	19,2	2.065.397	74
1930	3.990.816	2,5	371	0	1.571.268	55
1931	4.318.547	8,2	395	6,7	1.394.220	48
1932	3.860.018	-10,6	345	-12,8	1.164.811	39
1933	4.456.693	15,5	391	13,5	1.359.223	45
1934	4.737.395	6,3	406	3,8	1.456.313	47
1935	4.594.105	-3,0	386	-5,1	1.555.788	49
1936	5.653.718	23,1	467	21,1	2.000.488	62
1937	5.739.692	1,5	466	-0,2	2.132.122	65
1938	6.282.725	9,5	502	7,7	2.945.098	88
1939	6.715.535	6,9	521	4,2	3.118.413	91
1940	6.394.418	-4,8	487	-6,8	3.633.795	104
1941	5.731.609	-10,4	432	-11,6	4.527.589	128
1942	6.047.582	5,5	451	4,6	9.357.030	262
1943	5.455.316	-9,8	403	-10,8	13.905.910	386
1944	5.178.288	-5,1	379	-5,9	10.078.063	277
1945	4.386.885	-15,3	317	-16,1	8.251.666	224
1946	5.794.069	32,1	410	29,2	7.200.205	191
1947	6.034.355	4,1	418	1,9	5.280.437	137
1948	6.287.798	4,2	1861	-	6.641.051	170
1949	5.974.365	-5,0	1730	-7,0	6.349.345	159
1950	6.535.869	9,4	1850	7,0	6.778.814	166

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, **Ekonomik ve Sosyal Göstergeler 1950-2012,**(Bkz: Tablo 1.8)
TÜİK, **İstatistik Göstergeler 1923-2012**, Ankara, Aralık 2013, s. 657.
*Kalkınma Bakanlığı, TÜİK Verileri ile uyumlu hale getirilmiş 1998 yılı bazlı GSYİH verileridir.
** TÜİK verileri. 1923-1947 için 1948 yılı bazlı, 1948-1950 dönemi için 1968 yılı bazlı reel veriler.

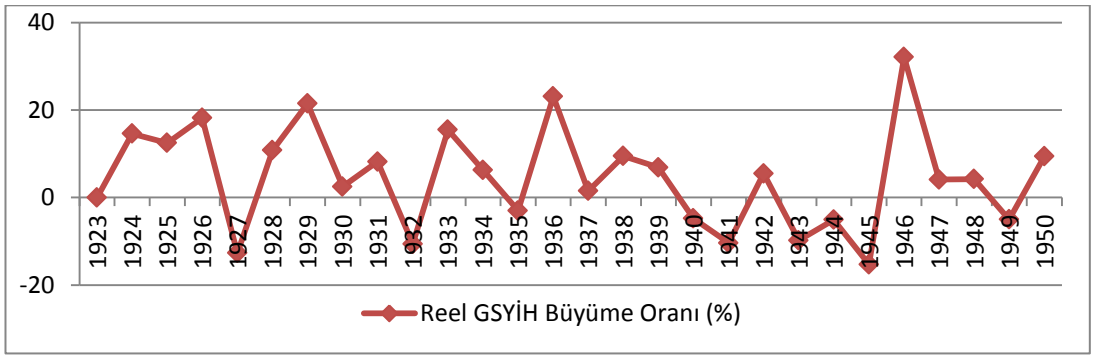

Grafik 3.1. Türkiye'de 1923-1950 Döneminde İktisadi Büyüme Oranının Gelişimi

Cari fiyatlarla ABD doları cinsinden GSYİH düzeyi de 1923'de 1,1 milyar dolar iken 1929'da 2 milyar doları aşmış, 1930-1935 döneminde görece geriledikten sonra

Türk Lirasının dolar ve sterline karşı değer kazandığı 1935-1943 döneminde hızla yükselerek 13,9 milyar dolara ulaşmıştır. Bu tarihten sonra görece yüksek oranlı enflasyon ve TL'nin 7 Eylül 1946'da ABD doları karşısında develüasyonu (1 ABD doları 1,29 TL iken 2,80 TL olmuştur) sonrası GSYİH, 1947'de 5,3 milyar dolara gerilemiş ve 1950'de 6,8 milyar dolar olmuştur. Cari fiyatlarla ABD doları cinsinden kişi başına GSYİH, 1923'de 45 dolar düzeyinde iken 1943'de 386 dolara kadar çıkmış, ancak 1946 yılında yapılan devalüasyonun da etkisiyle 1950 yılında 166 $ olmuştur.

Öte yandan GSYİH içinde sektörlerin payında değişimler olmuş, tarımın payı iklim koşullarına bağlı olarak %49,9 ile %38,6 arasında değişmiş ve dönem sonuna doğru GSYİH payı gerileyerek %40,9 olmuştur. Sanayinin payı dönem içinde %8,5 ile %16 arasında değişmiş, özellikle 1930-1940 döneminde devletçi sanayileşme politikası etkisiyle sanayinin GSYİH payı 1950'de %13,1 düzeyinde gerçekleşmiştir. Hizmetler sektörünün GSYİH içindeki payı da benzer bir gelişim göstermiş ve 1950'de GSYİH içindeki payı %45,9 olmuştur (TÜİK, 2013: 660).

3.1.2. Türkiye'de 1950-1960 Döneminde İktisadi Büyüme

Türkiye'de 1950'lerin hemen öncesinde, devletçiliğin geri plana bırakıldığı ve ABD kaynaklı liberal ekonomi politikalarının Türkiye'nin ekonomi politikaları üzerinde etkili olduğu bir süreç başlamıştır. Bu politikalara yönelmede; savaş sırasında tarım sektöründe artan yoksulluk, şehirlerde yaşayanların karne ile temel gıda mallarını temin etmesi, tüccar ve sanayici üzerindeki artan vergi yükleri gibi olumsuzluklar sonucu sadece çiftçiler ve düşük gelirli insanların değil geleneksel olarak CHP'yi destekleyen ayan, eşraf ve tüccar kesiminin bu partiden uzaklaşarak Demokrat Parti (DP) etrafında toplanması büyük oranda etkili olmuştur. Bu ortamda savaş sonrası olumsuz ekonomik etkileri azaltmak ve ABD'nin Marshall Planı kapsamındaki yardımlarını alabilmek için liberal ekonomi politikalarına yönelme olmuş, devletçi sanayileşmeden vazgeçilmiş ve özel sektörün ekonomide etkin olması benimsenmiştir. Bu politikaları savunan DP, 14 Mayıs 1950'de yapılan seçimleri kazanarak iktidar olmuş ve liberal ekonomi politikalarını uygulamaya başlamıştır (Üzümcü, Dikkaya ve Özyakışır, 2009: 700-702).

DP'nin tek başına iktidarda bulunduğu 1950-1960 dönemi ekonomik hayatta özel kesime ağırlık verilen dönem olarak bilinmektedir. Bu dönemde özellikle 1950-1954 yılları arasında korumacı ve dışa kapalı ekonomi politikaları terk edilmiş, serbest dış ticaret rejimi kullanılarak ihracatın ve ithalatın serbestleştirildiği dış pazarlara yönelik

büyüme anlayışı ön plana çıkmıştır. Özellikle 1950-1953 döneminde tarım ve sanayide önemli atılımlar olmuş, tarımda makineleşmeye gidilmesi, kredi imkanları ve iklim koşullarının iyi olması sayesinde tarımsal üretim önemli ölçüde artmıştır. Ülkede 1950-1953 döneminde tarım sektörü öncülüğünde ortalama %11 düzeyine ulaşan yüksek oranlı büyüme yanı sıra yabancı sermaye girişini arttırıcı politikalar, ithalatın serbestleştirilmesi ve dış krediler ile Türkiye bu alt dönemde hızlı bir gelişim içine girmiştir. Bununla birlikte bu alt dönemde ihracattan daha fazla artış gösteren ithalat, dış açık sorununu ortaya çıkarmış, dış açıklara rağmen ekonomide dış yardımlar ve yabancı sermaye yatırımları sayesinde ekonomik dengeler sürdürülmeye çalışılmıştır (Şahin, 2009: 109-110).

Türkiye'de liberal dış ticaret politikalarından kaynaklanan dış açıklar karşısında 1954'den itibaren yeniden korumacı ve ithal ikameci devletçi sanayileşme politikalarına dönülmüştür. Çünkü yapılan plansız yatırımlar sebebiyle ithalat finansmanında kullanılan döviz rezervleri azalmış, dış kredi çevreleri kredi musluklarını kısmış, dış ticaret hadlerinin aleyhimize geliştiği bu ortamda 1956'dan itibaren görece enflasyonun artması ile birlikte büyüme performansı gerilemiştir. İthal ikameci sanayi politikasına geri dönülmesi, sıkı para ve maliye politikaları uygulanmasına rağmen dış açıklar kapatılamamış, IMF ve dış kredi çevrelerinin baskıları ile 4 Ağustos 1958 İstikrar Kararları alınmıştır. Kararlar çerçevesinde TL'nin dolar karşısındaki değerinin kademeli olarak düşürülerek 1961yılı başında 2,8 TL'den 9 TL'ne düşürülmesini içeren yüksek oranlı devalüasyon gerçekleştirilmiştir. Ancak KİT ürünleri fiyatlarının artmasıyla birlikte enflasyon 1960 yılına kadar görece yüksek kalmaya devam etmiş, uygulanan istikrar programı dış açıkları kapatmada başarılı olamamıştır (Şahin, 2009: 108-112).

Türkiye'de DP'nin iktidarda olduğu 1950-1960 dönemi iktisadi büyümesine ilişkin GSYİH ve kişi başına GSYİH gelişmeleri de Tablo 3.2 ve Grafik 3.2'de yer almaktadır. Tabloda görüldüğü gibi (1998 yılı fiyatlarıyla) 1950'de reel GSYİH, yaklaşık 6,5 milyar TL iken 1953'deki gerileme dışında sürekli yükselerek 1950'de 12 milyar TL'yi aşmıştır. Türkiye ekonomisi 1950-1960 döneminde çok yüksek oranlı iktisadi büyüme sağlamıştır. Bu dönemde GSYİH ortalama %6,7; kişi başına GSYİH ise %3,8 oranında büyümüştür. Bu dönemde kişi başına GSYİH sabit fiyatlarla 1950'de 1.850 TL iken 1960'da 2.576 TL düzeyine yükselmiştir. Cari fiyatlarla ABD doları cinsinden GSYİH ise 1950'de yaklaşık 6,8 milyar dolarken aşırı değerli TL'nin etkisiyle

1959'da 30,7 milyar doları aşmış, ancak 4 Ağustos 1958 Kararları sonrası yüksek oranlı devalüasyonun etkisiyle 1960'da yaklaşık 19,5 milyar dolara gerilemiştir. Kişi başına GSYİH, 1950'de cari fiyatlarla 166 dolar düzeyinde iken 1959'a kadar yükselerek 583 dolara çıkmış, ancak, devalüasyonun etkisiyle 1960'da 359 dolara gerilemiştir.

Tablo 3.2.Türkiye'de 1950-1960 Dönemi GSYİH Düzeyi ve Büyüme (Bin TL ve %)

Yıllar	Reel GSYİH*	Büyüme Oranı (%)	Kişi başı** GSYİH (TL)	Kişi başı GSYİH Büyüme Oranı %	GSYİH (Bin Dolar)	Kişi Başı GSYİH (Dolar)
1950	6.535.869	9,4	1 850	7,0	6.778.814	166
1951	7.372.030	12,8	2.035	10,0	8.177.552	195
1952	8.253.063	11,9	2.215	8,8	9.395.076	218
1953	9.179.478	11,3	2.397	8,2	10.933.541	247
1954	8.916.167	-3,0	2.262	-5,6	11.164.426	245
1955	9.637.012	7,9	2.374	5,0	13.422.082	286
1956	9.950.445	3,2	2.391	0,7	15.484.393	322
1957	10.738.516	7,8	2.495	4,4	20.619.361	415
1958	11.228.054	4,5	2.534	1,6	24.583.412	481
1959	11.747.056	4,1	2.563	1,1	30.715.892	583
1960	12.088.767	3,4	2.576	0,5	19.477.923	359

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, **Ekonomik ve Sosyal Göstergeler 1950-2012,** (Bkz: Tablo 1.8)
TÜİK, **İstatistik Göstergeler 1923-2012**, Ankara, Aralık 2013, s. 657.
* Kalkınma Bakanlığı, TÜİK Verileri ile uyumlu hale getirilmiş 1998 yılı bazlı GSYİH verileridir.
** TÜİK verileri. 1950-1960 dönemi kişi başına GSYİH verileri (1968 yılı bazlı reel veriler)

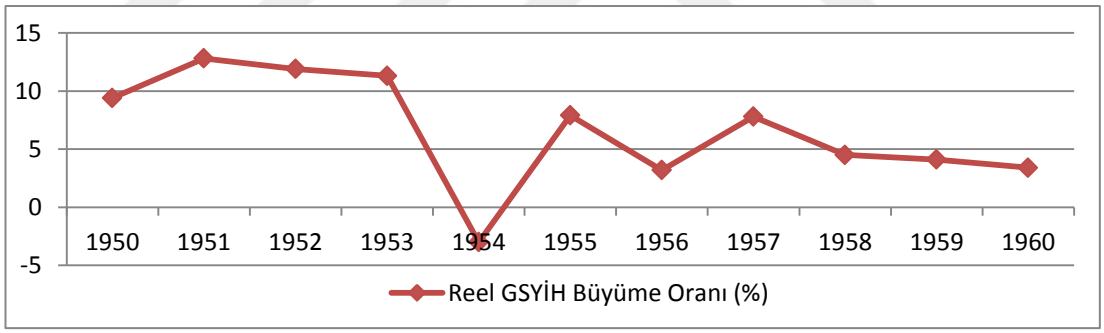

Şekil 3.2. Türkiye'de 1950-1960 Döneminde İktisadi Büyüme Oranının Gelişimi

DP dönemi GSYİH içinde sektörlerin payına bakılacak olursa, tarımın payı 1950-1953 döneminde görece yükselerek %43 civarına çıksa da, 1954'ten sonra sanayi kesiminin yeniden önem kazanması sonucu görece gerilemiş ve 1950'de yaklaşık %41 iken 1960'da %37,5 düzeyine inmiştir. Sanayinin payı 1950'de %13,1 iken 1960'da %16'ya ulaşmış, hizmetlerin payı %45-%47 aralığında kalmıştır (TÜİK, 2013: 660).

Bu dönemi özetlersek yaşanan programsız ve dağınık iktisadi gelişme politikaları ilk yıllarda olumlu etkiler ortaya çıkartmıştır. Fakat dönemin ikinci yarısında 1954'den sonra Türkiye ekonomik bunalıma sürüklenmiş ve 1956-1958 döneminde ağırlaşan şartlar 27 Mayıs 1960 darbesi sonrası planlı döneme geçişin zeminini hazırlamıştır.

3.1.3. Türkiye'de 1960-1980 Döneminde İktisadi Büyüme

Türkiye ekonomisinde 1950'lerin ikinci yarısından itibaren iç ve dış ekonomik çevrelerce dile getirilen planlı ekonomi düşüncesi, 27 Mayıs 1960 askeri darbesinden sonra hayata geçirilmiş, 30 Eylül 1960'da bu amacı gerçekleştirmek üzere Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) kurulmuştur. Planlı dönem olarak adlandırılan 1960-1980 döneminde 4 kalkınma planı hazırlanmıştır (Şahin, 2009: 131-132).

Türkiye için 1980 öncesi uygulanan biçimiyle planlı dönem, 1934-1938 sanayi planından öte devletin iktisadi hayata yoğun biçimde müdahale ettiği, ithal ikameci dış ticaret politikalarının uygulandığı, iç piyasaya dönük sanayileşme programının izlendiği dönemdir. İthal ikameci, korumacı dış ticaret politikaları ile birçok ürünün ülkeye girişi yasaklanarak ithalatı ve dış açıkları azaltmak, döviz tasarruf sağlanmak amaçlanmış, özellikle 1970'li yıllar, ithal ikameci sanayileşmeyi derinleştirme dönemi olmuştur. 1963-1973 döneminde imalat sanayi ve yatırım malları alanında yerli kapasitenin arttırılmasına yönelik önemli kamu yatırımları yapılmıştır. Bu dönemde sanayileşmede belirli ölçüde başarı sağlansa bile ithal ikameci sanayileşme modeli, 1970'lerin ortasından itibaren tıkanmış, 1974 dünya enerji krizi ve artan petrol fiyatlarının baskısı sonucu dış açık sorunuyla karşılaşılmıştır. Artan dış açıklar ve finansman sorunu, üretim için gerekli yatırım malları ve ara malları ithalatını engellemiş, kapasite kullanım oranları düşmüş, ayrıca sağcı-solcu çatışması yanı sıra siyasal istikrarsızlıklar sonucu 1970'lerin sonunda Türkiye, ekonomi politik krize girmiştir. Bu olumsuzluklara rağmen kalkınma planlarında öngörülen biçimde Türkiye ilk üç kalkınma planı (1963-1977) döneminde görece istikrarlı ve yüksek oranlı iktisadi büyüme performansı göstermiştir. Kalkınma planlarında hedeflenen %7 civarındaki iktisadi büyümede petro-dolarlar ve kısa vadeli dövize çevrilebilir mevduat (DÇM) biçimindeki büyük miktarda dış kaynak kullanımı etkili olmuştur. Buna karşın uluslararası kredi çevrelerinin kredi musluklarını kapatmaya başladığı 1978'den itibaren ülkenin "70 cente" muhtaç olduğu ekonomik krizden çıkmak için 1978 ve 1979'da alınan ekonomik tedbirler sorunları çözememiş, iç ve dış faktörlere bağlı olarak ortaya çıkan bu tıkanma ve ekonomik krizin olumsuz etkileri nedeniyle 24 Ocak 1980 İstikrar Kararlarından itibaren ithal ikameci sanayileşme politikası terk edilmiştir (Üzümcü, 2013: 254).

Türkiye'de 1960-1980 planlı dönem iktisadi büyümesine ilişkin GSYİH ve kişi başına GSYİH gelişmelerine Tablo 3.3 ve Grafik 3.3'de yer verilmiştir. Tabloda

görüldüğü gibi (1998 yılı fiyatlarıyla) 1960'da reel GSYİH, yaklaşık 12,1 milyar TL iken sürekli yükselerek 1978'de 31,4 milyar dolara ulaşmış, ancak son iki yılda gerilemiş ve 1980'de 30,4 bin TL olmuştur. 1979-1980 yıllarında negatif büyüme yaşansa da Türkiye ekonomisinde planlı dönemde GSYİH ortalama %4,8; kişi başına GSYİH %2,2 artmıştır. Bu dönemde kişi başına GSYİH sabit fiyatlarla 1960'de 2576 TL iken 1967'de 3220 TL düzeyine yükselmiştir. Kişi başına GSYİH, 1987 yılı bazlı hesaplanmaya başladığı 1968'de 942 bin TL iken 1980'de yaklaşık 1.145bin TL düzeyine ulaşmıştır.

Tablo 3.3.Türkiye'de 1960-1980 Dönemi GSYİH Düzeyi ve Büyüme (Bin TL ve %)

Yıllar	Reel GSYİH*	Büyüme Oranı (%)	Kişi başı** GSYİH (TL)	Kişi başı GSYİH Büyüme Oranı %	GSYİH (Bin Dolar)	Kişi Başı GSYİH (Dolar)
1960	12.088.767	3,4	2.576	0,5	19.477.923	359
1961	12.296.707	2,0	2.560	-0,6	10.788.924	194
1962	13.043.630	6,2	2.653	3,6	12.526.758	220
1963	14.273.148	9,7	2.839	7,0	14.484.982	249
1964	14.864.285	4,1	2.883	1,5	15.397.379	258
1965	15.253.071	3,1	2.901	0,6	16.474.579	271
1966	17.039.691	12,0	3.162	9,2	19.563.611	315
1967	17.806.764	4,2	3.220	1,6	21.809.098	341
1968	18.999.817	6,7	941.944	-	24.196.997	537
1969	19.775.226	4,1	958.207	1,7	27.039.887	586
1970	20.414.649	3,2	975.868	1,8	25.306.728	539
1971	21.551.049	5,6	1.018.842	4,4	22.636.950	476
1972	23.151.408	7,4	1.084.758	6,5	28.651.743	592
1973	23.906.648	3,3	1.109.871	2,3	36.081.504	734
1974	25.244.098	5,6	1.117.768	0,7	49.746.291	980
1975	27.055.134	7,2	1.154.634	3,3	62.226.892	1.184
1976	29.885.443	10,5	1.232.750	6,8	71.223.693	1.312
1977	30.903.510	3,4	1.243.640	0,9	81.467.836	1.467
1978	31.367.990	1,5	1.233.165	-0,8	89.073.430	1.567
1979	31.172.207	-0,6	1.202.026	-2,5	108.837.306	1.877
1980	30.409.328	-2,4	1.144.739	-4,8	90.678.582	1.539

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, **Ekonomik ve Sosyal Gstergeler 1950-2012,** (Bkz: Tablo 1.8)
TÜİK, **İstatistik Göstergeler 1923-2012**, Ankara, Aralık 2013, s. 657-658.
* Kalkınma Bakanlığı, TÜİK Verileri ile uyumlu hale getirilmiş 1998 yılı bazlı GSYİH verileridir.
** TÜİK verileri. 1960-1967 için 1968 yılı bazlı, 1968-1980 dönemi için 1987 yılı bazlı reel veriler.

Cari fiyatlarla ABD doları cinsinden GSYİH,1960'da yaklaşık 19,5 milyar dolarken yüksek oranlı devalüasyonun etkisinin devam ettiği 1961'de 10,8 milyar dolara gerilemiş, 1970 yılındaki üçüncü önemli devalüasyona kadar yükselerek 27 milyar doları aşmış, 1970-1971'deki görece gerileme sonrası yeniden yükselmiş ve değerli TL'nin etkisiyle 1979'da 108,9 milyar dolara yaklaşmıştır. 24 Ocak 1980 Kararlarına bağlı yüksek oranlı devalüasyon sonrası 1980'de 90,7 milyar dolara gerilemiştir. Kişi başına GSYİH da, 1960'daki cari fiyatlarla 359 dolar düzeyine 1967'de yakınlaşmış, daha

sonra yükselerek 1979'da 1877 dolara ulaşmış, ancak 1980'de yaşanan ekonomik küçülme ve devalüasyonun etkisiyle 1539 dolara gerilemiştir (TÜİK, 2013: 657-658).

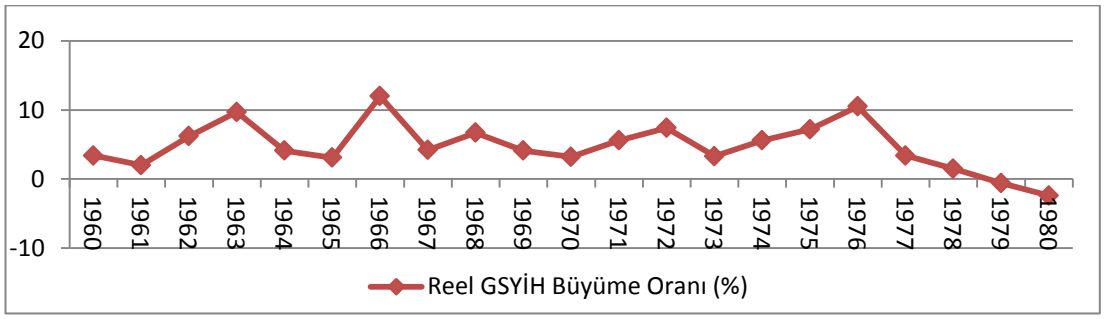

Grafik 3.3.Türkiye'de 1960-1980 Döneminde İktisadi Büyüme Oranının Gelişimi

Planlı dönemde GSYİH içinde sektörlerin payına bakılacak olursa, ithal ikameci sanayileşmeye verilen önem sonucunda tarımın payı hızla azalarak 1960'da %37,5 iken 1980'de %24,2 düzeyine inmiştir. Buna karşılık sanayinin payı yükselerek 1960'da %15,7 iken 1980'de %20,5 düzeyine ulaşmış, hizmetlerin payı da aynı dönemde yaklaşık %47'den %55,4 düzeyine yükselmiştir (TÜİK, 2013: 660).

3.1.4. Türkiye'de 1980-2013 Döneminde İktisadi Büyüme

Türkiye'de 1980-2013 döneminde iktisadi büyümeyi, dönemin çok uzun olması bağlamında ve uygulanan ekonomi politikaları sonuçlarındaki farklılıklar çerçevesinde 1980-1990; 1991-2001 ve 2002-2013 alt dönemleri biçiminde ele alabiliriz.

3.1.4.1. Türkiye'de 1980-1990 Alt Döneminde İktisadi Büyüme

Türkiye ekonomisinde, Turgut Özal'ın mimarı olduğu 24 Ocak 1980 İstikrar Kararları çerçevesinde uzun dönemde ekonomik istikrarın sağlanması ve yeniden yapılanma en büyük amaç olmuştur. Bu bağlamda serbest piyasa ekonomisine geçilmiş, fiyatlar ve döviz kuru serbest bırakılmış, ithal ikameci sanayileşme politikası yerini dışa açık büyüme ve ihracata dayalı sanayileşme politikalarına bırakmıştır. Dışa açık büyüme ve sanayileşme politikasının önemli amacı,üretim maliyetini düşürmek, yüksek kalitede mal üreterek uluslararası piyasalarda rekabet edebilir hale gelmek olarak ifade edilebilir (Güçlü ve Bilen, 1995: 160-171).

24 Ocak 1980 Kararları ile makro ve mikro düzeyde yapısal sorunlara yönelik politikalar oluşturulmuştur. Makro düzeydeki politikalar, IMF'nin sunmuş olduğu iki ana hedeften oluşmuştur. Kısa vadede dış açıkların azaltılması ve enflasyonun kontrol altına alınması ilk hedef olmuştur. Bu çerçevede sürekli develaüsyon ve kur ayarlamaları

ile kurun yükseltilerek TL'nin değerinin düşürülmesi yanı sıra iç talebi daraltıcı politikalar (tarımda taban fiyatların düşük belirlenmesi, ücret ve maaşların kontrolü) izlenerek üretimin ihracata yönlendirilmesi yoluna gidilmiştir. Yapısal değişim hedefinde imalat sanayi üretiminden devletin çekilerek özel sektöre bırakılması ve bazı KİT'lerin özelleştirilmesi yer almaktadır. Alınan bu kararlarla birlikte 1980-1990 döneminde Türkiye ekonomisinde büyük bir yapısal değişim yaşanmaya başlamış, imalat sanayi, otomotiv, turizm ve inşaat sektörlerinde özel sektör lehine üretim artışları gerçekleşmiştir. (Akalın, 2006: 184-185).

Türkiye'de 1980-1990 alt dönemi büyüme gelişmeleri,Tablo 3.4 ve Grafik 3.4'de görülmektedir. Tabloda görüldüğü gibi (1998 yılı fiyatlarıyla) 1980'de reel GSYİH, 30,4 milyar TL iken (1988 ve 1989'daki görece zayıf büyüme hariç) yüksek oranlarda artarak 1990'da50,5 milyar TL olmuştur. Bu alt dönemde GSYİH ortalama %4,6; kişi başına GSYİH %2,1 oranında büyümüştür. Kişi başı GSYİH sabit fiyatlarla 1980'de yaklaşık 1.145 bin TL iken 1990'da 1.505 bin TL düzeyine ulaşmıştır.

Tablo 3.4.Türkiye'de 1980-1990 Dönemi GSYİH Düzeyi ve Büyüme (Bin TL ve %)

Yıllar	Reel GSYİH*	Büyüme Oranı (%)	Kişi başı** GSYİH (TL)	Kişi başı GSYİH Büyüme Oranı %	GSYİH (Bin Dolar)	Kişi Başı GSYİH (Dolar)
1980	30.409.328	-2,4	1.144.739	-4,8	90.678.582	1.539
1981	31.886.191	4,9	1.170.770	2,3	94.641.620	1.570
1982	33.022.409	3,6	1.177.245	0,6	85.353.718	1.375
1983	34.663.955	5,0	1.196.703	1,7	81.133.845	1.264
1984	36.990.584	6,7	1.250.251	4,5	78.824.730	1.204
1985	38.559.523	4,2	1.271.997	1,7	89.263.178	1.330
1986	41.263.307	7,0	1.328.231	4,4	100.873.141	1.462
1987	45.177.429	9,5	1.427.282	7,5	115.096.810	1.636
1988	46.135.349	2,1	1.416.888	-0,7	121.667.375	1.684
1989	46.251.445	0,3	1.409.056	-0,6	142.635.440	1.959
1990	50.532.158	9,3	1.505.110	6,8	200.554.694	2.682

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, **Ekonomik ve Sosyal Göstergeler 1950-2012,** (Bkz: Tablo 1.8)
TÜİK, **İstatistik Göstergeler 1923-2012**, Ankara, Aralık 2013, s. 658.
* Kalkınma Bakanlığı, TÜİK Verileri ile uyumlu hale getirilmiş 1998 yılı bazlı GSYİH verileridir.
** TÜİK verileri. 1980-1990 dönemi için 1987 yılı bazlı reel veriler.

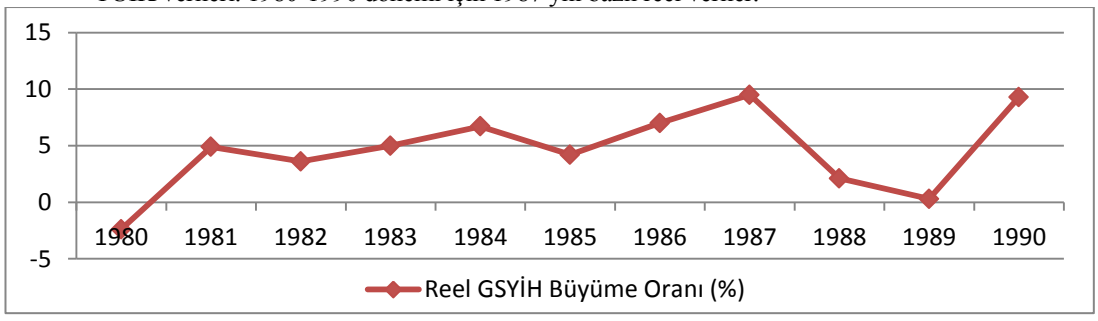

Grafik 3.4.Türkiye'de 1980-1990 Döneminde İktisadi Büyüme Oranının Gelişimi

Özal'ın ekonomiye yön verdiği bu alt dönemde cari fiyatlarla ABD doları cinsinden GSYİH,1980'de 90,7 milyar dolarken dalgalı bir seyirle yükselmiş ve 1990'da 200 milyar doları aşmıştır. TL'nin konvertibiliteye geçtiği 1989 ve 1990'da değerli TL'nin etkisiyle GSYİH ve kişi başına GSYİH belirgin biçimde yükselmiş, kişi başına GSYİH cari fiyatlarla 1980'de 1539 dolarken 1980-1988 döneminde neredeyse yerinde saymış, 1989 ve 1990'da hızla yükselerek 2700 dolara yaklaşmıştır (TÜİK, 2013: 658).

Bu dönemde GSYİH içinde sektörlerin payının değişimine bakılacak olursa, tarım sektöründe gerileme devam etmiş ve tarımın GSYİH içindeki payı 1990'da %16,3 düzeyine inmiştir. Dışa açık sanayileşme ve büyümenin etkisiyle sanayinin payı 1990'da %25,9 düzeyine yükselmiş ve hizmetlerin payı %57,9 olmuştur (TÜİK, 2013: 660).

3.1.4.2. Türkiye'de 1991-2001 Alt Döneminde İktisadi Büyüme

1990' lı yıllar, ulusal ve uluslararası askeri, siyasi ve iktisadi gelişmelerin Türkiye ekonomisini olumsuz etkilediği yıllar olmuştur. Irak'ın Kuveyt'i işgali, 1. Körfez Savaşı, 1997 Asya ve 1998 Rusya krizleri yanı sıra bu dönemde koalisyonların beslediği siyasi istikrarsızlık, 1994 Ekonomik Krizi, PKK terörünün artması, 17 Ağustos 1999 Marmara Depremi ülkemizin büyüme potansiyelini olumsuz etkilemiştir.

1991'de yapılan seçimler sonrası koalisyon dönemleri yeniden başlarken uygulanan genişletici maliye politikaları bütçe açıklarına, faiz oranlarının yükselmesine, iç borçların artmasına ve sıcak para akımları TL'nin aşırı değerlenmesine sebep olmuştur. Buna bağlı olarak 1980-1988 döneminde kapanma eğilimine giren dış ticaret açıkları hızla artmış, ihracatın ithalatı karşılama oranı %50 düzeyine gerilemiştir. Bütçe açıklarının TCMB tarafından finanse edilmesi piyasalarda likiditenin artmasına ve enflasyonun %70-80'lere yükselmesine neden olmuştur. Bütçe ve dış ticaret açıklarını finanse etmeye çalışan kamunun borçlanma faizi ve kredi faiz oranları %100'leri bulmuştur. 1993 yılı sonunda faiz oranlarını azaltmak amacıyla iç borçlanma yerine dış borçlanma tercih edilse de uluslararası rating kuruluşlarının Türkiye'nin kredi notunun düşürmesiyle bu politika başarısız olmuş, faiz oranları ve kurlar hızla yükselirken 1994 krizi öncesi ülkeden önemli ölçüde kısa vadeli sermaye çıkışı yaşanmıştır (Turhan, 2007: 67-68). Ekonomik krizin etkilerinin giderilmesi için 5 Nisan 1994 İstikrar Kararları alınmıştır (Eğilmez, 2009). Kararlar çerçevesinde kamu gelirlerini artırmak için KİT ürünlerine yüksek oranlı zamlar yapılmış, enflasyon oranı (TEFE) %149 düzeyine ulaşmış, iç talep daralmasıyla birlikte ekonomi %5,5 oranında küçülmüştür. Öte yandan

bütçenin harcamalar kısmında tasarrufa gidilerek faizlerin bütçe üzerindeki yükü azaltılmaya çalışılmıştır. İstikrar programının finansmanı için IMF ile imzalanan stand-by anlaşması 25 Aralık 1995 Genel Seçimleri sonrası yürütülememiş, 1996, 1997 ve 1998 yıllarında kamu kesimi borçlanması artarak devam etmiş, devlet borçlarını ve borç faizlerini ödemek için yüksek faizden borçlanmayı devam ettirmiştir.

Enflasyonu düşürmek ve fiyat istikrarını sağlamak amacıyla 1999 yılı sonunda Enflasyonla Mücadele Programı (EMP) benimsenmiş, fakat 2000 yılında uygulamaya konulan, kur çıpasına dayalı EMP, enflasyon oranının azalması ve borçlanma faizlerinin düşmesine katkı sağlasa da değerli TL nedeniyle ithalatın patlamasına ve dış ticaret açıklarının artmasına neden olmuş, ihracatın ithalatı karşılama oranı %50 düzeyine gerilirken bankacılık kesiminin kırılgan yapısı altında döviz cinsinden açık pozisyonları artmış ve Kasım 2000'de 13 bankanın battığı Bankacılık Krizi yaşanmıştır. TCMB'nin ekonomiye yeterince likidite sağlamaması neticesinde ortaya çıkan bankacılık krizi, reel kesimi olumsuz etkilemiştir. Ekonomik kriz Şubat 2001'de siyasi krizle birleşmiş, döviz kuru ve gecelik faiz oranları hızla yükselirken EMP programı çökmüştür (Uygur, 2001). Ekonomik krizler ülkeden hızlı sermaye kaçışına neden olmuş, iktisadi belirsizlik ortamında ekonomide güven azalmış, reel kesimin üretimi ve iç talep daralmış ve 2001'de ekonomi rekor oranda küçülmüştür (Karluk, 2005: 425).

Kriz ortamında ülkemize çağrılan Kemal Derviş, Mayıs 2001'de Güçlü Ekonomiye Geçiş Programını (GEGP) açıklamıştır. Programın esas amacı ekonomide güven ortamını sağlamak, ekonomiyi güçlü makro ekonomik temellere oturtmak, istikrarsızlığı ortadan kaldırmak ve ekonomik altyapıyı yeniden yapılandırmaktır. Bu bağlamda faiz ve döviz kurunda istikrar sağlamak ve istikrarlı büyümeyi sağlamak hedeflenmiştir. Bu amaçla mali piyasalar ve para piyasalarında düzenlemeler getirilmiş, bütçe açıklarını azaltmak için mali disipline uyulması ve faiz dışı fazla verilmesi benimsenirken enflasyon hedeflemesi uygulaması ve dalgalı kur politikası esas alınmıştır. Yurtiçi talebin azaltılması ve ihracatın arttırılması da ekonomi politikaların diğer unsurlarını oluşturmuştur (Taşar, 2010: 81-84).

Türkiye'de 1991-2001 alt dönemi büyüme gelişmeleri de Tablo 3.5 ve Grafik 3.5'de görülmektedir. Tabloda görüldüğü gibi (1998 yılı fiyatlarıyla) 1991'de reel GSYİH, 51 milyar TL iken 1994, 1999 ve 2001 yıllarındaki küçülmeler nedeniyle

dalgalı bir seyir izlemiş, ekonomide"kayıp yıllar" olarak anılan dönem sonunda 2000'de 72,4 milyar dolara ulaşan GSYİH düzeyi 2001'de 68,3 milyar TL düzeyine inmiştir.

Tablo 3.5. Türkiye'de 1991-2001 Dönemi GSYİH Düzeyi ve Büyüme (Bin TL ve %)

Yıllar	Reel GSYİH*	Büyüme Oranı (%)	Kişi başı** GSYİH (TL)	Kişi başı GSYİH Büyüme Oranı %	GSYİH (Bin Dolar)	Kişi Başı GSYİH (Dolar)
1991	51.000.345	0,9	1.481.321	-1,6	200.501.800	2.621
1992	54.052.352	6,0	1.546.592	4,4	210.583.825	2.708
1993	58.399.252	8,0	1.641.872	6,2	238.377.450	3.004
1994	55.213.184	-5,5	1.514.346	-7,8	176.955.492	2.184
1995	59.183.688	7,2	1.606.454	6,1	225.940.654	2.759
1996	63.329.692	7,0	1.691.943	5,3	243.411.534	2.928
1997	68.097.659	7,5	1.838.576	8,7	253.705.729	3.079
1998	70.203.147	3,1	1.880.016	2,3	270.946.852	3.255
1999	67.840.570	-3,4	1.741.293	-7,4	247.543.705	2.879
2000	72.436.399	6,8	1.766.124	1,4	265.384.360	2.965
2001	68.309.352	-5,7	1.570.770	-11,1	196.736.198	2.123

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, **Ekonomik ve Sosyal Göstergeler 1950-2012,** (Bkz: Tablo 1.8)
TÜİK, **İstatistik Göstergeler 1923-2012**, Ankara, Aralık 2013, s. 658.
* Kalkınma Bakanlığı, TÜİK Verileri ile uyumlu hale getirilmiş 1998 yılı bazlı GSYİH verileridir.
** TÜİK verileri. 1980-1990 dönemi için 1987 yılı bazlı reel veriler.

Bu alt dönemde GSYİH ortalama %2,9; kişi başına GSYİH ise sadece %0,6 oranında büyümüştür. Kişi başı GSYİH sabit fiyatlarla 1991'de 1.481 bin TL iken 1998'de 1.880 bin TL'ye kadar çıksa da 2001'de 1.570 bin TL düzeyine ulaşmış, deyim yerindeyse bu on yılda kişi başına GSYİH düzeyi yerinde saymıştır.

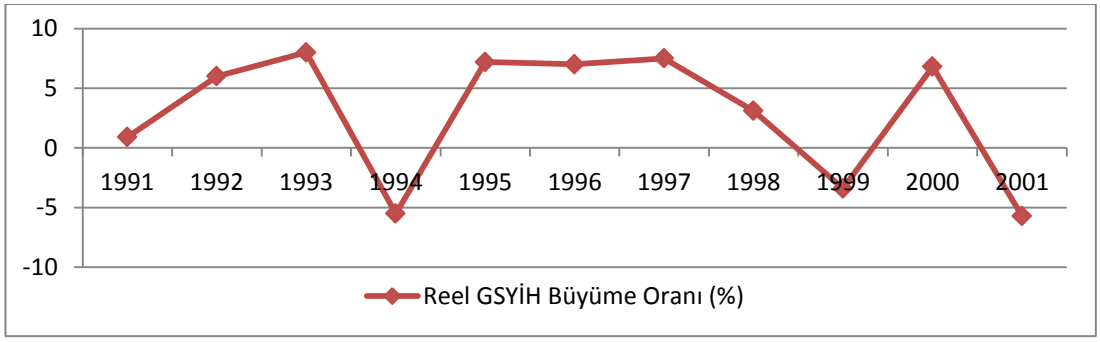

Grafik 3.5.Türkiye'de 1991-2001 Döneminde İktisadi Büyüme Oranının Gelişimi

Bu alt dönemde cari fiyatlarla ABD doları cinsinden GSYİH da benzer gelişme göstermiş, hatta 1990'da 200 milyar dolar olan GSYİH, 2000 yılında 265 milyar dolara ulaşsa da 2001 yılında yüksek oranlı ekonomik küçülme ve kurlardaki zıplamanın etkisiyle 196,7 milyar dolara inmiştir. Kişi başına GSYİH ise cari fiyatlarla 1991'de 2621 dolarken dönem içinde 2184 dolar ile 3255 dolar arasında gerçekleşmiş, 2001'de 2123 dolara kadar inmiştir (TÜİK, 2013: 658). Bu dönem sonunda tarımın GSYİH

içindeki payı gerileyerek %13,6 düzeyine inmiş, sanayinin payı %28,5 düzeyine yükselmiş ve hizmetlerin payı göreceli olarak aynı kalmıştır (TÜİK, 2013: 660).

3.1.4.3. Türkiye'de 2002-2013 Alt Döneminde İktisadi Büyüme

Türkiye'de ekonomik gelişme açısından on kayıp yıla yol açan siyasi ve ekonomik istikrarsızlık 3 Kasım 2002 seçimlerinin ardından son bulmuştur. Seçimlerde siyasi ve ekonomik istikrarsızlığın sebebi görülen partiler seçmen tarafından sandıkta cezalandırılmış ve Adalet ve Kalkınma Partisi (Ak Parti) tek başına iktidara gelmiştir. Tek parti iktidarının oluşturduğu siyasi istikrar yanı sıra kurulan yeni hükümetin GEGP'nın özüne sadık kalan ekonomik politikaları izlemesi sayesinde 2002-2007 döneminde enflasyon tek hanelere indirilmiş, mali disiplin sayesinde bütçe açıkları ve reel faiz oranları gerilemiş, yılda ortalama %6,8 gibi yüksek oranlı büyüme sağlanmıştır. AK Parti iktidarının ilk beş yılında ekonomide güven ortamının sağlanmasında mali disiplinden taviz vermeyen para ve maliye politikaları yanı sıra enflasyon hedeflemesiyle fiyat istikrarını sağlama çalışmaları iktisadi büyümeye önemli katkılar sağlamıştır (Şiriner ve Doğru, 2008). Ak Parti iktidarının ilk beş yılında ülkeye doğrudan yabancı sermaye girişinin 20 milyar dolara ulaşması, dolarizasyon olgusunun kırılması, TL'den altı sıfır atılması ve mali disiplinden ödün verilmeyerek faiz dışı fazla hedefinin tutturulması diğer önemli başarıları olmuştur.

AK Partinin ikinci dönemi (2008-2012), ilk dönem kadar başarılı olmamıştır. Bu durumun ortaya çıkmasında küresel kriz başta olmak üzere dış faktörler etkili olmuştur. Şöyle ki, 2008'de%0,7 artışla neredeyse büyümeyen Türkiye, küresel krizin etkisiyle 2009'da %4,8 oranında küçülmüş, işsizlik oranı yaklaşık %15 düzeyine yükselmiş, ihracat %20, ithalat %30 oranında daralmıştır (Üzümcü ve Dikkaya, 2010: 274). Kriz sonrası Türkiye 2010 ve 2011'de %9 civarındaki büyüme oranlarıyla hızla toparlanmış, işsizlik oranları %10 düzeyine gerilemiş, ancak ithalat hızla yükselmiş, ithalata bağımlı ihracat yapısı ve enerji fiyatlarının küresel kriz sonrası artışının etkisiyle bu kez dış ticaret ve CİB açıkları sorun olmuştur (Üzümcü ve Başar: 2011: 5). Bu bağlamda 2010 ve 2011 yıllarındaki yüksek oranlı büyüme iç talep kaynaklı olmuş, tasarruf oranlarının düştüğü bir ortamda artan mal ve hizmet ithalatı dış kaynaklarla finanse edilmiştir. Dış kaynağa bağımlı büyümenin sürdürülebilirliği tartışmalı hale gelmiş, nitekim 2012'de dış ticaret ve CİB açıklarını azaltmaya dönük ekonomiyi yavaşlatma girişiminin etkisiyle büyüme oranı %2,1 düzeyinde kalmıştır. İktidarın yüksek oranlı büyümeyi sağlayarak

ekonomiyi yeniden canlandırma çabalarına karşın küresel olumsuz konjonktürün etkisiyle 2013 yılında Türkiye ekonomisi %4,1 oranında büyüme kaydetmiştir.

Türkiye'de 2002-2013 döneminde yeni GSYİH serisi (1998 fiyatlarıyla) ile iktisadi büyümesine ilişkin nicel gelişmelere Tablo 3.6 ve Grafik 3.6'da yer verilmiştir.

Tablo 3.6.Türkiye'de 1998-2013 Dönemi Büyüme Gelişmeleri (Bin TL ve %)

Yıllar	Reel GSYİH	Büyüme Oranı (%)	Kişi başı GSYİH (TL)	Kişi başı GSYİH Büyüme Oranı %	GSYİH (Bin Dolar)	Kişi Başı GSYİH (Dolar)
2002	72.519.831	6,2	1. 099	4,8	230.494.220	3 492
2003	76.338 .193	5,3	1. 143	4,0	304.901.341	4 565
2004	83.485.591	9,4	1 .235	8,1	390.386.833	5 775
2005	90.499.731	8,4	1. 322	7,1	481.496.931	7 036
2006	96.738.320	6,9	1 .396	5,6	526.429.394	7 597
2007	101.254.625	4,7	1 .443	3,4	648.753.606	9 247
2008	101.921.730	0,7	1. 434	-0,6	742.094.395	10 444
2009	97.003.114	-4,8	1. 347	-6,1	616.703.325	8 561
2010	105.885.644	9,2	1 .448	7,5	731.608.367	10 003
2011	115.174.724	8,8	1. 552	7,2	773.979.672	10 428
2012	117.625.021	2,1	1 .565	0,8	786.282.516	10 459
2013	122.476.094	4,1	1. 610	2,9	821.937.000	10 807

Kaynak: TÜİK, **İstatistik Göstergeler 1923-2012**, Ankara, Aralık 2013, s. 626-627.
TUİK, **Temel İstatistikler, Ulusal Hesaplar, Üretim Yöntemi ile GSYİH Tabloları.**
(http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=2218.Erişim Tarihi: 28.08.2014).

Tabloda görüldüğü gibi 1998'de reel GSYİH, 70,2 milyar TL iken küresel kriz öncesi 2008'de 102 milyar TL düzeyine ulaşmış, kriz nedeniyle 2009'da gerilemiş, ancak kriz sonrası yeniden yükselerek 2013'de 122,476 milyar TL düzeyine ulaşmıştır. 2002-2013 alt döneminde GSYİH yılda ortalama %5,1; kişi başına GSYİH %3,4 oranında büyümüştür. Kişi başı GSYİH 1998 yılı fiyatlarıyla 2002'de 1.099 TL iken 2008-2009 yılları hariç sürekli yükselmiş ve 2013'de 1.610 TL düzeyine ulaşmıştır.

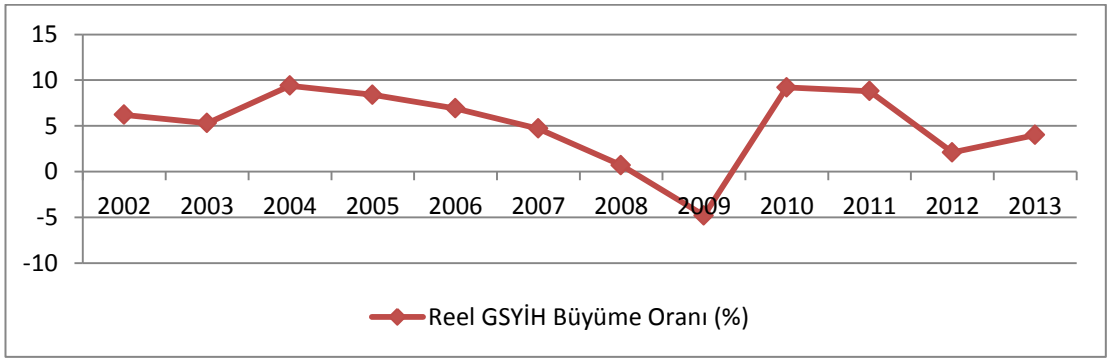

Grafik 3.6.Türkiye'de 2002--2013 Döneminde İktisadi Büyüme Oranının Gelişimi

Tablo 3.6'da görüldüğü gibi, yeni GSYİH serisi çerçevesinde 2007'de yeniden hesaplanan GSYİH cari fiyatlarla bu alt dönemde belirgin artış göstermiştir. Bu bağlamda 2002'de yaklaşık 230,5 milyar dolar olan GSYİH, değerli TL ve yüksek oranlı

büyümenin etkisiyle küresel kriz öncesi 742,1 milyar dolara ulaşmış, ekonomik küçülme ve TL'nin yüksek düzeyde değer kaybı sonucu 2009'da616,7 milyar dolara gerilese de daha sonra yükselerek 2013'de 821,9 milyar dolara yükselmiştir. Bu dönemde kişi başına cari fiyatlarla dolar cinsinden GSYİH'da benzer biçimde artış göstermiş, 2002'de 3492 dolar iken 2008'de 10444 dolara ulaşmış, küresel kriz ve TL'nin değer kaybı etkisiyle 2009'da 8561 dolara gerilemiş, kriz sonrasındaki yıllarda yükselerek 2013'de 10807 dolar olmuştur.

Bu dönemde 1998 yılı fiyatları ve ana iktisadi faaliyet kollarına göre tarımın GSYİH içindeki payı 2002'de %12,2 iken 2013[1]'de %9,2 düzeyine inmiş, sanayinin (inşaat dahil) payı 2002'de %30,4 iken 2013'de %32,9 düzeyine yükselmiş ve hizmetlerin payı 2013 yılı itibarıyla %57,8 olmuştur (TÜİK, 2013: 628).

3.2. Türkiye'de Dış Ticaret ve CİB Açıklarının Gelişimi

Türkiye'de 1923'den günümüze dış ticaret ve CİB açıklarının gelişimi de, benzer biçimde tarihsel bağlamda 1923-1950; 1950-1960; 1960-1980 ve 1980-2013 dönemleri biçiminde ele alınabilir.

3.2.1. Türkiye'de 1923-1950 Döneminde Dış Ticaret ve CİB Açıklarının Gelişimi

Cumhuriyetin kurulduğu ilk yıllarda Türkiye, siyasi ve askeri açıdan bağımsızlığını sağlamış, ekonomik bağımsızlığı yolunda Osmanlı Devletinden kalan olumsuz ekonomik tablo içinde gözlemlenen dış ticaret açıklarını azaltmak istemiştir. Ancak, Lozan Antlaşması gereği gümrük tarifelerinin 1913'deki düzeyinin 15 yıl geçerli olması nedeniyle 1923-1928 yılları arası Osmanlı Devletinin %5 oranındaki düşük gümrük tarifesi ve liberal dış ticaret politikaları uygulanmıştır. Korumacılık yapılamayan 1923-1929 döneminde dış ticaret açıkları devam etmiş, gümrük tarifeleri 1929'da ortalama %45 düzeyine yükseltilmiş (Özcan, 1998: 66), 1930–1933 döneminde yasal düzenlemelerle koruyucu dış ticaret ve kambiyo rejimi güçlendirilmiştir. İkinci Dünya Savaşı yıllarında dış ticaret büyük ölçüde aksamış, yatırım malları ithalindeki daralma sınai üretimi olumsuz etkilemiştir. Özetle 1929 Ekonomik Bunalımından sonra ekonomik durgunluktan korunmak ve sanayileşmeyi başlatmak için dış ticaret açısından

[1] 2013 yılı sektörel pay verileri TÜİK, ulusal hesaplar istatistik veri tablolarından elde edilmiştir. Geniş bilgi için bkz: (http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=997. Erişim: 28.08.2014)

korumacı, içe dönük devletçi bir ekonomi politikası izlenmiş ve bu politika genel olarak 1950 yılına kadar sürdürülmüştür.

Tablo 3.7.1923-1950 Dönemi Dış Ticaret Gelişmeleri (Milyon Dolar)

Yıllar	İhracat (X)	İthalat (M)	Açık (X-M)	Dış Ticaret Hacmi (X + M)	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (X/M) (%)
1923	51	87	-36	138	58,5
1924	82	101	-19	183	82,1
1925	103	129	-26	232	79,6
1926	96	121	-25	217	79,4
1927	81	108	-27	189	74,9
1928	88	114	-26	202	77,6
1929	75	124	-49	199	60,6
1930	71	70	1	141	102,6
1931	60	60	-	120	100,5
1932	48	41	7	89	117,1
1933	58	45	13	103	128,9
1934	73	69	4	142	105,8
1935	76	71	5	147	107,0
1936	94	74	20	168	127,0
1937	109	91	18	200	119,8
1938	115	119	-4	234	96,6
1939	100	93	7	193	107,5
1940	81	50	31	131	162,0
1941	91	55	36	146	165,5
1942	126	113	13	239	111,5
1943	197	155	42	352	127,1
1944	178	126	52	304	141,3
1945	168	97	71	265	173,2
1946	215	119	96	334	180,7
1947	223	245	-22	468	91,0
1948	197	275	-78	472	71,6
1949	248	290	-42	538	85,5
1950	263	286	-23	549	92,0

Kaynak: TÜİK, **İstatistik Göstergeler 1923-2012,** Ankara: Aralık 2013, ss. 424-426.

Tablo 3.7 ve grafik 3.7'de 1923-1950 dönemindeki dış ticaret[2] gelişmeleri görülmektedir. Tablo ve grafikte görüldüğü gibi, 1923-1929 döneminde dış ticaret açığı oluşmuş, ithalatçılar, 1929 yılı sonunda gümrük tarifelerinin artacağını bildikleri için stokçuluğa yönelmişler, bu eğilim dış ticaret açığının 1929'da daha yüksek olmasına yol açmıştır. Dünya Ekonomik Buhranının olumsuz etkileri Batı Avrupa ve ABD de olduğu kadar hissedilmese de, Türkiye'nin tarımsal ihraç ürünlerinin fiyatlarının azalmasına yol açmış, 1930'lu yıllarda ithalatı azaltma adına yerli malı kullanımı ve tasarruflar teşvik edilmiş, lüks malların ithalatı yasaklanmış ve 1930-1945 döneminde buna benzer koruyucu dış ticaret politikaları çerçevesinde ve özellikle ithalatın baskılanması

[2] TÜİK kaynaklarında CİB dengesi verileri 1950'den itibaren yer aldığı için bu dönem CİB dengesi verileri tabloda bulunmamaktadır.

sayesinde dış ticaret fazlası verilmiştir. Bu bağlamda, 1930-1946 döneminde 1938 yılı hariç dış ticaret fazlası verilmiştir. İhracat büyüme için önem arz ettiğinden 1930 sonrası ihracatçı birlikleri kurulmuştur. Bu dönemde Türkiye'nin ithalat yapısı sanayileşme stratejisine uyumlu hale getirilmiş ve tüketim mallarının payı azaltılırken yatırım mallarının payları yükseltilmiştir. Sonuçta tüketim malları ithalatına bağlı kalınmadan ülkenin içinde bulunduğu yetersiz iktisadi koşulları düzeltme ve zorunlu gıda mallarını ülke içerisinde üretme amacına bir ölçüde ulaşılmıştır (Üzümcü, 2013d: 382).

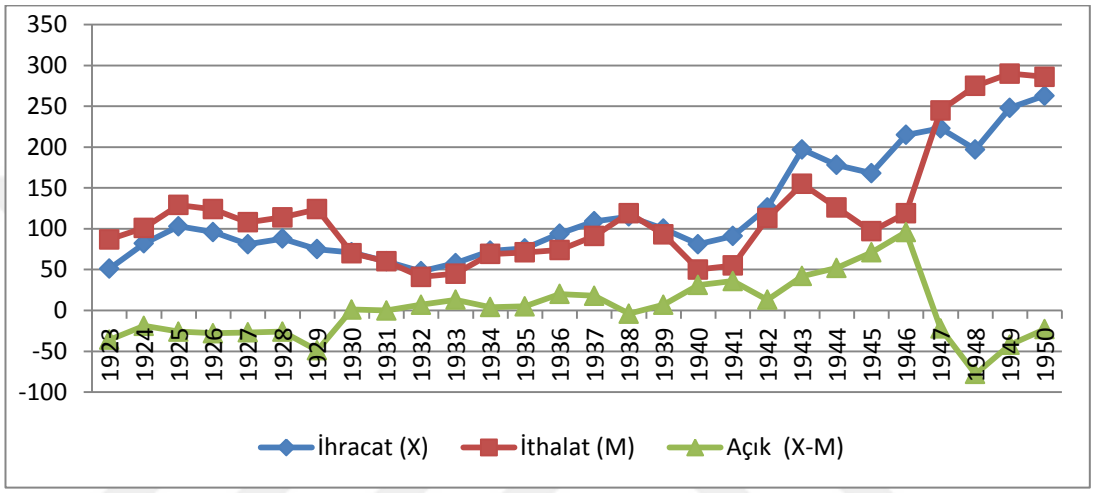

Grafik 3.7.1923-1950 Dönemi Dış Ticaret Açıklarının Gelişimi (Milyon Dolar)

İkinci Dünya Savaşı sonrası geleneksel ihraç mallarının satılmasında ortaya çıkan zorlukları ve ithalat baskısını gidermek yanı sıra IMF üyeliği öncesi kur ayarlaması yapabilmek amacıyla 7 Eylül 1946'da devalüasyon gerçekleştirilmiş, 1 ABD doları 1,29 TL iken 2,80 TL olmuştur. Devalüasyon, ihraç mallarını ciddi oranda ucuzlatmasına karşın ihracatı yeterince arttıramamış, ithalatı azaltmada başarısız olmuş ve 1947'den itibaren dış ticaret açıkları hızla artmaya başlamıştır (Dikkaya ve Özyakışır, 2008: 108).

3.2.2. Türkiye'de 1950-1960 Döneminde Dış Ticaret ve CİB Açıklarının Gelişimi

Türkiye'de 1950-1960 dönemi dış ticaret politikaları, DP'nin iktidara gelmesi ve 1950'de ithalatın %60 oranında libere edilmesiyle başlamış, liberasyon nedeniyle ithalat kısa sürede yükselmiştir. Kore Savaşının sağladığı olumlu konjonktürle ihraç ürünleri fiyatları artarken tarımdaki iyi hasat sayesinde ihracatın da artması nedeniyle ithalat artışı önemli bir sorun olmamıştır. Ancak olumlu gidişat, 1954'den itibaren bozulup, dış ticaret açığı artınca ithalatın liberasyonundan vazgeçilmiştir (Kazgan, 1988: 273).

Tablo 3.8 ve grafik 3.8'de Türkiye'de 1950-1960 dönemindeki dış ticaret ve CİB gelişmeleri görülmektedir. Tabloda görüldüğü gibi, ilk yıllarda ihracat artmasına rağmen ithalat daha fazla arttığı için ihracatın ithalatı karşılama oranı 1955'de %65'e gerilemiştir. İç ve dış fiyatlar arası farkın açılması sonucu TL değerlenmiş, ihracat güçleşmiş, dış yardım çevreleri kredileri kısmıştır. Hükümet, 1956'dan itibaren ithalata miktar kısıtlamaları getirmiş, fiyat kontrollerine gidilmiş, sıkı kambiyo denetimi ve kotalara başvurulmuştur (Üzümcü, 2013d: 385). Ancak, bunalım aşılamamış, IMF destekli 4 Ağustos 1958 İstikrar Kararları sonrası dış krediler açılmış, devalüasyon (1 doların 9 TL'ne çıkması) sonrası ihracat artmakla birlikte dış açıklar devam etmiştir.

Tablo 3.8.1950-1960 Dönemi Dış Ticaret ve CİB Açıklarının Gelişimi (Milyon Dolar)

Yıllar	İhracat (X)	İthalat (M)	Açık (X-M)	CİB Dengesi	Dış Ticaret Hacmi (X + M)	(X/M) %	CİB/GSMH (%)
1950	263	286	-23	-50	549	92,0	-1,44
1951	314	402	-88	-94	716	78,1	-2,26
1952	363	556	-193	-198	919	65,3	-4,14
1953	396	533	-137	-164	929	74,3	-2,94
1954	335	478	-143	-177	813	70,1	-3,11
1955	313	498	-185	-177	811	62,9	-2,59
1956	305	407	-102	-75	712	74,9	-0,95
1957	345	397	-52	-64	742	86,9	-0,61
1958	247	315	-68	-64	562	78,4	-0,51
1959	354	470	-116	-145	824	75,3	-0,93
1960	321	468	-147	-139	789	68,6	-1,41

Kaynak: TÜİK, **İstatistik Göstergeler 1923-2012,** Ankara: Aralık 2013, ss. 456 ve 457.

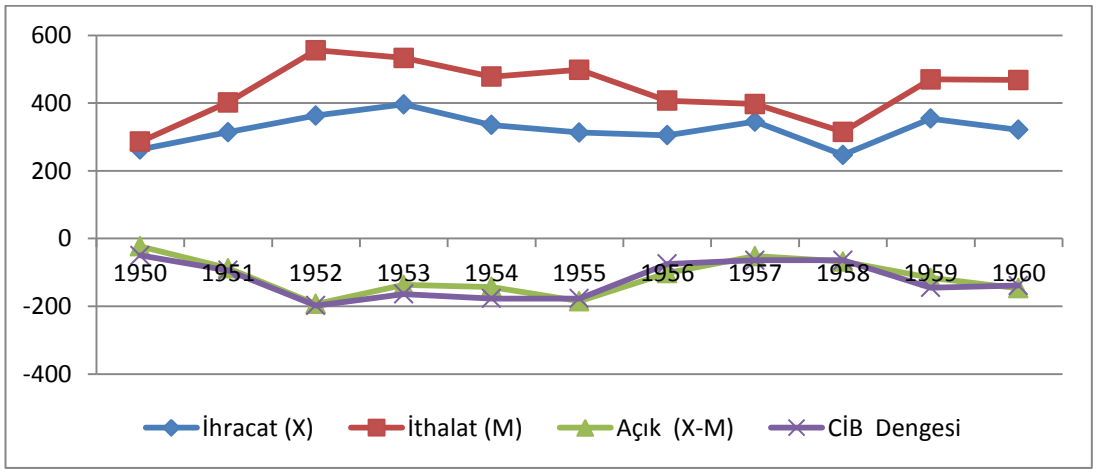

Grafik 3.8.1950-1960 Dönemi Dış Ticaret ve CİB Açıklarının Gelişimi (Milyon Dolar)

Ayrıca dış borç faiz ödemeleri, turizm giderleri ve diğer görünmeyen kalem giderlerinden dolayı CİB açıkları (1955, 1956 ve 1958 yılları hariç) dış ticaret açıklarının üzerinde gerçekleşmiş, örneğin 1952'de 200 milyon dolara yaklaşmıştır. NATO kaynaklı yardımlar, 1955 sonrası CİB dengesini olumlu etkilese de yeterli olmamış, CİB

dengesi açık vermeye devam etmiştir. CİB/GSMH oranı 1952'de -%4 düzeyini aşmış, daha sonraki yıllarda göreceli olarak azalış göstermiştir.

1950-1960 döneminde ihracatın %75-85'lik kısmı tarımsal ürünlerden oluşmuş, sanayi ürünleri ihracatı payı %12'ye ulaşmıştır (Seymen, 2009: 283). İthalat içinde yatırım mallarının payı %50'nin üzerine çıkmış, hammadde/aramalı ithalatının payı görece sabit kalırken tüketim malları payı yarıya inmiştir (TÜİK, 2013: 433).

3.2.3.Türkiye'de 1960-1980 Dönemi Dış Ticaret ve CİB Açıklarının Gelişimi

Türkiye, 1960-1980 planlı döneminde ithal ikamesine dayalı dış ticaret politikasını izlemiştir. Bu çerçevede, dış ticaret politikasında, uluslararası uzmanlaşma ve iş bölümünden faydalanmak temel ilke olsa bile karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olunmayan alanlarda da yerli üretimin korunmasına karar verilmiştir. Bu tür ürünlerin geçici olarak korunması ve yerli üretimi arttığında tahsisli ithalat listesinden çıkarılması planlanmış, ancak 1970'lerin başından itibaren dış ticarette korumacılık sürekli hale gelmiş, ülke içinde çarpık ve verimsiz bir sanayi yapısı oluşmuştur. Bu dönemin ilk on yılında kalkınma çabası, büyük ölçüde ülke içi kaynaklarla yürütülmüş, ithal ikameci politikalar çerçevesinde imalat sanayi üretimi önemli ölçüde yükselmiştir. Ancak, ikinci on yılda 1974 petrol krizi ekonomiyi olumsuz etkilemiştir (Üzümcü, 2013d: 386).

Tablo 3.9'da görüldüğü gibi, dönem başında sırasıyla 321 ve 468 milyon dolar olan ihracat ve ithalat, 1970'e kadar çok az artarak sırasıyla 588 ve 948 milyon doları bulmuştur. Petrol krizinin etkisinin başladığı 1973-1980 döneminde ise ithalat yılda ortalama %26 artmış, petrol fiyatlarının yükselmesi sonucu ithalat 1973'de 2 milyar dolardan 1977'de 6 milyar dolara çıkmıştır. Bu çerçevede, ihracat dönem sonunda 2,9 milyar dolara, ithalat ise hızla artarak 7,9 milyar dolara yükselmiştir. Dış ticaret açığı 1970'e kadar görece düşükken bu yıldan itibaren artarak 1980'de 5 milyar dolara ulaşmıştır. İhracatın ithalatı karşılama oranı 1973'e kadar %60-80 aralığındayken 1975'te %29,6 oranına gerilemiş ve 1980'de %36,8 olmuştur. Öte yandan bu dönemde CİB açıkları, 1970'e kadar dış ticaret açıklarına yakın seyrederken 1965'den itibaren yurt dışından gelen işçi dövizleri zamanla artarak dış ticaret açıklarını azaltıcı etki yapmış, hatta 1973 yılında 1 milyar dolara ulaşan tutarla aynı yıldaki ihracata yakın döviz girişi ile ülkenin CİB dengesinin 484 milyon dolar fazla vermesine yol açmıştır. İşçi dövizleri girişi artarak 1980'de 2 milyar dolara ulaşsa bile, grafik 3.9'da görüldüğü gibi, 1974 sonrası petrol fiyatlarının ithalat faturasını artırması ve 1975-1980 döneminde

kısa vadeli petro dolarlara ve DÇM'lere ödenen borçlanma faizleri CİB açıklarının yükselerek 3 milyar doları aşmasına yol açmıştır. Bu bağlamda -%4 düzeyinden çok düşük düzeylere inerek 1973'de artıya geçen CİB/GSMH oranı da 1975 sonrası yeniden yükselmiş, 1977 ve 1980'de -%5 civarında gerçekleşmiştir.

Tablo 3.9.1960-1980 Dönemi Dış Ticaret ve CİB Açıklarının Gelişimi (Milyon Dolar)

Yıllar	İhracat (X)	İthalat (M)	Açık (X-M)	CİB Dengesi	Dış Ticaret Hacmi (X + M)	(X/M) %	CİB/GSMH (%)
1960	321	468	-147	-139	789	68,6	-1,41
1961	347	510	-163	-170	857	68,0	-3,10
1962	381	622	-241	-242	1.003	61,3	-3,80
1963	368	688	-320	-300	1.056	53,5	-4,06
1964	411	537	-126	-109	948	76,5	-1,39
1965	464	572	-108	-78	1.036	81,1	-0,92
1966	491	718	-227	-164	1.209	68,4	-1,63
1967	522	685	-163	-115	1.207	76,2	-1,03
1968	496	764	-268	-224	1.260	64,9	-1,24
1969	537	801	-264	-220	1.338	67,0	-1,09
1970	588	948	-360	-171	1.536	62,0	-0,90
1971	677	1.171	-494	-109	1.848	57,8	-0,63
1972	885	1.563	-678	-8	2.448	56,6	-0,04
1973	**1.317**	**2.086**	**-769**	**484**	**3.403**	**63,1**	**+1,73**
1974	1.532	3.778	-2.246	-719	5.310	40,6	-1,88
1975	1.401	4.739	-3.338	-1.648	6.140	29,6	-3,47
1976	1.960	5.129	-3.169	-2.029	7.089	38,2	-3,78
1977	**1.753**	**5.796**	**-4.043**	**-3.140**	**7.549**	**30,2**	**-5,13**
1978	2.288	4.599	-2.311	-1.265	6.887	49,7	-1,89
1979	2.261	5.069	-2.808	-1.413	7.330	44,6	-1,73
1980	**2.910**	**7.909**	**-4.999**	**-3.408**	**10.819**	**36,8**	**-4,98**

Kaynak: TÜİK, **İstatistik Göstergeler 1923-2012,** Ankara: Aralık 2013, ss. 456-457 ve 460-463.

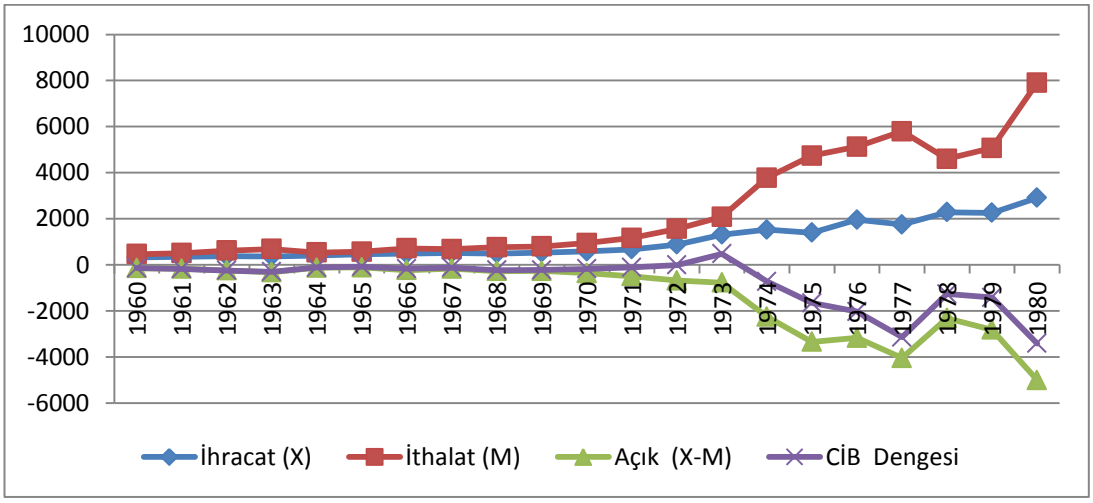

Grafik 3.9.1960-1980 Dönemi Dış Ticaret ve CİB Açıklarının Gelişimi (Milyon Dolar)

Bu dönemde ihracatta tarımsal ürünlerin payı azalarak 1980'de %56'ya gerilemiş, ihracatta sanayi ürünlerinin payı artarak 1980'de %36,6 düzeyine ulaşmıştır ki, bu durum ihracatta yapısal ve olumlu bir değişmeyi göstermiştir. Buna karşılık

tüketim malları ithal ikamesinde başarılı olunmakla birlikte yatırım malı ithal ikamesi açısından içerideki verimsiz sanayi yapılanması altında başarı sağlanamamıştır. Ayrıca enerji ithalatına bağımlı ülkemizin ithalatında petrol fiyatları artışının etkisiyle hammadde ve aramalı (petrol dahil) ithalatının payı da hızla artarak 1980'de %85'e ulaşmıştır (Üzümcü, 2013d: 389).

Özetle, Kazgan (1988:340)'ın belirttiği gibi, 1960-1980 döneminde takip edilen ithal ikameci politikalar, ihracatı engelleme politikasına dönüşmüş ve ithalat için konulan yasaklamalar ihracat için engel teşkil etmiştir. 1980'lere gelindiğinde yaşanan sıkıntılar ithal ikameci politikaların terk edilmesine ve 24 Ocak 1980 Kararları ile ekonominin dışa açılmasına neden olmuştur.

3.2.4.Türkiye'de 1980-2013 Dönemi Dış Ticaret ve CİB Açıklarının Gelişimi

Türkiye'de 1980-2013 dönemi dış ticaret ve CİB açıklarının gelişimi de dönemin uzunluğu yanı sıra dış ticaret ve CİB açıklarını daha rahat gösterebilmek amacıyla 1980-2001 dönemi ve 2002-2013 dönemi gelişmeleri biçiminde iki alt dönemde ele alınabilir.

3.2.4.1. Türkiye'de 1980-2001Döneminde Dış Ticaret ve CİB Açıklarının Gelişimi

Türkiye'nin 1980 sonrası ekonomi ve dış ticaret politikaları, 24 Ocak 1980 Kararları çerçevesinde şekillenmiştir. 24 Ocak 1980 Kararları uzun dönemli ve yapısal dönüşümü sağlamaya yönelik hazırlanmıştır. Ekonominin dışa açılmasını sağlayacak, ihracatı teşvik edecek bir kur politikası izlenmiştir. Dış ticaret serbestleşirken ithalat kademeli olarak libere edilmiş, 1981'de birçok malın kısıtlı ithaline izin verilmiştir. 1984'den itibaren ithal kotalarına son verilmiş, gümrük tarifeleri yeniden düzenlenmiş, ithalatı izne tabi ve yasak malların kapsamı daraltılmış, ithalatı yasak ve izne tabi maddeler listesi yayınlanarak diğer malların ithalatı serbest bırakılmıştır. İhracata dönük büyümeyi sağlamak amacıyla ihracata vergi iadesi, düşük faizli kredi, imalatçı ihracatçılara ithal girdi temininde gümrük muafiyeti, sektörlere göre farklılaşan teşvik sistemi çerçevesinde ihraç ürünleri içinde sanayi mamullerin payını arttırmaya dönük teşvikler getirilmiştir (Hepektan, 2008: 4).

1980-1990 döneminde ücretlerin baskı altında tutulmasıyla iç talep daraltılmış, rekabetçi kurlar ve nakdi teşvikler sonucu ihracat hızla artmıştır. Bu dönemde ihracat artışı, ithalat artışının üzerinde gerçekleşmiş, 1990'da ihracat 12,9 milyara ulaşmış,

ancak ithalat da artarak 22,3 milyar doları bulmuştur. Tablo 3.10'da görüldüğü gibi, ihracatın ithalatı karşılama oranı 1980'de %36,8 iken 1988'de %81,4'e kadar yükselmiştir. Bununla birlikte dış ticaret açıkları 1987'ye kadar ortalama 3 milyar dolar iken 1990'da 7,5 milyar dolara ulaşmıştır. Turizm gelirlerinin arttığı ve dış ticaret açıklarının azaldığı 1988 ve 1989'da CİB fazlası verilmiş, buna karşın 1990'da CİB açığı 2,6 milyar doları aşmıştır.

Tablo 3.10.1980-2001 Dönemi Dış Ticaret ve CİB Açıklarının Gelişimi (Milyon $)

Yıllar	İhracat (X)	İthalat (M)	Açık (X-M)	CİB Dengesi	Dış Ticaret Hacmi (X + M)	(X/M) %	CİB/GSYİH* (%)
1980	2.910	-7.909	-4.999	-3.408	10. 819	36,8.	4,98
1981	4.703	-8.933	-4.230	-1.936	13. 636	52,6	-2,05
1982	5.746	-8.843	-3.097	-952	14. 589	65,0	-1,12
1983	5.728	-9.235	-3.507	-1.923	14. 963	62,0	-2,37
1984	7.134	-10.757	-3.623	-1.439	17. 891	66,3	-1,83
1985	7.958	-11.343	-3.385	-1.013	19. 301	70,2	-1,13
1986	7.457	-11.104	-3.647	-1.465	18. 561	67,1	-1,45
1987	10.190	-14.158	-3.968	-806	24. 348	72,0	-0,70
1988	11.662	-14.335	-2.673	1.596	25. 997	81,4	1,31
1989	11.625	-15.792	-4.167	938	27. 417	73,6	0,66
1990	12.959	-22.302	-9.343	-2.625	35. 261	58,1	-1,31
1991	13.594	-21.047	-7.453	250	34. 640	64,6	0,12
1992	14.715	-22.871	-8.156	-974	37. 586	64,3	-0,46
1993	15.345	-29.428	-14.083	-6.433	44. 773	52,1	-2,70
1994	**18.106**	**-23.270**	**-5.164**	**2.631**	**41. 376**	**77,8**	1,49
1995	21.637	-35.709	-14.072	-2.339	57. 346	60,6	-1,04
1996	23.224	-43.627	-20.403	-2.437	66. 851	53,2	-1,00
1997	26.261	-48.559	-22.298	-2.638	74. 820	54,1	-1,04
1998	26.974	-45.921	-18.947	2.000	72. 895	58,7	0,74
1999	26.588	-40.692	-14.104	-925	67. 258	65,4	-0,37
2000	27.775	-54.503	-26.728	-9.920	82. 278	51,0	-3,74
2001	**31.340**	**-40.410**	**-9.070**	**3.760**	**72. 733**	**75,7**	1,91

Kaynak: TÜİK, **İstatistik Göstergeler 1923-2012,** Ankara: Aralık 2013, ss. 424-427; 463 ve 466.
* CİB/GSYİH oranının hesaplanmasında Kalkınma Bakanlığının TUİK verileri ile uyumlulaştırılmış 1998 bazlı yeni GSYİH serileri kullanılmıştır. Geniş bilgi için bkz: Kalkınma Bakanlığı, **Ekonomik ve Sosyal Göstergeler 1950-2012,** (Tablo 1.8)

Türkiye, 1989'da konvertibiliteye geçmiş, uluslararası sermaye hareketlerinin serbestleşmesini sağlamıştır. Yetersiz düzenlemelerle gerçekleştirilen uluslararası finansal serbestlik, faizleri arttırarak ülkeye kısa vadeli spekülatif sermaye girişine yol açmış, reel yatırımları ve imalat sanayi ihracatını olumsuz etkilemiştir. Döviz arzında artış, 1989-1993 döneminde kur artışını engellemiş ve TL değer kazanmıştır. Sonuçta ihraç ürünlerinin dış fiyatları artarken ithalatın ucuzlaması ile iç tüketim ve ithalat özendirilmiştir. 1991 Körfez Krizinin olumsuz etkileri de ihracatçının uluslararası rekabet gücünü olumsuz etkilemiştir. Ücretlerin artışa geçtiği bu dönemde büyüme yavaşlamış, bütçe açıkları yanı sıra dış ticaret ve CİB açıkları hızla yükselmiştir. Bu

bağlamda, 1989–1993 döneminde ticarete konu olmayan sektörlerde yatırımları teşvik eden rant politikaları yanı sıra bütçe ve dış ticaret açıkları ekonomiyi 1994 döviz krizine sürüklemiştir (Yeldan, 2004: 142-143).

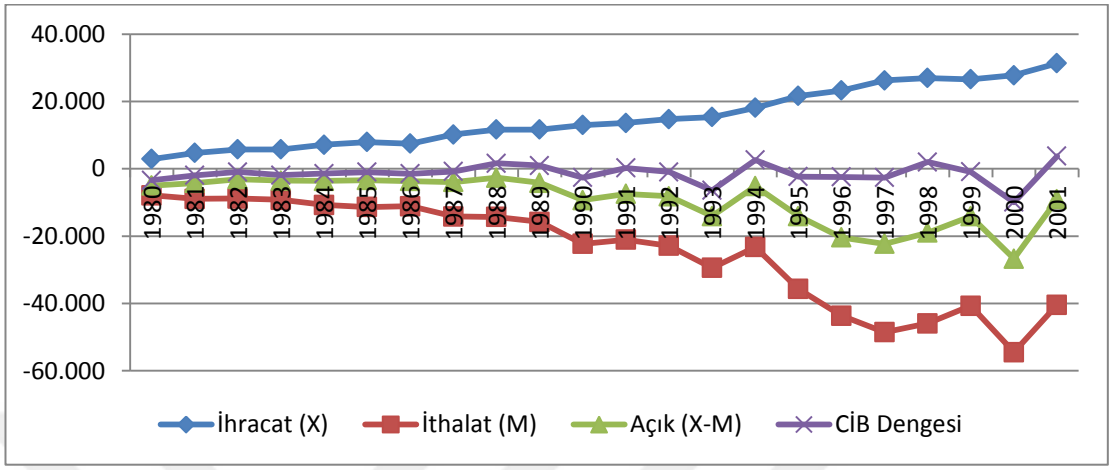

Grafik 3.10. 1980-2001 Dönemi Dış Ticaret ve CİB Açıklarının Gelişimi (Milyon Dolar)

5 Nisan 1994 İstikrar Programı ile döviz krizi kontrol altına alınmış, buna karşın ekonomi (sabit 1998 fiyatlarıyla) %5,5 oranında küçülmüş, işsizlik artmış, hızlı kur artışı paralelinde ihracat artarken ithalat hızla gerilemiş ve dış ticaret açıkları, 1993'de yaklaşık 14 milyar dolarken 1994'te 5,1 milyar dolara gerilemiştir. 1993'de 6,4 milyar dolar civarında CİB açığı verilirken grafik 3.10'da görüldüğü gibi, 1994'de 2,6 milyar dolar CİB fazlası oluşmuştur. Bu bağlamda, ekonomide kriz yıllarında dış ticaret açıklarının azalması ve cari açığın azalması veya fazlaya dönüşebilmesinin nedenleri arasında ithalatın hızlı daralması, kur yükselmesine bağlı hızlı ihracat artışı sayılabilir (Saçık ve Alagöz, 2010: 113-120).

1994 Döviz Krizi ardından alınan istikrar tedbirleri ekonomide kısa vadeli olumlu sonuçlar doğurmasına karşın kalıcı iyileşme sağlanamamıştır. Türkiye'nin kriz yılları hariç 1991 döneminde ithalatı hızla artarken ihracat artışı görece düşük kalmış, hatta 1997-2000 döneminde ihracat neredeyse artmamıştır. Bu olumsuz durumun ortaya çıkmasında 1997 Güneydoğu Asya Krizi ve 1998 Rusya Krizi etkili olmuştur. 17 Ağustos 1999 Marmara Depreminin etkisiyle ekonominin küçüldüğü 1999 yılı sonunda açıklanan IMF destekli EMP ile 2000-2002 döneminde enflasyonu tek haneye indirmek amacıyla döviz sepeti çapa olarak kullanılmaya başlamıştır. EMP, sorunlara çözüm olamamış, kurların geleceğe dönük sabitlenmesi nedeniyle ithalat 1999'da 40 milyar dolar düzeyinde iken 2000'de 54 milyar dolara ulaşmış, ihracatın ithalatı karşılama oranı %50 düzeyine inerken dış ticaret açığı 14 milyar dolardan 26,7 milyar dolara

yükselmiştir. CİB açığı da 1999'da 925 milyon dolarken 2000'de on katına (9,9 milyar dolar) ulaşmıştır. Bu ortamda dövize yönelik spekülatif saldırılar, 2000 Kasım ve 2001 Şubat krizlerine yol açmış, oluşan siyasi-ekonomik içerikli döviz krizi nedeniyle EMP, 22 Şubat 2001'de terk edilmiş, kurlar serbest bırakılmıştır. Kemal Derviş, Mayıs 2001'de GEGP'nı ilan etmiştir (Üzümcü, 2013d: 393). Sonuçta ekonomik krizin etkisiyle 2001'de ithalat 40 milyar dolara gerilerken ihracat kurlardaki yükselmenin etkisiyle artarak 31,3 milyar dolara ulaşmış, dış ticaret açığı 9 milyar dolara gerilerken CİB dengesi 3,8 milyar dolara yakın fazla vermiştir.

Bu dönem CİB/GSYİH gelişmelerine bakılacak olursa, CİB fazlası verilen nadir yıllarda bu oran pozitif olmuş, buna karşın genel olarak 1980-2001 döneminde negatif oranlarda (-%1 ile -%4 arası) gerçekleşmiş, iç ve dış borçlanmanın arttığı bu dönemde genel olarak CİB açıklarının finansmanı ile ilgili bir sıkıntı yaşanmamıştır.

Öte yandan ihracata dayalı büyüme modeline geçilen 1980 sonrası dış ticaretin yapısında önemli değişim yaşanmış, 1980'de ihracat içinde tarımın payı %56 iken 2000'de %6'ya gerilemiş, sanayi ürünlerinin payı %36'dan %92'ye ulaşmıştır. İthalat içinde tarımın payı giderek artarak 2000 yılında %5'e yükselmiş, sanayinin payı aynı dönemde %59'dan %81'e ulaşmış, Türkiye endüstri içi ticaret yapan bir ülke haline gelmiştir. Ayrıca ithalatın mal gruplarına göre dağılımında aynı dönemde tüketim mallarının payı %5 düzeyinden %12-13 düzeyine, yatırım malları ithalatının payı da %10'dan %21'e yükselmiştir. Hammadde ve ara malları ithalatının payı da %85'den %75'e gerilemiştir (Üzümcü, 2013d: 399-401).

3.2.4.2 Türkiye'de 2002-2013 Döneminde Dış Ticaret ve CİB Açıklarının Gelişimi

2001 Krizi'nin ardından GEGP'nın sıkı şekilde uygulanması ve 3 Kasım 2002 seçimleri sonucu Ak Partinin sağladığı siyasi istikrar, olumlu etkiler doğurmuştur. Türkiye ekonomisi 2002-2007 döneminde ortalama %6,8 oranında büyürken Tablo 3.11'de görüldüğü gibi ihracat ve ithalat hızla artmış, dış ticaret hacminde ciddi artışlar sağlanmıştır. Bu bağlamda 2002-2013 döneminde ihracatın yıllık artış oranı %30'ları aşmış, ihracat 2002'de 36 milyar dolarken 2013'de 151,8 milyar dolara yükselmiştir.

Bununla birlikte, ithalat özellikle 2002-2006 dönemi ve 2010-2011 yıllarında ihracattan daha yüksek oranda artmış ve ithalat miktarı 2013'de 251 milyar doları aşmıştır. Küresel kriz nedeniyle 1994 ve 2001 krizlerinden farklı olarak 2009'da

Türkiye'nin ithalatı yanı sıra ihracatı da önemli ölçüde gerilese de (Üzümcü, 2010: 8-9) dış açıklar artmaya devam etmiş, 2002'de 15 milyar dolar civarındaki dış ticaret açığı 2011'de 106 milyar dolara yükselerek cumhuriyet tarihinin dış ticaret açığı rekorunu oluşturmuştur. Dış ticaret açığı büyümede frene basılan 2012'de ithalatın da %2 civarında azalmasıyla 84 milyar dolara gerilese de 2013'de yeniden artarak 100 milyar dolar düzeyine ulaşmıştır.

Tablo 3.11.2002-2013 Dönemi Dış Ticaret ve CİB Açıklarının Gelişimi (Milyon $)

Yıllar	İhracat (X)	İthalat (M)	Açık (X-M)	CİB Dengesi	Dış Ticaret Hacmi (X + M)	(X/M) %	CİB/GSYİH* (%)
2002	36.059	-51.554	-15.495	-626	87. 613	69,9	-0,27
2003	47.253	-69.340	-22.087	-7.554	116. 593	68,1	-2,48
2004	63.167	-97.540	-34.373	-14.198	160. 707	64,8	-3,64
2005	73.476	-116.774	-43.298	-21.449	190. 251	62,9	-4,45
2006	85.535	-139.576	-54.041	-31.836	225. 111	61,3	-6,05
2007	107.272	-170.063	-62.791	-37.781	277. 334	63,1	-5,82
2008	132.027	-201.964	-69.937	-40.372	333. 991	65,4	-5,44
2009	**102.143**	**-140.928**	**-38.785**	**-12.124**	**243. 071**	**72,5**	-1,97
2010	113.883	-185.544	-71.661	-45.420	299. 428	61,4	-6,21
2011	134.907	-240.842	-105.935	-75.082	375. 749	56,0	-9,70
2012	152.462	-236.545	-84.083	-48.497	389. 007	64,5	-6,17
2013	151.803	-251.661	-99.859	-65.110	403. 464	60,3	-7,92

Kaynak: TÜİK, **İstatistik Göstergeler 1923-2012,** Ankara: Aralık 2013, ss. 424-427; 463 ve 466.
* CİB/GSYİH oranının hesaplanmasında Kalkınma Bakanlığının TUİK verileri ile uyumlulaştırılmış 1998 bazlı yeni GSYİH serileri kullanılmıştır. Geniş bilgi için bkz: Kalkınma Bakanlığı, **Ekonomik ve Sosyal Göstergeler 1950-2012,** (Tablo 1.8)

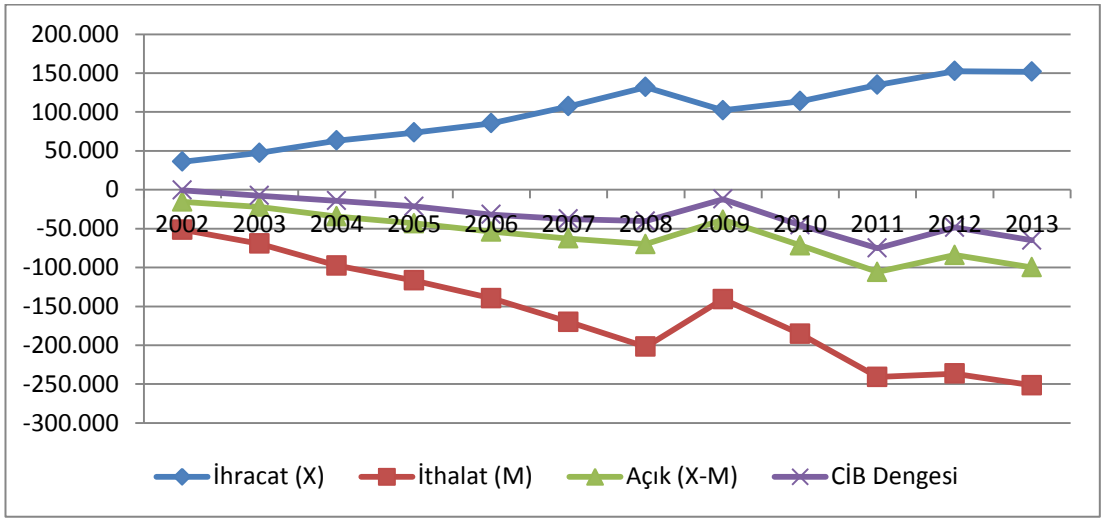

Grafik 3.11. 2002-2013 Dönemi Dış Ticaret ve CİB Açıklarının Gelişimi (Milyon Dolar)

Tablo 3.11 ve Grafik 3.11'de görüldüğü gibi, CİB açıkları, dış ticaret açıkları gibi hızla yükselmiş, 2002'de sadece 626 milyon dolar olan CİB açığı, 2008'de 40 milyar dolara yükselmiş, küresel krizin etkisiyle 2009'da 12 milyar dolara inmiştir. Türkiye ekonomisinin 2010-2011 döneminde hızla toparlanarak ortalama %9 oranındaki

büyümesi ithalat yoluyla gerçekleşince dış ticaret ve CİB açıkları bu yıllarda hızla artmış, 2011'de CİB açığı 75 milyar dolarla cumhuriyet tarihinin CİB açığı rekoru olmuştur. Bu nedenle 2012'de hızlı büyümeyi engelleyecek sıkı para ve kredi politikası izlenmiş, ithalatın azalması paralelinde dış ticaret açığı azalırken sürdürülemez hale gelen CİB açığı 49 milyar dolara inmiş ve büyüme oranı %2,1'e inmiştir. Büyüme konusunda endişelerin arttığı 2013 yılında ithalatın yeniden artmasıyla dış ticaret açığı yanı sıra CİB açığı yükselerek 65,1 milyar dolar olmuştur. CİB/GSYİH oranları, artan CİB açıkları nedeniyle bu dönemde belirgin biçimde kötüleşmiş, 2002'de sadece -%0,27 iken 2006 yılı sonrası finansal kırılganlık içeren -%5'in üzerine çıkmış, 2009'daki görece gerileme dışında -%6 ile -%8 arasında gerçekleşmiş, 2011 yılında -%10'a ulaşmış, 2012'de görece gerilese de 2013'de yaklaşık -%8 olmuştur.

Bu dönemde tablo 3.11'de görüldüğü gibi, ihracatın ithalatı karşılama oranı gerilemiş, 2002-2006 arasında %70 düzeyinden %61'e inmiştir. İhracatın ithalatı karşılama oranı 2007-2009 yıllarında görece yükselse de hızla artan ithalat nedeniyle 2011'de %56 oranına gerilemiştir. Yine bu dönemde artan ihracat ve ithalat nedeniyle dış ticaret hacmi 2002'de 87 milyar dolarken 2013'de 403 milyar doları aşmıştır.

Öte yandan dönem sonunda ihracat ve ithalat içinde tarımın payı %3-4 düzeyine gerilemiş, sanayi ürünlerinin ihracattaki payı %93-94 düzeyinde kalırken ithalat içindeki payı %81'den günümüzde %75-76 düzeyine gerilemiştir. İthalatın mal gruplarına göre dağılımında tüketim mallarının payı görece değişmezken (%10-13), ülkenin kalkınması açısından önem taşıyan yatırım malları ithalatının payı %14,6'ya gerilemiş, buna karşın petrol fiyatlarının arttığı son on yılda Türkiye'nin petrol ve petrol ürünleri ithalatı başta olmak üzere hammadde ithalatı ve Çin kaynaklı ucuz ara malları ithalatının payı %73-74'e yükselmiştir (Üzümcü, 2013d: 399-401).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE DIŞ BORÇLANMA VE DIŞ BORÇLARIN GELİŞİMİ

Bu bölümde Türkiye'de dış borçlanma süreci ve dış borçların gelişimi dönemler itibarıyla ele alınacak ve Türkiye'de cumhuriyetin kurulmasından önce ve 1923'den günümüze dış borçlanmaya yol açan ekonomik ve politik gelişmeler üzerinde durulacaktır. Bu bölümde dış borçların gelişimi çalışmamızın uygulaması öncesi genel bir perspektif sunması açısından kolaylık sağlayacaktır.

4.1. Türkiye'de Dış Borçlanma Süreci ve Dış Borçların Gelişimi

Türkiye'de dış borçların gelişimi, iktisadi büyüme ve dış ticaret-CİB açıklarının gelişiminde olduğu gibi, 1923-1950; 1950-1960; 1960-1980 ve 1980-2013 dönemleri altında ele alınabilir. Fakat 1980 sonrası artan dış borçlanma sürecine vurgu yapabilmek adına 1923-1980 dönemi dış borçlanma süreci ve dış borçların gelişimi ile 1980 sonrası dış borçlanma süreci, dış borçların gelişimi ve dış borç göstergeleri ayrı ana başlıklar altında ele alınacaktır.

Türkiye'nin cumhuriyet dönemindeki dış borçlanma sürecini iyi anlamak adına, genç Türkiye Cumhuriyetinin ilk yıllarında Osmanlı Devletinden kalan borçların önemli bir kısmını ödemek zorunda kalması nedeniyle Cumhuriyet öncesi dönem dış borçlanmasından da kısaca söz etmek yerinde olacaktır.

4.2.Cumhuriyet Öncesi Dönemde Dış Borçların Gelişimi

Cumhuriyetin kurulmasından yaklaşık 70 yıl önce 1854'de Kırım Savaşı nedeniyle Osmanlı Devleti ilk dış borçlanmasını gerçekleşmiştir. Bu tarihten önce dış borçlanma konusu gündeme gelmiş olsa da, Osmanlı Devletinin yükselme döneminde devlet hazinesi ve mali sistemi çok parlak devirler yaşamış, askeri zafer ve fetihler devlete sürekli yeni gelir kapıları açmış ve devlet herhangi bir mali sorunla karşılaşmamıştır. Ancak gerileme döneminde tersine dönen süreç mali dengeleri bozmuş, Osmanlı Devletinin 1838 Balta Limanı Anlaşması sonrası serbest dış ticaret politikasından kaynaklanan dış açıklar ve artan kamu harcamalarının finansmanı

sıkıntıları nedeniyle bazı zamanlarda borçlanma gündeme gelse de dış borçlanmaya gidilmemiştir (Yaşa, 1981: 35).

Osmanlı Devleti'nin ilk dış borcu, önemli derecede bozuk olan mali durum yanı sıra Kırım Savaşı nedeniyle artan maliyetlerin karşılanması amacı ile alınmıştır. Savaşla birlikte mali dengeleri tamamen bozulan Osmanlı Devleti ile 24 Ağustos 1854'de borç anlaşması imzalanarak avans ve tahviller satışa sunulmuştur. İngiltere ve Fransa ile müttefik olan Osmanlı Devleti, toplam 3,3 milyon Osmanlı Lirası tutarındaki borç karşılığında 2 milyon 574 bin lira elde etmiştir. Borç, %80 ihraç fiyatı ile %6 faizli ve 33 yıl itfa süreli olarak verilmiştir. Borç karşılığında teminat olarak Mısır'dan alınan vergi gösterilmiştir. Osmanlı Devleti, 1875'e kadar 15 kez daha borçlanmaya gitmiş, bu borçlanmaların toplam tutarı 245,2 milyon Osmanlı Lirası olmuş, ancak borçlanmalardan ele geçen tutar 131,5 milyon Osmanlı Lirası olmuştur. Osmanlı Devleti borçlanmaları ile yatırımları desteklemek yerine donanmanın ihtiyacını karşılamak, saray yapımı ve bürokratların maaşını ödemeyi seçince borçlar çığ gibi büyümüş ve borç itfalarında zorlanılmaya başlanmıştır. Nitekim 1875 sonbaharında Osmanlı Devleti borç ödemelerini yarı yarıya indirdiğini açıklamış ve ertesi yıl tüm borç ödemelerini durdurmuştur (Şeker, 2007: 124-126).

Borç ödemesinin durdurulması 20 Aralık 1881 Muharrem Kararnamesi'ne kadar devam etmiştir. Muharrem Kararnamesi, 1879'da Osmanlı Bankası ve Galata Bankerleriyle yapılan anlaşma ile oluşturulan Rüsum-u Sitte (Altı Vergi) İdaresinin yerine Duyun-u Umumiye İdaresinin (DUİ) kurulmasını sağlamış ve Osmanlı Devletinde yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. DUİ, yerli-yabancı alacaklılar ve Galata Bankerlerinin temsilcilerinden oluşan yapısıyla devlet gelirlerinin büyük bölümüne hükmetmeye başlamıştır. Muharrem Kararnamesi ile Osmanlı'nın borçları indirilmiş ve ödeme koşulları yeniden düzenlenmiştir. Kararnamenin yayınlandığı tarihteki toplam borç miktarı (252.5 milyon lira) 141,5 milyon liraya indirilmiştir. Osmanlı Devleti, 1881-1914 arasında 108 milyon liralık borçlanma (safi tutar 93 milyon lira) daha gerçekleştirmiştir. Osmanlı Devletinin 1914'de dış borçları 153,7 milyon lira, iç borçları 44,3 milyon lira ve toplam borcu 198 milyon liradır. Bu tarihteki dış borçların alacaklıları arasında Fransa (%49 pay), Almanya (%20) ve Belçika (%11) bulunmaktadır (Özdemir, 2009: 75-77 ve 95-106).

Osmanlı Devletinde bu dönemde dış ticaret ile dış borçlar arasında iki yönlü bir ilişki olduğu belirtilebilir. Bir yandan dış ticaret açıkları borçları büyütmekte, bir yandan dış borçlar dış ticaretin artmasına yol açmaktadır. Bu bağlamda 1881 sonrası alınan borçların bir kısmının dış ticaretin finansmanında kullanılması, askeri silah ve teçhizat alımında kullanılması söz konusudur. Bununla birlikte yeni borçlanmalarla, Osmanlı devletinin bir kısım gelirlerine garanti olarak el koyan DUİ'nin borçlanma geri ödeme mekanizması ile kapitalist ülkelere net kaynak transferi sağladığı bir gerçektir. Öte yandan DUİ'nin bir bakıma başarılı sonuçlar verdiği, Osmanlı Devletine uluslararası piyasadaki kredibilitesini yeniden kazandırarak borçlanma imkanı sağladığı ve bazı ihraç ürünleri üretimini artırdığı ve el koyduğu mali kaynakları verimli bir biçimde kullanarak vergi gelirlerini artırdığı da söylenebilmektedir. Bununla birlikte gittikçe artan sayıda personeli ile ülkede ikinci bir maliye bakanlığı gibi çalışan DUİ'nin, devlet gelirlerinin %25-30'nu elinde bulundurduğu da bir gerçektir (Şahin, 2009: 25-26).

Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı yıllarında Almanya ile müttefik olmanın etkisi ile bu ülkeden avans kullanılarak borçlanmıştır. Savaştan yenik çıkan Osmanlı Devleti'nin 10 Ağustos 1920 'de imzalamak zorunda kaldığı Sevr Anlaşması ile Osmanlı Devletinin borçları 161,6 milyon lira olarak kabul edilmiş, Osmanlı Devleti, Almanya'dan ve diğer müttefiklerinden aldığı borçlardan sorumlu tutulmamıştır .1915-1922 yılları arasında ödenmesi gereken dış borçlar DUİ tarafından alacaklılara ödenmiştir (Şeker, 2007: 131).

4.3. Türkiye'de 1923-1980 Dönemi Dış Borçlanma ve Dış Borçların Gelişimi

4.3.1.Türkiye'de 1923-1950 Döneminde Dış Borçlanma Süreci ve Dış Borçların Gelişimi

24 Temmuz 1923'de imzalanan Lozan Anlaşması ile Osmanlı borçlarının Osmanlı'nın bıraktığı yerlerde kurulan 16 yeni devlete paylaştırılması kararı alınmıştır. Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı Devletinin 161,6 milyon liralık borcunun 105,5 milyon lirasını (%65,3) üstlenmiştir. Bununla birlikte Lozan Barış Anlaşmasının borçlarla ilgili hükümleri üzerindeki tartışmalar üzerine 13 Haziran 1928'de imzalanan Paris Sözleşmesi ile üstlenilen borç 107,5 milyon lira olarak belirlenmiştir. Sözleşmede borcun 1 Haziran 1929 ile 31 Mayıs 1955 arasında ödenmesi öngörülmüş, ancak 1929 Büyük Buhranının olumsuz etkisiyle ilk taksitler ödenememiştir. Ödemelerin aksaması üzerine Paris'te yapılan görüşmeler Aralık 1932'de anlaşmayla sonuçlanmış ve

Osmanlı'dan kalan borçlar, TL ve Fransız Frankı cinsinden yeniden yapılandırılmıştır. Belirlenen yeni ödeme takvimi çerçevesinde borçların tamamı 1954'de ödenerek Osmanlı Borçları tasfiye edilmiştir (Özdemir, 2009: 118-119).

Cumhuriyetin ilk yıllarında dış borçlanmadan Osmanlı Devletinden kalan acı tecrübe nedeni ile kaçınılsa da, demiryolları gibi yabancı denetimindeki yatırımların tazminat ödenerek millileştirilmesi kısmen dış borçlanmayla gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda, Yaşa'nın ifade ettiği gibi, "*yabancıların elindeki şirketlerin millileştirmesine 1928 yılında başlanmış ve kısmen borçlanma ile gerçekleştirilmiştir. 1928-1933 yılları arasında yapılan millileştirmelerden dolayı 1933 yılı sonunda dış borçlar toplamı 84 milyon TL'ye yükselmiştir. Yabancı imtiyazlı şirketlerin millileştirilmesi 1939 yılına kadar devam etmiş ve bu nedenle doğan borçlar İkinci Dünya Harbine kadar ki Türkiye'nin dış borçlarının en önemli kısmını oluşturmuştur.* (Akalın, 2008: 113).

Millileştirme dışında Türkiye, ilk defa 14 Haziran 1930'daTürkiye Cumhuriyet Merkez Bankasına (TCMB) döviz cinsinden sermaye/rezerv koymak amacıyla dış borç almıştır. Bu amaçla ABD-Türkiye Yatırım Şirketinden (ATIC) 10 milyon altın dolar borç alınmış, karşılığında 25 yıl süreli kibrit, çakmak üretim ve işletme tekeli imtiyazı verilmiştir (Vural, 2008: 108). Bu bağlamda 1934'e kadar uzun vadeli dış borçtan kaçınılmıştır. Buna karşılık kısa vadeli dış borç miktarı 1933'de oldukça yüksek miktara, yaklaşık 67,6 milyon TL'ye ulaşmıştır (Yaşa, 1963: 130). 1934'den itibaren uzun vadeli borçlar alınmaya başlamıştır. Bunların ilki, SSCB'den 1934 yılı başında alınan ve mal karşılığında ödemesi yapılacak olan 8 milyon dolarlık borçtur. Bu borç,Birinci Beş Yıllık Sanayi Planında (BBYSP) yer alan Kayseri ve Nazilli dokuma fabrikalarının finansmanı için alınmıştır. İkincisi, Karabük demir çelik fabrikasının finansmanı için 1938'de İngiltere'den alınan 16 milyon sterlindir. Bu borcun 6 milyon sterlini savaşa hazırlık ve askeri malzeme alımı için ayrılmış, geri kalan 10 milyon sterlini dış ödeme güçlüklerini gidermek için kullanılmıştır (Yavuz, 2009: 2011).

İkinci Dünya Savaşına kadar Türkiye uzun vadeli başka borç almamış, 1939 yılı sonunda uzun vadeli dış borç toplamı 134 milyon TL olmuştur. Savaş yıllarında vadeleri gelen dış borç ana para ve faiz ödemeleri muntazam olarak devam etmiş, ancak savaş yıllarındaki yeni borçlanmalar nedeniyle 1945 yılı sonunda uzun vadeli dış borç toplamı 1939'a göre %266 oranında artışla 356 milyon TL olmuştur. Bunun nedeni 1939'da müttefiklerden, 1942'de Almanya'dan, büyük kısmı askeri amaçla kullanılmak üzere

borç alınmasıdır. Bu bağlamda 1939'da Fransa ve İngiltere ile yapılan üçlü yardım anlaşmasıyla üç ayrı borçlanmaya gidilmiştir. Bunlardan birincisi İngiltere'den alınan "Teslihât Kredisi" yani silahlanma amaçlı 20 milyon sterlinlik kredidir. İkincisi, İngiltere ve Fransa'dan alınan 15 milyon sterlinlik "Altın İstikrazı", üçüncüsü 2 milyon sterlin ve 264 milyon franklık "Kliring Deblokaj İstikrazı" adlı kredidir. Bu üç kredinin 1945 yılı bakiyesi 205 milyon TL'yi geçmiştir. Ayrıca Almanya'dan 1942yılı sonunda 100 milyon mark (45.5 milyon TL) tutarında bir kredi alınmış ve tamamı askeri teçhizat satın alımında kullanılmıştır. Öte yandan 1938'de 58 milyon TL civarındaki kısa vadeli dış borçlar, 1945'de 648 bin TL'ye düşmüş, 1946'da ise tamamen ortadan kalkmıştır. Bu bağlamda, savaş yıllarındaki dış borç ödemeleri ve dış ticaret fazlaları çerçevesinde 1945'de TCMB'de biriken altın ve döviz miktarının yükseldiği (349 milyon TL) ve toplam dış borçlara (356 milyon TL) oldukça yakın değere ulaştığı ve net dış borcun olmadığı belirtilmektedir(Yaşa, 1963: 131-132).

Bununla birlikte bu dönemdeki dış borçlanmalar ve dış borç stoku ile ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Bu bağlamda Tezel (1982: 193-194)'e göre, Türkiye 1939-1940 yıllarında İngiltere'den yapılan anlaşmalarla 49,5 milyon sterlin (yaklaşık 240 milyon dolar) kredi temin etmiş, bunun 17 milyon sterlini ticari, 29,5 milyon sterlini askeri kredi olmuştur. Fransa'dan 1940'da 1,5 milyon sterlinlik ticari kredi sağlanmıştır. ABD'den 1941'de 45 milyon dolar tutarında savaş malzemesi kredisi açılmış, bunun 5 milyon dolarlık kısmı kullanılmıştır. Almanya'dan 1942'de 45 milyon TL'lik kredi sağlanmıştır. Karluk (2005: 163)'e göre savaş başlamadan önce Türkiye'nin döviz cinsinden konsolide borcu 236 milyon dolarken savaş yıllarında 127 milyon doları ticari, 187 milyon doları askeri kredi ve hibe olmak üzere 314 milyon dolar kredi kullanmış, 1945 yılı sonunda konsolide dış borç tutarı 439 milyon dolara ulaşmıştır.

Savaş sonrası Türkiye, ABD ve batı ülkeleri ile siyasi, askeri ve ekonomik açılardan yakınlaşmaya başlamış, bu ülkelerden ve uluslararası kuruluşlardan kredi kullanımları hızla artmıştır. Bu bağlamda ABD'den 1947'den itibaren Truman doktrini çerçevesinde askeri yardımlar, 1948'den sonra Marshall Yardım Programından ekonomik yardımlar almaya başlamıştır. 1947'de IMF üyeliğini takiben, IMF'den 5 milyon dolar, Amerika'dan 24 milyon dolar, Dünya Bankasından 25.4 milyon dolarlık krediler alınmıştır. 1947-1950 döneminde temin edilen toplam 391 milyon dolarlık kredinin 294 milyon doları ABD'den alınmıştır. ABD'den temin edilen bu kaynakların

177 milyon doları bağış, 117 milyon doları ise ticari kredi biçiminde alınmıştır. Marshall Yardımları kapsamındaki bağışların bir kısmı ayni (tarımsal makine ve araçlar ile karayolu inşa makineleri) biçimde verilmiştir (Şahin, 2009: 98-99).

Yeni alınan -hibe dışındaki- borçlar ve önceki dış borçların miktarı (7 Eylül 1946 devalüasyonunun etkisiyle dış borçların TL karşılığının artması çerçevesinde) 1945'de 356 milyon TL iken 1949'da 703 milyon TL'ye ve 1950'de 775 milyon TL düzeyine (277 milyon dolar) ulaşmıştır (Yaşa, 1963: 133).

4.3.2. Türkiye'de 1950-1960 Demokrat Parti Döneminde Dış Borçlanma Süreci ve Dış Borçların Gelişimi

Türkiye ekonomisinde 1950-1960 dönemi, dış borçların hızla arttığı bir dönemdir. DP iktidarı döneminde borçlanma, ABD, IMF ve Dünya Bankası'ndan sağlanan kredilerle artış göstermiştir. Alınan krediler enerji ve sulama gibi alt yapı yatırımlarının finansmanında, milli savunma ihtiyaçlarının karşılanmasında, dış ticaret açıklarının kapatılmasında ve mevcut borçların ertelenmesinde kullanılmıştır (Dönek, 1995: 174). Türkiye bu dönemde, uluslararası kuruluşlardan veya iki yanlı olarak proje, program kredileri biçiminde dış borçlar almış, ayrıca yabancı sermayeyi ülkeye çekme amaçlı yasal düzenlemeler yapmış, 1951'de 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu, 1954'de 6326 sayılı Petrol Kanunu çıkarılmış, ancak bu düzenlemelere rağmen ülkeye yeterince yabancı sermaye girişi olmamıştır (Olcar, 2013: 41).

Bu dönemde Türkiye, ABD'den kredi ve hibeler dışında, ABD çiftçisinin tarım ürünleri üretim fazlasını az gelişmiş ülkelere kendi paraları cinsinden satma ve bedelini kendi ülkesinde ABD adına açılan PL480 karşılıkları adı verilen hesaba yatırılmasına dayanan yardımdan yararlanmıştır.

Bu bağlamda gerek uluslararası kuruluşlardan gerek ABD ve diğer OECD üyesi ülkelerden Türkiye'ye 1950-1960 döneminde borç ertelemeleri dışında Tablo 4.1'de görüldüğü gibi, toplam 2,311 milyar dolar tutarında yabancı sermaye girişi olmuştur. Bu kaynakların 1,416 milyar doları resmi kredi ve bağış (%61,3), kalan 895 milyon doları (%38,7) özel kredilerden oluşmuştur. Resmi kredi ve hibelerin 1,107 milyar doları ABD'den sağlanmış ve bunun da 28,2 milyon dolarlık kısmı hibe olarak verilmiştir. Tabloda yer alan satıcı kredileri, 1950-1960 dönemindeki dış ticaretle, özellikle ithalatla ilgilidir. Şöyle ki, DP iktidarının ilk döneminde ihracattan daha fazla artan ithalat nedeniyle oluşan dış ticaret açıkları, bir süre dış krediler ve hibeler yoluyla kapatılmaya

çalışılsa da bu mümkün olmamıştır. Bu çerçevede döviz rezervlerinin hızla azaldığı 1956'dan itibaren Milli Korunma Kanunu aracılığı ile ithalat baskı altına alınmış, ihracat ve döviz girişi sağlayacak işlemlere prim ödenmeye başlanarak dış ticaret açıkları azaltılmaya çalışılmıştır. İthalat 1956'dan itibaren görece azalmasına rağmen daha önceki yıllarda yapılan ithalat bedellerinin ödenememiştir. İşte bu ithalat bedelleri, Gecikmiş Borçlar (Ariyere Kredileri) veya Satıcı Kredileri adı verilen dış borçlara yol açmıştır. Türkiye, bu kanaldan, 1950-1960 döneminde toplam 584 milyon dolar borçlanmıştır. Bu borçların ödenememesi üzerine IMF, OECD öncülüğünde 1957'de Paris'te taraflarla yapılan anlaşma çerçevesinde vadesi gelen borçlar ertelenerek yeni ödeme takvimine bağlanmış ve 350 milyon dolarlık yeni kredi açılması kararı alınmıştır. Ancak bunun için yeni ekonomik önlemler alınmasını istemişler ve Türkiye, 4 Ağustos 1958 İstikrar Tedbirlerini uygulamaya koymuştur. Tedbirlerin en önemlisi aşırı değerli hale gelen TL'nin fiilen %68,9 oranında değeri düşürülmüş, 1954'den ihracata prim ödemeleri biçimindeki çoklu kur uygulamasının genelleştirilmesiyle, de facto olarak 1 doların değeri 2,8 TL'den 9 TL'ye kademeli biçimde yükseltilmiş, 9 Ağustos 1960'da devalüasyon tescil edilmiştir (Şahin, 2009: 122-125)

Tablo 3.1950-1960 Dönemi Yabancı Kaynak Girişi (Milyon Dolar)

Alınan Kredi ve Bağış Türü	Miktar	Pay (%)
I-Resmi Kredi ve Bağışlar	**1.416**	**61,3**
1-Proje Kredileri	72	3,1
2-Program Kredileri	1112	48,1
3- Uluslararası Kuruluşların (IMF, OECD, v.b.) Kredileri	95	4,1
4-PL 480 Programı	137	5,9
II-Özel Yabancı Sermaye	**895**	**38,7**
1-Yabancı Özel Yatırımlar	101	4,3
2-Özel Ticari Krediler	210	9,0
3-Özel Satıcı Kredileri	584	25,2
GENEL TOPLAM	**2311**	**100**

Kaynak: Şahin, 2007: 125.

Öte yandan Evgin (2000: 34)'e göre Türkiye'nin bu dönemde aldığı resmi borçlar 277 milyon dolardan 1960 yılı sonunda dört katın üzerinde artarak 1,139 milyar dolara çıkmıştır. Bu borçların dağılımına bakılırsa; resmi devlet borçları 690 milyon dolar, bedeli gecikmiş (ariyere) borçlar 377 milyon dolar ve KİT'lerin gerçekleştirdiği kamu sektörü kredili ithalat borçları 72 milyon dolar olarak yer almaktadır.

4.3.3. Türkiye'de 1960-1980 Planlı Kalkınma Döneminde Dış Borçlanma Süreci ve Dış Borçların Gelişimi

Türkiye, 1960'da planlı ekonomi dönemine geçtikten sonra kalkınmanın finansmanı ve iç tasarruf açığını kapatmak için 1960'lı yıllarda sürekli dış finansmana başvurma gereği duymuştur (Kazgan, 1988: 285). Dış finansman ilk iki kalkınma planı (1963-1972) döneminde OECD nezdinde 1962'de kurulan gelişmiş batılı ülkelerin katıldığı "Türkiye'ye Yardım Konsorsiyumu" kanalıyla aktarılmıştır. Bu kanalla sağlanan krediler, ikili ya da uluslararası kuruluşlar tarafından program, proje, borç erteleme ve röfinansman kredisi şeklinde verilmiştir Kredilerde vade genellikle 20-30 yıl, ödemesiz dönem 5-7 yıl ve faiz oranın %2,2 olarak belirlendiği görülmektedir (Dönek, 1995: 175).

İlk iki kalkınma planı döneminde konsorsiyum yanı sıra IMF, Rusya ve Japonya'dan da krediler alınmıştır. Bununla birlikte 1962-1969 döneminde konsorsiyum aracılığı ile sağlanan krediler asıl ağırlığı oluşturmuş, toplam dış kredilerin %85'i konsorsiyum aracılığı ile kullanılmıştır. Ayrıca ilk beş yıllık kalkınma planından farklı olarak ikinci beş yıllık kalkınma planında, Tablo 4.2 ve Grafik 4.1'de görüldüğü gibi, proje kredilerinin ağırlığı göreceli olarak program kredilerinin üzerine çıkmıştır. Bu durum, borç veren kuruluşlar ve ülkelerin daha çok proje kredisini tercih etmesi ile açıklanabilmektedir (Olcar, 2013: 48).

Tablo 4.2.İlk İki Kalkınma Planı Dönemi Konsorsiyum Kredileri (Milyon Dolar)

YILLAR	PROGRAM	PROJE	TOPLAM
1963	164	84	248
1964	159	41	198
1965	215	56	271
1966	179	63	242
1967	173	86	259
1968	144	109	253
1969	102	117	219
1970	160	146	306
1971	126	189	315
1972	117	132	249
TOPLAM	**1541**	**1023**	**2540**

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı. NOT: Borç ertelemeleri ve röfinansman kredileri dahil.

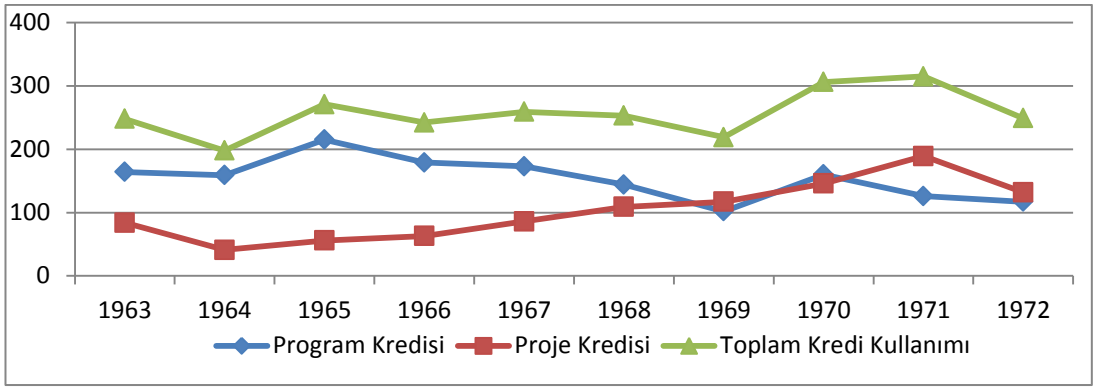

Grafik 4.1.1963-1972 Dönemi Konsorsiyum Kredilerinin Gelişimi (milyon dolar)

1960-1969 döneminde Türkiye'nin sağladığı dış borçların gelişimi ve bu dönemde yapılan dış borç ödemelerinin gelişimi Tablo 4.3'de görülmektedir. Tabloda görüldüğü gibi, bu dönemde 2,723 milyar dolar tutarında yeni dış kredi alınmış, buna karşın 1,561 milyar dolarlık dış borç ödemesi yapılmıştır[3].

Tablo 4.3.1960-1969 Döneminde Alınan Dış Kredi ve Ödenen Dış Borçlar

Dış Kredi Türü	**Milyon Dolar**	**Ödenen Dış Borçlar**	**Milyon Dolar**
Proje Kredileri	653	Dış Borç Faizleri	330
Program Kredileri	1.301	Anapara Ödemeler Toplamı	1.105
İthalatçı Kredileri	91	Dış Borç Ödemeler Toplamı	**1.435**
Uluslararası Kuruluş Kredileri	314	Kâr Transferleri	126
Toplam	**2.723**	**Toplam**	**1.561**

Kaynak: Harun Bal, **Uluslararası Finansman, Dış Borç Yönetimi ve Türkiye**, Türkiye Bankalar Birliği, Yayın No: 222, İstanbul: 2001, s. 205.

Öte yandan 1967-1970 dönemi ithalat bedellerinin ödenmesinin geciktirilmesi, alacaklıların IMF nezdinde harekete geçmelerine neden olmuştur. Baskılar sonucu TL devalüe edilmiş ve 10 Ağustos 1970'de 1 dolar 9 TL'den 15 TL'ye yükseltilmiştir. Bununla birlikte tüm döviz alım satımlarında farklı prim ve vergi uygulamalarıyla çoklu kur sistemi sürdürülmüştür. 1970'li yılların başında ülkeye giren işçi dövizleri nedeniyle dış açıkların finansmanında 1974'e kadar önemli bir sorun ortaya çıkmamış, 1974'de enerji krizinin patlak vermesi ile birlikte Türkiye'nin dış ticaret açıkları hızla artarken dış borçlanma açısından yeni bir imkan ortaya çıkmıştır. Bu yeni imkan, petrol fiyatlarının artması ile oluşan OPEC ülkeleri petrol gelirleri fazlalarının (petro-dolarların) yoğun biçimde işlem gördüğü kısa vadeli uluslararası özel piyasalardan dış borçlanma

[3] Dış borç ana para ve faiz ödemelerine ilişkin TÜİK kaynaklarında 1964-1969 dönemi ödemeleri daha yüksek görünmektedir. Buna göre 1964-1969 döneminde 1,532 milyar doları anapara ve 441 milyon doları faiz olmak üzere bu dönemde toplam 1,973 milyar dolarlık toplam dış borç ödemesi yapılmıştır. Bkz: TÜİK, 2013: 603.

imkanının doğmasıdır. Türkiye, 1975-1977 döneminde bu piyasalardan yoğun biçimde kısa vadeli borçlanmaya başlamıştır. Bu çerçevede Türkiye petro-dolar ve DÇM'lerden oluşan özel ticari dış borçlar kanalından 1977 yılı sonu itibarıyla 1,162 milyar dolara ulaşan dış borçlanma gerçekleştirmiştir. Yurt dışından yabancı veya Türk vatandaşı tarafından getirilebilen, kaynağı sorulmayan DÇM'lerin 1974 sonrası dış ticaret açıklarının kapatılmasına ve sahiplerine önemli faiz gelir sağlaması söz konusu olmuştur. Bununla birlikte DÇM'lerin doların değer kaybetmesinin etkisiyle özellikle 1978 ve 1979'da yüksek miktarlara ulaşan döviz cinsinden dış borç stoku artışında büyük etkisi bulunmaktadır. Nitekim 1972'de 327 milyon dolar olan DÇM bakiyesi, 1975'de 971 milyon dolara, Ekim 1979'da ise 2,788 milyar dolara ulaşmıştır (Dönek, 1995: 177-178).

Özetle Türkiye dış ticaret açıkları ve iç tasarruf açığını kapamak için 1963-1977 ilk üç kalkınma planı döneminde devlet dış borç ertelemeleri dahil toplamda yaklaşık 7,3 milyar dolar dış borçlanmaya gitmiş, bunun 4,6 milyar doları (%63) resmi program ve proje kredileri, 2,1 milyar doları (%29) özel ticari ve satıcı kredileri ve 579 milyon doları (%7,9) özel doğrudan yabancı sermaye yatırımları olmuştur (Şahin, 2009: 162)

Türkiye 1970'lerin ikinci yarısında Kıbrıs Barış Hareketi nedeniyle NATO askeri ambargosuna uğramış, IMF, OECD, Dünya Bankası gibi kuruluşlardan dış borçlanma imkanı ithal ikameci politikaları uygulama ısrarı nedeniyle gerçekleşmemiş, bu ortamda azgelişmiş ülkelerin dış borçlarını ödemekte zorlanmaları nedeniyle 1978'den itibaren kısa vadeli özel uluslararası sermaye piyasalarından borçlanma imkanları daralmış, özel uluslararası finans kuruluşları yeni dış borçlar vermedikleri gibi mevcut faizlerin arttığı ortamda 1980'lerin başında dünya borç krizi ortaya çıkmıştır.

Bu çerçevede 1978-1979 yıllarında Türkiye çok ciddi dış borç krizine girmiştir. Nitekim 1970-1979 döneminde temin edilen toplam 12,557 milyar dolar tutarındaki dış borçların, Tablo 4.4'de görüldüğü gibi, yaklaşık yarısının kısa vadeli dış borçlardan oluşması büyük sıkıntı oluşturmuştur. Bu dönemde toplamda 4,4 milyar doları aşan dış borç ve diğer döviz ödemeleri, 70 cente muhtaç olunan 1978-1979 yıllarında ekonominin döviz darboğazına girmesine yol açmıştır.

Tablo 4.4.1970-1979 Döneminde Alınan Dış Kredi ve Ödenen Dış Borçlar

Dış Kredi Türü	Milyon Dolar	Ödeme Çeşidi	Milyon Dolar
Proje Kredileri	3.479	Dış Borç Faizleri	1.796
Program Kredileri	1.078	Anapara Ödemeleri	1.832
Döner Sermaye Harcamaları	1.273	**Dış Borç Ödeme Toplamı**	**3.628**
IMF – SDR	575	Kar Transferleri	534
PL-480	156	Proje Kredisi ve Hizmet Ödemeleri	284
Uzun Vadeli Dış Borç Toplamı	**6.561**		
Kısa Vadeli Dış Borç Toplamı	**5.996**		
Toplam	**12.557**	**Genel Toplam**	**4.446**

Kaynak: Sait Açba, **Devlet Borçlanması**, Adım Yayıncılık, Ankara, 1991, s. 238.

Bu noktada TÜİK'in 1964 yılından itibaren açıkladığı dış borç stoku ve bazı dış borç göstergelerindeki gelişimine de değinilebilir. Bu bağlamda 1964-1979 dönemi dış borç stokunun vadesine göre gelişimi ve oransal payları Tablo 4.5 ve Grafik 4.2'de görülmektedir.

Tablo 4.5. 1964-1979 Döneminde Türkiye'nin Dış Borç Stokunun Vadesine Göre Gelişimi (Milyon Dolar)

Yıl	Orta ve Uzun Vade		Kısa Vade		Toplam Dış Borç	Dış Borç Stoku Artış Oranı (%)
	Miktar	Pay (%)	Miktar	Pay (%)		
1964	964	100	-	-	**964**	-
1965	1051	100	-	-	**1051**	9,0
1966	1149	100	-	-	**1149**	9,3
1967	1286	100	-	-	**1286**	11,9
1968	1502	100	-	-	**1502**	16,8
1969	1678	100	-	-	**1678**	11,7
1970	1891	100	-	-	**1891**	12,7
1971	2177	100	-	-	**2177**	15,1
1972	2291	100	-	-	**2291**	5,2
1973	2654	100	-	-	**2654**	15,8
1974	2901	100	-	-	**2901**	9,3
1975	3256	**75,9**	1035	**24,1**	**4291**	47,9
1976	4214	60,9	2706	39,1	**6920**	61,3
1977	4819	44,1	6116	55,9	**10935**	58,0
1978	6749	48,5	7176	51,5	**13925**	27,3
1979	9883	**73,5**	3556	**26,5**	**13439**	-3,5

Kaynak: TÜİK, **İstatistik Göstergeler, 1923-2012,** Ankara: 2013, s. 599.

Tablo 4.5 ve Grafik 4.2'de görüldüğü gibi, Türkiye'nin dış borç stoku 1964'de 964 milyon dolarken 1979'da 13,4 milyar doları geçmiştir. Dış borç stokunun 1974 petrol krizinden sonra yıllık %50-%60'ları bulan orandaki artışı dikkati çekmektedir. Ayrıca dış borç stoku 1975'e kadar sadece uzun vadeli borçlardan oluşurken 1975'den itibaren kısa vadeli borçlar dış borç stokuna dahil olmuş, kısa vadeli dış borç stokunun

toplam içindeki payı 1975-1978 döneminde %25'den %55'e kadar yükselmiş, 1979'da uzun vadeli dış borç stokunun ağırlığı yeniden artmıştır.

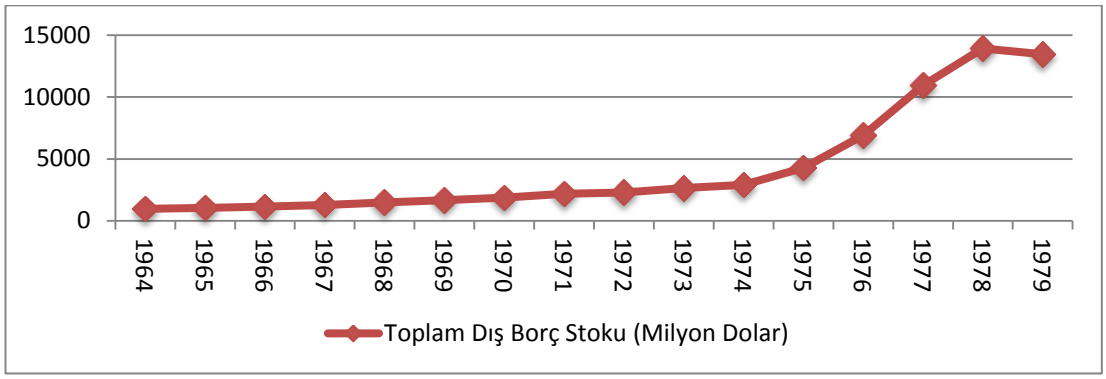

Grafik 4.2.Türkiye'de 1964-1979 Döneminde Dış Borç Stokunun Gelişimi

Türkiye'nin 1964-1979 dönemindeki dış borç stokunun borçlulara göre dağılımına bakıldığında Tablo 4.6 ve Grafik 4.3'de görüldüğü gibi, 1979 yılı itibarıyla Hazine göreceli olarak payı %60'lı oranlardan gerilese de 1979'da en önemli borçlu (%26,5 pay) olarak görülmektedir. Bu dönemde konsolide bütçe içinde yer alan devirli kredilerde 1974 yılına kadar süren artış belirgindir. Devirli kredilerin %24'e kadar ulaşan payı daha sonra gerileme sürecine girmiştir.

Tablo 4.6.1964-1979 Döneminde Türkiye'nin Dış Borç Stokunun Borçlulara Göre Gelişimi (Milyon Dolar)

Yıl	Orta ve Uzun Vade								Kısa Vade	Toplam Dış Borç
	Konsolide Bütçe				Diğer Kamu			Özel Sektör		
	Hazine	Devirli Krediler	Katma Bütçe	Kon. Bütçe Toplamı	TCMB	KİT	Diğer Kamu Toplam			
1964	**432**	**63**	**28**	**522**	**265**	**124**	**389**	**53**	-	**964**
1965	558	92	27	677	215	90	305	68	-	**1051**
1966	669	107	38	813	185	83	267	69	-	**1149**
1967	765	156	51	971	180	68	248	67	-	**1286**
1968	952	189	95	1236	141	64	205	61	-	**1502**
1969	1061	256	122	1439	101	77	178	61	-	**1678**
1970	1151	316	139	1606	122	74	196	89	-	**1891**
1971	1270	426	170	1866	105	106	212	99	-	**2177**
1972	1371	477	205	2052	16	90	105	133	-	**2291**
1973	1500	574	233	2307	5	153	158	189	-	**2654**
1974	1525	672	259	2456	5	203	209	237	-	**2901**
1975	1744	773	269	2786	5	186	191	279	1035	**4291**
1976	2044	907	288	3239	5	580	586	390	2706	**6920**
1977	2070	1059	319	3448	5	731	736	635	6116	**10935**
1978	3503	1311	370	5184	6	799	806	759	7176	**13925**
1979	**3558**	**1522**	**430**	**5510**	**2845**	**784**	**3630***	**742**	**3556**	**13439**

Kaynak: TÜİK, **İstatistik Göstergeler, 1923-2012,** Ankara: 2013, ss. 599-600.
* Diğer kamu borç stokuna 1979 yılında mahalli idarelerden kaynaklanan 86 milyon dolarlık borç dâhildir.

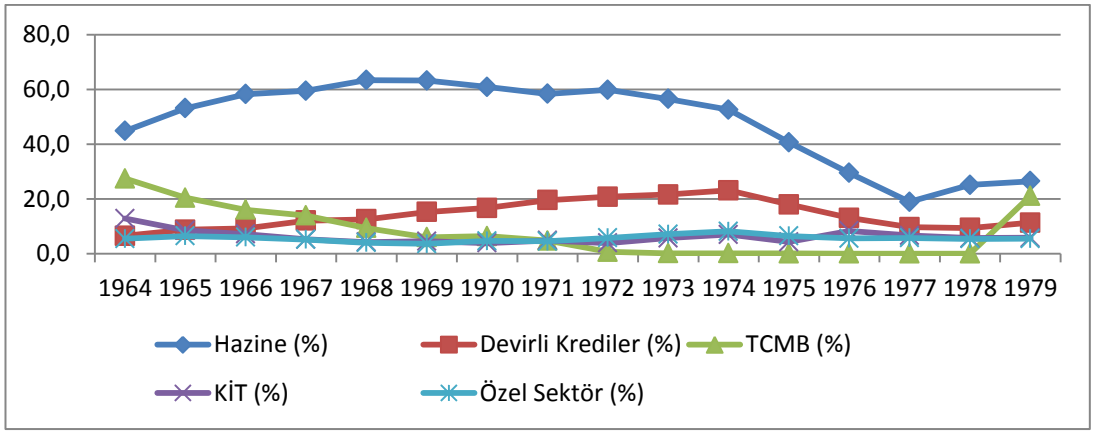

Grafik 4.3.1964-1979 Dönemi Dış Borç Stokunun Borçlulara Göre Dağılımı (%)

Tablo 4.6'da görüldüğü gibi, TCMB'nin dış borç stoku içindeki payı dönem başında %28 civarındayken sıfıra yakınlaşmış, 1979'da yeni dış borç alımı nedeniyle 2,8 milyar dolara ulaşan miktarla dış borç stokundaki payı 1979'da %21 olmuştur. Öte yandan zararları artan KİT'lerin borçlanma ihtiyacından kaynaklanan dış borç stoku payının önce azaldığı 1976 sonrası ise artışa geçtiği dikkat çekmektedir. Özel sektörün dış borç stoku içindeki payı oldukça düşüktür. Bu dönemde dış borç stokunun %4,5 ile %10 arasındaki payı özel sektöre aittir. Bununla birlikte kısa vadeli borcun kamu ve özel ayırımı görülemediği için temkinli bir yaklaşım gerekmektedir.

Türkiye'nin 1965-1979 dönemindeki bazı dış borç göstergelerindeki gelişmeler de Tablo 4.7'de görülmektedir.

Tablo 4.7.1964-1979 Döneminde Bazı Dış Borç Göstergelerinin Gelişimi (%)

Yıl	Dış Borç Servisi / İhracat	Dış Borç Servisi/GSMH	Dış Borç Stoku/ İhracat	Dış Borç Stoku / GSMH	Dış Borç Stok Artış Oranı
1965	39,4	1,49	226,7	8,54	9,0
1966	29,8	1,00	234,3	7,83	9,3
1967	24,7	0,79	246,2	7,90	11,9
1968	25,9	0,71	302,5	8,32	16,8
1969	27,2	0,72	312,7	8,31	11,7
1970	33,9	1,05	321,3	9,94	12,7
1971	28,2	1,11	321,8	12,64	15,1
1972	34,3	1,38	258,9	10,43	5,2
1973	15,4	0,72	201,5	9,49	15,8
1974	15,0	0,60	189,4	7,59	9,3
1975	17,7	0,52	232,4	6,87	47,9
1976	15,9	0,58	215,0	7,85	61,3
1977	24,6	0,70	274,9	7,87	58,0
1978	15,9	0,54	294,9	10,10	27,3
1979	**19,2**	**0,53**	**437,1**	**12,10**	**-3,5**

Kaynak: TÜİK, **İstatistik Göstergeler, 1923-2012**, Ankara: 2013, s. 598.

Tabloda ilk sütunda yer alan dış borç servisi/ihracat göstergesinin gelişimi, dönem başında ihracat gelirinin %40'a yakın kısmının borç servisine gittiğini gösterirken bu oranın (1970, 1972 ve 1977 yılları hariç) 1976'ya kadar görece gerilemesi,Grafik 4.4'de açıkça görüldüğü gibi, alınan dış borçlara karşın daha az dış borç ödendiğini göstermektedir. Genel anlamda 1975-1977 döneminde kısa vadeli kolay dış borçlanmaya karşı dış borç ödemeleri miktarının gerilemesi dış borç servisi / GSMH oranının gerilemesinden anlaşılmaktadır. Bu durumun yansıması olarak dış borç stoku/ihracat göstergesinin 1972'ye kadar yükselmesi de, ödemelere rağmen net dış borçlarda artış olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu durum, son sütundaki dış borç stoku artış oranlarının 1972 yılı hariç %9'un altına inmemesinden çıkarılabilir.Öte yandan 1979'da dış borç stoku %3,5 oranında gerilese bile ihracatın yerinde saydığı bu yılda dış borç stoku ihracatın yaklaşık 4,4 katına ulaşmıştır.

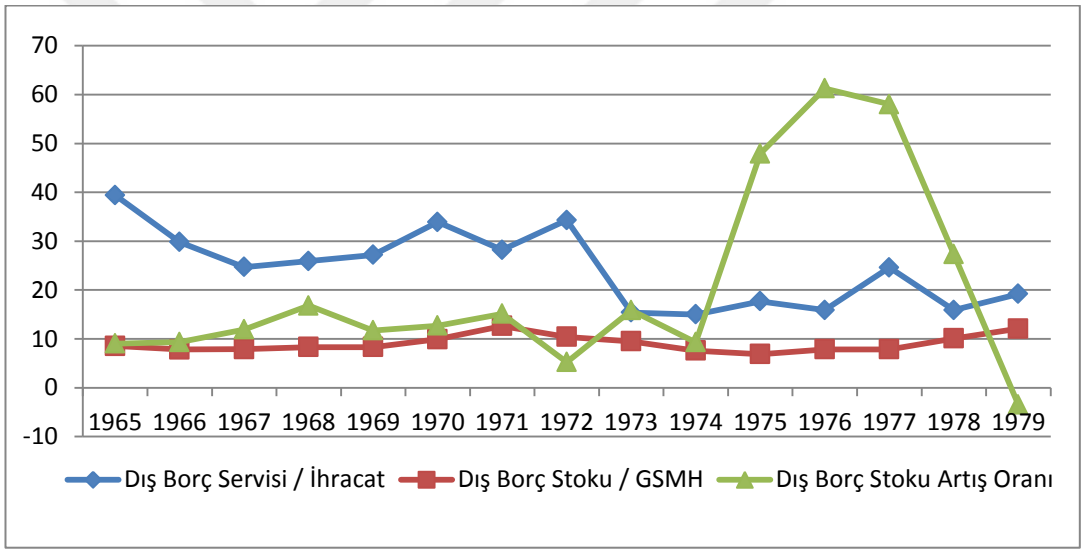

Grafik 4.4.1964-1979 Dönemi Bazı Dış Borç Göstergelerinin Gelişimi (%)

Öte yandan artan dış borç stokunun GSMH'ya oranının görece azaldıktan sonra 1970-1972 arasında yükseldiği, ardından yeniden gerileme sonrası 1978-1979'da artışa geçtiği görülmektedir. Bu oranı 1970-1972 ve 1978-1979 yıllarında görece yükselerek %12 civarına yükselmesinin iki nedeni bulunmaktadır. Bunlardan birisi 1970-1972'de yüksek oranlı büyümeye rağmen devalüasyon nedeniyle dolar cinsinden GSYİH'nın görece düşük kalması ve alınan yeni dış borçların etkisidir. İkincisi ise 1978 ve 1979 yıllarında hem devalüasyonun GSYİH'yı dolar cinsinden azaltması, hem de büyümenin azaldığı, buna karşın dış borçların arttığı yıllar olmalarıdır.

4.4. Türkiye'de 1980 Sonrası Dışa Açık Büyüme Döneminde Dış Borçlanma Süreci ve Dış Borçların Gelişimi

Türkiye'de 1980 sonrası dönemde yaşanan dış borçlanma süreci ve dış borçlarda görülen gelişmeleri, iktisadi büyüme, dış ticaret ve CİB açıklarında olduğu gibi1980-1989; 1990-2001 ve 2002-2013 dönemleri biçiminde ele alabiliriz.

4.4.1. Türkiye'de 1980-1989 Özal Döneminde Dış Borçlanma Süreci ve Dış Borçların Gelişimi

Türkiye, Turgut Özal'ın mimarı olduğu 24 Ocak 1980 Kararları ile ithal ikameci sanayileşme politikalarını terk ederek dışa açık büyüme/sanayileşme politikasına geçmiş, bu bağlamda ekonomide dış finansman ihtiyacının belirleyicileri değişmiştir. Şöyle ki, yukarıdaki bölüm ve başlıklarda değinildiği üzere planlı kalkınma döneminde Türkiye, yüksek oranlı büyümeyi sağlayabilecek sabit sermaye yatırımlarını (GSYİH'nın %20-25'i kadar) gerçekleştirmek noktasında yeterince iç tasarruf gücüne sahip değildir. Bu nedenle Türkiye GSYİH'nın %5 veya %10'na ulaşan"tasarruf açığını" dış kaynak kullanarak kapatmak istemiş, kalkınma planlarında yatırımların finansmanı için GSYİH'nın %3 veya %5'i arası dış kaynak kullanılması öngörülmüştür. Tasarruf açığı veri iken 1974 petrol krizinden itibaren ortaya çıkan dış ticaret açıkları ise "döviz açığının" gittikçe büyümesine yol açmış, bu iki açık yatırımların yapılması ve ithalatın finanse edilmesini zorlaştırarak ülkede üretim kapasitesinin azalmasına yol açmış, yeterince ihracat geliri olmadığı için işçi dövizleri yanı sıra DÇM gibi kısa vadeli döviz girişlerine bel bağlanmıştır.

Bu çerçevede 24 Ocak 1980 kararları ile ekonomide piyasa mekanizmasının öngördüğü gibi fiyatların, faiz oranlarının ve kurların serbest bırakılarak mal kıtlıklarının ortadan kaldırılması, tasarruf açığının giderilmesi ve gerçekçi kur, düşük reel ücretler ve teşvik politikaları ile üretimin ihracata yönlendirilerek döviz açığının kapatılması hedeflenmiştir. Ancak bu hedefleri tam olarak gerçekleştirmek mümkün olmamış, tasarruf açığı yüksek faiz oranları ile görece azalmış, ihracat 1980-1989 döneminde artsa bile ithalatın da artması nedeniyle dış ticaret açıkları yükselmiş, sonuçta dış borçlanma iç yatırımların finansmanından ziyade dış açıkları kapatma için alınmaya başlamıştır. Nitekim, Boratav (2003: 159-160)'a göre bu dönemde dış borçların artmasının ana nedeni, giderek artan cari işlem açıklarının finansmanıdır. Dışa açılmayla birlikte ihracatta önemli artış olmasına rağmen ithalat da artmıştır. İthalattaki artışın arkasında

yatan temel etken bu dönemde ara ve yatırım malları ithalatının artmasıdır. Türkiye ekonomisi ithalata bağımlı hale gelen üretim ve ihracatını bu yıllarda bol miktarda dış kaynak sağlamak suretiyle artırabilmiş ve ekonomik büyümesini sağlamıştır.

Bununla birlikte belirtmek gerekir ki, 24 Ocak 1980 Kararları bir önlemler paketi olarak bir yandan fiyat istikrarını sağlamak, öte yandan ekonominin içinde bulunduğu döviz darboğazı ve dış borç tıkanıklığını aşmak üzere alınmıştır. Döviz darboğazını aşmak ve dış borçlanmayı yönetebilmek için döviz kazandırıcı nitelikteki ihracatın teşviki yanı sıra dış turizmin teşviki ve işçi dövizleri yoluyla döviz gelirlerini istikrarlı biçimde artırma hedeflenmiştir. Bu bağlamda Türkiye 1980-1989 döneminde artan döviz gelirleri ile dış borç ödemelerini zorlanmadan karşılamış, artan kredibilite çerçevesinde önemli düzeyde dış finansman kaynağı transfer edilmiş ve bu sayede yüksek büyüme hızlarına ulaşılmıştır. (Karluk, 2004:161-162). Ancak bu hızlı (kontrolsüz) dışa açılma ile büyüme yaklaşımı sonucu dış borç stoku da hızla artmaya başlamıştır. IMF ile bir yıllık stand-by anlaşmasının yapıldığı 1983'den itibaren dış borçlar içinde ticari banka kredilerinin ağırlığı artmış, dış borçlarda değişken faiz uygulanması ve borçlandığımız para birimlerine karşı doların değer kaybetmesinin etkisiyle,Türkiye'nin dış borç stokunun ve vadelerine göre dağılımın yer aldığı Tablo 4.8'de görüldüğü gibi, dış borç miktarı 1980'de 15,7 milyar dolarken 1984-1988 döneminde ikiye katlanmış, dönem sonunda 41,751 milyar dolara yükselmiştir.

Tablo 4.8. 1980-1989 Döneminde Türkiye'nin Dış Borç Stokunun Vadesine Göre Gelişimi (Milyon Dolar)

Yıl	Orta ve Uzun Vade		Kısa Vade		Toplam Dış Borç Stoku	Dış Borç Stoku Artış Oranı (%)
	Miktar	Pay (%)	Miktar	Pay (%)		
1980	**13229**	**84,1**	**2505**	**15,9**	**15734**	17,1
1981	14418	86,7	2179	13,1	**16627**	5,7
1982	16094	90,1	1764	**9,9**	**17858**	7,4
1983	16533	87,9	2281	12,1	**18814**	5,4
1984	17643	84,7	3180	15,3	**20823**	10,7
1985	20901	81,5	4759	18,5	**25660**	23,2
1986	25857	80,3	6349	**19,7**	**32206**	25,5
1987	32703	81,1	7623	18,9	**40326**	25,2
1988	34305	84,2	6417	15,8	**40722**	1,0
1989	**36006**	**86,2**	**5745**	**13,8**	**41751**	2,5

Kaynak: TÜİK, **İstatistik Göstergeler, 1923-2012,** Ankara: 2013, ss. 599 ve 604.

Türkiye'nin 1980-1989 dönemindeki dış borç stokunun vade yapısında orta ve uzun vadeli dış borçların ağırlığı %80-%90 payla devam etmiş, kısa vadeli dış borç stokunun payı 1982'de %10'nun altına inmekle birlikte 1983-1986 arasında görece artarak 1986'da %19,7 düzeyine kadar yükselmiş, daha sonraki yıllarda azalmıştır.

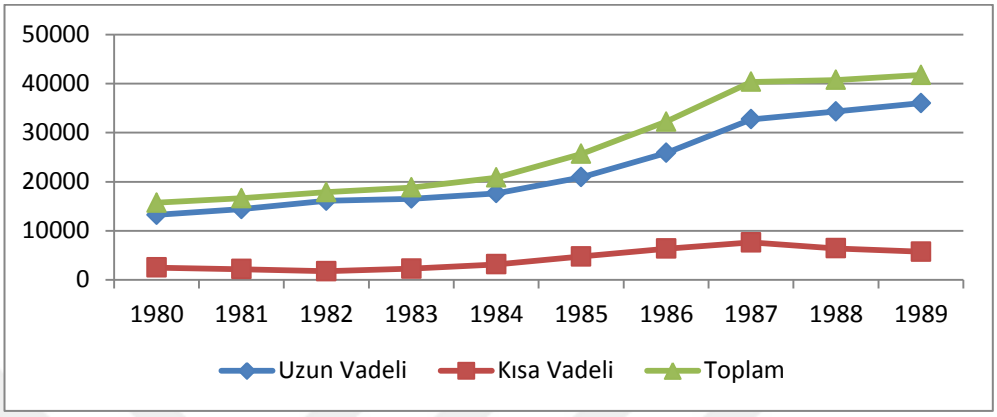

Grafik 4.5.1980-1989 Dönemi Dış Borç Stokunun Gelişimi (milyon dolar)

Türkiye'nin 1980-1989 dönemindeki dış borç stokunun borçlulara göre dağılımı da Tablo 4.9 ve Grafik 4.6'da yer almaktadır.

Tablo 4.9.1980-1989 Döneminde Türkiye'nin Dış Borç Stokunun Borçlulara Göre Gelişimi (Milyon Dolar)

Yıl	Konsolide Bütçe				Diğer Kamu						Özel S.	Toplam
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10		
1980	**5250**	**1808**	**365**	**7423**	**3229**	-	**1204**	-	**43**	**4476**	**1330**	**15734**
1981	5720	2285	567	8572	3337	-	1367	-	-	4704	1172	**16627**
1982	6705	2677	546	9929	3485	-	1774	-	-	5259	906	**17858**
1983	6985	2428	779	10192	3867	-400	1700	-	14	5581	760	**18814**
1984	7490	2518	825	10833	4442	-1326	1586	-	12	6040	770	**20823**
1985	7961	3298	1298	12557	5036	-1858	2387	-	27	7450	894	**25660**
1986	8954	4283	2252	15489	5860	-3069	3232	146	179	9417	951	**32206**
1987	10412	5579	3170	19161	7090	-4569	3947	836	396	12269	1273	**40326**
1988	11756	5510	3479	20745	6546	-4723	3988	988	512	12035	1525	**40722**
1989	**12230**	**5650**	**3332**	**21212**	**6975**	**-5500**	**4392**	**822**	**998**	**13188**	**1606**	**41751**

Kaynak: TÜİK, **İstatistik Göstergeler, 1923-2012,** Ankara: 2013, ss. 599 ve 604.
Açıklama: 1-Hazine, 2-Devirli Krediler, 3-Katma Bütçe, 4-Konsolide Bütçe Toplamı, 5- TCMB, 6- Kredi Mektuplu DTH, 7-KİT, 8- Fonlar, 9- Mahalli İdareler, 10-Diğer Kamu Toplamı.

Tablo ve grafikte görüldüğü gibi, 1980-1989 döneminde hazine dış borç stokunun yine en önemli borçlusu konumundadır. Hazinenin yurt dışına tahvil ihracı ile Türkiye'nin dış borç stokunda en önemli borçlu olması (%25-%38) yanı sıra bu

dönemde TCMB'nin %20 civarındaki borç stokunun yüklenicisi olduğu görülmektedir. Bu dönemde devirli krediler biçimindeki dış borç stokunun payı %11-%15 aralığında değişmiş, KİT'lerin dış borç stoku içindeki payı dönem sonuna doğru yükselerek %10 civarına yerleşmiştir. Bu dönemde ayrıca fonların mali sisteme dahil olmasıyla görece düşük paya sahip olsalar da dış borç stokunda yer aldıkları, mahalli idareler kaynaklı dış borçların da dönem sonuna doğru arttıkları dikkati çekmektedir. Öte yandan özel sektörün kısa vadeli borçların aksine orta-uzun vadeli dış borç stoku içindeki payı dönem sonuna doğru (%3-4) gerilemiştir.

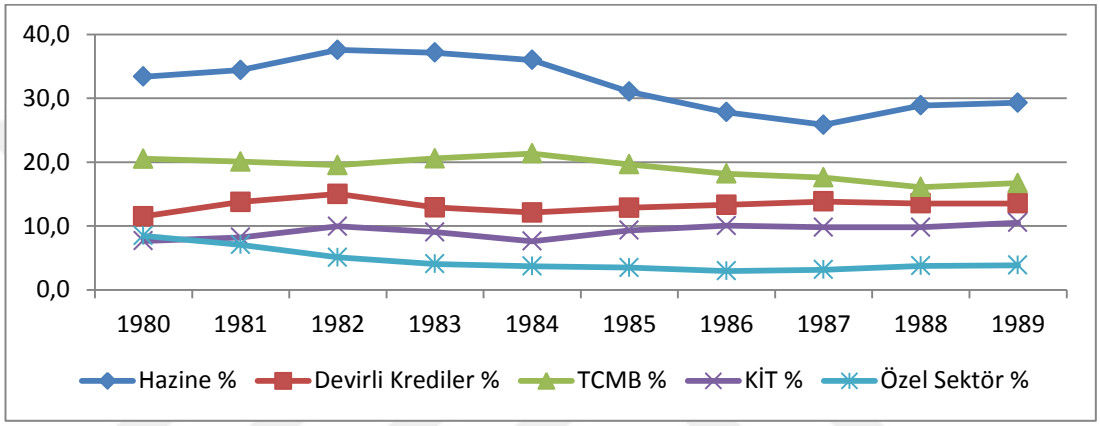

Grafik 4.6.1980-1989 Dönemi Dış Borç Stokunun Borçlulara Göre Dağılımı (%)

Türkiye'nin 1980-1989 dönemindeki bazı dış borç göstergelerindeki gelişmeler de Tablo 4.10'da görülmektedir.

Tablo 4.10.1980-1989 Döneminde Bazı Dış Borç Göstergelerinin Gelişimi (%)

Yıl	Dış Borç Servisi / İhracat	Dış Borç Servisi / GSYİH*	Dış Borç Stoku / İhracat	Dış Borç Stoku / GSYİH*	Dış Borç Stoku Artış Oranı
1980	95,1	3,05	540,7	17,35	17,1
1981	58,1	2,89	353,5	17,57	5,7
1982	55,1	3,71	310,8	20,92	7,4
1983	66,9	4,72	328,5	23,19	5,4
1984	52,3	4,73	291,9	26,42	10,7
1985	53,0	4,72	322,4	28,75	23,2
1986	62,8	4,64	431,9	31,93	25,5
1987	54,1	4,79	395,7	35,04	25,2
1988	61,4	5,88	349,2	33,47	1,0
1989	61,8	5,04	377,7	30,79	2,5

Kaynak: TÜİK, **İstatistik Göstergeler, 1923-2012**, Ankara: 2013, s. 598.
* 1998 yılı sabit fiyatlarlarına göre GSYİH ile oranlanmıştır.

Tablo 4.10 ve Grafik 4.7'de görüldüğü gibi, dış borç servisi/ihracat göstergesinin gelişimi, ihracat gelirinin dönem başında neredeyse tamamının dış borç anapara ve faizine gittiğini göstermektedir. Daha sonra bu oran gerilese bile, ihracatın hızla arttığı

1980-1989 döneminde oldukça yüksek miktarda dış borç ödemesinde bulunulduğunu göstermektedir. Bu bağlamda, ihracatın fazla artmadığı 1970-1980 döneminde dış borç servislerinin ihracata oranı %35'in üzerine çıkmamışken bu dönemde ihracat ve dış borçlanma yanı sıra dış borç servisinin de hızlandığı anlaşılmaktadır. Nitekim 1980-1989 dönemi başında ihracata (2,9 milyar dolara) yakın olan dış borç servisi miktarı IMF'e borç ödemeleri ile birlikte dönem sonuna doğru 7,6 milyar dolar düzeyine yükselmiştir.

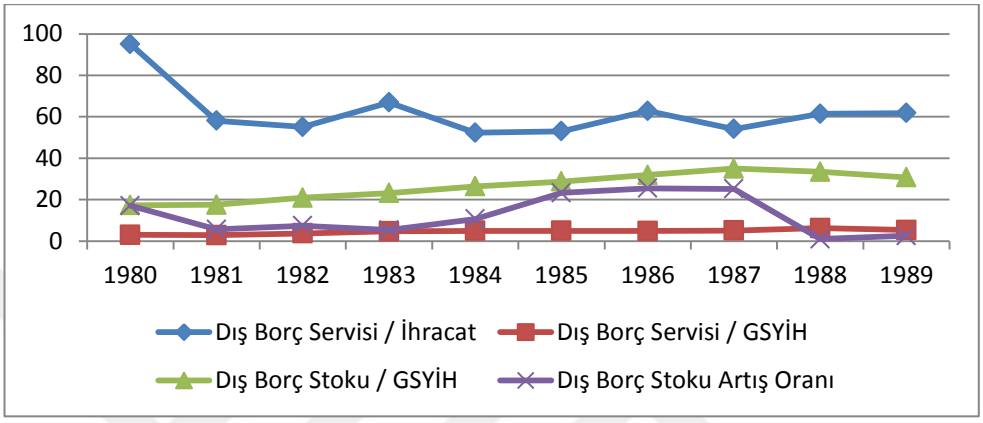

Grafik 4.7.1980-1989 Döneminde Dış Borç Göstergelerinin Gelişimi (%)

Ayrıca dış borç ödemelerinin bu dönemde hızlandığı dış borç servisi/GSYİH oranının %3 düzeyinden %6 düzeyine çıkmasından anlaşılmaktadır. Bu dönemde dış borç stokunun ihracata oranı da, 1985'e kadar görece gerilerken, bu yıllarda %25 civarında artan dış borçlanma temposuna bağlı olarak yeniden yükselmiş, dönem sonuna doğru dış borç stoku yıllık ihracatın 3,5-4 katına yaklaşmıştır. Özetle bu dönemde hızla artan ithalat dış açık ve CİB açıklarına yol açmış, bu durum kısa vadeli dış borçlanmayı artırmıştır. Toplam düzeyde ve kısa vadeli dış borçlanmada 1985-1987 döneminde %25'i geçen yıllık artışlar dış borç stoku/ GSYİH oranının yükselmesine yol açmış ve dış borç stoku/GSYİH oranı dönem başındaki %17,3 düzeyinden %35 düzeyine ulaşmış, dönem sonunda ise %30,8 oranına gerilemiştir.

Hızla artan dış borçlanma temposuna karşı, Türkiye'nin dış borçlanmasının doğru yönetilmesi bağlamında önemli bir değişiklik 1989'da gerçekleştirilmiştir. Bu tarihten itibaren dış borç yükü azaltılmaya ve dış borç stoku/GSYİH oranı düşürülmeye çalışılmıştır. Hazinenin bu dönemde dış borçlanmayı dış borç servisiyle sınırlandırılması ilkesini uygulaması olumlu sonuç doğurmuştur. Dış borç yükü ve dış kredibilite açısından olumlu olan bu gelişme, iç denge açısından benzeri önlemlerin alınmaması nedeni ile iç ekonomik istikrar sorununu gündeme getirmiştir (Yavuz, 2009, 214-215).

Bu dönemin sonunda bir başka önemli gelişme Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanununda 30 ve 32 Sayılı KHK ile yapılan değişikliklerle TL'nin konvertibil hale gelmesi ve IMF'nin konvertibiliteyi onayı sonrası Türkiye'ye uluslararası sermaye giriş ve çıkışları açısından engellerin kaldırılmasıdır. Bu gelişme çerçevesinde Türkiye, 1990 yılı itibarıyla dünyanın en liberal ekonomilerinden biri haline gelmiştir. Ancak Yeldan (2003)'ın belirttiği gibi, sanayisi gelişmiş ülkeler düzeyine gelmemiş, sanayi üretim ve ihracatı ithalata bağımlı, kamu açıkları ve enflasyonu yüksek Türkiye, yasal zemin tam olarak hazırlanmadan zamansız biçimde uluslararası sermaye hareketlerine açılınca kısa vadeli sermaye girişi 1990'lı yılların başında hızlanmış, döviz arzının bollaşması nedeniyle TL aşırı değerli hale gelmiş, görece ucuzlayan ithalat hızla artmaya başlamış, 1988'de görece gerileyen dış ticaret açıkları yeniden yükselmeye başlamıştır.

4.4.2. Türkiye'de 1990-2001 Koalisyonlar Döneminde Dış Borçlanma Süreci ve Dış Borçların Gelişimi

1990-2001 döneminde Türkiye ekonomisi, iç ve dış borçları artan, uzun vadeli yatırımların yetersiz kaldığı bir çeşit rant ekonomisi halini alırken ekonomide durgunluk tehdidi yaratan krizler zinciri yaşanmıştır. Sonuçta ekonomide kayıp yollar olarak anılan bu dönemde, ortalama büyüme hızı, önceki on yıllara oranla büyük ölçüde düşmüştür. Bu dönem, siyasi istikrarsızlık ve koalisyonlar dönemi olduğu gibi ekonomik istikrarsızlık yılları da olmuştur. Bu dönemde ülke ekonomisini iki iç kriz (1994 ve 2001), iki dış kriz (1997 Güneydoğu Asya ve 1998 Rusya Krizi) vurmuş, ayrıca 17 Ağustos 1999 depreminin olumsuz ekonomik etkileri nedeniyle ülkemiz, gerek GSYİH ve gerekse kişi başına milli gelir açısından yerinde saymıştır. İhracatın kriz yılları dışında genellikle yerinde saydığı 1996-2000 döneminde artan dış ticaret ve CİB açıkları, yüksek bütçe açıkları ve yüksek enflasyonla buluşmuştur. Faiz oranlarının yükseldiği ortamda reel sektöre yatırımlar yerine finansal getirisi yüksek enstrümanlara ve üretken olmayan alanlara yapılan yatırımlar alınan dış borçların verimsiz kullanılmasına ve dış borç stokunun artmasına yol açmıştır.

Ayrıca siyasi iktidarın ekonomi yönetimindeki yanlış politikaları da iç ve dış borç yönetimini zorlaştırmıştır. Örneğin koalisyon hükümetlerinin popülist ekonomi politikaları (emeklilik yaşının S. Demirel tarafından indirilmesi nedeniyle oluşan sosyal güvenlik kurumu açıkları, yüksek oranlı işçi-memur zamları, KİT zararları v.b.) nedeniyle yüksek düzeylere ulaşan kamu kesimi borçlanma gereği, yüksek enflasyon

ortamında iç borçlanma faiz oranlarının yükselmesine yol açınca dönemin başbakanı iç borçlanma yerine dış borçlanmaya gidileceğini açıklamış, ancak dış açıkların hızla arttığı ve bütçe açıklarıyla birleştiği ortamda ülkemizin kredi notunun düşürülmesi sonrası 1994 kriziyle birlikte Türkiye daha yüksek faizle iç ve dış borçlanmaya gitmek zorunda kalmıştır. Bu bağlamda 1980'li yıllarda yatırımların finansmanından dış açıkların finansmanına doğru kayan dış borçlanma, 1990'lı yıllarda, yurt içi tasarrufların yetersiz kaldığı ortamda, sadece artan dış açıkları değil, aynı zamanda hızla büyüyen kamu açıklarına finansman sağlamak için de yapılmaya başlanmış, bu yıllarda izlenen yüksek faiz politikası kısa vadeli spekülatif uluslararası sermaye akımlarını ülkemize çekmiş, deyim yerindeyse ülkemiz 1990-1993 döneminde"sıcak para cenneti" haline gelmiştir. Öngörülebilir bir döviz kuru politikası ve bunun üzerinde düşük oranda reel faizle dış borçlanma suretiyle kamu açıklarının finansmanını kolaylaştırmayı amaçlayan bu politika nedeniyle kamu ve özel sektörün dış borçlanması cazip hale gelmiştir.

Özetle 1990'lı yıllarda reel kesim üretim ve ihracatının yeterince artırılamadığı, verimlilikten uzak popülist politikalarla yönetilen KİT'lerin zararlarının artttığı, verimsiz KİT'lerin politik tercihlerle özelleştirilmediği, banka kredileriyle reel kesim yerine kamu açıklarının finanse edildiği rant ekonomisi koşullarında ülke riski, firma riskleri artmış, hazine ve bankalar yüksek maliyetle iç ve dış borçlanma yapmak zorunda kalmışlardır Yüksek maliyetle temin edilen iç ve dış borçlar ülkenin iç-dış borç yükünü artırmıştır. Bu gelişmeler sözü edilen 1994 ekonomik krizinin nedenini oluşturduğu gibi kriz sonrası yapısal önlemler alınmayınca sonuçta yeniden yüksek faizlerle borçlanmalar zorunlu hale gelmiş, sarmal haline gelen bu olumsuzluklar EMP'nın Kasım 2000 ve Şubat 2001'de çökmesine yol açan ekonomik krizin nedenini oluşturmuştur.

Türkiye'nin 1990[4]-2001 döneminde brüt dış borç stokunun ve kısa vadeli dış borçların ağırlığının arttığını gösteren veriler Tablo 4.11 ve Grafik 4.8'de görülmektedir. Tabloda görüldüğü gibi, Türkiye'nin brüt dış borç stoku 1989'da 43,9 milyar dolarken 1990'da 52,4 milyar dolara, 1993'de 70,5 milyar dolara yükselmiş, 1994'deki görece gerileme hariç artarak 2000 yılında 118,6 milyar dolara ulaşmıştır. Brüt dış borç stoku ekonomik krizin etkisiyle 2001'de %4,2 oranında gerileyerek 113,6 milyar dolara

[4] Bu başlık altındaki tablo ve grafiklerde Hazine Müsteşarlığının 1989'dan başlattığı brüt dış borç stoku verileri kullanılmıştır. 1989'dan itibaren dış borç stoku profili, vade yapısı, borçlu ve alacaklı dağılımları ve özel sektörün borçululuk durumu daha ayrıntılı biçimde görülmeye başlanmıştır. Fakat eski seride 1989'da toplam brüt dış borç stoku 41,7 milyar dolar, yeni seride 43,9 milyar dolar olarak görülmektedir.

inmiştir. Türkiye'nin bu dönemde brüt dış borç stokundaki yıllık artış oranı %20'lere kadar ulaşmıştır.

Tablo 4.11. 1990-2001 Döneminde Türkiye'nin Brüt Dış Borç Stokunun Gelişimi ve Vade Yapısına Göre Dağılımı (Milyon Dolar ve %)

Yıl	Kısa Vade			Uzun Vade			Toplam Dış Borç	
	Miktar	Değişim (%)	Pay (%)	Miktar	Değişim (%)	Pay (%)	Miktar	Değişim (%)
1989	**5745**	-	**13,8**	**38166**	-	**86,9**	**43911**	-
1990	**9500**	**65,4**	**18,1**	**42880**	**12,4**	**81,9**	**52380**	**19,3**
1991	9117	-4,0	17,0	44506	3,8	83,0	53623	2,4
1992	12660	38,9	21,6	45936	3,2	78,4	58596	9,3
1993	**18473**	**45,9**	**26,2**	**52039**	**13,3**	**73,8**	**70512**	**20,3**
1994	11187	-39,4	16,3	57517	10,5	83,7	68704	-2,6
1995	15500	38,6	20,4	60448	5,1	79,6	75948	10,5
1996	17072	10,1	21,5	62226	2,9	78,5	79298	4,4
1997	17691	3,6	21,0	66665	7,1	79,0	84356	6,4
1998	20774	17,4	21,6	75578	13,4	78,4	96352	14,2
1999	22921	10,3	22,2	80203	6,1	77,8	103124	7,0
2000	28301	23,5	23,9	90302	12,6	76,1	118603	15,0
2001	**16403**	**-42,0**	**14,4**	**97189**	**7,6**	**85,6**	**113592**	**-4,2**

Kaynak: TÜİK, **İstatistik Göstergeler, 1923-2012,** Ankara: 2013, s. 609.

Türkiye'nin bu dönemde kısa vadeli dış borç stoku da 1990'da 9,5 milyar dolarken 2000'de 28,3 milyar dolara çıkmış, 2001'de %42 oranında azalmayla 16,4 milyar dolara inmiştir. Öte yandan Grafik 4.8'de görüldüğü gibi, uzun vadeli dış borç stoku 1990'da yaklaşık 42,9 milyar dolarken düzenli biçimde artarak 2001'de 97,2 milyar dolara yaklaşmıştır.

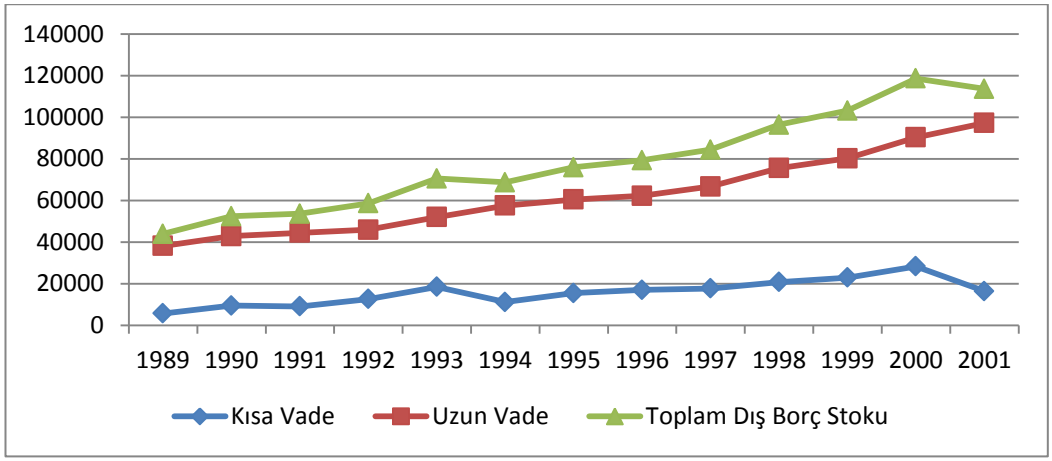

Grafik 4.8.1990-2001 Döneminde Dış Borç Stokunun Gelişimi (milyon dolar)

1990-2001 döneminde brüt dış borç stoku içinde kısa vadeli borç stokunun payında görece artış olmuş, Grafik 4.9'da görüldüğü gibi,1989'da %13,8 olan kısa vadeli dış borç stokunun payı 1990'da %18,1 oranına, 1993'de %26,2'ye kadar ulaşmış, daha

sonra görece gerilemiştir. Uzun vadeli borç stokunun payı ise bu dönemde genel bir gerileme trendi izleyerek %73-%85 aralığında seyretmiştir.

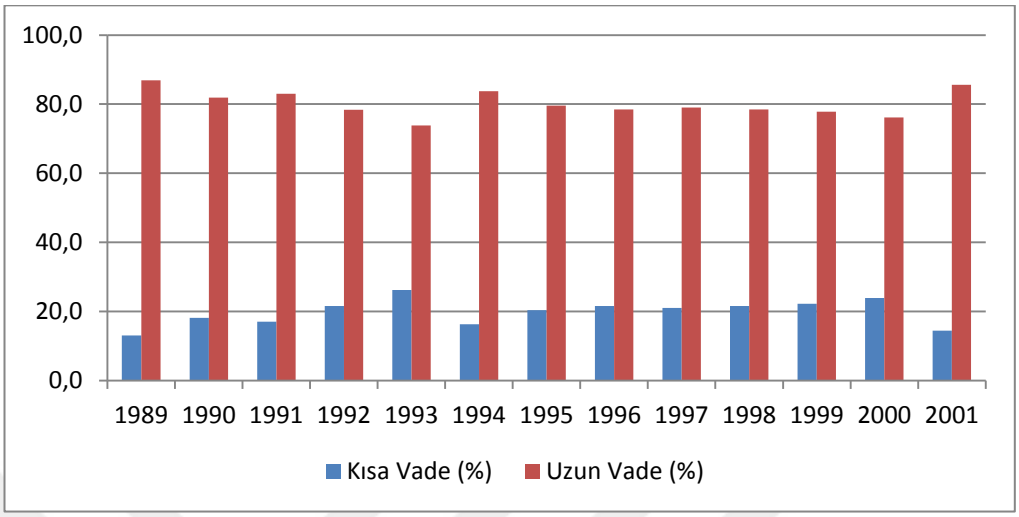

Grafik 4.9.1990-2001 Dönemi Dış Borç Stoku Vade Yapısının Gelişimi (%)

Öte yandan 1989'dan itibaren Hazine Müsteşarlığının yeni dış borç stoku verilerini açıklamasıyla bu dönemde özel sektörün hem brüt dış stoku içinde, hem de kısa vadeli dış borç stokundaki ağırlığını görmek mümkün hale gelmiştir. Bu bağlamda dış borç stokunun borçlulara göre dağılımı Tablo 4.12 ve Grafik 4.10'da görülmektedir.

Tablo 4.12'de görüldüğü gibi dönem başında kamu sektörü (merkezi yönetim, mahalli idareler, fonlar, kamu bankaları, KİT'ler ve diğer kuruluşlar) dış borç stoku yaklaşık 29,5 milyar dolarken 1995'de 42 milyar dolara ulaşmış, 1996-1998 döneminde görece gerileyerek 39 milyar dolara inmiş, daha sonra artarak 2000 yılında 50 milyar doları aşmıştır. Kamu sektörünün bu dönemde kısa vadeli dış borç stoku görece düşük düzeydedir, hatta 1989 ve 1990'da kamunun kısa vadeli borcu bulunmamaktadır. Buna karşılık kamu kesimi uzun vadeli dış borç stoku 29,4 milyar dolardan 2001'de 47,1 milyar dolara ulaşmıştır. Hazine Müsteşarlığı veri dağıtım sisteminde, ayrıntılara bakıldığında, kamu sektörü uzun vadeli dış borç stoku içinde merkezi yönetimin ortalama %80 payla ilk sırada, KİT'lerin %8-%12 arası payla ikinci sırada, mahalli idarelerin%4-6 arası payla üçüncü sırada bulunduğu görülmekte, kamu bankalarının payı %3-5 ve fonların %1-%3,5 arasında değişmektedir. Bu dönemde TCMB dış borç stoku da dalgalı bir seyirle 7 milyar dolar seviyelerinden 2000'de 14 milyar dolara yükselmiş, krizin etkisiyle 2001'de dış borçlanma IMF kanalıyla TCMB'ne aktarılınca TCMB dış borç stoku 24,3 milyar dolara yükselmiştir.

Tablo 4.1990-2001 Döneminde Türkiye'nin Brüt Dış Borç Stokunun Gelişimi ve Borçlulara Göre Dağılımı (Milyon Dolar ve %)

Yıl	Kamu Sektörü		TCMB		Özel Sektör		Brüt Dış Borç Stoku
	Miktar	Pay (%)	Miktar	Pay (%)	Miktar	Pay (%)	
1989	29446	**67,1**	7827	**17,8**	6638	**15,1**	**43911**
1990	33268	**63,5**	8342	**15,9**	10770	**20,6**	**52380**
1991	35280	**65,8**	7215	**13,5**	11128	**20,8**	**53623**
1992	36476	**62,2**	6730	**11,5**	15390	**26,3**	**58596**
1993	39640	**56,2**	7293	**10,3**	23579	**33,4**	**70512**
1994	41741	**60,8**	9777	**14,2**	17186	**25,0**	**68704**
1995	42003	**55,3**	12171	**16,0**	21774	**28,7**	**75948**
1996	40192	**50,7**	12381	**15,6**	26725	**33,7**	**79298**
1997	39068	**46,3**	11765	**13,9**	33523	**39,7**	**84356**
1998	41339	**42,9**	12986	**13,5**	42026	**43,6**	**96352**
1999	44107	**42,8**	11006	**10,7**	48011	**46,6**	**103124**
2000	50081	**42,2**	14090	**11,9**	54431	**45,9**	**118603**
2001	47129	**41,5**	24351	**21,4**	42112	**37,1**	**113592**

Kaynak: TÜİK, **İstatistik Göstergeler, 1923-2012,** Ankara: 2013, s. 609.

Bu dönemde dış borç stokunda özel sektörün ağırlığı artmış, 1989'da sadece 6,6 milyar dolar olan özel sektör dış borç stoku 1993'de 23,6 milyar dolara yükselmiş, 1994 krizi döneminde görece geriledikten sonra yeniden yükselerek 2000 yılında 54,4 milyar dolarla dönem başındaki değerinin 8 katına yükselmiştir. Ekonomik krizin etkisiyle özel sektör dış borç stoku 2001'de 12 milyar dolar azalarak 42,1 milyar dolara inmiştir. Bu bağlamda Türkiye'nin brüt dış borç stokunun borçlular bazında 1990-2001 dönemindeki gelişiminin yer aldığı grafik 4.10'da görüldüğü gibi kamu sektörü ve TCMB'nin brüt dış stokundaki ağırlığı azalırken özel sektörün ağırlığı artmıştır.

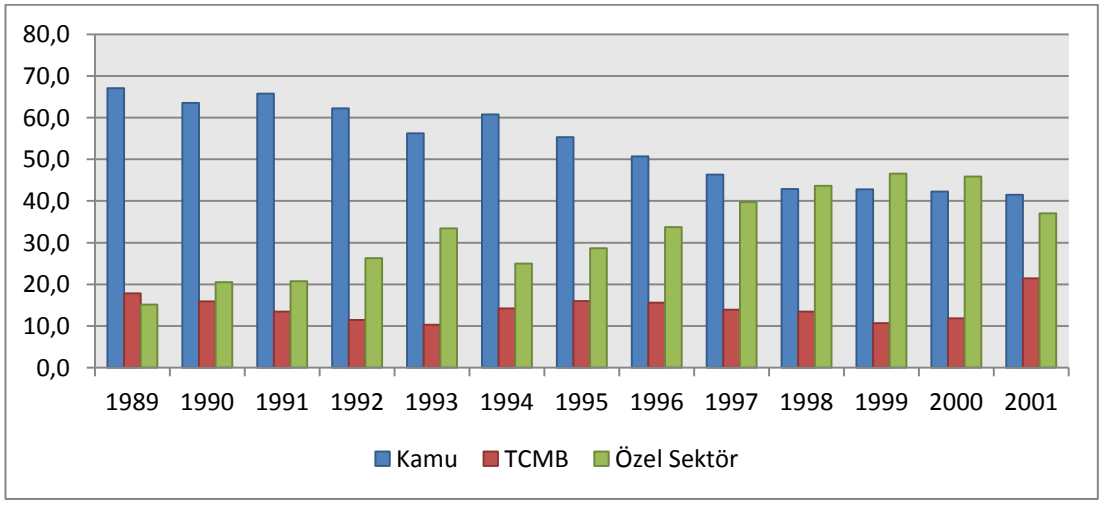

Grafik 4.10.1990-2001 Dönemi Dış Borç Stokunun Borçlulara Göre Gelişimi (%)

Nitekim bu dönemde kamu sektörünün brüt dış borç stoku payı dönem başında %67,1 iken dönem sonunda %41,5 düzeyine inmiştir. TCMB'nin payı dalgalı bir seyirle %17,8'den yaklaşık %10'a gerilemiş, ancak IMF kaynaklı dış borçlar TCMB'nin

payının 2001'de %21,4 düzeyine çıkmasına yol açmıştır. Buna karşın grafikte görüldüğü gibi özel sektör dış borç stokunun payı 1994-1995 yılı hariç hızla artarak 2000'de %47 düzeyine yaklaşmış, krizin etkisiyle 2001'de %37 düzeyine gerilemiştir. Kamu ve TCMB birlikte düşünüldüğünde brüt dış borç stokunun payının da krizler bir kenara bırakılacak olursa %85 düzeyinden ortalama %55 düzeyine doğru gerilediği söylenebilir.

Öte yandan özel sektörün kısa vadeli dış borç stoku son dönemde azalsa bile kamu kesimi kısa vadeli dış borç stoku ile karşılaştırıldığında görece yüksektir. Bu bağlamda Tablo 4.13'de görüldüğü gibi, son birkaç yılda kamu bankalarının kısa vadeli dış borçlanmalarının artmasıyla görece yükselse bile kamu ve TCMB'nin dış borç stokunun %3 kadarı kısa vadeli, %97'lik kısmı uzun vadelidir. Buna karşılık özel sektörün dış borç stokunun dönem başında %75-80'i kısa vadeli iken dönem sonunda %35'e gerilemiştir.

Tablo 4.13. 1990-2001 Döneminde Brüt Dış Borç Stokunun Borçlular ve Vadesine Göre Dağılımı (Milyon Dolar ve %)

Yıl	Kamu Sektörü + TCMB					Özel Sektör				
	Kısa Vade	Pay (%)	Uzun Vade	Pay (%)	Toplam Kamu	Kısa Vade	Pay (%)	Uzun Vade	Pay (%)	Toplam Özel S.
1989	799	**2,1**	36474	**97,9**	37273	4946	**74,5**	1692	**25,5**	6638
1990	855	**2,1**	40755	**97,9**	41610	8645	**80,3**	2125	**19,7**	10770
1991	838	**2,0**	41657	**98,0**	42495	8279	**74,4**	2849	**25,6**	11128
1992	972	**2,2**	42234	**97,8**	43206	11688	**75,9**	3702	**24,1**	15390
1993	732	**1,6**	46201	**98,4**	46933	17741	**75,2**	5838	**24,8**	23579
1994	864	**1,7**	50654	**98,3**	51518	10323	**60,1**	6863	**39,9**	17186
1995	1243	**2,3**	52931	**97,7**	54174	14257	**65,5**	7517	**34,5**	21774
1996	984	**1,9**	51589	**98,1**	52573	16088	**60,2**	10637	**39,8**	26725
1997	1093	**2,2**	49740	**97,8**	50833	16598	**49,5**	16925	**50,5**	33523
1998	2507	**4,6**	51818	**95,4**	54325	18267	**43,5**	23760	**56,5**	42027
1999	2267	**4,1**	52846	**95,9**	55113	20654	**43,0**	27357	**57,0**	48011
2000	3114	**4,9**	61058	**95,1**	64172	25187	**46,3**	29244	**53,7**	54431
2001	1771	**2,5**	69709	**97,5**	71480	14632	**34,7**	27480	**65,3**	42112

Kaynak: TÜİK, **İstatistik Göstergeler, 1923-2012,** Ankara: 2013, s. 609.

Bu çerçevede, grafik 4.11'de görüldüğü gibi, özel sektör 1994 krizi sonrası kısa vadeli borçlanmadan kaçınarak, dış borç stoku içinde kısa vadeli dış borçlarının payını 2001 krizi öncesi %40'lara doğru indirmiş, 2001 krizinde ise kısa vadeli dış borç stokunda 11 milyar dolarlık azalmaya paralel olarak yaklaşık %35 düzeyine indirmiştir. Bu bağlamda özel sektörün dış borç stoku içinde dönem başında uzun vadeli borç stokunun payı görece düşükken 1997 sonrası %50'nin üzerine çıkmıştır.

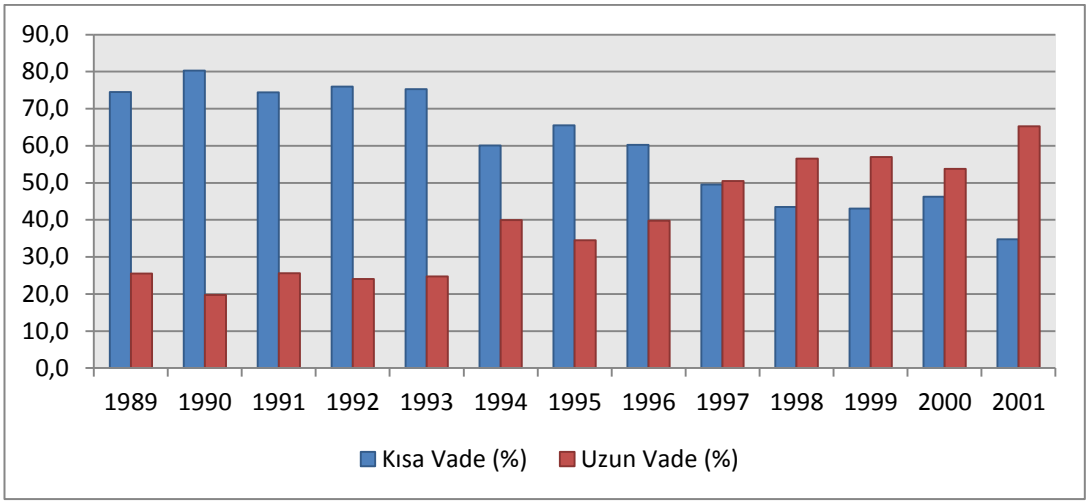

Grafik 4.11.1990-2001 Dönemi Özel Sektör Dış Borç Stoku Vade Yapısı (%)

Bu noktada Hazine Müsteşarlığı veri sistemine bakılarak özel sektörün dış borç stoku içindeki borçlu payının ayrıntılarına inildiğinde, kısa vadeli özel kesim dış borç stoku içinde bankaların payının 1993 sonrası gerileyerek %62 düzeyinden %48'ye indiği, banka dışı finansal kesimin 2004'e kadar kısa vadeli dış borca girmediği ve finansal olmayan özel kesimin kısa vadeli dış borç stokundaki payının %38'den %52'ye çıktığı görülmektedir. Uzun vadeli özel sektör dış borç stoku içinde bankaların payı daha hızlı biçimde gerilemiş ve 1989'da %49 iken 2001'de %12'ye inmiştir. Banka dışı finansal kesimin payı da %1 düzeyinden 2000'de %10 düzeyine ulaştıktan sonra 2001'de %6'ya gerilemiş, finansal olmayan kuruluşların payı ise 1989'da %50 iken dalgalı bir seyirle yükselerek 2001'de %82,6'ye ulaşmıştır.

Bu gelişmeler 1990-2001 döneminde özel sektör bankacılık kesiminin hem kısa, hem de uzun vadeli dış borçlanmada miktar olarak olmasa bile pay olarak gerileme içinde olduğunu göstermektedir. Buna karşılık finansal olmayan kuruluşların ve banka dışı finansal kesimin özellikle uzun vadeli dış borçlanmada ağırlığının arttığını göstermektedir. Nitekim özel sektörün bu dönemdeki toplam dış borçlanması dikkate alındığında, bankacılık kesiminin payının dönem başındaki yaklaşık %60 civarındaki payı %24'e gerilerken, banka dışı finansal kesimin payı %0,2'den dönem sonuna doğru %5,5 paya ulaşmış, finansal olmayan kuruluşların payı da %40'dan %72'ye ulaşmıştır.

Türkiye'nin dış borç stokunun bu dönemdeki gelişimine alacaklı tarafı bağlamında bakılabilir. Bu amaçla hazırlanan Tablo 4. 14'de görüldüğü gibi Türkiye'nin bu dönemdeki kısa vadeli dış borç stokunun tamamı özel alacaklılara aittir.

Tablo 4.14.Türkiye'nin 1990-2001 Dönemi Brüt Dış Borç Stokunun Alacaklılara Göre Gelişimi (Milyon Dolar)

Yıl	1990	1993	1994	1995	1997	1998	1999	2000	2001
1- Kısa Vade	**9500**	**18473**	**11187**	**15500**	**17691**	**20774**	**22921**	**28301**	**16403**
2- Uzun Vade	**42881**	**52039**	**57518**	**60448**	**66665**	**75577**	**80202**	**90301**	**97189**
2.1.Özel Alacaklılar	19807	22019	25341	27326	35698	43643	46196	48215	45615
2.1.1.Parasal Kuruluşlar	**12154**	**14072**	**15309**	**15336**	**23591**	**29081**	**32383**	**34283**	**31724**
-Banka Dışı Finansal K.	2823	2973	2883	2482	4366	5946	6921	5545	3319
-Özel Yat.ve Kalkınma B.	22	18	18	6	3	17	18	15	16
-Yabancı Ticari Bankalar	9282	9862	10843	11090	15213	18498	20289	22867	26637
-Yerli Ticari Bankaların Yurtdışı Şubeleri	27	1219	1565	1757	4010	4619	5154	5856	1752
2.1.2. Parasal Olmay. Kur.	**7653**	**7947**	**10032**	**11990**	**12106**	**14562**	**13814**	**13932**	**13891**
2.2.Resmi Alacaklılar	19758	19002	20230	20204	17141	17831	17091	20258	30542
2.2.1. Hükümet Kuruluş.	**9810**	**9523**	**10329**	**10155**	**8985**	**9723**	**9156**	**8705**	**8404**
-Kamu Finansman Kur.	903	874	972	1007	1202	1372	1313	1427	992
-Merkez Bankaları	15	103	83	55	9	10	12	7	0
-Merkezi Hükümetler	6007	4723	4808	4593	3744	3604	2997	2690	2537
-Resmi Kalkınma Bank.	2885	3824	4466	4500	4030	4738	4835	4582	4874
2.2.2.Uluslararası Kuruluş.	**9948**	**9478**	**9901**	**10049**	**8155**	**8107**	**7935**	**11552**	**22138**
-IMF	-	-	344	684	595	388	890	4175	14097
-SDR Tahsisatları	-	-	-	-	-	-	496	-	-
-IBRD	6110	5072	4987	4747	3494	3249	2884	3633	4708
-Diğer Uluslararası Kur.	3838	4406	4570	4618	4067	4470	4162	3744	3333
3.Tahvil	**3315**	**11018**	**11946**	**12918**	**13826**	**14104**	**16915**	**21828**	**21031**
Brüt Dış Borç Stoku	**52381**	**70512**	**68705**	**75948**	**84356**	**96351**	**103123**	**118602**	**113592**

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı, Veri Dağıtım Sistemi.

Türkiye'nin uzun vadeli dış borç stokunun özel alacaklılara ait olan kısmı bu dönemde 19,8 milyar dolar düzeyinde iken 2000'de 48,2 milyar dolara erişmiş, 2001'de krizin etkisiyle 45,6 milyar dolara gerilemiştir. Bu dönemde özel alacaklıların uzun vadeli dış borç stoku içindeki payı yüzde 42-58 arasında değişmiştir. Özel alacaklıların kısa ve uzun vade toplam alacaklarının brüt dış borç stoku içindeki payı kriz yıllarında gerilemekle birlikte bu dönemde %53 ile %67 arasında değişmiştir. Uzun vadeli dış borç sokunda 1999'a kadar oransal payı yükselen özel alacaklılar içinde en önemli kısmı ticari bankalardır. Ticari bankaların uzun vadeli dış borç stoku içindeki alacakları 2000 yılında 34,3 milyar dolara yaklaşmıştır. Parasal olmayan alacaklı kuruluşların da bu dönem sonunda alacakları 13,9 milyar doları bulmuştur. Resmi alacaklıların Türkiye'nin toplam brüt dış borç stoku içindeki payı, kriz yıllarında yükselmiş, bu dönemde genel gerileme trendi içinde %17 ile %37 arasında değişmiştir. Resmi alacaklıların uzun vadeli

brüt dış borç stoku içindeki payı da 1990'da %46 iken belirgin biçimde gerileyerek 2000'de %22,4'e inmiştir. Resmi alacaklılar içinde en önemli alacaklı IMF'dir. IMF ile yapılan stand-by anlaşmaları bağlamında 2001 yılı itibarıyla IMF alacakları 14,1 milyar dolara yaklaşmıştır. Ayrıca bu dönemde merkezi hükümetlerin dış borç stokumuz içinde alacakları görece azalırken resmi kalkınma bankaları alacakları artış göstermiştir. Öte yandan Türkiye'nin uluslararası sermaye piyasalarına açılmasıyla beraber 1990'lı yıllarda yurt dışı tahvil ihraçları alacakları da bu dönemde hızla artarak 3,3 milyar dolardan 21,8 milyar dolar düzeyine yükselmiş, tahvil alacaklılarının uzun dönem dış borç stoku içindeki payı %6,7 düzeyinden 2000'de %24,2 düzeyine yükselmiş ve krizin etkisiyle 2001'de %21,6 düzeyine inmiştir.Tahvillerin toplam brüt dış borç stoku içindeki payı ise %6,3 düzeyinden 1998 yılı hariç düzenli biçimde artarak %18,5 düzeyine erişmiştir.

Türkiye'nin 1990-2001 dönemindeki bazı dış borç göstergelerindeki gelişmeler de Tablo 4.15 ve Grafik 4.12'de görülmektedir.

Tablo 4.15.1990-2001 Döneminde Bazı Dış Borç Göstergelerinin Gelişimi (%)

Yıl	Dış Borç Servisi / İhracat	Dış Borç Servisi / GSYİH*	Dış Borç Stoku / İhracat	Dış Borç Stoku / GSYİH*	Dış Borç Stoku Artış Oranı
1990	56,3	3,64	404,2	26,12	**19,3**
1991	55,6	3,77	394,5	26,74	2,4
1992	59,3	4,15	398,2	27,83	9,3
1993	53,6	3,45	459,5	29,58	**20,3**
1994	55,2	5,65	379,5	38,83	-2,6
1995	55,0	5,27	351,0	33,61	10,5
1996	49,2	4,69	341,4	32,58	4,4
1997	47,3	4,89	321,2	33,25	6,4
1998	61,2	6,09	357,2	35,56	14,2
1999	68,9	7,40	387,9	41,66	7,0
2000	79,0	8,27	427,0	44,69	15,0
2001	78,6	12,52	362,5	57,74	**-4,2**

Kaynak: TÜİK, **İstatistik Göstergeler, 1923-2012**, Ankara: 2013, s. 598.
* 1998 yılı sabit fiyatlarlarına göre GSYİH'ya oranlanmıştır.

Tablo ve grafikte görüldüğü gibi, dış borç servisi/ihracat göstergesinin gelişimi, 1990-1997 arasında görece dalgalı bir gerileme içindeyken dönem sonunda ihracatın yerinde sayması, buna karşın dış borç ödemelerinin yükseldiğini göstermektedir. Nitekim 1990'da dış borç servis miktarı 7,6 milyar dolar civarında iken hızla artmış, 2001'de dış borç anapara ve faizleri (tahvil geri ödemeleri 3,7 milyar dolar ve IMF ödemeleri 1,551 milyar dolar dahil) toplamda 2001'de 24,6 milyar dolara ulaşmıştır[5]. Bu

[5] Geniş bilgi için bakınız: Kalkınma Bakanlığı, **Ekonomik ve Sosyal Göstergeler 1950-2012**, Tablo 3.11. (http://www.kalkinma.gov.tr/Pages/EkonomikSosyalGostergeler.aspx. Erişim: 04.09.2014)

durum, dış borç servisi/GSYİH oranının %3,6 düzeyinden %12,5 düzeyine çıkmasına yol açmıştır. Bu dönemde dış borç stoku/ihracat oranı 1993 hariç 1997'ye kadar gerilemiş, ihracatın 1997-2000 döneminde 27 milyar dolara olduğu yıllarda dış borçlanma artışına bağlı olarak ihracatın 4,3 katına ulaşmış, 2001 krizi sonrası artan ihracat ve dış borçlanmanın gerilemesiyle ihracatın 3,6 katı düzeyinde gerçekleşmiştir.

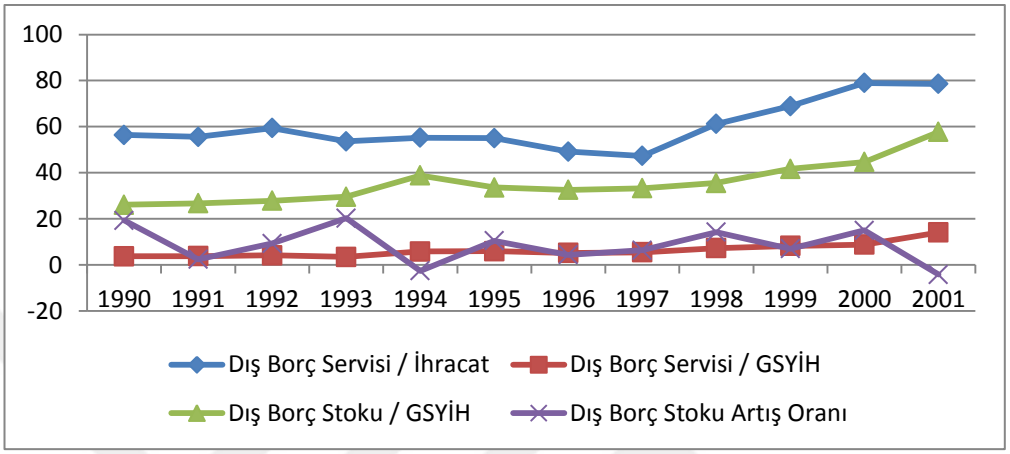

Grafik 4.12.1990-2001 Dönemi Bazı Dış Borç Göstergelerinin Gelişimi (%)

Öte yandan bu dönemde görece düşük büyüme performansı nedeniyle ekonomide kayıp yıllar yaşanırken artan dış borçlanma temposu neticesinde dış borç stoku/GSYİH oranı giderek yükselmiş, dönem başında %26 düzeyinde bulunan dış borç stoku/GSYİH oranı 1994'de %38 düzeyine, 1999 Marmara Depremi ve 2001 krizinin etkisiyle dolar cinsinden ülkede fakirleşmenin arttığı 2001'de %58'e ulaşmıştır. Bu bağlamda 1999-2001 yılları ülkenin dış borç yükünün en fazla ağırlaştığı yıllar olmuştur

4.4.3. 2002-2013 Dönemi Dış Borçlanma Süreci ve Dış Borçların Gelişimi

Türkiye, 2000'li yıllara daha önceki bölümlerde sözü edilen 1999 yılı EMP ile başlamış, bu çerçevede IMF ile yapılan stand-by anlaşması çerçevesinde iç borçların dış borçlar ile ikamesi kararlaştırılmış, bu yüzden 2000 yılında dış borç miktarı önemli ölçüde artarak 118,6 milyar dolar seviyesine yükselmiştir (Alpaydın ve Tunalı,2011:252-253). Bu artışın nedeni, yıl içerisinde dışarıya çıkan kısa vadeli sermaye transferlerinin karşılanması ve 2000 yılında10 milyar dolara yaklaşan CİB açığının finansmanıdır. Çünkü 2000 yılında iç talebe dayalı hızlı büyüme, tüketici kredileri genişlemesi ve TL'nin değer kazanması, dış ticaret ve CİB açığının hızla yükselmesine yol açmıştır (Ülgen, 2005:25).

Türkiye, EMP programının çökmesine yol açan Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizleri sırasında ülkeden ciddi miktarda kısa vadeli sermaye çıkışı yaşamış, bu olumsuz etkiyi azaltabilmek amacıyla IMF'den Aralık 2000'de 2,9 milyar dolar ve 2001'de 10,2 milyar dolar kaynak kullanılmıştır. Kemal Derviş'in 1990'lı yıllarda oluşan zayıf ekonomik yapı ve kırılgan bankacılık sistemini düzeltmeye dönük GEGP ile mali disiplin sağlanarak enflasyon oranı düşürülmeye başlanmış, kurların yükselmesi sayesinde ihracat artmış, güçlü iç talep daralmasına bağlı 2001 yılındaki ekonomik küçülme (-%5,7) sonrası 2002 yılından itibaren ekonomik büyüme sürecine girilmiştir. Türkiye 2002 ve 2005 yıllarında ekonomik kriz olmaksızın IMF ile yeni stand-by anlaşmaları[6] yapmış, tek parti iktidarının ekonomi politikalarında ikircikli davranmaması ve mali disipline verdiği önem sayesinde iç ve dış yatırım çevrelerinin ekonomi politikalarına artan güveni, ülkede yatırımların artmasına ve hızlı ekonomik büyümeye yol açmıştır. Bu bağlamda 2002-2007 dönemi hızlı ekonomik büyüme süreci ile birlikte mali disiplinin faiz dışı fazla ile birlikte sağlandığı yıllar olmuş, enflasyon tek haneye inerken ekonomik istikrarın artması ile birlikte ülkeye doğrudan yabancı sermaye girişi, Tablo 4.16'da görüldüğü gibi 2007'de 18,4 milyar dolara ulaşarak daha önceki dönemlerde görülmeyen ölçüde artmıştır (Karagöl, 2010: 12).

Tablo 4.16.Türkiye'de 2002-2013 Dönemi Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları (Net-Fiili Yatırım Tutarı, milyon dolar)

Yıl	Tutar	Yıl	Tutar
2002	566	**2008**	14.713
2003	688	**2009**	6.184
2004	1.092	**2010**	6.221
2005	8.134	**2011**	14.145
2006	16.982	**2012**	10.126
2007	18.394	**2013**	9.678

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, **Temel Ekonomik Göstergeler,**2014/2 Tablo V. 22. (http://www.kalkinma.gov.tr/Pages/TemelEkonomikGostergeler.aspx. Erişim: 04.09.2014)

Ayrıca bu yıllarda daha önceki dönemde gerçekleştirilemeyen özelleştirmeler yapılmış, 1986-2003 döneminde toplam 8,240 milyar dolarlık özelleştirme yapılırken 2004-2008 döneminde toplam devir/satış bedeli 28,1 milyar doları bulan özelleştirme

[6] Türkiye, 1961-2008 yılları arasında IMF ile 19 stand-by anlaşması yapmış, 32 yılı kapsayan stand-by anlaşmaları ile 50 milyar dolara yakın kaynak kullanılmıştır. Türkiye yaklaşık 50 yıllık dönemde IMF'in destek verdiği 64 ülke içinde en fazla kredi çeken ülke olmuştur. Son iki stand-by anlaşması sayesinde ülkede önemli yapısal değişim sağlanmış, mali disiplin ve enflasyon hedeflemesi ile iç-dış borç faizleri büyük oranda düşmüş, 2009'da küresel ekonomik kriz döneminde güçlü mali yapı ve bankacılık kesimi sayesinde IMF ile yeni anlaşma imzalanmamış (Karagöl, 2010: 10-11) ve IMF borçları ödenerek 2013 Mayıs ayında bitirilmiştir.

gelirleri sayesinde[7] ülke kaynak kullanımı açısından rahatlamış, küresel krizin etkilerin Türkiye'de hissedildiği 2009 öncesi reel borçlanma faizleri gerilemiş, kamunun iç-dış toplam borç stokunun GSYİH payının düşürülmesiyle birlikte borçların sürdürülebilirliği sağlanmıştır. Bununla birlikte bu dönemde TL'nin değer kazanması,ithalatın ihracattan daha fazla artmasına, 2003-2008 döneminde petrol fiyatlarının artması enerji ithalat faturasının yükselmesine ve dolayısıyla dış ticaret-CİB açıklarının artmasına yol açmış ve CİB açıklarının finansmanı için artan ölçüde dış kaynak kullanım zorunluluğu dış borçların artmasına neden olmuştur (Koyuncu ve Tekeli, 2010: 126).

Öte yandan mali disipline riayet edildiği için düşük bütçe açıkları dış borçlanma sürdürülebilirliğine katkı sağlarken 2002-2007 ve 2008-2013 dönemlerinde CİB açıkları yanı sıra ülkedeki tasarruf-yatırım dengesizliği iç-dış borçlanma temposunun yükselmesine katkı sağlamıştır. Bu bağlamda Tablo 4.17'de görüldüğü gibi, Türkiye'de tasarruf/GSYİH ve sabit sermaye yatırımları/GSYİH oranı arasındaki fark 2003 sonrası giderek açılmış, kamu kesimi 2005 sonrası mali disiplinle tasarruflara katkı yapmış, buna karşın özel sektör iç tasarruf yetersizliği ortamında yatırımlarını, ithalata bağımlı üretimini artırdığı için dolaylı yönden ithalatın artmasına yol açarak bu dönemde hızla artan dış borçlanmanın önemli belirleyicilerinden biri haline gelmiştir.

Tablo 4.17.Türkiye'de Tasarruf/GSYİH ve Yatırım/GSYİH Oranlarının Gelişimi (%)

Yıl	Kamu Tasarrufu	Özel Tasarruf	Toplam Tasarruf	Kamu Yatırımları*	Özel Yatırımlar*	Toplam Yatırımlar	Tasarruf Açığı
2002	-4,8	23,4	**18,6**	4,9	12,2	**17,1**	**1,5**
2003	-4,1	19,6	**15,5**	3,8	13,6	**17,4**	**-1,9**
2004	-1,0	16,9	**16,0**	3,2	17,5	**20,7**	**-4,7**
2005	2,8	13,1	**15,9**	3,8	17,6	**21,4**	**-5,3**
2006	4,2	12,4	**16,6**	3,8	18,9	**22,6**	**-6,0**
2007	2,4	13,1	**15,5**	3,9	17,9	**21,8**	**-6,3**
2008	1,7	15,1	**16,8**	4,1	16,1	**20,2**	**-3,4**
2009	-0,9	14,1	**13,2**	4,1	13,1	**17,2**	**-4,0**
2010	1,6	12,3	**13,9**	4,3	14,8	**19,1**	**-5,2**

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, **Temel Ekonomik Göstergeler,**2014/2 Tablo 2.6.
* Sabit sermaye yatırımları.

Küresel krizin etkilerinin Türkiye'de 2009'da hissedilmesinin ardından alınan ekonomik önlemler, 2009 yılında bütçe açıklarını önceki yıllara göre bir miktar artırsa da, ekonomik canlanmanın önünü açmıştır. Nitekim 2010 ve 2011'de ekonomide faiz dışı fazlanın azaltılması ve likiditenin artması biçiminde kendini gösteren genişletici ekonomi politikaları çerçevesinde ortalama %9'a varan büyüme oranlarına ulaşılmış,

[7] Bkz: Özelleştirme İdaresi Başkanlığı, (http://www.oib.gov.tr/program/uygulamalar/yillara_gore.htm). Erişim: 04.09.2014)

ancak bu yıllarda rekor düzeyde dış ticaret ve CİB açıkları oluşmuş, tasarruf-yatırım dengesizliği dış kaynak ihtiyacı ve dış borçlanmayı artırmıştır. Bunun üzerine 2012'de ekonomide daraltıcı politikalar gündeme gelmiş, dış ticaret ve CİB açıkları görece gerilemiş, ancak tasarruf-yatırım dengesizliği ve dış tasarruf ihtiyacı, dış borçlanmanın sürmesini sağlamıştır. Türkiye ekonomisinde 2012'de %2'ye gerileyen büyüme oranı sonrası bu kez ekonomik büyüme yönünde hükümetin baskısı ortaya çıkmıştır. Hükümetin telkinleriyle görece yükselen işsizlik oranlarını azaltma ve hızlı ekonomik büyümeyi sağlama amaçlı ekonomi politikalar sonucu 2013'de %4,1oranında büyüme gerçekleşmiş, ancak CİB açıkları ve tasarruf açığı dış borçlanma üzerindeki baskısını sürdürmüş ve brüt dış borç stoku Tablo 4.18 ve Grafik 4.13'de görüldüğü gibi 2002'de 129,6 milyar dolardan 2013 yılı sonunda388,1 milyar dolar düzeyine yükselmiştir.

Tablo 4.18. 2002-2013 Döneminde Türkiye'nin Brüt Dış Borç Stokunun Gelişimi ve Vade Yapısına Göre Dağılımı (Milyon Dolar ve %)

Yıl	Kısa Vade			Uzun Vade			Toplam Dış Borç	
	Miktar	Değişim (%)	Pay (%)	Miktar	Değişim (%)	Pay (%)	Miktar	Değişim (%)
2002	**16424**	**0,1**	**13,1**	**113168**	**16,4**	**86,9**	**129592**	14,1
2003	23013	65,4	18,1	121145	12,4	81,9	**144158**	11,2
2004	32203	-4,0	17,0	128974	3,8	83,0	**161177**	11,8
2005	38914	38,9	21,6	131898	3,2	78,4	**170813**	6,0
2006	42853	45,9	26,2	165472	13,3	73,8	**208324**	22,0
2007	43145	-39,4	16,3	207144	10,5	83,7	**250290**	20,1
2008	52519	38,6	20,4	228640	5,1	79,6	**281159**	12,3
2009	48990	10,1	21,5	220084	2,9	78,5	**269074**	-4,3
2010	77294	3,6	21,0	214557	7,1	79,0	**291850**	8,5
2011	81628	17,4	21,6	222030	13,4	78,4	**303658**	4,1
2012	100077	10,3	22,2	237602	6,1	77,8	**337679**	11,2
2013	**129304**	**23,5**	**23,9**	**258833**	**12,6**	**76,1**	**388137**	14,9

Kaynak: TÜİK, **İstatistik Göstergeler, 1923-2012,** Ankara: 2013, s. 609.
Hazine Müsteşarlığı, Veri Dağıtım Sistemi, (https://hmvds.hazine.gov.tr/. Erişim: 04.09.2014)

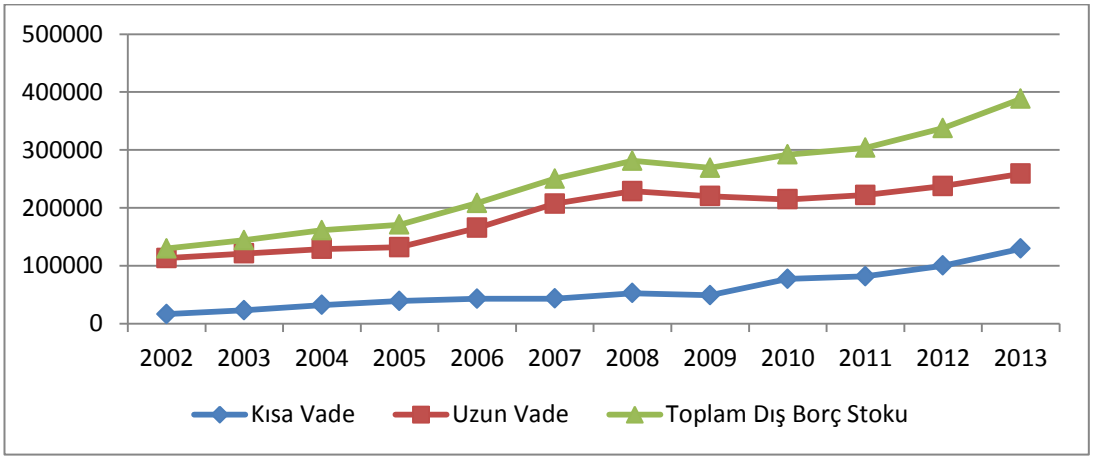

Grafik 4.13.2002-2013 Dönemi Dış Borç Stokunun Gelişimi (milyon dolar)

Türkiye'nin 2002-2013 dönemi brüt dış borç stokunun vade yapısındaki değişmeler Grafik 4.14'de açık biçimde görülmektedir.

Grafikte görüldüğü gibi, bu dönemde kısa vadeli dış borçların brüt dış borç stoku içindeki payı yükselerek %13,1 düzeyinden 2006'da iki katına (%26,2) yükselmiş, 2007'de kısa vadeli borçlardaki %40 civarındaki daralma neticesinde %16,3'e inmiş, izleyen yıllarda artarak %24'e yükselmiştir. Bu dönemde yüksek oranlı artış ve azalışlar gösteren kısa vadeli dış borç stokunun 2002'deki 16,4 milyar dolar düzeyinden 130 milyar dolara ulaşarak toplam brüt dış borç stokunun dörtte birini oluşturmasında özel sektörün kısa vadeli borçlanmasını büyük ölçüde artırması etkili olmuştur. Türkiye'de bu dönemde uzun vadeli brüt dış borç stoku da 2002'deki yaklaşık 113,2 milyar dolar düzeyinden (%86,9) dönem içinde düzenli biçimde artarak yaklaşık 258,8 milyar dolara (%76,1) ulaşmıştır.

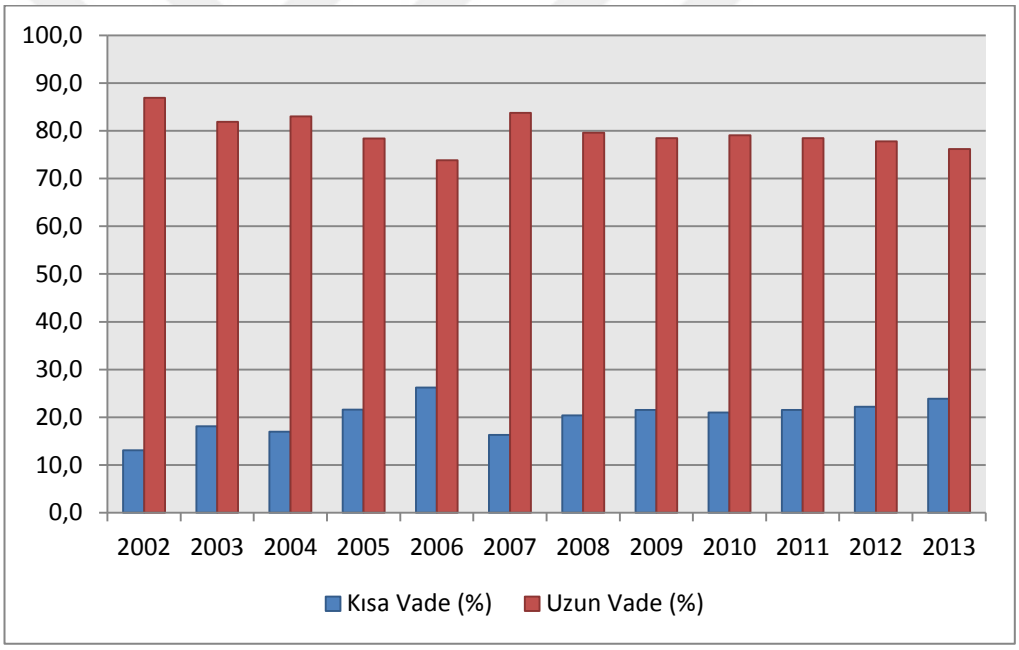

Grafik 4.14.2002-2013 Dönemi Brüt Dış Borç Stokunun Vade Yapısı (%)

Türkiye'nin dış borç stokunun 2002-2013 döneminde borçlulara göre dağılımı ve borçluların paylarındaki gelişmeler de Tablo 4.19 ve Grafik 4.15'de görülmektedir. Tablo ve grafikte görüldüğü gibi, Türkiye'nin brüt dış borç stokunun 2002-2013 döneminde borçlulara göre dağılımında kamunun payı 2002'de %50 civarında iken 2008'de %28'e inmiş, küresel kriz sonrası artarak %30 civarında gerçekleşmiştir. Bu bağlamda kamunun son iki yıldaki hızlı borçlanma performansı bir kenara bırakılırsa, dış borç stoku içindeki ağırlığının önemli ölçüde azaldığı söylenebilir.

Tablo 4.19.2002-2013 Döneminde Türkiye'nin Brüt Dış Borç Stokunun Gelişimi ve Borçlulara Göre Dağılımı (Milyon Dolar ve %)

Yıl	Kamu Sektörü		TCMB		Özel Sektör		Brüt Dış Borç Stoku
	Miktar	Pay (%)	Miktar	Pay (%)	Miktar	Pay (%)	
2002	64533	**49,8**	22003	**17,0**	**43056**	**33,2**	**129592**
2003	70844	**49,1**	24373	**16,9**	**48941**	**33,9**	**144158**
2004	75668	**46,9**	21410	**13,3**	**64099**	**39,8**	**161177**
2005	70411	**41,2**	15425	**9,0**	**84976**	**49,7**	**170812**
2006	71587	**34,4**	15678	**7,5**	**121060**	**58,1**	**208325**
2007	73525	**29,4**	15801	**6,3**	**160963**	**64,3**	**250289**
2008	78306	**27,9**	14066	**5,0**	**188787**	**67,1**	**281159**
2009	83482	**31,0**	13162	**4,9**	**172430**	**64,1**	**269074**
2010	89081	**30,5**	11545	**4,0**	**191205**	**65,5**	**291831**
2011	94205	**31,0**	9334	**3,1**	**200119**	**65,9**	**303658**
2012	103947	**30,8**	7088	**2,1**	**226643**	**67,1**	**337678**
2013	115811	**29,8**	5234	**1,3**	**267092**	**68,8**	**388137**

Kaynak: TÜİK, **İstatistik Göstergeler, 1923-2012,** Ankara: 2013, s. 609.
Hazine Müsteşarlığı, Veri Dağıtım Sistemi, (https://hmvds.hazine.gov.tr/. Erişim: 04.09.2014)

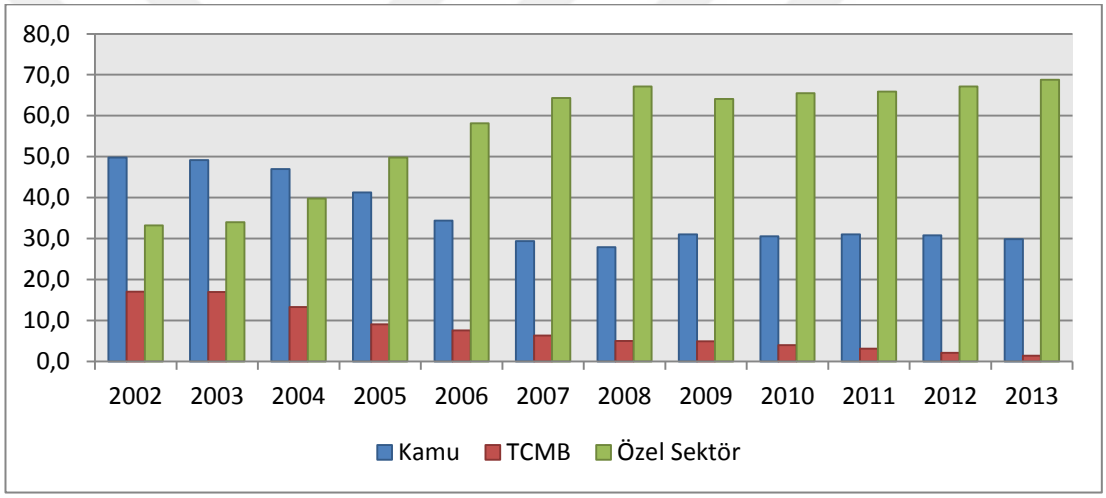

Grafik 4.15.2002-2013 Dönemi Dış Borç Stokunun Borçlulara Göre Gelişimi (%)

TCMB'nin (2003 yılı hariç) dış borç stoku içindeki payı dönem boyunca düzenli biçimde gerileyerek %17'den %1,3 oranına inmiştir. Buna karşın özel sektörün özellikle kısa vadeli dış borçlanmalarında hızlı artışın etkisiyle 2005'den itibaren kamu kesiminin dış borç miktarını ve oransal payını geride bıraktığı görülmektedir. Bu bağlamda özel kesimin toplam dış borç stoku 2002'de 43 milyar dolar civarında ve oransal payı %33,2 iken 2009 yılı hariç düzenli biçimde artarak 2013'de 267 milyar dolara ve oransal payı da %69'a yükselmiştir. Özel sektörün dış borç stokundaki payının artmasında 2002-2007 döneminde küresel sermaye bolluğu yanı sıra IMF stand-by anlaşmasının olumlu etkisiyle TL'nin değerlendiği ortamda özel sektörün çok düşük, hatta sıfıra yakın faizle dış borç bulabilmesinin etkisi olmuştur (Karagöl, 2010: 15).

Öte yandan kamu sektörü ve TCMB'nin birlikte toplam dış borç stokunun vade yapısına göre ayrımı ve özel kesimin dış borç stokunun vade yapısına göre ayrımında görülen gelişmeler Tablo 4.20, Grafik 4.16 ve Grafik 4.17'de yer almaktadır

Tablo 4.20.Türkiye'de 2002-2013 Döneminde Brüt Dış Borç Stokunun Borçlular ve Vadesine Göre Dağılımı (Milyon Dolar ve %)

Yıl	Kamu Sektörü + TCMB					Özel Sektör				
	Kısa Vade	Pay (%)	Uzun Vade	Pay (%)	Toplam Kamu	Kısa Vade	Pay (%)	Uzun Vade	Pay (%)	Toplam Özel S.
2002	2570	**3,0**	83966	**97,0**	86536	13854	**32,2**	29202	**67,8**	43056
2003	4201	**4,4**	91016	**95,6**	95217	18812	**38,4**	30129	**61,6**	48941
2004	5127	**5,3**	91951	**94,7**	97078	27076	**42,2**	37023	**57,8**	64099
2005	4896	**5,7**	80940	**94,3**	85836	34018	**40,0**	50958	**60,0**	84976
2006	4313	**4,9**	82952	**95,1**	87265	38540	**31,8**	82520	**68,2**	121060
2007	4445	**5,0**	84881	**95,0**	89326	38700	**24,0**	122263	**76,0**	160963
2008	5122	**5,5**	87250	**94,5**	92372	47397	**25,1**	141390	**74,9**	188787
2009	5362	**5,5**	91282	**94,5**	96644	43628	**25,3**	128802	**74,7**	172430
2010	5823	**5,8**	94803	**94,2**	100626	71451	**37,4**	119754	**62,6**	191205
2011	8252	**8,0**	95287	**92,0**	103539	73376	**36,7**	126743	**63,3**	200119
2012	12076	**10,9**	98959	**89,1**	111035	88001	**38,8**	138642	**61,2**	226643
2013	18438	**15,2**	102607	**84,8**	121045	110866	**41,5**	156226	**58,5**	267092

Kaynak: TÜİK, **İstatistik Göstergeler, 1923-2012,** Ankara: 2013, s. 609.
Hazine Müsteşarlığı, Veri Dağıtım Sistemi, (https://hmvds.hazine.gov.tr/. Erişim: 04.09.2014)

Tablo ve grafikte görüldüğü gibi kamu sektörü + TCMB toplam dış borç stoku vade yapısında kısa vadeli stok yönünde bir değişim olduğu göze çarpmaktadır. Bu bağlamda özellikle son bir kaç yılda TCMB toplam dış borç stokunu azaltırken tam aksine kamunun kısa vadeli borçlanmasının artmasının etkisiyle toplam kamunun kısa vadeli borç stokunun payı dönem başındaki %3 değerinden %15,2 değerine ulaşmış, buna karşılık uzun vadeli toplam kamu dış borç stokunun payı %85'e gerilemiştir.

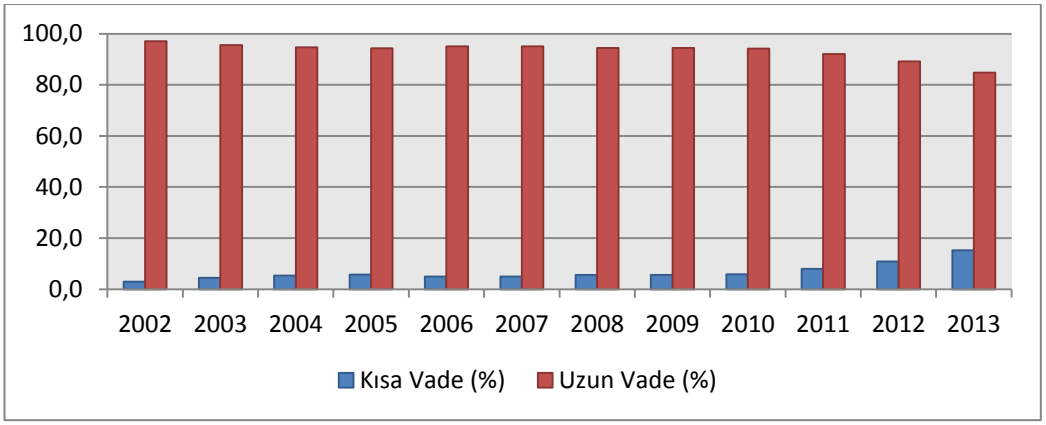

Grafik 4.16.2002-2013 Dönemi Kamu Sektörü+TCMB Dış Borç Stoku Vade Yapısı (%)

Bu noktada Hazine Müsteşarlığı veri dağıtım sistemi bilgileri ışığında kamu kesimi ile TCMB'nin ayrı ayrı kısa-uzun vadeli dış borç stoku gelişimi ve kamu borçlularının ayrıntılarına bakılacak olursa; kamunun 2002'de sadece 915 milyon dolar

olan kısa vadeli dış borç stokunun son iki yılda hızla artarak 2013'de 17,6 milyar dolara ulaşması kamu bankaları kaynaklıdır. Çünkü merkezi yönetim, mahalli idareler ve fonların bu dönemde dış borç stoku sıfırdır ve KİT'lerin 2004-2008 döneminde 720 milyon dolar olan dış borç stoku da sıfırlanmıştır. TCMB'nin 2002'de 1,6 milyar dolar olan kısa vadeli dış borç stoku 2004'de 3,3 milyar dolara ulaşmış ardından gerileyerek 2013'de 833 milyon dolara inmiştir. Kamu kesimi uzun vadeli dış borç stoku, borçlu ayrıntısına bakıldığında merkezi yönetim uzun vadeli dış borç stokunda 98,2 milyar dolarla (%87,2) büyük ağırlığa sahiptir. Bu dönem sonunda fonların 620 milyon dolarlık uzun vadeli dış borç stoku sıfırlanmış, KİT'lerin uzun vadeli dış borç stoku 3,5 milyar dolardan 1,5 milyar dolara inmiş, ancak mahalli idarelerin uzun vadeli dış borç stoku 1,460 milyar dolardan 3,6 milyar dolara (%3,7 pay) ulaşmıştır. Kamunun uzun vadeli dış borç stoku içinde kamu bankalarının dış borç stoku 1 milyar dolardan 7,7 milyar dolara ulaşarak göreceli payı %1,5 düzeyinden %8'e yükselmiştir. TCMB'nin kısa vadeli dış borç stokunda olduğu gibi, uzun vadeli dış borç stoku da 20-21 milyar dolar civarından hızla azalarak 2013'de 4,4 milyar dolara inmiştir.

Öte yandan bu dönemde grafik 4.17'de görüldüğü gibi, özel sektörün dış borç stokunun vade yapısında belirgin dalgalanma dikkati çekmektedir.

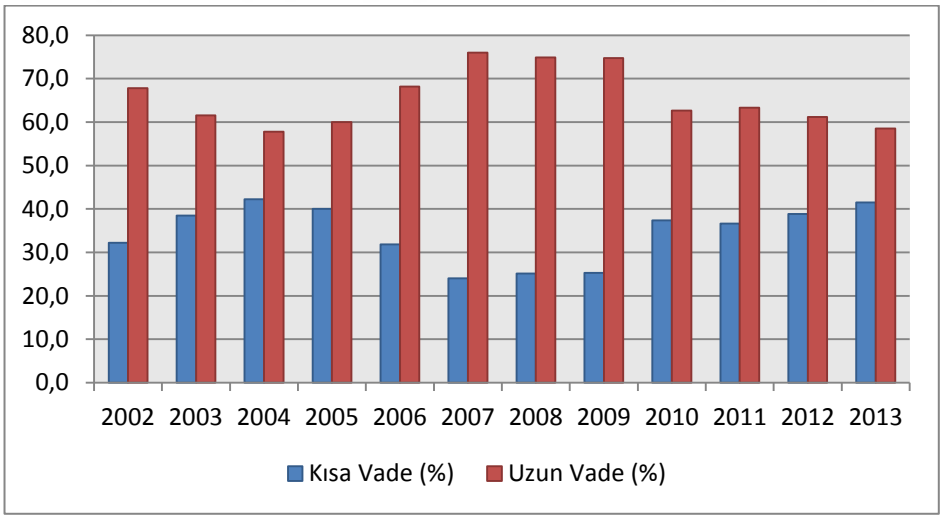

Grafik 4.17.2002-2013 Dönemi Özel Sektör Dış Borç Stokunun Vade Yapısı (%)

Özel sektörün dış borç stokunun dönem başında uzun vadeli kısmının payı %68 iken bir kaç yıl gerilemiş, 2005-2009 döneminde artarak yeniden %75 civarına yükselmiştir. Bununla birlikte günümüzde özel sektörün dış borç stoku içinde uzun vadeli stokun payı %58,5 düzeyine gerilemiştir. Dolayısıyla 2010 sonrası küresel sermayenin güvenli limanlara gitmesi nedeniyle özel sektörün daha çok kısa vadeli dış

borç bulabildiği söylenebilir. Bu bağlamda grafikte görüldüğü gibi, özel sektör kısa vadeli dış borç stoku payı 2002'de %32,2 iken 2004'e kadar yükselmiş, daha sonra gerileyerek 2007'de %24'e inmiş, küresel kriz sonrası yükselerek 2013'de %40 civarına ulaşmıştır. Özel sektörün, özellikle bankacılık kesiminin dış borçlanmasının karşılığı olduğu düşüncesiyle bu durum normal karşılanabilir, ancak kısa vadeli dış borçlanma artışının kur riski taşıdığı unutulmamalıdır.

Bu noktada özel sektörün kısa ve uzun vadeli dış borç stokunun ayrıntılarına bakılacak olursa, Hazine Müsteşarlığı verilerine göre 2002'de 13,8 milyar dolarken 2013'de 110,9 milyar dolara ulaşan özel sektör kısa vadeli dış borç stokunun en önemli kısmı ticari bankalara aittir. Bankaların bu dönemde özel sektör kısa vadeli dış borç stokundaki payı %39,2'den %66'ya yükselmiştir. Buna karşın aynı dönemde finansal olmayan özel kuruluşların kısa vadeli dış borç stoku içindeki payı %61'den %31,6'ya gerilemiştir. Özel sektörün uzun vadeli dış borç stokunun bu dönemde 29,2 milyar dolardan 156,2 milyar dolara ulaşmasında da başat rol bankalara aittir. Uzun vadeli dış borç stoku içinde her ne kadar günümüzde %54,6 payla finansal olmayan kuruluşlar en fazla paya sahip olsa da, bu dönemde bankaların uzun vadeli dış borç stoku içindeki payı %10,5'den %35,4 düzeyine ulaşmış, banka dışı finansal kuruluşların özel sektör uzun vadeli dış borç stoku içindeki payı da, dönem içinde %13'den %18,5'e kadar yükselse de 2013'de %10'a gerilemiştir.

Türkiye'nin dış borç stokunun bu dönem alacaklı tarafı gelişimi de Tablo 4. 21'de görülmektedir. Tabloda görüldüğü gibi, 2013 yılı itibarıyla 388,2 milyar dolara ulaşan brüt dış borç stokunun üçte biri (129,3 milyar dolar) kısa vadelidir ve Türkiye'nin bu dönemdeki kısa vadeli dış borç stokunun tamamı özel alacaklılara aittir. Kısa vadeli dış borç stokunun özel alacaklıları, bu dönemde ticari bankalar ve parasal olmayan kuruluşlar biçiminde ikiye ayrılmaktadır. Parasal olmayan kuruluşların 2010 yılı öncesinde kısa vadeli stokta payı daha yüksekken, ticari bankaların payı son üç yılda artarak 2013'da %65'e yükselmiştir. Bu dönemde 113,1 milyar dolardan 258,8 milyar dolara ulaşan uzun vadeli dış borç stokunun 2002'de 49,2 milyar dolardan 2013'de 133,5 milyar dolara ulaşan özel alacakların ağırlığı bulunmaktadır. Bu bağlamda özel alacaklıların uzun vadeli dış borç stoku içindeki payı %42'den %68'e kadar yükselmiş ve 2013 yılı itibarıyla %51,6 olmuştur.

Tablo 4.21.Türkiye'nin 2002-2013 Dönemi Brüt Dış Borç Stokunun Alacaklılara Göre Gelişimi (Milyon Dolar)

Yıl	2002	2004	2006	2008	2009	2010	2011	2012	2013
1- Kısa Vade	**16424**	**32203**	**42853**	**52519**	**48990**	**77294**	**81628**	**100077**	**129304**
1.1.Özel Alacaklılar	**16424**	**32203**	**42853**	**52519**	**48990**	**77294**	**81628**	**100077**	**129304**
1.1.1.Parasal Kuruluşlar	5187	12874	20991	23909	20435	47982	47554	63552	84333
1.1.2.Parasal Olmayan Kuruluşlar	11237	19329	21862	28610	28555	29312	34074	36525	44971
2- Uzun Vade	**113168**	**128974**	**165471**	**228640**	**220084**	**214556**	**222030**	**237602**	**258833**
2.1.Özel Alacaklılar	**49160**	**57084**	**98486**	**154675**	**139430**	**126700**	**127748**	**128008**	**133523**
2.1.1.Parasal Kuruluş.	32651	38362	79197	131036	116201	104467	107820	108504	114786
-Banka Dışı Finansal Kuruluşlar	3111	2913	5215	6621	6371	6663	7625	9725	10835
-Özel Yatırım ve Kalkınma Bankaları	-	-	32	40	36	7	5	3	-
-Yabancı Ticari Bankalar	23078	25797	52037	79936	71635	66162	72007	72025	77363
-Yerli Ticari Banka Yurtdışı Şubeleri	6462	9652	21914	44440	38160	31634	28183	26751	26587
2.1.2. Parasal Olmayan Kuruluşlar	16508	18722	19289	23639	23228	22233	19927	19503	18737
2.2.Resmi Alacaklılar	**40413**	**41812**	**30638**	**35058**	**39755**	**42472**	**43751**	**44569**	**46004**
2.2.1.Hükümet Kuruluşları	9386	9102	7343	8066	8204	9046	9015	8560	7993
-Kamu Finansman Kuruluşları	1121	1424	1256	1681	2121	2093	2295	2191	2129
-Merkezi Hükümetler	2446	1831	1139	635	497	365	276	214	162
-Resmi Kalkınma Bankaları	5818	5846	4949	5750	5586	6589	6445	6155	5702
2.2.2.Uluslararası Kuruluşlar	31027	32710	23295	26992	31551	33426	34736	36009	38010
-IMF	22009	21440	10759	8563	9434	7107	4361	2338	1477
-SDR Tahsisatları	-	-	-	-	1499	1478	1476	1474	1477
-IBRD	5368	6154	6919	8164	9917	11671	12412	13353	14186
-Diğer Uluslararası	3650	5116	5616	10265	12200	14647	17963	20318	22347
3.Tahvil	**23595**	**30079**	**36347**	**38907**	**40899**	**45385**	**50531**	**65024**	**79306**
Brüt Dış Borç Stoku	**129592**	**161177**	**208324**	**281159**	**269074**	**291850**	**303658**	**337679**	**388137**

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı, Veri Dağıtım Sistemi.

Uzun vadeli dış borç stoku içinde özel alacaklılar kendi içinde değerlendirildiğinde ticari bankalar %86 paya, parasal olmayan kuruluşlar %14 paya sahip durumdadır. Özel alacaklılara ait kısa ve uzun vade toplam dış borç stokunun Türkiye'nin brüt toplam dış borç stoku içindeki payının da Grafik 4.18'de görüldüğü

gibi, bu dönemde yükselerek %50'den 2008'de %73'e çıktığı ve küresel kriz sonrası miktar olarak artsa bile payının 2013'de yaklaşık %68'e gerilediği anlaşılmaktadır.

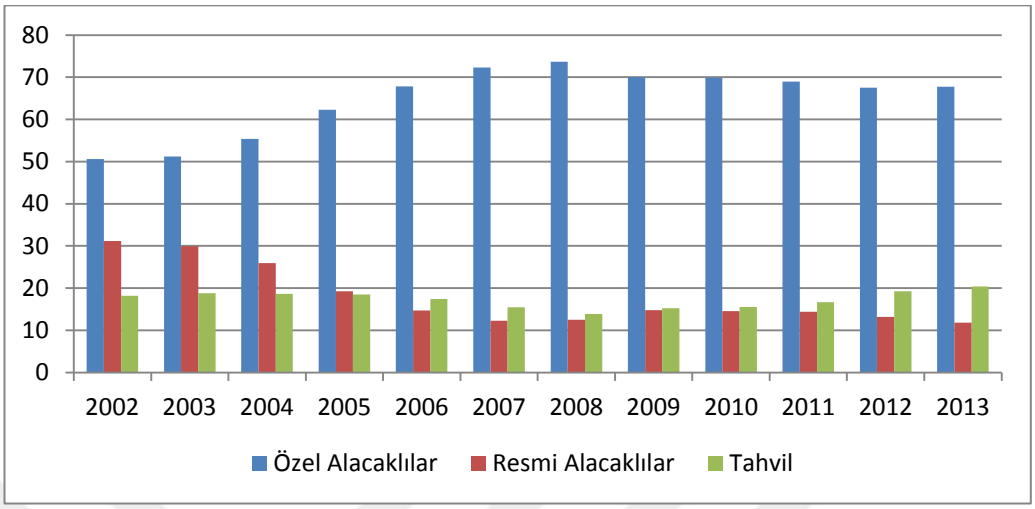

Grafik 4.18.2002-2013 Dönemi Türkiye Brüt Dış Borç Stoku Alacaklı Dağılımı (%)

Öte yandan uzun vadeli dış borç stoku içinde resmi alacaklıların 2002'de 40,4 milyar dolar civarındaki alacakları 2006'da 30,6 milyar dolara geriledikten sonra yeniden artmaya başlamış ve 2013'de 46 milyar doları aşmıştır. Bu dönemde çok fazla artmayan resmi alacakların uzun vadeli dış borç stoku içindeki payı %35'den %18'e gerilemiş, Türkiye'nin brüt dış borç stoku içindeki payı da, grafikte görüldüğü gibi, %30'dan %12'ye gerilemiştir. Bu durumun ortaya çıkmasında 2002'de 22 milyar doları bulan IMF borcunun bitirilmesi ve 2013 SDR tahsisatı bağlamında 1,5 milyar dolara inmesinin etkisi olmuştur. Ayrıca resmi kalkınma bankaları kaynaklı dış borç stoku pek değişmezken, IBRD (Dünya Bankası) ve diğer uluslararası kuruluşların uzun vadeli dış borç stokunun artmasının etkisiyle resmi alacakların uzun vadeli dış borç stoku görece düşük miktarda artmış, ancak payında belirgin azalma olmuştur. Uzun vadeli dış borç stoku içinde tahviller kaynaklı alacakların bu dönemde düzenli biçimde artışını sürdürdüğü ve 23,6 milyar dolar (%20,8 pay) düzeyinden 79,3 milyar dolara (%30,6 pay) ulaştığı görülmektedir. Tahvillerin toplam brüt dış borç stoku içindeki payı da %18,2'den dönem sonunda %20,4'ye ulaşmıştır.

Tezimizde buraya kadar Türkiye'nin brüt dış borç stokunun gelişimi üzerinde duruldu. Oysa ülkemizin net dış borç stokunu görmek ve bu amaçla Türkiye net dış borç stoku (TNDBS) ve kamu kesimi net borç stokunu değerlendirmek gerekmektedir. Çünkü bir ülkenin net dış borç stoku ve kamu kesimi net borç stoku görülürse iç-dış borcunu ödeme kapasitesi hakkında fikir sahibi olunabilir. Bu çerçevede bir ülkenin net dış borç

stoku, o ülkenin döviz cinsinden yükümlülüklerinden döviz cinsinden mevduat ve benzeri likit varlıklarının düşülmesiyle bulunmaktadır. Bu bağlamda Türkiye'nin net dış borç stoku (TNDBS) hesaplanırken Türkiye brüt dış borç stokundan TCMB ve bankaların dış borç stoku bu kurumların aracı olduğu mantığı ile negatif işaretle değerlendirilerek bankacılık sektörü hariç dış borç stoku (BSHDBS) elde edilmekte ve bu stoktan bankacılık sektörü (parasal yetkili, mevduat bankaları, katılım, yatırım ve kalkınma bankaları) net dış varlıkları (BSNDV) çıkarılmaktadır. Kamu kesimi net borç stoku da kamu kesimi brüt (toplam iç-dış) borç stokundan TCMB'nin net varlıkları, kamu kesimi mevduatları-finansal varlıkları ve işsizlik sigortası fonu net varlıkları düşülerek hesaplanmaktadır (Karagöl, 2010: 18).

Bu bağlamda hesaplanan Türkiye'nin 2002-2013 dönemi brüt ve net dış borç stokunun gelişimine Tablo 4.22'de yer verilmiştir. Tabloda görüldüğü gibi, TNDBS, bu dönemde 84,4 milyar dolardan 2005 ve 2009 yılları hariç hızla yükselerek 2013'de BSHDBS'ne yakın bir değer olan 230 milyar dolar düzeyine erişmiştir.

Tablo 4.22.Türkiye Brüt ve Net Dış Borç Stokunun Gelişimi (Milyon Dolar)

Yıl	Türkiye Brüt DBS	TCMB Dış Borç Stoku(-)	Bankalar Dış Borç Stoku (-)	BSHDBS (I)	Mevduat Bankaları Varlıkları	Diğer Bankalar Varlıkları	BSNDV (II)	TNDBS (I-II)
2002	**129592**	22003	10389	**97200**	9565	-811	**8754**	**84445**
2003	**144157**	24373	13695	**106089**	11078	-1161	**9917**	**96172**
2004	**161177**	21410	21186	**118581**	17097	-1469	**15628**	**102954**
2005	**170813**	15425	31921	**123467**	25906	-1398	**24508**	**98958**
2006	**208324**	15678	44757	**147889**	41063	-1652	**39411**	**108479**
2007	**250290**	15801	50384	**184105**	53106	-3092	**50014**	**134090**
2008	**281159**	14066	57971	**209122**	60933	-3692	**57241**	**151881**
2009	**269074**	13162	54747	**201165**	57609	-2887	**54722**	**146442**
2010	**291850**	11565	81593	**198692**	31630	-5589	**26041**	**172652**
2011	**303658**	9334	90386	**203938**	30834	-9158	**21676**	**182262**
2012	**337679**	7088	115545	**215045**	38541	-12240	**26301**	**188744**
2013	**388137**	5234	153899	**229004**	15232	-15554	**-322**	**229327**

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı, Veri Dağıtım Sistemi.

Grafik 4.19'da görüldüğü gibi, bu durumun ortaya çıkmasında 2009 sonrası BSNDV'nın 2008'de 57 milyar dolar civarında iken görece azalarak 2013'de negatife inmesinin etkisi ve tabloda yer verilen muhasebe tekniği gereği her ne kadar negatif

işaretle yer alsa da bankacılık kesimi dış borç stokunun 10,4 milyar dolardan 154 milyar dolara yükselmesinin belirgin etkisi bulunmaktadır.

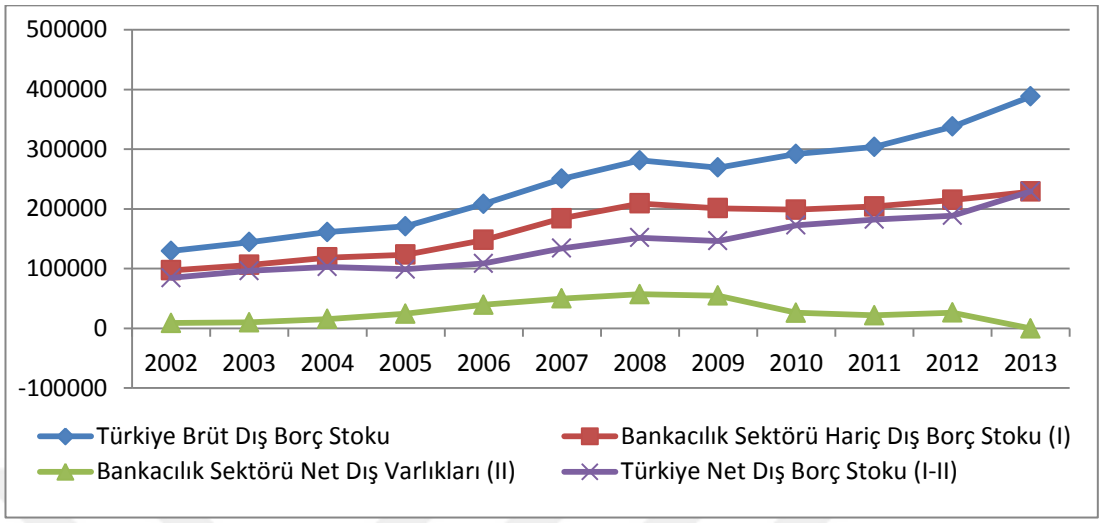

Grafik 4.19.Türkiye Brüt ve Net Dış Borç Stokunun Gelişimi (Milyon Dolar)

Öte yandan bu dönemde Türkiye'de kamunun brüt (toplam iç-dış) ve net (toplam iç-dış) borç stokunun gelişimi de Tablo 4.23 ve Grafik 4.20'de gösterilmiştir.

Tablo 4.23.Kamu Kesimi Brüt ve Net Borç Stokunun Gelişimi (Milyon TL)

Yıl	Kamu Brüt Borç Stoku	TCMB Net Varlıkları (-)	Kamu Varlıkları* (-)	İşsizlik Sigorta Fonu Net Varlıkları (-)	Kamu Net Borç Stoku	Kamu Net İç Borç Stoku	Kamu Net Dış Borç Stoku
2002	257225	25375	11265	4954	**215631**	127271	88359
2003	297686	24733	13053	8929	**250970**	172277	78316
2004	333049	27891	17235	13317	**274606**	199298	74897
2005	351331	30793	32223	18029	**270287**	228224	42051
2006	365891	45685	38256	23748	**258202**	227234	30468
2007	355519	41769	34603	30705	**248441**	237161	11280
2008	408232	60371	41516	38352	**267992**	248382	19610
2009	465690	65995	47713	42095	**309886**	284072	25814
2010	497103	86216	47166	45939	**317783**	304186	13597
2011	546442	143162	59762	53521	**289997**	281755	8242
2012	562836	189502	71610	61162	**240562**	285059	-44496
2013	623850	271110	84110	70352	**198278**	272712	-74434

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı, Veri Dağıtım Sistemi.
*Tüm kamu kesimi mevduatları ve finansal varlıkları kapsamaktadır.

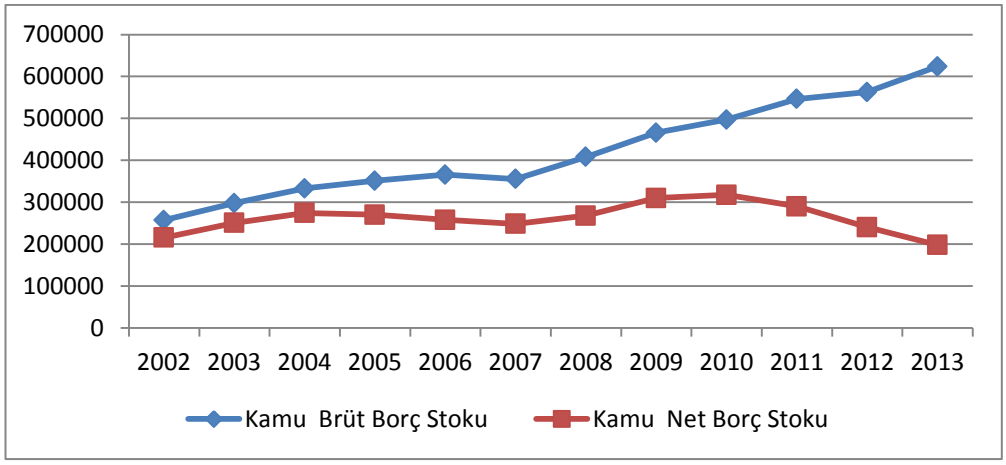

Grafik 4.20.Kamu Brüt ve Net Dış Borç Stokunun Gelişimi (Milyon TL)

Tablo ve grafikte görüldüğü gibi bu dönemde kamu kesimin brüt toplam iç-dış borç stoku 2007 yılı hariç düzenli bir artışla 2013'de cari fiyatlarla 624 milyar TL'ye yaklaşmış, TCMB net varlıkları, kamu varlıkları ve işsizlik sigortası fonu net varlıklarının artması sonucu kamu kesimi net toplam borç stoku da 2009'a kadar dalgalı bir seyirle görece artarak 215,6 milyar TL'den yaklaşık 310 milyon TL'ye yaklaşmış, bu yıldan sonra azalarak 2013'de 198,3 milyar dolara inmiştir. Bu bağlamda tabloda da görüldüğü gibi bu dönemde kamu kesiminin net dış borç stokunun azalmasının ve TCMB ve diğer kamu kesimi varlıklarının artmasının etkisiyle kamu kesimi net dış borç stoku 88,3 milyar TL'den hızla gerileyerek 2011'de 8,2 milyar TL'ye inmiş, son iki yılda negatif değerler almış, dolayısıyla kamu kesiminin net borç stokunun artmasında net kamu iç borçlanmasının yaklaşık 127,3 milyar TL'den 2013'de 272,7 milyar TL'ye ulaşmasının etkisi olmuştur.

Bu noktada Türkiye'nin 2002-2013 dönemi bazı dış borç göstergelerine ilişkin gelişmeleri daha önceki dönemlerde ele aldığımız göstergeler ve ele aldığımız başka yeni göstergeler (net dış borç stoku ihracat ve GSYİH'na oranları, kısa-uzun vadeli dış borç stoku ihracat ve GSYİH'na oranları, özel sektör dış borç stokunun ihracat ve GSYİH'na oranları, TCMB rezervlerinin brüt dış borç stoku ve kısa vadeli dış borç stokuna oranları ile kamu kesiminin brüt ve net borç stoku GSYİH'na oranları ile AB tanımlı borç stokunun GSYİH'na oranı) Tablo 4.24'de yer almaktadır.

Tablo 4.24 ve Grafik 4.21'de görüldüğü gibi, bu dönemin ilk yıllarında hızlı ihracat artışı etkisi ile (dış borç ödemeleri toplamda 28,8 milyar dolardan 2009'da 59 milyar dolara ve yıllık tahvil geri ödemeleri 7 milyar dolara ulaşmasına rağmen) dış borç servisi/ihracat oranı %80'den (ihracatın %20 daraldığı 2009 yılı hariç) gerileyerek

dönem sonunda %36,4 düzeyine düşmüştür. Bu gerilemede sadece ihracat artışı değil, 2002-2007 döneminde 5-8 milyar dolar aralığında gerçekleşen ve 2005'de 8,7 milyar doları bulan IMF ödemelerinin önce 2-3 milyar dolar aralığına ve 2013'de 857 milyon dolara inmesinin etkisi olmuştur.

Tablo 4.24.2002-2013 Döneminde Bazı Dış Borç Göstergelerinin Gelişimi (%)

Yıl	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Dış Borç Servisi/İhracat	80,0	58,9	48,3	50,1	46,8	45,4	40,8	57,8	49,1	37,7	34,6	36,4
Dış Borç Servisi/GSYİH	12,5	9,1	7,8	7,6	7,6	7,5	7,3	9,6	7,6	6,6	6,7	6,7
Brüt Dış Borç Stoku /İhracat	359	305	255	232	244	233	213	263	256	225	221	256
Brüt Dış Borç Stoku/GSYİH	56,2	47,3	41,3	35,5	39,6	38,6	37,9	43,6	39,9	39,2	42,9	47,2
Net Dış Borç Stoku / İhracat	234	203	163	135	127	125	115	143	152	135	124	151
Net Dış Borç Stoku/GSYİH	36,6	31,5	26,4	20,6	20,6	20,7	20,5	23,7	23,6	23,5	24,0	27,9
Kısa Vadeli DBS /İhracat	45,5	48,7	51,0	53,0	50,1	40,2	39,8	48,0	67,9	60,5	65,6	85,2
Kısa Vadeli DBS/GSYİH	7,1	7,6	8,3	8,1	8,1	6,7	7,1	7,9	10,6	10,5	12,7	15,7
Uzun Vadeli DBS/İhracat	314	256	204	180	193	193	173	215	188	165	156	171
Uzun Vadeli DBS/GSYİH	49,1	39,7	33,0	27,4	31,4	31,9	30,8	35,7	29,3	28,7	30,2	31,5
Özel Sektör Brüt DBS/İhracat	119	104	101	116	142	150	143	169	168	148	149	176
Özel Sektör Brüt DBS/GSYİH	18,7	16,1	16,4	17,6	23,0	24,8	25,4	28,0	26,1	25,9	28,8	32,5
Kamu Kesimi Brüt DBS/İhracat	240	202	154	117	102	83,3	70,0	94,6	88,4	76,7	72,8	79,7
Kamu Kesimi Brüt DBS/GSYİH	37,5	31,2	24,9	17,8	16,6	13,8	12,4	15,7	13,8	13,4	14,1	14,7
TCMB Rezervi*/Brüt DBS	20,7	23,3	22,4	29,8	29,2	29,3	25,3	26,3	27,7	25,8	29,6	28,6
TCMB Rezervi*/Kısa Vadeli DBS	163	146	112	132	142	170	135	144	104	96,1	99,8	85,8
Dış Borç Faiz Ödemeleri / İhracat	17,8	14,8	11,3	10,9	10,9	10,1	9,1	10,3	7,7	6,5	6,1	6,3
Dış Borç Faiz Ödemeleri / GSYİH	2,8	2,3	1,8	1,7	1,8	1,7	1,6	1,7	1,2	1,1	1,2	1,2
Kamu Brüt Borç Stoku/GSYİH**	73,4	65,5	59,6	54,1	48,2	42,2	42,9	48,9	45,2	42,1	39,7	39,9
Kamu Net Borç Stoku/GSYİH**	61,5	55,2	49,1	41,7	34,0	29,5	28,2	32,5	28,9	22,3	17,0	12,7
AB Tanımlı Borç Stoku/GSYİH**	74,0	67,7	59,6	52,7	46,5	39,9	40,0	46,0	42,3	39,1	36,2	36,3

Kaynak: TÜİK, TCMB ve Hazine Müsteşarlığı, Veri Dağıtım Sistemi.
*TCMB brüt rezervleri. **Cari fiyatlarla TL cinsi iç-dış borç stok toplamı ve GSYİH'ya oranı.

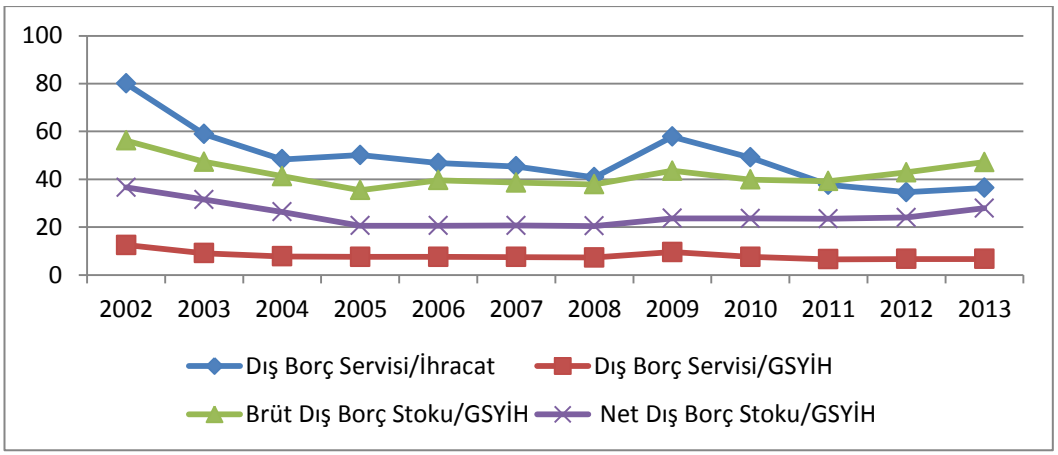

Grafik 4.21.2002-2013 Dönemi Genel Dış Borç Göstergelerinin Gelişimi (%)

Tabloda görüldüğü gibi, dış borç servisi/GSYİH oranı 2002'deki %12,5 düzeyinden 2009 yılı hariç gerileyerek dönem sonunda %6,7 düzeyine inmiştir. Yine ihracat artışının etkisiyle brüt dış borç stoku/ihracat oranı 3,6 kattan 2008'de 2,1 kata kadar gerilemiş, dönem sonuna doğru ihracat performansının zayıflaması sonucu 2013'de yaklaşık 2,6 katı olmuştur. Net dış borç stokunun ihracata oranı benzer biçimde 2002'de 2,3 katı iken 2008'de 1,1 katına kadar inmiş, dönem sonunda 1,5 katı olmuştur. Grafik 4.21'de görüldüğü gibi, 2002-2005 döneminde dış borçlanmada göreli yavaşlama ve hızlı büyümenin etkisiyle brüt dış borç stoku/GSYİH oranı %56,2'den %35,5'e inmiş, ancak daha sonra hızlı dış borçlanma nedeniyle dönem sonunda %47,2 olmuştur. Benzer biçimde net dış borç stoku/GSYİH oranı 2002'de %36,3 iken 2008'de yaklaşık %20'ye inmiş, ancak dönem sonuna doğru yükselerek %28 düzeyine yaklaşmıştır.

Türkiye'nin bu dönemdeki kısa ve uzun vadeli borç stokunun ihracat ve GSYİH'na oranlarının yer aldığı Grafik 4.22'de görüldüğü gibi, uzun vadeli dış borç stokunun ihracata oranı hızla gerileyerek 2002'de 3,1 katı iken 2008'de 1,7 katına inmiş, 2009'da ihracatın hızla daraldığı ortamda 2,1 katına çıksa da dönem sonu da yine 1,7 katı civarına düşmüştür. Buna karşın özellikle özel sektör kısa vadeli borçlanmanın daha fazla arttığı bu dönemde kısa vadeli brüt dış borç stokunun ihracata oranı 2007-2008 yılları hariç yükselerek %45 düzeyinden dönem sonunda %85'e ulaşmıştır.

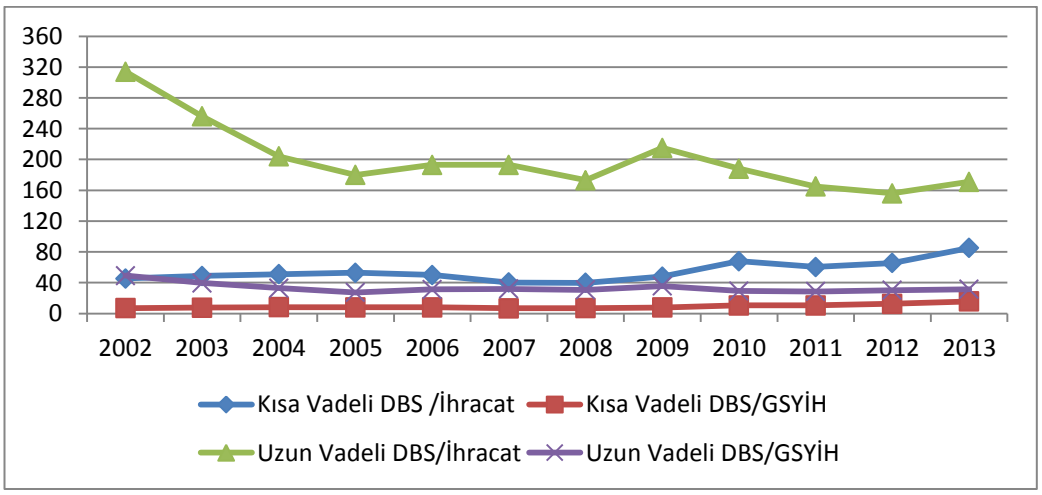

Grafik 4.22.Kısa-Uzun Vade Dış Borç Göstergeleri Gelişimi (2002-2013, %)

Grafik 4.22'de görüldüğü gibi, dönem sonuna doğru ihracat artışının yavaşlaması ve özellikle özel sektörün kısa vadeli brüt dış borç stokundaki hızlı artış, Türkiye açısından önemli bir risk oluşturmaktadır. Nitekim bu dönemde uzun vadeli dış borç stoku/GSYİH oranının 2002'de %49 düzeyinden 2005'de %27'ye inmesi ve dönem

sonu %30 civarında bulunması olumlu bir gelişmeyi göstermesine karşın kamu kesiminin kısa vadeli borçlanmasının azaldığı bir dönemde kısa vadeli brüt dış borç stoku/GSYİH oranının 2002'de %7,1 iken dönem sonunda %15,7 oranına yükselmesi bu riski teyit etmektedir.

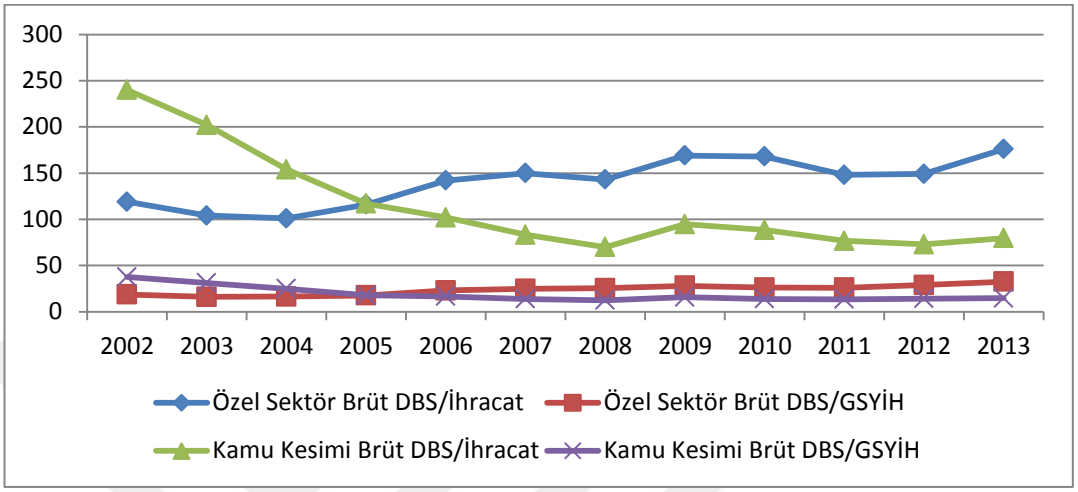

Grafik 4.23.Özel-Kamu Kesimi Dış Borç Göstergeleri Gelişimi (2002-2013, %)

Bu noktadan hareketle özel sektör ve kamu kesimi dış borç göstergelerine bakıldığında Grafik 4.23'de görüldüğü gibi, bu dönemde özel sektör toplam brüt dış borç stokunun ihracata oranı, yaklaşık %119 iken hızlı ihracat artışının yaşandığı iki yıl sonrası 2004'de %101 ile oldukça dengeli bir hale gelmişken bu yıldan sonra özel sektörün hızlı dış borçlanmasının etkisiyle dönem sonunda %176 (yaklaşık 1,8 katına) düzeyine ulaşmıştır. Buna karşın kamu kesiminin toplam brüt dış borç stokundaki ılımlı gelişim ve kamu sektörü kısa vadeli dış borçlanmadaki belirgin gerileme sonucu kamu kesimi brüt dış borç stoku / ihracat oranı %240 düzeyinden (2,4 kat) 2008 yılında %70'e ve dönem sonunda yaklaşık %80'e inmiştir. Özel sektör ve kamu kesimi brüt dış borç stoku/GSYİH oranı da benzer bir gelişim göstermiş, özel kesim için %18'den %32 civarına yükselirken kamu kesimi brüt dış borç stokunun GSYİH'ya oranı %37,5 düzeyinden %14,7 düzeyine inmiştir.

Kamu kesimi dış borç göstergelerinin iyileştiği ve TCMB rezervlerinin hızla arttığı bu dönemde Grafik 4.24'de görüldüğü gibi, TCMB brüt rezervlerinin brüt dış borç stokunu karşılama oranı %20 düzeyinden %28 düzeyine doğru yükselmiştir. Bununla birlikte özel sektörün kısa vadeli dış borç artışı nedeniyle 2007 yılı sonrası TCMB brüt rezerv düzeyinin kısa vadeli dış borç stokunda kötüleşme olmuş ve 2007'de %170 düzeyindeki karşılama oranı 2013'de %85,8'e gerilemiştir.

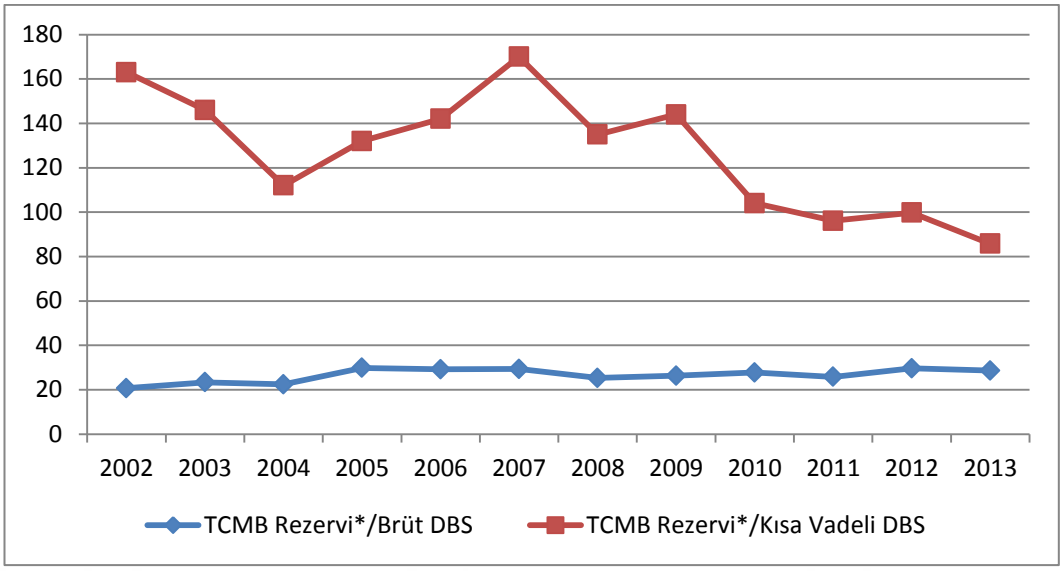

Grafik 4.24.TCMB Rezervleri ve Dış Borç Göstergeleri (2002-2013, %)

Öte yandan faiz oranlarının azaldığı bu dönemde Grafik 4.25'de görüldüğü gibi, dış borç faiz ödemelerinin ihracat ve GSYİH'ya oranlarında iyileşme ortaya çıkmıştır.

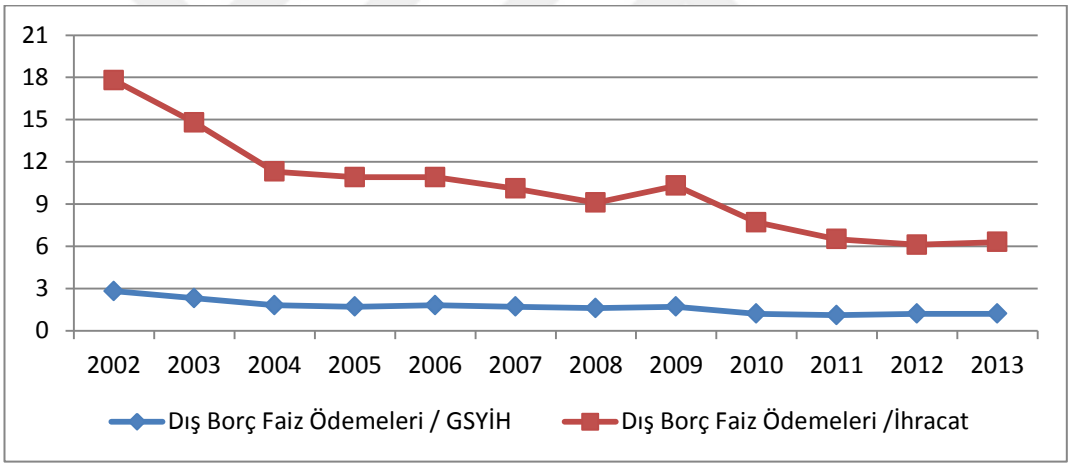

Grafik 4.25.Dış Borç Faiz Ödemeleri ve Dış Borç Göstergeleri (2002-2013, %)

Türkiye'nin bu dönem dış borçlanmasının brüt-net miktarı ve kamu borçlanmasının miktarı artmasına rağmen paylarının gerilemesini kamu sektörünün mali disiplini ve kamu borç yönetiminin performansının artması ile açıklamak mümkündür.

Bu bağlamda, Grafik 4.26'da görüldüğü gibi, kamu kesimi brüt dış borç stoku/GSYİH oranı %73,4 düzeyinden 2007'de %42 civarına gerilemiş, 2008-2009 yıllarında görece arttıktan sonra yeniden azalarak 2013'de %39,9 düzeyine inmiştir. Kamu kesimi net borç stoku/GSYİH oranı ise 2009 yılı hariç (bu yılda küresel kriz nedeniyle hazırlanan paketlerin kamu gelirlerini azaltan kamu harcamalarını artıran

etkisi yükselmeye neden olmuştur) çok daha hızla gerilemiş ve 2002'de %61,5 iken 2013'de %12,7 düzeyine inmiştir.

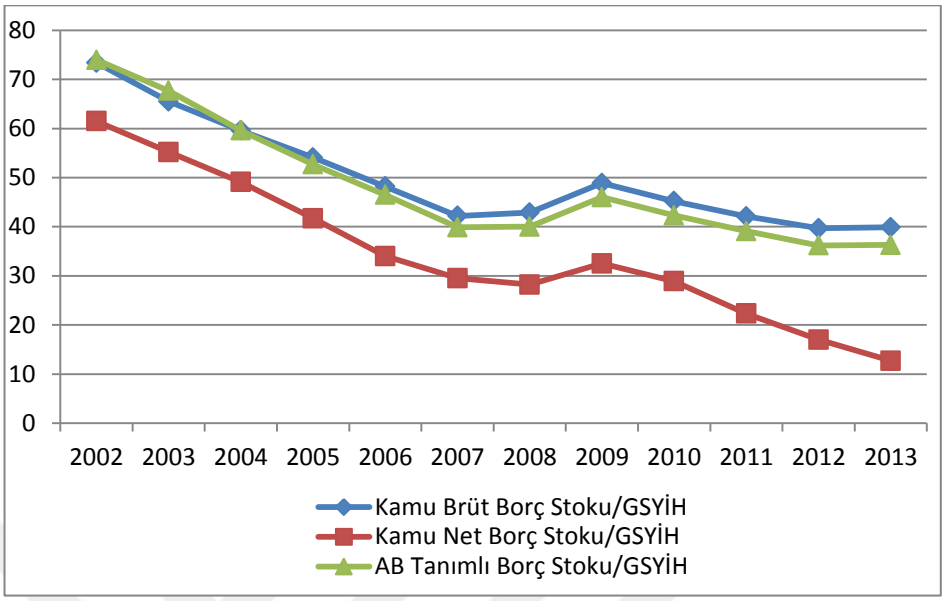

Grafik 4.26.Kamu Borç Göstergelerinin Gelişimi (2002-2013, %)

Öte yandan yine grafikte görüldüğü gibi, AB tanımlı genel yönetim borç stoku/GSYİH oranı benzer bir gelişme göstermiş, 2002'de %74 düzeyinde iken 2007'de %39,9 düzeyine inmiş, 2008-2009 yıllarında görece artış gösterdikten sonra yeniden azalarak 2013'de %36,3 olmuştur. Görüldüğü gibi, AB tanımlı[8] genel yönetim borç stoku/GSYİH oranı, Maastricht Ekonomik Kriterleri çerçevesinde %60 olarak belirlenen sınırın oldukça altındadır.

[8] AB'nin üye ülkelerdeki mali disiplin açısından önem verdiği bu kriter çerçevesinde AB tanımlı genel yönetim borç stoku; Türkiye'de genel yönetimin (merkezi yönetim ve diğer kamu kurumları) cari fiyatlarla iç-dış brüt borç toplamı, ayarlama kalemleri (merkezi yönetimin elindeki kuponsuz devlet iç borçlanma senetleri –DİBS- faiz tutarı, enflasyona endeksli senetlerdeki ana parada TÜFE kaynaklı değer artışı, dolaşımdaki bozuk para ve merkezi yönetimin elindeki DİBS'lerden diğer kamu kurumlarının elindeki DİBS'ler çıkarılmakta) aracılığı ile hesaplanmakta ve cari fiyatlarla GSYİH düzeyine oranlanmaktadır.

BEŞİNCİ BÖLÜM
TÜRKİYE'DE 1980 SONRASI DÖNEMDE DIŞ BORÇLANMADA İKTİSADİ BÜYÜME VE CİB AÇIKLARININ ETKİSİ: UYGULAMA

Dış borçlanma üzerinde iktisadi büyüme ve CİB açıklarının etkisinin Türkiye ekonomisi açısından analiz edilmeye çalışılacağı bu bölüm, tezimizin uygulama kısmını oluşturacaktır. Bu bağlamda ekonometrik uygulama öncesi konuyla ilgili ekonomik analizlerde kullanılan modeller tanıtılacak, modellerde yer verilecek değişkenlere, yapılan testlere ve sonuçlarına yer verilecek ve bu çerçevede elde edilen ekonometrik sonuçlar yorumlanacaktır. Bununla birlikte öncelikle dış borçlanma ile iktisadi büyüme ve CİB açıkları arasındaki ilişkileri inceleyen uygulamalı/ampirik çalışmalara ilişkin literatür (yerli ve yabancı literatür) tanıtılacaktır. Böylece ampirik literatür ve daha önceki bölümlerde yer verilen iktisadi büyüme, CİB açıkları ve dış borçlanmaya ilişkin teorik çerçeve bağlamında Türkiye'de iktisadi büyüme, CİB açıkları ve dış borçlanmaya ilişkin tarihsel gelişmeler ışığında ekonometrik uygulama sonuçlarının ekonomik teori ve ilgili ampirik literatür ile uyumlu olup olmadığı da görülmeye çalışılacaktır.

5.1. Dış Borçlanma, İktisadi Büyüme ve CİB Açıkları İlişkisi: Literatür Taraması

Dış borçlanma ile iktisadi büyüme ve CİB açıkları arasındaki ilişkilerin ele alındığı ampirik çalışmalara bakıldığında, bu üç değişken birbiriyle çok yakından ilişkili olmasına rağmen gerek ekonometrik modellerde basitlik amacıyla, gerekse bu ilişkileri ekonometrik modeller içinde ampirik olarak inceleyen yazarların tercihi çerçevesinde, bu üç ekonomik gösterge/değişken arasındaki ilişkiler genellikle birbirinden ayrı olarak ele alınmaktadır. Bu bağlamda ampirik literatürde bu üç değişken arasındaki ekonometrik analizler, iki değişkeni içeren ikili analizler çerçevesinde düşünülmekte, örneğin dış borçlanmayla dış açıklar/CİB açıkları arasındaki ilişki ele alınmakta, dolaylı biçimde modelde yer verilmeyen iktisadi büyüme veya diğer faktörlerin dış borçlanma üzerindeki etkilerine ilişkin değerlendirmelere modellerin teorik çerçevesinde kısaca değinilmekte, yapılan ekonometrik analizde değişken olarak ele alınmamakta veya basitlik amacıyla modele dışsal sayılmaktadır. Ekonometrik modelin yorum ve sonuç kısmında ise elde

edilen sonuca göre ve çalışmanın elverdiği ölçüde diğer faktörlerin etkisine de yer verilmektedir. Benzer bir analiz sadece dış borçlanma ile iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi ele alan çalışmalarda da görülmektedir.

Bu çerçevede, bu tezde alınan ekonomik değişkenlerle ilgili ampirik çalışmaların tasnifi bağlamında ve tezde izlenen sıra gözetilerek, bu başlık altında önce dış borçlanma ile iktisadi büyüme ilişkisini ele alan yerli ve yabancı literatür tanıtılacak, ikinci olarak iktisadi büyüme ile CİB açıkları arasındaki ilişki incelenecek ve son olarak dış borçlanma ile dış ticaret/CİB açıkları arasındaki ilişkiyi inceleyen yerli ve yabancı literatür üzerinde durulacaktır.

5.1.1. Dış Borçlanma ve İktisadi Büyüme İlişkisi: Yerli ve Yabancı Literatür

Dış borçlanma ve iktisadi büyüme ilişkisini analiz eden ampirik çalışmalara bakıldığında daha çok dış borç yükü fazla ülkeler açısından dış borcun fazlalığının olumsuz ekonomik etkileri üzerinde durulmaktadır. Bu analizlerde örneklem olarak genellikle yüksek oranda borçlu azgelişmiş, fakir ülkelere yer verilmekte ve genellikle iktisadi büyüme ve dış borçlanma arası negatif ilişki olduğu varsayılmaktadır. Bu çerçevede iktisadi büyüme oranının azalmasında veya istikrarsızlığında dış borçların fazla olmasının olumsuz etkilerinin bulunduğu kabul edilmektedir. Ayrıca dış borçlanma düzeyine göre daha hızlı iktisadi büyüme performansının dış borçlanmanın azalmasına katkı yapabileceği belirtilmektedir.

Bu bağlamda örneğin Cohen (1996), Afrika ülkeleri örneğinde 1973-1992 yılları arasında dış borçlar ve iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi regresyon analiziyle test ettiği çalışmasında, iktisadi büyüme performansının azalmasında dış borçların ve genel olarak borçlanmanın önemli bir etkide bulunduğunu tespit etmiştir.

Deshpande (1997) çalışmasında, 1971-1991 dönemleri arasında Latin Amerika, Asya ve Afrika'da bulunan 13 ülkede dış borçlanma ve dış borçların artması ile iktisadi büyümeye yön veren yatırımları ele almış ve panel veri analizi gerçekleştirmiştir. Analiz sonucunda dış borçlar ile iktisadi büyümeyi temsilen yatırımlar arasında 1971-1983 yılları arasında pozitif, 1984-1991 yılları arasında ise negatif bir ilişki bulunduğu sonucuna ulaşmıştır.

Were (2001), 1970-1995 dönemi için Kenya örneğinde yaptığı çalışmasında dış borçların iktisadi büyümeye etkisini regresyon analizi ile incelemiştir. Analiz sonucunda dış borçların iktisadi büyüme üzerinde negatif bir etkisinin olduğunu tespit etmiştir.

Hansen (2001) çalışmasında 54 gelişmekte olan ülkeyi 1974-1993 yılları bağlamında ele almıştır. Dış borçların iktisadi büyümeye etkisinin incelendiği modelde, dış borç stoku ile iktisadi büyüme arasında negatif ilişki tespit edilmiştir..

Desta (2005), Etiyopya için 1970-2002 dönemi verilerini kullanarak dış borç ile iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi EKK, koentegrasyon ve hata düzeltme modeliyle analiz etmiştir. Analiz sonuçlarına göre dış borç ve iktisadi büyüme arasında negatif bir ilişki ortaya koyulmuştur.

Pattillo, Poirson ve Ricci'nin çalışmasında (2002), 93 ülkenin 1969-1998 yılları arasındaki dış borç ve iktisadi büyüme verileri ile oluşturdukları ampirik modelde, panel veri analizi yöntemini kullanmışlardır. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre, %35 ile %40 borç eşiği oranını aşan dış borç miktarının büyüme üzerinde negatif etkisi bulunduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Malik, Hayat ve Hayat'ın yaptığı çalışmada (2010), 1972-2005 dönemine ait yıllık verilerle Pakistan örneğinde dış borç stoku ve iktisadi büyüme arasındaki ilişki incelenmiştir. Zaman serisi analizi uygulanan çalışmada, dış borcun ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin negatif yönde olduğu sonucuna varılmıştır.

Yerli literatürde de bu tür çalışmalara yer verilmiştir. Örneğin, Ulusoy ve Küçükkale (1996), 1950-1992 dönemi için dış borç, büyüme ve enflasyon yıllık verilerini kullandıkları ampirik modelde Granger nedensellik analizi kullanmışlardır. Çalışmalarında toplam dış borcun ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkilediği sonucuna ulaşmışlardır.

Karagöl (2002), Türkiye için 1956-1996 dönemi verilerini kullanarak dış borç yükü ile iktisadi büyüme arasındaki ilişki, koentegrasyon ve Granger nedensellik analizleriyle test edilmiştir. Test sonuçlarına göre borç servisinin iktisadi büyümeyi negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir.

Aysu (2007), Türkiye için 1968-2005 dönemleri arası verileri ile Cunningham'ın geliştirdiği regresyon analizi ile dış borç ve büyüme ilişkisini test etmiş ve Türkiye'de dış borçların iktisadi büyüme üzerinde negatif etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir.

Akdağ (2007) çalışmasında, Türkiye için 1955-2006 dönemi verileriyle dış borçlanma ve iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi birim kök ve Granger nedensellik testiyle analiz etmiş ve dış borçlanma ile iktisadi büyüme arasında uzun dönemde bir ilişki olmadığı kanaatine ulaşmıştır.

Bilginoğlu ve Aysu (2008), Türkiye için 1968-2005 dönemine ait yıllık verilerle yaptıkları regresyon analizi sonucunda Türkiye'de dış borçların iktisadi büyüme üzerinde negatif etkiye sahip olduğu; dolayısıyla borç fazlası sorunu ile karşı karşıya kalındığı sonucuna ulaşılmıştır.

Uysal, Özer ve Mucuk'un çalışmasında (2009), 1965-2007 yılları arasında dış borçlar ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki Türkiye ekonomisi için VAR tekniği kullanılarak analiz edilmiştir. Ampirik bulgular, dış borçların kısa ve uzun vadede ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etkiye sahip olduğunu göstermektedir.

Çöğürcü ve Çoban'ın çalışmasında (2011), Türkiye ekonomisine ait 1980-2009 yılları dönemini kapsayan temel makro ekonomik göstergeler kullanılmıştır. Analizde kullanılan zaman serilerinin ADF testi ile durağanlığı incelenmiştir. Uzun dönemli ilişkinin varlığını araştırmak amacıyla Johansen eşbütünleşme testi uygulanmıştır. EKK yöntemi ile yapılan analizde, Türkiye'de dış borç ve nüfus artış hızının iktisadi büyüme üzerinde negatif etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Çiçek, Gözegir ve Çevik (2010), iç ve dış borçlanma ile büyüme arasındaki ilişkiyi, Türkiye ekonomisi açısından birim kök testi, yapısal kırılma testi ve regresyon analizi yardımıyla 1990Q1–2009Q3 dönemi için 3'er aylık veriler kullanılarak araştırılmaktadır. Analize göre, iç borç stokundaki bir artış GSYİH'da pozitif bir etki meydana getirirken, dış borç stokundaki artışların GSYİH'da negatif bir etki meydana getirdiği sonucu ortaya çıkmıştır.

Ceylan ve Durukaya (2011), 1989-2007 dönemini kapsayan veriler ile yaptıkları çalışmada, doğrusal Engle Granger ko-entegrasyon yöntemi yanında asimetrik uyarlamaya izin veren TAR ve M-TAR ko-entegrasyon modellerini kullanmışlardır. Elde edilen sonuçlara göre, Türkiye ekonomisinde borçlanma ile büyüme ko-entegredir ve dış borç stoku ile ekonomik büyüme ilişkisi uzun dönemde asimetriktir.

5.1.2. İktisadi Büyüme ve CİB Açıkları İlişkisi: Yerli ve Yabancı Literatür

İktisadi büyüme ile CİB açıkları arasındaki ilişki konusunda literatürde iki farklı yaklaşım görülmektedir. İlk yaklaşıma göre, iktisadi büyüme oranlarında meydana gelen artış cari açığa yol açmaktadır. Dünya genelinde yapılan ampirik çalışmalar da, iktisadi büyüme ve CİB açıkları arasındaki ilişki olduğunu göstermektedir ve CİB açıkları gelişmekte olan ülkelerin büyük sorunu olarak görülmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin, ithal girdiyi yurt içi üretimde kullanmaları ve ihracatlarının genellikle ithalata bağımlı olmasından dolayı iktisadi büyüme oranlarında meydana gelen artışlar sonucunda cari dengede bozulma ortaya çıkmaktadır. Bu görüşün yanı sıra cari açık ve iktisadi büyüme arasında zayıf veya anlamsız ilişki olduğunu ileri süren çalışmalarda mevcuttur.

İktisadi büyüme ile CİB dengesi arasındaki ilişkiyi ele alan ilk görüşü savunan yabancı literatür bağlamında örneğin Khan ve Knight (1983), petrol ihraç etmeyen 32 gelişmekte olan ülkenin CİB dengelerini 1973-1980 dönemi için incelemiştir. Yatay kesit verileriyle EKK yönteminin uygulandığı çalışmada hem içsel hem de dışsal faktörlerin CİB dengesi üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşmışlar ve iktisadi büyümenin cari açığı arttırıcı etkide bulunduğunu ortaya koymuşlardır.

Milesi- Ferretti ve Razin (1998) çalışmalarında 1971-1992 dönemi için 86 düşük ve orta gelirli ülkeyi örnek olarak ele almışlardır. Çalışmalarında, önceki dönem CİB dengesi, dışa açıklık, rezerv düzeyi, ticaret hadleri, reel faiz oranları ile iktisadi büyüme oranlarını kullanan yazarlar, iktisadi büyümenin ilgili ülkelerde CİB açıklarına neden olduğunu tespit etmişlerdir.

Freund (2000) çalışmasında 25 sanayi ülkesini ele almış, 1980-1997 dönemi için CİB dengelerini zaman serisi ve panel veri yöntemiyle analiz etmiştir. Çalışmada,iktisadi büyüme oranındaki artışların tüketim harcamalarını arttırdığı ve tasarrufları düşürdüğünden dolayı CİB açıklarını arttıracağı ortaya koyulmuştur.

Calderon vd. (2000) çalışmalarında, 1966-1995 yılları arasında 44 gelişmekte olan ülkenin verileri ile CİB açığının belirleyicilerini dinamik panel veri yöntemiyle incelemişlerdir. Çalışmada ülkelerin iktisadi büyüme oranları, dışa açıklık, döviz kuru, yatırımlar, gelir, tasarruflar, dış ticaret hadlerinin CİB açıklarını belirlediğini tespit etmişlerdir. Çalışma sonuçlarına göre, iktisadi büyüme oranındaki artışlar yatırımları tasarruflardan daha çok arttırmakta ve CİB açığını yükseltmektedir. Ayrıca gelişmiş

ülkelerin büyüme oranında yaşanan artışların bu ülkelere ihracat yapan gelişmekte olan ülkelerin CİB açığını azaltıcı yönde etkilediğini tespit etmişlerdir.

Kandil ve Greene (2002), ABD ekonomisi örneğinde 1960-2000 dönemi için CİB dengesi ile iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi eşbütünleşme testi ve hata düzeltme modeli (ECM) ile test etmişlerdir. Modellerde 1960-2000 yılları arasında yıllık ve üç aylık; 1990-2000 ve 1995-2000 döneminde ise sadece üç aylık verileri kullanmışlardır. Çalışmalarında reel GSYİH'da meydana gelen artışların ithalatı etkileme derecesine bağlı olarak CİB dengesinde bozulmalara yol açtığını ve bu bağlamda CİB açıklarını arttırdığını tespit etmişlerdir.

Freund ve Warnock (2005) çalışmalarında 1980-2003 dönemleri arasında yüksek gelirli OECD ülkelerini panel veri analiziyle incelemiş ve analiz sonucuna göre CİB açıkları ile iktisadi büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik ortaya çıkmıştır.

Herrmann ve Jochem (2005) çalışmalarında, CİB dengesinde meydana gelen değişmelerin belirleyicilerini Avrupa Birliği ülkelerini içine alan 33 merkezi ve Doğu Avrupa ülkesi örneğinde 1994-2004 dönemi için üçer aylık veriler ile incelemişlerdir. Çalışmada, ülkelerin milli gelir ve buna bağlı olarak kişi başına düşen gelir düzeylerinde meydana gelen artışların, CİB dengesi üzerinde negatif etkiler oluşturduğunu ve CİB açıklarını artırdığı sonucuna varılmıştır.

Aristovnik (2007) çalışmasında,1971-2005 döneminde 17 Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkesi örneğinde CİB açığının belirleyicilerini panel veri yöntemiyle incelemiştir. Çalışmaya göre bu ülkelerde büyüme oranı, kamu harcamaları, dışa açıklık ve yatırımların cari açığı arttırıcı yönde etkisinin olduğu tespit edilmiştir.

Lebe ve diğerleri (2009),iktisadi büyüme ve reel döviz kurlarının CİB açıkları üzerindeki etkisini 1997-2007 dönemi bağlamında Türkiye ve Romanya verileriyle yapısal vektör otoregresif analizi ile test etmişlerdir. Çalışmanın sonuçları bağlamında iki ülkenin CİB açıklarının belirleyicisi olarak iktisadi büyüme ortaya çıkmıştır..

Erbaykal (2007), cari işlemlerin nedenselliğini Türkiye' nin 1987-2006 dönemine ait GSYİH, reel efektif döviz kuru verileriyle Toda ve Yamamoto nedensellik analizi ile incelemiştir. Analize göre iktisadi büyüme ve reel döviz kuru, CİB açığının nedeni olarak tespit edilmiştir. Bununla birlikte çalışmada cari açıktan iktisadi büyümeye ve döviz kuruna doğru bir ilişki bulunamamıştır.

İlk görüşü doğrulayan çalışmalardan yerli literatür bağlamında bakıldığında örneğin Tarı ve Kumcu (2005), Türkiye'de 1983-2003 dönemi için iktisadi büyüme ile bazı makroekonomik göstergeler arasındaki ilişkileri ele alarak, büyüme sürecinde yaşanan istikrarsızlıkta hangi değişkenlerin etkili olduğunu tespit etmeye çalışmışlardır. Analiz sonucuna göre Türkiye' de yüksek büyüme hızlarının gerçekleştiği dönemlerde cari açıkların arttığı ve ekonominin durgunluğa girdiği dönemlerde de cari fazlanın oluştuğunu ortaya koymuşlardır.

Erkılınç (2006) çalışmasında Türkiye örneğinde 1980-2004 dönemleri verileriyle VAR yöntemini kullanmıştır. Analiz sonucuna göre bir önceki dönemdeki cari açık, büyüme oranı ve döviz kurunun cari açığın belirleyicisi olduğu tespit edilmiştir.

Telatar ve Terzi (2009) çalışmalarında Türkiye ekonomisinde CİB dengesi ile iktisadi büyümeyi 1991:4-2005:4 dönemi için analiz etmiştir. Granger nedensellik ve VAR analizlerinin kullanıldığı araştırma sonucuna göre, iktisadi büyüme oranından cari işlemler dengesine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi görülmektedir.

Kostakoğlu ve Dibo (2011) çalışmalarında, 1991-2010 döneminde Türkiye'de cari açık-büyüme ilişkisini Cari Açık/GSYİH oranı değişmelerini kullanarak VAR analizi ile test etmiştir. Çıkan sonuca göre GSYİH'daki artış cari açığı arttırmaktadır.

Sekmen ve Çalışır (2011) çalışmalarında, Türkiye ekonomisinde CİB dengesi ile iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi incelemek üzere Gecikmesi Dağılmış Otoregresif Model (ARDL) ve Sınır Testi Modeli'ni 1998-2009 dönemi için kullanmışlardır. Çalışmada kısa dönemde büyüme ile CİB açığı arasında pozitif yönlü ilişki bulunmasına rağmen uzun dönemde böyle bir ilişkiye ulaşamamışlardır

Literatürde, ekonomik büyüme ile cari işlemler dengesi arasında zayıf veya anlamsız ilişkinin olduğunu savunan ikinci görüş taraftarı çalışmalarda bulunmaktadır. Örneğin Chin ve Parasad (2000), çalışmalarında gelişmiş ve gelişmekte olan 71 ülke için 1971-1995 verileri ile cari işlemler dengesinin belirleyicilerini EKK ve Sabit Etkiler Metodu ile incelemiş ve gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde büyüme ile cari işlemler dengesi arasında zayıf bir ilişki olduğunu tespit etmişlerdir.

Benzer biçimde Türkiye ekonomisinde CİB dengesinin temel belirleyicilerini EKK analizi ile 1980:03-1988:04 dönemi için belirlemeye çalışan Eken (1990),

çalışmasında iktisadi büyüme ile CİB dengesi arasında çok güçlü bir ilişki olmadığı sonucuna ulaşmıştır.

Bussiere ve diğerleri (2004) çalışmalarında, yeni sanayileşen gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler örneğinde CİB dengesinin belirleyicilerini 1980-2002 ve 1995-2002 dönemleri için FEM, Araç Değişkenler(IV), Kukla Değişkenli EKK (LSDV) ve GMM yöntemiyle incelemişlerdir. Çalışmaya göre iktisadi büyüme oranı ile CİB dengesi arasında zıt yönlü ve zayıf bir ilişki olduğunu tespit etmişlerdir.

Morsy (2009), 1970-2006 döneminde petrol ihraç eden 28 ülkenin CİB dengesini etkileyen faktörleri incelediği çalışmasında, Dinamik Panel Tahmin Analizi kullanmıştır. Çalışmada söz konusu ülkelerde yaşanan iktisadi büyümenin cari işlemler bilançosu üzerinde önemli bir etkisinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

5.1.3. Dış Borçlanma ile CİB Açıkları İlişkisi: Yerli ve Yabancı Literatür

Fas ve Nijerya'nın dış borç problemini araştıran Edo (2002), kamu harcamaları, ödemeler dengesi ve küresel faizin dış borç üzerinde anlamlı bir etkisine ve bunlar arasında kamu harcamalarının dış borçları etkileme açısından en önemli değişken olduğuna işaret etmiştir. Ayrıca dış borcun, küresel faiz ve kamu harcamalarıyla pozitif, ödemeler dengesi ve iç tasarruf oranlarıyla negatif bir ilişki içinde olduğu belirtilmiştir.

Ürdün ekonomisine ilişkin yapılan bir çalışmada (IMF, 2004) cari işlemler dengesi, faiz faktörü, özel sermaye hesabı, bankalardaki net yabancı varlıklardaki değişim, hemen paraya dönüşemeyen aktiflerdeki değişim ve dış borçların ödenme potansiyeli dış borcun dinamikleri arasında gösterilmiştir.

Aristovnik (2006), Doğu Avrupa ve Eski Sovyetler Birliği ülkelerinde cari işlemler açığının belirleyicilerini, 1992-2006 dönemi için, gmm dinamik panel veri yöntemi ile test etmiştir. Bu çalışmada, büyüme oranı, bütçe açığı ve dışa açıklık oranının (zayıf ilişki) cari işlemler açığını arttırdığı, nispi gelir, dış ticaret hadleri ve dış borçların cari işlemler açığını azalttığı sonucuna varılmıştır.

Malezya'nın dış borç ve makroekonomik performansı arasındaki ilişkiyi uzun ve kısa dönem olarak analiz eden Loganathan vd. (2010), kamu harcamaları ve ödemeler dengesinin dış borçlar üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğunu belirlemiştir. Kısa dönem dinamikleri dikkate alındığında, bütçe ve dış borçlar arasında bir nedensellik ilişkisinin

olduğu ancak, kamu harcamaları, ödemeler dengesi ve dış borç arasında bir nedensellik ilişkisine rastlanılmadığı vurgulanmıştır.

Karagöz (2007), 1980-2004 yıllarını kapsayan Türkiye verileriyle yaptığı çalışmada ödemeler dengesi açığı, kamu harcamaları, yurtiçi tasarruflar ve iç borç stokunu dış borçlanmayı etkileyen değişkenler olarak belirlemiştir. En küçük kareler yöntemini kullanarak yaptığı analiz sonucunda, ödemeler dengesi açığı, yurtiçi tasarruflar ve iç borçlar anlamlı bir şekilde dış borçlanmayı etkilemiştir.

Koyuncu ve Tekeli (2010), Türkiye'de dış borç stoku üzerinde etkili olan ekonomik faktörleri Johansen eşbütünleşme analizi ile incelediği çalışmasında cari işlemler açığı ve yurtiçi tasarrufların dış borç stoku üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğunu, bunlardan yurtiçi tasarrufların çift yönlü etkisinin olduğunu tespit etmişlerdir. 1990-2009 döneminin dikkate alındığı bu çalışmada ayrıca kamu harcamaları ve iç borç stokundaki değişmelerin dış borç stoku üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin bulunmadığını tespit etmişlerdir.

5.2. Türkiye'de 1980-2013 Döneminde Dış Borçlanmada CİB Açıkları ve İktisadi Büyümenin Etkisinin Analizi: Ekonometrik Uygulama

Türkiye'nin dış borçlanmasının gelişimi üzerinde dış ticaret ve CİB açıkları yanı sıra iktisadi büyümenin etkisinin ele alınacağı bu başlık altında öncelikle kullanılacak verilerin, yani ilgili zaman serilerinin tanımlanması yapılacak, ardından bu verilerin ekonometrik analizinin yapılmasına geçilmeden önce serilerin durağan olup olmadığı araştırılacaktır. Serilerin durağanlık analizi testleri sonrası, ilgili ekonometrik testlerde yer verilecek modeller kısaca tanıtılacak ve uygulama aşamasına geçilecektir. Ekonometrik analizde modellerin tahmininde EKK yanı sıra, eşbütünleşme (kointegrasyon) analizi, uzun dönemli katsayıları elde etmek için FMOLS testi ve nedensellik analizleri gerçekleştirilecek ve ampirik analiz sonuçları yorumlanacaktır.

5.2.1. Veri Seti ve Modellerin Tanımlanması

Tez çalışmasında Türkiye'de 1980-2013 dönemine ait dış borçlanma/GSYİH, CİB/GSYİH ve iktisadi büyüme (GSYİH artış oranı) oranlarına ait veriler kullanılmıştır. Veriler, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) yanı sıra Kalkınma Bakanlığı, TCMB ve Hazine Müsteşarlığının veri tabanlarından elde edilmiştir. Bu kurumların veri tabanları veya veri dağıtım sistemlerinden elde edilen verilerle 1980-2013 dönemi zaman serileri

oluşturulmuştur. Çalışmada kullanılan değişkenlerin adı, tanımı ve alındığı kaynaklar Tablo 5.1'de görülmektedir.

Tablo 5. Ekonometrik Uygulamada Kullanılan Zaman Serileri

Seri Adı	Serinin Tanımı	Kaynak
BUYD (Yıllık % Değişim)	Reel İktisadi Büyüme Oranı	Kalkınma Bakanlığı, TUİK verileriyle uyumlu1998 yılı bazlı yeni GSYİH serisi
CİBD (% Oran)	CİB Dengesinin GSYİH Düzeyine Oranı	CİB Verileri TCMB'den GSYİH verileri Kalkınma Bakanlığı TUİK verileri ile uyumlu 1998 yılı bazlı yeni GSYİH serisi.
TDBD (% Oran)	Toplam Dış Borç Miktarının GSYİH Düzeyine Oranı	Dış Borç Verileri, TÜİK ve Hazine Müsteşarlığı Veri Dağıtım Sistemi, GSYİH verileri Kalkınma Bakanlığı TUİK verileri ile uyumlu 1998 yılı bazlı yeni GSYİH serisi.
UVDBD (% Oran)	Uzun Vadeli Dış Borç Miktarının GSYİH Düzeyine Oranı	Uzun Vadeli Dış Borç Verileri, TÜİK ve Hazine Müsteşarlığı Veri Dağıtım Sistemi, GSYİH verileri Kalkınma Bakanlığı TUİK verileri ile uyumlu 1998 yılı bazlı yeni GSYİH serisi.
KVDBD (% Oran)	Kısa Vadeli Dış Borç Miktarının GSYİH Düzeyine Oranı	Kısa Vadeli Dış Borç Verileri, TÜİK ve Hazine Müsteşarlığı Veri Dağıtım Sistemi, GSYİH verileri Kalkınma Bakanlığı TUİK verileri ile uyumlu 1998 yılı bazlı yeni GSYİH serisi.

Çalışmamızda yer alan bu zaman serilerinin tabloları Ek Tablo 1'de grafikleri de Ek Grafik 1, Ek Grafik 2 ve Ek Grafik 3'de görülmektedir.

Kullanılacak veri seti ile tahmin edilecek modellerin ekonometrik ifadeleri de aşağıdaki gibi belirtilebilir;

$$TDBD_t = \beta_0 + \beta_1 C\dot{I}BD_t + u_t \quad \text{(Model 1)}$$

$$TDBD_t = \beta_0 + \beta_1 BUYD_t + u_t \quad \text{(Model 2)}$$

$$UVDBD_t = \beta_0 + \beta_1 C\dot{I}BD_t + u_t \quad \text{(Model 3)}$$

$$UVDBD_t = \beta_0 + \beta_1 BUYD_t + u_t \quad \text{(Model 4)}$$

$$KVDBD_t = \beta_0 + \beta_1 C\dot{I}BD_t + u_t \quad \text{(Model 5)}$$

$$KVDBD_t = \beta_0 + \beta_1 BUYD_t + u_t \quad \text{(Model 6)}$$

$$TDBD_t = \beta_0 + \beta_1 C\dot{I}BD_t + \beta_2 BUYD_t + u_t \quad \text{(Model 7)}$$

Belirtilen bu modellerde kullanılacak serilerin tahmininde önce EKK ile tahminleri yapılacak sonra TDBD ile CİB' in eşbütünleşme (kointegrasyon analizi) analizine tabi tutulması ve kısa dönem hata düzeltme modeli ile nedensellik testleri ile ampirik analizleri yapılacaktır.

5.2.2. Serilerin Durağanlık Analizi

Çalışmada, Türkiye'de dış borçlanmanın iktisadi büyüme ve CİB açıklarıyla olan ilişkisinin tahminde zaman serisi analizi kullanıldığı için öncelikle her değişkenin zaman serisi özelliğini incelemek üzere serilerin durağan olup olmadıklarının test edilmesi gerekmektedir. Çünkü ekonometrik analizlerde zaman serileri kullanılırken karşılaşılan problemlerden biri kullanılan verilerin durağanlık sorunudur. Bu çerçevede değişkenler arası ekonometrik olarak anlamlı ilişkiler kurulabilmesi için serilerin durağan olması gerekmektedir. Bir zaman serisi, ortalaması ile varyansı zaman içinde değişmiyor ve iki dönem arası ortak varyansı bu ortak varyansın hesaplandığı döneme değil, yalnızca iki dönem arasındaki uzaklığa bağlı ise durağandır denilebilir (Karaca, 2003:249).

Eğer seriler durağan değilse elde edilen tahminler güvenilir olmayan ve yanıltıcı tahminler olabilmektedir. Bu bağlamda durağanlık analizi zaman serilerinde sahte regresyonun ortaya çıkmasını engellemek amacıyla yapılmaktadır. Sahte regresyon, değişkenlere ait zaman serilerinde trend bulunması ve ilişkinin gerçek olmaması durumunu ifade etmektedir (Tarı, 2010: 381). Şayet zaman serisi verileri durağan değilse, gerçekleştirilen tahminler, herhangi bir şok sonrası uygun olmayan öngörüler verebilecektir. Aynı şekilde, durağanlık dereceleri eşit olmayan bir veri setinden elde edilen parametreler, ilgili teori açısından değerlendirilememektedir (Hendry, 1986: 205).

Ekonometrik çalışmalarda zaman serileri düzey değerlerinde durağan değil ise serilerin bir kez farkı alınır ve farkı alınan bu seri durağan olursa, başlangıçtaki serinin birinci dereceden bütünleşik olduğu söylenir ve I(1) olarak gösterilir. Bu bağlamda bir zaman serisinin birim kök içerip içermediğini tespit etmek için kullanılan yöntemlerden en yaygın olanı, Dickey-Fuller tarafından geliştirilen Dickey-Fuller birim kök testidir. Dickey-Fuller birim kök testi, literatürde en çok kabul gören durağanlık tespitidir ve zaman serisi konusunda durağanlığın tespitinde en geçerli test olarak kabul edilmiştir.

Bu birim kök testi, bir zaman serisinden elde edilen hata terimlerinin homojen yani değerlerin kendi aralarında ilişkili olmadığını varsaymaktadır. Ancak bu özellik uygulamada çok sıklıkla karşılaşılan bir durum olmadığından, bu durumu ortadan kaldırmak için ilgili değişkenin gecikmeli değerleri bu teste eklenmektedir. Bu yeni yaklaşıma genelleştirilmiş Dickey-Fuller (ADF) testi denilmektedir (Dickey-Fuller: 1981). Bu test, günümüzde zaman serilerinin birim kök taşıyıp taşamadığının tespitinde daha işlevsel olduğu için sıklıkla kullanılmaktadır.

Bu çerçevede bir seriye ait düzeyde ADF birim kök araştırıldığında aşağıdaki eşitlik kullanılmakta, bu eşitlikten elde edilen katsayı değeri < 1 ise serinin durağan olduğuna karar verilmekte ve serinin I(0) biçiminde olduğu belirtilmektedir. Söz konusu katsayı değeri > 1 ise serinin durağan olmadığına karar verilir.

$$y_t = \mu + \beta_t + \mu y_{t-1} + \sum a_j y_{y-j} + \varepsilon \quad (5.1)$$

Bu eşitlik altında yapılan test sonrası serinin durağan olmadığına karar verilirse seriye fark alma işlemi uygulanmakta ve Δ birinci fark işlemcisini göstermek üzere bu işlem aşağıdaki gibi ifade edilmektedir;

$$\Delta y_t = \mu + \beta_t + \mu y_{t-1} + \sum a_j \Delta y_{y-j} + \varepsilon (5.2)$$

Bu eşitlikte *a*< 1 ise serinin birinci farkta durağan olduğu söylenebilmekte ve serinin birinci farkında durağanlığı I(1) olarak belirtilmektedir.

Özetle birim kök testi serilerin durağan olup olmadığını ortaya koymaktadır. Eğer bir zaman serisi (X) durağan değil ise durağanlığa erişinceye kadar ilgili serinin farkları alınmaktadır. Bu bağlamda yapılan ampirik çalışmalarda serilerin durağanlığının sınanmasında genellikle ADF testi kullanılmakla birlikte Phillips-Perron (PP) tarafından geliştirilen parametrik olmayan birim kök testi de kullanılmaktadır. ADF testinde, rassal şokların dağılımının bağımsız ve sabit varyanslı olduğunu varsaymaktadır. Yani hata terimleri arası ilişki yoktur. Fakat birçok zaman serisinin heterojen dağılımlı oldukları görülmüştür. Phillips-Perron, hata terimleri arasında ilişki olabileceği düşüncesinden hareketle; bu varsayımı geliştirerek rassal şokların dağılımlarıyla ilgili yeni bir varsayımda bulunarak testini geliştirmiştir (Phillips ve Perron, 1988: 335-346). Bu çerçevede çalışmamızda kullanılan değişkenlere ait serilerin, ADF ve PP durağanlık testi sonuçları Tablo 5.2. ’de gösterilmektedir.

Tablo 6.Serilerin Durağanlık Testi (ADF ve PP Testleri) Sonuçları

Değişken		ADF			PP		
		Sabitsiz	Sabitli	Sabit ve Trendli	Sabitsiz	Sabitli	Sabit ve Trendli
TDBD	Düzey	0.66	-1.79	-3.03	0.51	-1.87	-2.50
	Birinci Fark	-4.39	-4.48	-4.42	-4.39	-4.44	-4.38
CİBD	Düzey	0.94	0.28	-3.50	0.93	-1.93	-.43
	Birinci Fark	-7.18	-7.28	-7.89	-9.51	-9.70	-22.96
BUYD	Düzey	-3.59	-6.68	-6.58	-3.79	-8.19	-8.58
	Birinci Fark	-	-	-	-	-	-
UVDBD	Düzey	0.03	-2.3	-2.36	0.23	-2.32	-2.53
	Birinci Fark	-5.15	-5.12	-5.11	-5.20	-5.18	-5.43
KVDBD	Düzey	1.86	0.35	-1.18	1.71	0.08	-1.18
	Birinci Fark	-3.59	-3.94	-3.99	-3.62	-3.85	-3.90

Not: ADF ve PP testi kritik değerleri %1, %5 ve %10 önem seviyesi için düzeyde sırasıyla trend ve sabitli ADF testi ve PP testi için düzeyde -4.27; -3.55;- 3.21.

* %1 , ** %5 ve *** %10 önem seviyesinde ilgili değişkene ait t istatistiğinin anlamlı olduğunu göstermektedir.

Değişkenler % 1 hata payı ile değerlendirildiğinde TDBD, CİBD, UVDBD ve KVDBD 'nin birinci farkları alındığında I(1), BUYD değişkenin ise I(0) düzeyinde %5 ile değerlendirildiğinde durağan oldukları sonucuna ulaşılmıştır. PP testi de değişkenler için benzer sonuçları göstermektedir.

5.2.3. Modellerin EKK ile Tahmin Sonuçları

Model 1;

$$TDBD_t = \beta_0 + \beta_1 C\dot{I}BD_t + u_t$$

FTDBD, toplam dış borç/GSYİH oranı serisinin birinci farkını gösteren biçimde regrese edildiğinde model katsayıları aşağıdaki gibi olmuştur.

$$FTDBD_t = 1.27 + 1.12FC\dot{I}BD$$

t (1.3) (4.84)*

F Değeri: 11.96 (F prob:0.00); DW: 1.76; Adj R^2 : 0.41

Birinci modele göre, CİB/GSYİH oranındaki 1 birimlik artış, yaklaşık olarak toplam dış borç/GSYİH değişkeni üzerinde 1.12 oranında bir artışa neden olmaktadır. Modelin iktisaden beklenen işareti taşıdığı görülmektedir. F İstatistiği, DW ve düzeltilmiş R^2 değerleri görece küçük olmakla beraber, toplam dış borçları belirleyen başka unsurlar da bulunduğu için bu durum normal olarak görülebilir.

Model 2,

$TDBD_t = \beta_o + \beta_1 BUYD_t + u_t$

FTDBD = 3.72 - 0.62BUYD

t (3.41)* (-4.77)*

F Değeri: 12.12 (Fprob: 0.00); DW: 1.77; Adj R^2: 0.41

İkinci modele göre; reel büyüme oranındaki bir birimlik değişme toplam dış borç/GSYİH oranında 0.62birimlikazalışa neden olmaktadır. Modele göre, büyüme oranı artışı toplam düzeyde dış borçların GSYİH'ya oranını azaltabilmektedir. Yine F Değeri, DW ve Adj R^2 değerleri bir önceki modelde olduğu gibi görece küçük değerlerde çıkmıştır. Modele göre Türkiye örneğinde daha yüksek büyüme oranları toplam dış borç/GSYİH oranını bu dönem için azaltıcı etki yapmıştır denilebilir.

Öte yandan büyüme oranının artması, GSYİH düzeyini artırarak ithalatı artırırsa, ceteris paribus dış ticaret ve CİB açıkları artabilir ve dolaylı biçimde dış borçlanma miktarının yükselmesine yol açabilir. Nitekim hipotezlerimiz arasında bulunan bu ilişki, Türkiye'nin toplam dış borç miktarının arttığını gösteren tablolarda da görülebilir. Bununla birlikte büyümenin kısa vadede iç-dış borç düzeyini artırması söz konusu olsa bile daha hızlı büyüme performansı ve kurların düşük kaldığı (TL'nin değerli olduğu) dönemlerde toplam dış borç/GSYİH ve uzun vadeli dış borç/GSYİH oranını azaltması da beklenebilir.

Model 3,

$UVDBD_t = \beta_0 + \beta_1 CİBD_t + u_t$

$FUVDBD_t = 0.81 + 1.37FCİBD_t$

t (0.99) (5.47)

F Değeri: 14.51 (F prob: 0.00); DW: 1.85; Adj R^2: 0.46

Bu modele göre, CİB/GSYİH oranındaki bir birim değişme UVDBD/GSYİH oranı üzerinde 1.37 birimlik artışa neden olmaktadır ve model iktisaden anlamlıdır. Modelde beklenen işaret çerçevesinde CİB açıklarının uzun vadeli dış borç/GSYİH oranını arttırdığı anlaşılmaktadır. Yine F Değeri, DW ve Adj R^2 değerleri bir önceki modelde olduğu gibi görece küçük değerlerde çıksa da uzun vadeli dış borçların

belirleyicisi bir çok başka faktörün olabileceği düşünüldüğünde elde edilen bu sonuç normal kabul edilebilir..

Model 4,

$UVDBD_t = \beta_0 + \beta_1 BUYD_t + u_t$

$FUVDBD_t = 3.73 - 0.73 BUYD_t$

t (3.62)* (-5.27)*

F Değeri: 13.76 (F prob: 0.00); DW: 1.81; Adj R^2: 0.45

Bu modele göre, reel büyüme oranında bir birimlik değişme UVDBD/GSYİH oranı üzerinde 0.73 birimlik azalışa neden olmaktadır. Model 2'de belirtilen noktaların bu model için de geçerli olduğu ve uzun vadeli dış borçların GSYİH'ya oranı ile büyüme oranı arasında benzer ilişki içinde olduğu belirtilebilir. Modelde yer alan F Değeri, DW ve R^2 değerlerinin yine bu modelde de görece küçük değerlerde bulunduğu söylenebilir.

Model 5,

$KVDBD_t = \beta_0 + \beta_1 CİBD_t + u_t$

$FKVDBD_t = 0.43 - 0.22 FCİBD_t$

t (1.37) (-3.13)

F Değeri: 5.65 (F prob: 0.00); DW: 1.80; Adj R^2: 0.23

Modele göre, CİB/GSYİH oranında bir birimlik değişme KVDBD/GSYİH oranında 0.22 birimlik azalışa neden olmaktadır. Modelin F, DW ve R^2 değerleri oldukça küçüktür. Model ekonometrik olarak anlamsız gözükse de Türkiye'de CİB açıklarının daha çok uzun vadeli dış borçları arttırdığı düşünülürse bir ölçüde bu ilişki açıklanabilmektedir.

Model 6,

$KVDBD_t = \beta_0 + \beta_1 BUYD_t + u_t$

$FKVDBD_t = 0.01 + 0.11 BUYD_t$

t (0.00) (2.89)*

F Değeri: 4.66 (F prob: 0.01); DW: 1.67; Adj R^2:0.19

Bu modele göre reel büyüme oranı değişkenindeki bir birimlik değişme KVDBD/GSYİH oranı üzerinde 0.11 birim artışa neden olmaktadır. Modelin F, DW ve R^2 değerleri oldukça küçüktür. Bununla birlikte model 2'den farklı olarak iktisadi büyüme oranının kısa vadeli dış borç düzeyini artırdığını göstermesi açısından önemli olduğu söylenebilir.

Model 7,

$TDBD_t = \beta_0 + \beta_1 C\dot{I}BD_t + \beta_2 BUYD_t + u_t$

$FTDBD_t = 2.70 + 0.62FC\dot{I}BD_t - 0.35BUYD_t$

t (2.21) (1.75) (-1.81)

F Değeri: 9.69 (F prob: 0.00), DW: 1.75, Adj R^2: 0.45

Hem CİB açıklarının ve hem de büyümenin bağımsız değişkeni etkilediği bu modelde toplam dış borç düzeyi üzerinde CİB açıklarının ve büyüme oranının beklenen işarete uygun sonuçlar içerdiği görülmektedir. Bu bağlamda CİB açıklarının toplam dış borç/GSYİH oranını arttırıcı etkide (0,62 birim) bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır. Benzer biçimde toplam dış borç/GSYİH oranını reel büyüme oranının azaltıcı etkide (0,35 birim) bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır. Modelin F, DW ve R^2 değerleri küçük olsa bile modelin bir bütün olarak anlamlı olduğu söylenebilir.

5.2.4. Eşbütünleşme Analizi ve Sonuçları

Birim kök testi sonucu değişkenlerin aynı derecede durağan olduklarının belirlenmesinden sonra eşbütünleşme testi uygulanarak değişkenler arası uzun dönemli bir ilişkinin olup olmadığı incelenebilir. "*Eşbütünleşme analizi, aynı düzeyde bütünleşik zaman serileri arasında uzun dönemli bir ilişki olup olmadığını bulmak için geliştirilmiş bir ekonometrik yöntemdir. Bu yöntem, düzey değerlerinde durağan olmayan ancak aynı dereceden farkları alındığında durağan hale gelen serilerin, orijinal değerlerinin analizde kullanılmasına imkân tanımaktadır. Fark alma işlemi sadece serilerin taşıdığı kısa dönemli şokların etkilerinin değil, aynı zamanda uzun dönemli ilişkilerin de kaybolmasına sebebiyet vermektedir. Dolayısıyla fark alma işlemiyle durağanlaştırılmış seriler arası regresyon analizleri, uzun döneme ait bilgilerin fark alma işlemi sırasında kaybolması nedeniyle herhangi bir uzun dönem ilişkisi vermeyecektir. Bu nedenle eşbütünleşme metodu fark alma yoluyla değişkenler arasında kısa ve uzun dönemli*

bilgilerin kaybolmaması açısından avantaj sağlayan bir yöntemdir" (Işık, Acar ve Işık, 2004: 325-340).

Bu noktada ilgili değişkenler arası eşbütünleşmenin olup olmadığı Johansen eşbütünleşme testi ile araştırılacaktır. Johansen (1988)'in geliştirdiği eşbütünleşme yaklaşımı ile düzeyde durağan olmayan fakat birinci farkı durağan olan zaman serileri, düzey halleri ile regresyon analizinde modellenebilmekte ve uzun dönem bilgi kaybı engellenerek, değişkenler arası uzun dönemli ilişki görülebilmektedir (Karagöl, 2007: 75). Bu bağlamda değişkenlere ait serilerin birinci farklarıyla aynı dereceden durağan olmaları nedeniyle, CİB/GSYİH değişkeni ile TDBD/GSYİH değişkeni arasında Johansen (1988) eşbütünleşme testi yapılmış ve Johansen (1988) yönteminde ilk aşama olan gecikme uzunluğu belirlenmiştir. Değişkenlere ait gecikme değerleri incelendiğinde tüm kriterlere göre en uygun gecikme uzunluğunun Tablo 5.3'de görüldüğü gibi, "2" olduğuna karar verilmiştir.

Tablo 5.3.Gecikme Sayısının Tespiti

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-153.2295	NA*	76.63830	10.01481	10.10732*	10.04496
1	-148.0095	9.429753	70.92018	9.936094	10.21364	10.02657
2	-142.5766	9.113210	64.94753*	9.843650*	10.30623	9.994439*

*Not: *; Kriterler tarafından seçilen en uygun gecikme uzunluğunu göstermektedir. LR: Olabilirlik oranı test istatistiği (%5 düzeyinde); FPE: Son tahmin hatası kriteri; AIC: Akaike bilgi kriteri; SC: Schwarz bilgi kriteri; HQ: Hannan-Quinn bilgi kriteri*

Ardından Johansen (1988) eşbütünleşme testi vasıtasıyla oluşturulan denklemlerde yer alan değişkenler arası uzun dönemli ilişki olup olmadığı tespit edilmiştir. Johansen eşbütünleşme testi sonuçları Tablo 5.4.'de gösterilmektedir.

Tablo 7.Johansen Kointegrasyon Testi Sonuçları

Maxsimum Öz Değer Testi (Maximum Eigenvalue Test)				İz Testi (Trace Test)			
Boş (Ho) Hipotez	Alternatif Hipotez	Test İstatistiği	%5 Kritik Değeri	Boş (Ho) Hipotez	Alternatif Hipotez	Test İstatistiği	%5 Kritik Değeri
r=0	r=1	41.52597*	19.38704	r=0	r>0	51.92284*	25.87211
r=1	r=2	10.39687	12.51798	r≤1	r>1	10.39687	12.51798

Tablodaki sonuçlar incelendiğinde, hem maksimum öz değer testi hem de iz testi için ele alınan seriler arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığı görülmektedir. Tablo'ya

göre, öz değer test istatistiği 41.52 olup %5 kritik değer 19.38'nin üstünde kalmaktadır. Böylece değişkenler arası kointegrasyon ilişkisinin olmadığı (r=0) temel hipotezi reddedilir. Trace test istatistiği de %5 kritik değerin üstünde olduğundan sonuç temel hipotezin reddedileceği yönündedir. Buna göre seriler arasında en az bir eşbütünleşme ilişkisi bulunmaktadır. Böylece Johansen kointegrasyon testi, Dış Borçlanma ve CİB Açıkları arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğunu göstermektedir.

Değişkenler arasında Eş bütünleşme ilişkisi tespit edildikten sonra uzun dönemli katsayıları elde etmek için FMOLS testi kullanılmıştır.

Tablo 5.5.Full Modified Least Sguares (FMOLS)

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
FCIB	1.214433	0.337331	3.600125	0.0011
C	1.171883	0.762206	1.537488	0.1347
R-squared	0.376300	Mean dependent var		0.926563
Adjusted R-squared	0.355510	S.D. dependent var		4.566664
S.E. of regression	3.666123	Sum squared resid		403.2138
Long-run variance	18.46813			

Bağımlı değişkenin toplam düzeyde dış borçların GSYİH'ya oranının olduğu tam modifiye EKK modeli sonuçlarına bakıldığında da, CİB açıklarının TDBD/GSYİH üzerinde artırıcı etkisinin (0,33 birim) olduğu ve bu analizin Türkiye örneğinde CİB açıkları ile dış borçlanma arasındaki pozitif ilişkiyi doğruladığı görülmektedir.

5.2.5. Nedensellik Analizi

Seriler arasında uzun dönemli ilişkinin tespit edilmesinden sonra değişkenler arasında nedensellik ilişkisi ve bu ilişkinin yönü incelenebilmektedir.Bilindiği üzere, regresyon analizi, değişkenler arasındaki bağımlılık ilişkileri ile uğraşmaktadır. Ancak, değişkenler arasındaki bu bağımlılık, mutlaka bir nedensellik ilişkisi ifade etmez. Yani, mutlaka bağımsız değişken X'in sebep ve bağımlı değişken Y'nin sonuç olduğu anlamına gelmez. İstatistiksel olarak, iki değişken arası sıkı bir ilişki, bir birlikteliğin ifadesidir. Değişkenler arasında görülen nedensellik ilişkisi ise iktisat kuramı tarafından doğrulanmalıdır. Regresyon analizinde değişkenler arası bağımlılık ilişkisi araştırılırken, bağımlı ve bağımsız değişken ayrımı ile baştan ilişkilerin yönü hakkında bir ön koşul bulunmaktadır. Fakat nedensellik analizinde böyle bir ön koşul olmayıp, ilişkilerin yönü

araştırılmakta ve genellikle uzun dönem zaman serilerine uygulanabilmektedir. Bu bağlamda Granger nedensellik testi örnek büyüklüğünden ve verilerin yıllık veya mevsimlik olma durumundan etkilenebilmektedir (Tarı, 2010: 436).

Seriler arasında uzun dönemli bir ilişkinin bulunmasından sonra değişkenler arası nedensellik ilişkisi Granger Nedensellik testi ile sınanacaktır. Granger nedensellik testi, 1964-1969 yıllarında Granger tarafından öne sürülmüş ve Hamilton tarafından geliştirilmiştir. Granger nedensellik testinde X ve Y gibi iki veya daha fazla değişken arasındaki ilişkinin yönü araştırılmaktadır. Eğer Y değeri, X değişkeninin şimdiki değerinden çok geçmiş dönemdeki değeri ile tahmin edilebiliyorsa, X değişkeninden Y değişkenine doğru bir nedensellik vardır diyebiliriz (Charemza ve Deadman, 1993: 190).

Bu çerçevede, çalışmanın bu bölümünde değişkenler arası nedensellik ilişkisi araştırılmıştır. Seriler aynı dereceden durağan ise aralarında eşbütünleşme ilişkisi aranabilir ve eşbütünleşme ilişkisi gözleniyorsa, serilerin nedensellik ilişkisi araştırılabilir. Granger nedensellik testi gecikme sayısına oldukça hassasiyeti olan bir testtir. Çalışmada uygun gecikme uzunluğu 2 (iki) bulunmuş ve bu gecikme uzunluğu altında nedensellik testine ilişkin sonuçlar da Tablo 5.6'da sunulmuştur.

Tablo 8.Granger Nedensellik Testi Sonuçları

Hipotezler	Gözlem	F İstatistiği	Olasılık
FCIB does not Granger Cause FTDBD FTDBD does not Granger Cause FCIB	**31**	3.86729 1.72041	0.0339 0.1987
BUYD does not Granger Cause FTDBD FTDBD does not Granger Cause BUYD	**31**	2.65620 1.31536	0.0892 0.2856
BUYD does not Granger Cause FCIB FCIB does not Granger Cause BUYD	**31**	0.94213 0.19687	0.4027 0.8225

Elde edilen test sonuçlarına göre CİB açıkları dış borçlanmanın nedeni olarak görülmektedir. Fakat dış borçlanma CİB açıklarının Granger nedeni değildir. Bu bağlamda, ele alınan dönemde Türkiye örneğinde, CİB açıkları ile dış borçlanma arasında nedensellik ilişkisi bulunduğu ve bu nedenselliğin CİB açıklarından dış borçlanmaya doğru tek yönlü bir nedensellik biçiminde gözlemlendiği söylenebilir. Öte yandan büyüme dış borçlanmanın nedeni değildir H0 hipotezi de %10 anlamlılık düzeyinde reddedilmekte, yani büyüme artışının dış borçlanma artışına neden olabildiği kabul edilmekte, ancak dış borçlanmadan büyümeye doğru Granger anlamda bir nedensellik bulgusuna ulaşılamamaktadır.

5.3. Ekonometrik Uygulama Sonuçlarının Yorumlanması

Türkiye'de 1980-2013 döneminde dış borçlanma, iktisadi büyüme, cari işlemler bilançosu açıkları arasındaki ilişkilerin regresyon (EKK), eşbütünleşme ve nedensellik testleri kapsamında analiz edildiği bu çalışmada, ekonometrik uygulama sonuçlarına göre EKK ile yapılan modellerde Türkiye için 1980-2013 döneminde toplam dış borç düzeyi üzerinde CİB açıkları ve büyümenin beklenen işaretlere uygun sonuçlar verdiği görülmüştür. Bu bağlamda CİB açıklarının toplam dış borç/GSYİH ve uzun vadeli dış borç/GSYİH oranlarını artırıcı etkisi olduğu bulgularına ulaşılmıştır. Benzer biçimde toplam dış borç/GSYİH ve uzun vadeli dış borç/GSYİH oranını reel büyüme oranının azaltıcı etkide bulunduğu biçimde sonuçları elde edilmiştir.

Eşbütünleşme ve hata düzeltme modelleri de Türkiye' de 1980-2013 döneminde dış borçlar ile CİB açıklarının eşbütünleşik olduklarını göstermiş ve hata düzeltme modeli de kısa vadeli dengesizliklerin önemli bir kısmının bir sonraki dönemde düzelme eğiliminde olduğunu göstermiştir.

Granger Nedensellik analizi sonuçları da toplam dış borç düzeyi ile CİB açıkları arasında tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu göstermiştir. Yine zayıf da olsa (%10 anlamlılık düzeyinde büyümeden dış borçlanmaya doğru da tek yönlü Granger nedensellik ilişkisinin olduğu söylenebilir.

Ekonometrik uygulama sonuçları, beklendiği gibi Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde dış ticaret ve CİB açıkları artışlarının dış borçların düzeyinin ve GSYİH'ya oranının artmasının önemli bir nedeni olarak gösterilmesi noktasında iktisadi ilişkiler ampirik uygulamanın sonuçlarının uyumlu olması biçiminde yorumlanabilir. Yine toplam düzeyde ve uzun vadede dış borçlar ve GSYİH'ya düzeyi ile iktisadi büyüme arasında negatif ilişkinin ortaya çıkması buna karşın iktisadi büyüme ile kısa vadeli dış borçlar ve GSYİH düzeyine oranı arasındaki ilişkinin pozitif olması, yani iktisadi büyümenin kısa vadeli dış borçları artırması da iktisadi teori ile ekonometrik uygulama sonuçlarının uyumlu olması anlamında önem taşımaktadır. EKK analizlerinde modellerin beklenen işaretleri çıkarken F değeri, DW istatistiği ve düzeltilmiş R^2 değerlerinin görece küçük çıkması, dış borçlanmanın belirleyicileri arasında sadece bu faktörlerin değil; bütçe açıkları, kamu özel kesim tasarruf oranları, yatırım ortamı ve yatırımların karlılığı, faiz oranları, döviz kuru, beklentiler v.b. çok sayıda faktörün dış borçlanmada etkili olmasına bağlanabilir,

Ayrıca, bu sonuçlar, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin aldıkları dış borçların koşullarının ekonomik yapılarına uygun olmasına ve uzun dönemde ekonomik dengelerini bozmamasına dikkat etmesi gerektiğini göstermektedir. Bu bağlamda söz konusu ülkelerin cari harcamalarını finanse etmek için değil, iktisadi büyümeye-kalkınmaya yönelik yatırımlarını finanse etmek için mümkün olduğunca uzun vadeli biçimde dış borçlanmaya başvurmaları gerektiği de anlaşılmaktadır.

SONUÇ

Ülkelerin iktisadi büyüme veya kalkınmalarında finansal kaynaklar, bir başka deyişle sermaye birikimi tartışmasız çok önemli bir yere sahiptir. İstikrarlı büyüme ve kalkınma için üretimin artırılması zorunludur. Ülkeler üretimlerini artırabilmek için ya yurtiçi tasarrufları/finansal kaynakları kullanarak yeni yatırımlara girişecekler veya yabancı yatırımcıları yatırım yapmaları yönünde teşvik edecekler, ya da yurtdışından borç almak suretiyle yeni yatırımlarını finanse edeceklerdir. Bu finansman araçları içerisinde en riskli olanın ve dikkatle kullanılması gerekenini dış borçlanma olduğu rahatlıkla söylenebilir. Ayrıca, dış borç alınırken alınan finansal kaynaktan azami yararın sağlanabilmesi için ekonominin massetme kapasitesi, ödemeler bilançosu dengesi, dış borcun vadesi, kısa ve uzun dönem dış borç servisi kapasitesi gibi göstergelerin dikkate alınarak hareket edilmelisi de gereklidir. Bu bağlamda alınan dış borçların doğrudan yatırımların finansmanında kullanılması yerine verimli olmayan başka alanlara kanalize edilmesi, iç-dış borç ödemelerinde kullanılması etkinlik uzak bir davranış biçimi olarak ülkenin ekonomik açıdan tıkanmasına, çok kısa sürede bu borçların çevrilememesine neden olmakta ve ekonomiyi felce uğratabilmektedir.

Dış borçlanma gelişmekte olan ülkeler için önemli bir tasarruf, döviz, bütçe açığını kapatan unsurdur. Gelişmekte olan ülkeler için sermaye birikiminde istenilen seviyelere gelinememesi sebebiyle dış kaynaklara başvurmaksızın kalkınmak pek mümkün görülmemektedir. Bu sebepten ötürü kalkınma ve büyüme için gerekli yatırım projelerinin gerçekleşebilmesi için dış borçlanma önemli bir faktördür. Alınan dış borçlar veya dış yardımlar sayesinde etkinlik sağlanabilecek alanlarda harcamalar arttığı ölçüde yatırım kapasitesi de giderek genişleme sürecine girecektir. Böylece gelişmekte olan ülkeler için dış borçlanma ekonomide genişlemeye sebep olacaktır.

Dışarıdan sağlanan borç, başlangıçta önemli bir imkan ülkedeki kaynaklara ek bir kaynak olarak önemli bir unsurdur. Dışarıdan sağlanan bu destek ülkedeki kaynakları yükselterek sermaye birikimini artırmaya yardımcı olmakta ve dolayısıyla ekonomik büyümeyi arttırmaktadır. Yaşanan bu gelişmeler dış borçların zamanında ödenmesine ve dış kaynağa olan ihtiyacı giderek azaltmaktadır. Dış kaynakların gereksiz kullanımı bu durumun tersi bir durum oluşturmaktadır. Alınan dış kaynakların gereksiz kullanımı, lüks tüketim mallarının ithal edilmesi, borcu borçla kapatma politikası gibi alanlarda kullanılması ülke açısından dış borçları verimli olmaktan çıkartmaktadır.

CİB açıklar ve dış kaynaklara bağlı büyüme, dış borçlanmayı birçok gelişmekte olan ülke ve Türkiye için önemli bir sorun haline getirmektedir. Cari açıkların sürdürülebilmesi açısından dış borçlanma önemli bir faktördür. Bu bağlamda alınan dış borçların ülke ekonomisi içerisinde kullanılacağı alanların doğru şekilde tespiti, ülke ekonomisi ve vatandaşları açısından dış borçları yararlı hale getirmektedir.

Pek çok gelişmekte olan ülke ve Türkiye için cari açık kronikleşen bir sorundur. Cari açığın sürdürülebilirliği ve finansmanı ulusal ekonomi açısından önem arz etmektedir. Öte yandan cari açık / GSYİH oranı dış borçların sürdürülebilir olması ve devamı açısından önemli bir değişkendir. Bu oranın %5 düzeyinde olması ekonomi açısından kritik bir değerdir. Bu oranın %5'i aştığı 2000 yılı sonrası ekonomik krizin yaşanması, bütçe açıkları ile birleştiğinde siyasi istikrarın bozulduğu 2001'de ekonomik krizin yaşanmasına yol açmıştır. Bu bağlamda Türkiye' de son dönemlerde bütçe açıkları azalmasına rağmen dış ticaret-CİB açıklarının artmaya başlaması ve CİB açıkları / GSYİH oranının bir ara %10 düzeyine yaklaşması ve günümüzde %6 düzeyine inse bile bir kırılganlık nedeni olarak algılanması, dış borçların sürdürülebilir olmasını zorlaştırmaktadır. Öte yandan bu kırılganlık ortamında dış borçlanma içinde özel kesimin ağırlığının artması da, her ne kadar özel kesim kendi riskini yönetmede kamuya göre rasyonel olsa da, bu noktada bir başka sorun olarak gözükmektedir.

Bu noktada Türkiye'nin geçmişte ikiz açık (bütçe açığı ve dış açık) sorunu yaşarken günümüzde dış ticaret ve CİB açığı sorunu yaşadığı söylenebilir. Bu bağlamda günümüzde dış ticaret ve CİB açıklarının yüksek oranlı iktisadi büyüme yaşanan ve enerji fiyatlarının arttığı dönemlerde hızla yükselerek özel kesim üzerinde yoğunlaşan biçimde kısa vadeli dış borçlanmayı arttırıcı etkide bulunduğu gözlemlenmektedir.

Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre de toplam dış borç düzeyi ve uzun vadeli dış borç düzeyi üzerinde CİB açıklarının ve büyüme oranının beklenen işarete uygun sonuçlar içerdiği görülmüştür. Bu bağlamda CİB açıklarının toplam dış borç/GSYİH ve uzun vadeli dış borç/GSYİH oranlarını arttırıcı etkide bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır. Benzer biçimde toplam dış borç/GSYİH ve uzun vadeli dış borç/GSYİH oranlarını reel büyüme oranının azaltıcı etkide bulunduğu sonuçlarına da ulaşılmıştır.

Öte yandan Türkiye'de son yıllarda sürdürülen mali disiplin ve etkin kamu borç yönetimi sayesinde; AB tanımlı brüt kamu borç yükü, AB-28 ortalamalarının çok altına çekilmiş,net kamu borç stoku milli gelire oran olarak önemli ölçüde azaltılmış, faiz

harcamalarının, vergi gelirlerine oranı keskin şekilde düşürülmüş, borcun vade ve döviz kompozisyonunda önemli iyileşme sağlanmıştır. Bununla birlikte, bu durumun sürdürülmesi açısından Türkiye'nin dış borç göstergelerinde iyileşme olsa bile mali disiplin yanı sıra dış ticaret açıklarına neden olan ara malları ithalatını azaltıcı politikaları hayata geçirmesi oldukça önemlidir. Bu bağlamda 2014- 2018 yıllarını kapsayan 10. Beş yıllık kalkınma planı ve dış açıkları azaltıcı eylem planları etkin biçimde uygulanabilirse, Türkiye ekonomisi açısından önemli bir kazanım sağlayabilecektir.

Türkiye, toplam üretim düzeyi veya GSYİH düzeyine oranla görece düşük olsa ve AB ortalamasına göre iyi durumda olsa da, miktar olarak özellikle özel kesim üzerinde yoğunlaşan aşırı dış borç yüküne ve yüksek cari açığa sahip bir ülkedir. Bu aşırı dış borç yükü iktisadi büyüme üzerinde olumsuz etki yapma potansiyeline sahiptir. Özellikle dış ticaret açıklarının yükseldiği, ithalatın daha fazla arttığı dönemlerde net ihracat büyümeye negatif katkı yapabilmektedir. Bu bağlamda dış borçların geçici bir kaynak olduğu unutulmamalıdır. Çünkü dış borçlar alındığı dönemde o ülke için geçici bir rahatlama sağlarken, borç ödeme dönemlerinde anapara ve faiz ödemeleri olduğu için ülke ekonomisine bir yük getirmektedir.

Son olarak belirtmek gerekir ki, etkin üretim yapılması, üretimin ithalata bağımlılığın azaltılması ve böylece dış ticaret ve CİB açıklarını azaltmak önemli bir seçenek olsa da, dış borç yükünün azaltılması ancak etkin bir dış borç yönetimi ile sağlanabilir. Örneğin kamu borçlanırken,özel kesimde çoğunlukla görüldüğü gibi, aldığı borçları üretken alanlarda kullanmaya gayret etmeli ve mümkün olan ölçüde borç stokunu düşürmelidir. Bu bağlamda borç stoku artışını engelleyen mali düzenlemeler ve benzeri kurallar konulabilir. Etkin bir dış politika sayesinde, dış borç servis yükü de azaltılarak, alınan dış borçların verimli alanlarda kullanılması sağlanmalıdır. Kamu-özel kesim dış borçlanmaya cari harcamaları finanse etmek için değil, üretim artışına, büyüme ve kalkınmaya yönelik yatırımları finanse etmek için başvurmalı, özel sektörün kullandığı dış kaynakların özellikle ihracat potansiyeli yüksek verimli yatırımlara yönlendirilmesinin iktisadi büyüme açısından önemli olduğu unutulmamalıdır.

KAYNAKÇA

Adedeji, O. S., Handa, J ve Darku, A. B. (2005). **The Balance of Payments Analysis of Developing Economies: Evidence from Nigeria and Ghana**. İngiltere: Ashgate Publishing Ltd.

Aghion, P. and P. Howitt (1996), "Research and Development in the Growth Process", **Journal of Economic Growth",** Vol: 1; pp. 49-73.

Akalın, Güneri (2008), **Atatürk Dönemi Maliye Politikaları**, Maliye Bakanlığı, Strateji Geliştirme Başkanlığı, 29 Ekim 2008, Ankara.

Akalın, S. U. (2006), **Üç Dönem: Üç Ekonomi**, Önsöz Basım Yayıncılık, İstanbul.

Akdağ, A. (2007), **Dış Borçlanma ve Ekonomik Büyümeye Etkisi,** Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir.

Akdoğan A. (1993), **Kamu Maliyesi**, Gazi Büro Kitabevi, 4.bs., Ankara.

Alpaydın, Y. ve Tunalı H. (2011) , **2000 Sonrası Türkiye İktisadının Değişimi,** İstanbul Ticaret Odası, İlmi Etüdler Derneği, İstanbul.

Aristovnik, A. (2006), " The Determinants & Excessiveness of Current Account Deficits in Eastern Europe & The Former Soviet Union", **The William Davidson Institute Working Paper**, The University of Michigan, No:827, pp.10-16.

Aristovnik, A. (2007), " Short-And Medium-Term Determinants of Current Account Balances in Middle East and North Africa Countries", **William Davidson Institute Working Paper**, The University of Micgigan, No: 862, pp. 8-14.

Aysu, A. (2007), **Dış Borçlanma ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği,** Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Bakkal, U. ve Oktayer, N. (2003) , "Dış Borçlanma ve Ödemeler Dengesi İlişkisi", **18. Türkiye Maliye Sempozyumu, Türkiye'de Kamu Borçlanması,** Marmara Üniversitesi Maliye Araştırma ve Uygulama Merkezi, Yayın No:16, Kıbrıs.

Barro, R. J. (1990), "Government Spending in a Simple Model of Endogenous Growth", **Journal of Political Economy,** Vol: 98, No: 5; pp. 103-125.

Barro, R.J. (1990), **Macroeconomic Policy**, Harvard University Press, London

Berber, Metin (2011),**İktisadi Büyüme ve Kalkınma**, 3.b, Derya Kitabevi, Trabzon.

Bernheim, D.B. (1989), "A Neoclassical Perspective on Budget Deficits", **Journal of Economic Perspectives**, Vol: 3, No: 2, pp. 55-72.

Bernheim, D.B. (1987), "Ricardian Equivalance: an Evaluation of Theory and Evidence", **NBER Working Paper Series**, Working Paper No:2330, pp.113-138.

Bilginoğlu, M. Ali ve A. Aysu, (2008), " Dış Borçların Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği", **Erciyes Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Sayı:31, ss.1-23.

Buchanan, J.M. (1958), **Public Principles of Public Debt,** Richard D.Irwin Inc., Homewood, Illinois.

Buchanan, J.M.,"**Kamu Borçlanması, Çev: Haluk Tandırcıoğlu**"," Public Debt", **New Palgrave Dictionary of Economics.**Vol .5.pp.1044-1047.

Bussiere, M., M. Fratzs and Gernot J. Müler, (2004), " Current Account Dynamics in OECD and EU Acceding Countries - An Intertemporal Approach", **Working Paper Series**, European Central Bank, No: 311, pp. 323-352.

Calderon, C., Chong, A. and Loayza, N., (2000), "Determinants of Current Account Deficits in Developing Countries", **Policy Research Working Paper**, No: 2398, pp. 1-37.

Ceylan, S. ve M. Durukaya, (2011), "Dış Borç Ekonomik Büyüme İlişkisi: Asimetrik Ko-Entegrasyon Analizi", **İktisat İşletme ve Finans**, Sayı:21, ss. 91-115.

Chinn, M. and Eswar S. Prasad, (2009), " Medium-Term Determinants of Current Accounts in Industrial and Developing Countries: An Emprical Exploration", **NBER Working Paper Series**, No: 7581, pp.47-76.

Cohen, Daniel; (1996), The Sustainability of African Debt, **World Bank Policy Research Working Paper**, No.1621, pp. 1-40.

Çiçek, C., S. Gözegir ve E. Çevik, (2010), " Bir Maliye Politikası Aracı Olarak Dış Borçlanma ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği 1990-2009", **C.Ü. İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt 11, Sayı: 1, ss.141-156.

Çak, Murat (2013), **Türkiye'de Cari Açık,** Beşir Kitabevi, İstanbul.

Çöğürcü, İ.ve O. Çoban, (2011), "Dış Borç Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği (1980-2009)", **KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, Sayı:13(21), ss. 133-149.

Demir, O. (1997), **Ekonomide Devlet,** SPK Yayınları, İstanbul.

Demir, O. (2002), "Durgun Durum Büyümeden İçsel Büyümeye", **Cumhuriyet Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,** Cilt:3, Sayı: 1, ss.1-17.

Demir, O ve Üzümcü Ü. (2003), "İçsel Büyümenin Kaynakları", **Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi,** Cilt: 17, Sayı: 3-4, ss. 17-38.

Deshpande, Ashwini, (1997), "The Debt Overhang and the Disincentive to Invest", **Journal of Development Economics**, 52, pp. 169-187.

Desta, M. G. (2005), "External Debt And Economic Growth in Ethiopia", **African Institute For Economic Development And Planning (IDEP),** http://www.unidep.org (12.09.2014).

Dickey, David and A. W. Fuller (1981), "Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with A. Unit Root", **Econometrica,** Vol: 49 (4), pp. 1057-1072.

Dikkaya, M. ve D. Özyakışır (2008), "Türkiye Ekonomisinde Yeni Arayışlar: 1946-1960 Dönemi", **Türkiye'nin Ekonomi-Politiği 1923-2007,** (Ed. M. Dikkaya, D. Özyakışır ve A. Üzümcü), Orion Yayınları, Ankara: 2008, ss. 105-122.

Doğukanlı, Hatice (2012), **Uluslararası Finans,** Karahan Kitabevi.

Dönek, Ekrem (1995), "Türkiye'nin Dış Borç Sorunu ve 1980 Sonrası Boyutları", **Ankara Üniversitesi, SBF Dergisi**, Cilt: 50, Sayı: 1, ss. 173-186.

Edo, S. E., (2002), "The External Debt Problem in Africa: A Comparative Study of Nigeria and Morocco", African Development Bank Blackwell Publishers, USA.

Edwards, S. (2001), " Does The Current Account Matter?", **NBER Working Paper**, No: w8275, pp. 1-38.

Eğilmez, M. (2009), **Küresel Finans Krizi: Piyasa Sisteminin Eleştirisi**, 5. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Eken, A. (1990), " Cari İşlemler Dengesi Üzerine Model Çalışması", **T.C.M.B. Araştırma Genel Müdürlüğü Tartışma Tebliği,** No: 9020, ss. 73-90

Erbaykal, E. (2007), "Türkiye'de Ekonomik Büyüme ve Döviz Kuru Cari Açık Üzerinde Etkili Midir? Bir Nedensellik Analizi", **ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 3, Sayı 6, ss. 81–88.

Erdem, M. (1996), **Devlet Borçları**, Ekin Kitabevi, Bursa

Erdil Şahin, B. (2011), "Türkiye'de Cari Açık Sorunu", **Ekonomi Bilimleri Dergisi**, Cilt 3, No: 2, ss. 47-56.

Erdoğan, S. ve H. Bozkurt (2009), "Türkiye'de Cari Açığın Belirleyicileri: MGARCH Modelleri İle Bir İnceleme", **Maliye Finans Yazıları,** Cilt: 23, Sayı: 84, Temmuz 2009, ss. 135- 172.

Ergen, H. (1999), "Türkiye'de Eğitimin Büyümeye Katkısı", **Ekonomik Yaklaşım,** Cilt: 10, Sayı: 35, ss. 21-52.

Erkılıç, S. (2006), **Türkiye'de Cari Açığın Belirleyicileri,** Uzmanlık Yeterlilik Tezi, TCMB, Ankara.

Erol, A. (2004), "Borçlanmanın Ekonomik Etkileri", **Finans-Politik ve Ekonomik Yorumlar**, Sayı: 479, ss. 65-86.

Eşiyok, B. Ali (2012), "Türkiye Ekonomisinde Cari Açık Sorunu ve Nedenleri", **Finans Politik & Ekonomik Yorumlar**, Cilt: 49, Sayı: 569, ss. 63-86.

Evgin, T. (2000), **Dünden Bugüne Dış Borçlarımız**, Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı, Araştırma ve İnceleme Dizisi, No: 26, Ankara.

Freund, C. & F. Warnock, (2005), " Current Account Deficits in Industrial Countries: The Bigger They Are, The Horder They Fall ?", in R. Clarida (Ed): **G7 Current Account Imbalances: Sustainability and Adjustment**, The University of Chicago Press, pp. 133-167.

Freund, C. L., (2000)," Current Account Adjustment in Industrial Countries. WB - Development Economics Research Group (DECRG) FRB **International Finance Discussion Paper,** 692, pp.1278-98.

Gerni, C., Ö. S. Emsen ve M. K. Değer (2008), "İthalata Dayalı İhracat ve Ekonomik Büyüme: 1980-2006 Türkiye Deneyimi", **2. Ulusal İktisat Kongresi**, 9 Eylül Üniversitesi, İİBF, 20-22 Şubat 2008, İzmir, ss. 1-21.

Güçlü, S. ve M. Bilen (1995), "1980 Sonrası Dönemde Gelir Dağılımında Meydana Gelen Değişmeler", **Yeni Türkiye Dergisi,** Sayı: 6, ss. 160-171.

Güneş, E. (2012), **Türkiye Ekonomisinde Dış Ticaretin İktisadi Büyüme Üzerindeki Etkisi: 1998-2011 Dönemi Sektörel Analiz**, Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kars.

Gürak, H. (2006), **Ekonomik Büyüme ve Küresel Ekonomi**, Ekin Kitabevi, Bursa.

Hansen, Henrik (2001), "The Impact of Aid and External Debt on Growth and Investment: Insights From Cross-Country Regression Analysis", **Wider Development Conference on Debt Relief**, Helsink, http://www.nottingham.ac.uk/credit/documents/papers/02-26.pdf .(22.02.2015).

Hendry, D. F. (1986), "Econometric Modelling with Cointegrated Variables: An Overview", **Oxford Bulletin of Economics and Statistics,** 48 (3), pp. 201-212.

Hepaktan, E. (2008), "Türkiye'nin Dönüşüm Sürecinde Dış Ticaret Politikaları", **2. Ulusal İktisat Kongresi,** 9 Eylül Üniversitesi, 20-22 Şubat 2008, İzmir, ss.1-22.

Hermann, S. and Johem, A., (2005), " Determinants of Current Account Developments in The Central and East Europen EU Member States-Consequences for The Enlargement of The Euro Area", **Deutsche Bundesbank Discussion Papers Series (1): Economic Studies**, No: 32, pp.147-210 .

IMF, (2004), "Jordan: Selected Isssues and Statistical Appendix", **IMF Country Report**, 04(121), Washington.

İnce, M. (2001), **Devlet Borçları ve Türkiye**, Gazi Kitabevi, Ankara.

Kandil, M. ve Greene, J., (2002), "The Impact of Cyclical Factors on the U.S. Balance of Payments", **IMF Working Paper**, No.45, pp. 2-45.

Karagöl, E. (2002), " External Debt and Economic Growth Relationship Using The Simultaneous Equations", METU, **VI. International Economics Research Conference**, 11-14 September, Ankara, Özet metin olarak yayınlanan bildiri.

Karagöl, Erdal T. (2010), **Geçmişten Günümüze Türkiye'de Dış Borçlar**, SETA Analiz, Sayı : 26, Ankara, ss. 1-32.

Karagöz, K., (2007), "Türkiye'de Dış Borçlanmanın Nedenleri Ekonometrik Bir Değerlendirme", **Sayıştay Dergisi**, Sayı.66-67, ss.99-110.

Karakayalı, H. (2002), **Makro Ekonomi**, Emek Matbaası, 4. Baskı, Manisa.

Karluk, R. (2005), **Cumhuriyetin İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisinde Yapısal Dönüşüm**, Beta Yayınları, İstanbul.

Karluk, R. (2004), **Türkiye Ekonomisi**, Beta Yayınları, İstanbul.

Kazgan, Gülten (1988), **Ekonomide Dışa Açık Büyüme,** Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul.

Kibritçioğlu, A. (1998), "İktisadi Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşeri Sermayenin Yeri", **AÜSBF Dergisi**, Cilt:53 , Sayı:1-4; ss. 207-230.

Kostakoğlu, S. Fatih and Dibo, Mete (2011)," Türkiye'de Cari Açık ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin VAR Yöntemi ile Analizi", **Anadolu International Conference in Economics II**, June. ss.15-17.

Koyuncu Turan, F. ve Tekeli, S. (2010), " 1990 Sonrası Dönemde Türkiye' de Dış Borç Stoku Üzerinde Etkili Olan Ekonomik Faktörlerin Analizi", **Ekonomi Bilimleri Dergisi**, 2(1), ss. 123-130.

Lebe, S. Kayhan, U. Adıgüzel ve B. Yiğit, (2009), "The Empirical Analysis of the Effets of Economic Growth and Exchange Rate on Current Account Deficit: Romania

and Turkey Samples", **Journal of Applied Quantitative Methods**, Vol.(No):4(1), Spring, pp.69-81.

Loganathan, N.,Sukemi, M. N. ve Sanusi, N. A. (2010), "External Debt and Macroeconomics Performance in Malaysia: Sustainable or Not ?", **Global Economy and Financial Journal**, 3(2), pp.122-132.

Lucas, Robert (1988), "On the Mechanics of Economic Development", **Journal of Monetary Economics**, Vol: 12 ; pp. 3-42.

Malik, Shahnawz, Hayat, Muhammad, Khizar ve Muhammad, Umer, Hayat (2010),"External Debt and Economic Growth: Emprical Evidence from Pakistan", **International Research Journal of Finance and Economics**, Vol:44, pp. 88-97.

Milesi-Ferretti, G. M. and Razin, A. (1998). "Sharp Reductions in Current Account Deficits: An Empirical Analysis". **European Economic Review**, Vol: 42, pp. 897-908.

Morsy, H. (2009), "Current Account Determinants for Oil-Exporting Countries", **IMF Working Paper**, 09/28, pp. 2-13.

Olcar, A. (2013), **Türkiye'nin Dış Borç Sorunu ve Kriz Etkileri**, Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Çorum.

Opuş, S. (2002), "Dış Borçlanmanın Sınırı ve Türkiye", **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Sayı: 19, Temmuz-Aralık 2002 ss. 183-206.

Önertürk, P. (1979), "Dış Borçlanma ve Borç Ödeme Kapasitesi", Ankara: **Maliye Dergisi**, S.38.

Özcan, H. Avni (1998), "Dünden Bugüne Dış Ticaretimizdeki Gelişmeler", **Dış Ticaret Dergisi**, Özel Sayı, Yıl: 3, 1998, ss. 41–76.

Özdemir, B. (2009), **Osmanlı Devleti Dış Borçları: 1854-1954 Döneminde Yüzyıl Süren Boyunduruk**, Ankara Ticaret Odası Yayınları, Ankara.

Parasız, İ. (2008), **Ekonomik Büyüme Teorileri**, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa.

Pamuk, Ş. (2007), "Dünyada ve Türkiye'de İktisadi Büyüme (1820–2005)", **Uluslararası Ekonomi ve Dış Ticaret Politikaları,** Dış Ticaret Müsteşarlığı Yayını, Yıl: 1, Sayı: 2, ss. 3–26.

Pattillo, C. vd. (2002), "External Debt And Economic Growth", **Finance&Development**, 39 (2), pp.

Paya, M. (2002), **Para Teorisi ve Politikası**, Filiz Kitabevi, İstanbul.

Phillips, P. C. B. and P. Perron (1988), "Testing for Unit Roots in Time Series Regression", **Biometrika,** Vol: 75, No: 2, pp. 335-346.

Rebelo, S. (1990), "Long-Run Policy Analysis and Long-Run Growth", **NBER Working Paper**, No: 3325, Vol. 99, No. 3, pp. 500-521.

Romer, Paul M. (1986),"Increasing Returns and Long Run Growth, **Journal of Political Economy**, Vol: 94, No:5, pp. 1002-1037.

Rosen, H.S. (1995), **Public Finance**, 4th Ed., USA, Richard Irwın Inc..

Saçık, S. Y. ve M. Alagöz (2010), "Türkiye'de Cari İşlemler Açığı Sorunu ve Borçlanma İle İlişkisi", **Ekonomi Bilimleri Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 2, ss.113-120.

Sayılgan, Ş. (2003), " Kamu Borçlanmasında Stratejik Yöntem: Dış Borçlanma", **Finans Dünyası**, Sayı: 166.

Sekmen, F. Ve Çalışır, M. (2011), "Is There a Trade-Off Between Current Account Deficits and Economic Growth? The Case of Turkey", **International Research Journal of Finance and Economics**, Vol: 62, pp. 166-172.

Seymen, D. Aykut (2009), **Türkiye'nin Dış Ticaret Yapısı ve Rekabet Gücü**, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir.

Şahin, H. (2007), **Türkiye Ekonomisi,** 9. Baskı, Ezgi Kitabevi, Bursa.

Şahin, M. ve Ç. Özenç (2008), "Varlık Vergisi ve Toplumsal Etkileri", **Finans Politik & Ekonomik Yorumlar**, Cilt: 45, Sayı: 516, ss. 87-98.

Şeker, M. (2006), "Dış Borçlanmaya Teorik Bir Bakış ve Dış Borçların Ekonomik Etkileri", **Sosyo-Ekonomi,** Ocak-Haziran 2006-1, ss. 73-92.

Şeker, M. (2007), "Osmanlı Devletinde Mali Bunalım ve İlk Dış Borçlanma", **Cumhuriyet Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt: 8, Sayı: 2, ss. 115-134.

Şiriner, İ. ve Y. Doğru (2008), **Türkiye'de Büyümenin Ekonomi Politiği: 1980 Sonrası Türkiye Ekonomisi Üzerine Bir İnceleme,** Dipnot Yayınları, Ankara.

Stiglitz, Joseph E.(1993), **Principles of Macroeconomics**, New York, W.W. Norton Company.

Susam, N. (2005), **Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Kamu Açığı ve Cari Açıkların İlişkilendirilmesi (İkiz Açıklar) Türkiye Üzerine Değerlendirmeler**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İ.Ü. S.B.E. Maliye Anabilim Dalı, İstanbul.

Taban, S. (2011), **İktisadi Büyüme**, Nobel Yayıncılık, Ankara.

Tarı, R. ve F. Sera Kumcu, (2005), " Türkiye' de İstikrarsız Büyümenin Analizi (1983-2003 Dönemi)", **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, (9)/1: ss. 156-179.

Tarı, R. (2010), **Ekonometri,** 6. Baskı, Kocaeli, Umuttepe Kitabevi.

Taşar, M. Okan (2010), "Türkiye'nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ve Makro Ekonomik Etkileri", **Niğde Üniversitesi, İİBF Dergisi**, Cilt 3, Sayı: 1, ss. 76-97.

Taylor, A.M. (2002), "A Century of Current Account Dynamics", **Journal of International Money and Finance**, Vol: 21, pp. 725-748.

Telatar, O. M. ve H. Terzi (2009), "Türkiye'de Ekonomik Büyüme ve Cari İşlemler Dengesi İlişkisi", **Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve Bilimler Dergisi**, Cilt : 23, Sayı: 2, ss. 119-134.

Tezel, Y. Sezai (1982), **Cumhuriyet Döneminin İktisat Tarihi: 1923-1950**, Yurt Yayınları, Ankara.

Turan, T. (2008), **İktisadi Büyüme Teorilerine Giriş**, Yalın Yayıncılık, İstanbul.

Turhan, S. E. (2007), **Enflasyon ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği**, Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Entitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş

TÜİK (2013), **İstatistik Göstergeler 1923-2012**, Ankara, Aralık 2013.

Türk, İ. (1992), **Kamu Maliyesi**, Turan Kitabevi, Ankara.

Ulusoy, A. ve Y._Küçükkale, (1996), "Türkiye'de Dış Borçların İktisadi Büyüme ve Enflasyon Üzerine Etkisi: Granger Nedensellik Testi"**, Ekonomik Yaklaşım,** Cilt: 7, Sayı: 21, ss: 13-25

Uygur, E. (2001), **Krizden Krize Türkiye: 2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizleri**, Türkiye Ekonomi Kurumu, Tartışma Metni 2001/1, Ankara.

Uysal, D., Ö. Hüseyin ve M. Mucuk, (2009), "Dış Borçlanma ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği (1965-2007)", **Atatürk Üniversitesi İktisadi ve idari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt:23, Sayı:4, s. 161-178.

Ülgen, G. (2005), " Türkiye' de Dış Borcun Sürdürülebilirliği", **Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi**, Cilt 20(1), ss. 19-34.

Üzümcü, A. (2002), **İçsel Büyüme Modelleri ve Dış Ticaret Kazançları: Türkiye Üzerine Bir Uygulama,** Cumhuriyet Üniversitesi, SBE, Doktora Tezi, Sivas.

Üzümcü, A. (2010), "Krizler, Ekonomik İyileşme ve Dış Ticaret Gelişmeleri: 1994, 2001 ve 2008 Krizlerinin Türkiye Ekonomisindeki Etkileri Üzerine Karşılaştırmalı

Bir Analiz", **2.Uluslararası Ekonomi Konferansı: Bunalım Sonrasında Küresel Ekonomi: Zorluklar ve Fırsatlar,** Türkiye Ekonomi Kurumu, Girne, 1-3 Eylül 2010, ss. 1-30.

Üzümcü, A. (2012), **İktisadi Büyüme,** Beta Yayınevi, Yayın No:2766, İstanbul.

Üzümcü, A. (2013), "Türkiye'de Ulusal Ekonominin İnşası: 1923-1945 Dönemi", **Osmanlı'dan İkibinli Yıllara Türkiye'nin Ekonomik Tarihi:Tarihsel ve Sektörel Analiz,** (Editörler:M. Dikkaya, A. Üzümcü ve D. Özyakışır), Savaş Yayınları, Ankara, ss. 93-126.

Üzümcü, A. (2013), "Cumhuriyetten Günümüze Türkiye Ekonomisinde Büyüme ve Kalkınma Dinamikleri", **Osmanlı'dan İkibinli Yıllara Türkiye'nin Ekonomik Tarihi:Tarihsel ve Sektörel Analiz,**(Editörler:M. Dikkaya, A. Üzümcü ve D. Özyakışır), Savaş Yayınları, Ankara, ss. 245-272.

Üzümcü, A. (2013), "1923'den Günümüze Türkiye'nin Dış Ticaretinin Evrimi", **Osmanlı'dan İkibinli Yıllara Türkiye'nin Ekonomik Tarihi:Tarihsel ve Sektörel Analiz,** (Editörler:M. Dikkaya, A. Üzümcü ve D. Özyakışır), Savaş Yayınları, Ankara, ss. 377-413.

Üzümcü, A., M. Dikkaya ve D. Özyakışır (2009), "Türkiye'de İktisadi Dönüşümler ve Politik Yansımaları (1923–2007)", **Osmanlı'dan İkibinli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi (İç ve Dış Politika)** (Editörler: A. Çaylak vd.), Savaş Yayınevi, Ankara, ss. 683-730.

Üzümcü, A. ve M. Dikkaya (2010), "Küresel Finans Krizinin Türkiye'nin Dış Ticareti Üzerindeki Etkileri: 2001 Krizi İle Bir Karşılaştırma", **Finansal Kriz Yazıları: Halil Seyidoğlu'na Armağan**, (Derleyen: İrfan Kalaycı),Nobel Yayın Dağıtım, Yayın No: 1639, Ankara, ss. 273-313.

Üzümcü, A. ve S. Başar (2011), "Türkiye'nin Cari İşlemler Bilançosu Açığı Üzerinde Enerji İthalatı ve İktisadi Büyümenin Etkisi: 2003-2010 Dönemi Üzerine Bir Analiz?", **Finans Politik & Ekonomik Yorumlar**, Cilt: 48, Sayı: 558, ss. 5-22.

Üzümcü, A. ve O. Cenk Kanca (2013), "İkiz Açık Hipotezi: Türkiye Üzerine Bir Uygulama: 1980-2012", İnönü Üniversitesi, **Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 1, ss. 17-42.

Verbon, H.; Van, W.F. (1993), **The Political Economy of Government Debt**, Elsevier Science Publishers B.V., Amsterdam, Netherlands

Vural, İ. Yaşar (2008), "Atatürk Dönemi Maliye Politikaları: Liberal İktisattan Karma Ekonomiye", **Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 20, ss. 77-114.

Were, M. (2001), " The Impact of External Debt on Economic Growth and Private Investment in Kenya: An Emprical Assessment", **Wider Development Conference on Debt Relief**, Helsinki.

Wijeweera, A., Dollery, B. ve Pathberiye, P., (2005), "Economic Growth and External Debt Servicing: A Cointegration Analysis of Sri Lanka, 1952 to 2002", **Working Paper Series in Economics,** University of England, School of Economics, pp.3-17 .

Yaşa, M. (1981), **Devlet Borçları**, 3, Baskı, Has Kurtulmuş Matbaası, İst.

Yaşa, M. (1963), "Türkiye Dış Borçlarının Takip Ettiği Gelişme", **Maliye Enstitüsü Konferansları-9**, İstanbul Üniversitesi, ss. 129-144.

Yavuz, A. (2009), "Başlangıcından Bugüne Türkiye'nin Borçlanma Serüveni: Durum ve Beklentiler, **SDU, Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı:20, ss. 203-226.

Yeldan, E. (2004), **Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi Bölüşüm, Birikim ve Büyüme,** İletişim Yayınları, İstanbul.

Yeldan, E. (2005), "Türkiye Ekonomisinde Dış Açık Sorunu ve Yapısal Nedenleri", **Çalışma ve Toplum Dergisi**, Sayı: 2005/4, ss. 47-60.

Young, A. (1991), "Learning-by –Doing and the Dynamic Effects of International Trade", **Quarterly Journal of Economics,** Vol: 106 ; pp. 369-405.

Yülek, Murat A. (1997), "İçsel Büyüme Teorileri, Gelişmekte Olan Ülkeler ve Kamu Politikaları Üzerine", **Hazine Dergisi,** Sayı: 6 ; ss. 89-105.

ÖZGEÇMİŞ

1988 Erzurum Olur İlçesinde doğdu.

2001 Gülen Muharrem Pakoğlu İlköğretim Okulu' nu bitirdi.

2005 Prof. Dr. Şevket Raşit Hatipoğlu Lisesi' ni bitirdi.

2011 Atatürk Üniversitesi İ.İ.B.F. İktisat bölümünden mezun oldu.

2011 Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalında Yüksek Lisansa başladı. .

EKLER

Ek Tablo 1. Türkiye' de 1980-2013 Döneminde Reel Büyüme Oranı, CİB / GSYİH ve Dış Borçların GSYİH Düzeyine Oranları (%)

Yıllar	Büyüme Oranı	CİB / GSYİH	Toplam Dış Borç /GSYİH	Uzun Vadeli Dış Borç / GSYİH	Kısa Vadeli Dış Borç / GSYİH
1980	**-2,45**	**-3,76**	17,35	14,59	2,76
1981	**4,86**	**-2,05**	17,57	15,23	2,30
1982	**3,56**	**-1,12**	20,92	18,86	2,07
1983	**4,97**	**-2,37**	23,19	20,38	2,81
1984	**6,71**	**-1,83**	26,42	22,38	4,03
1985	**4,24**	**-1,13**	28,75	23,42	5,33
1986	**7,01**	**-1,45**	31,93	25,63	6,29
1987	**9,49**	**-0,70**	35,04	28,41	6,62
1988	**2,12**	**1,31**	33,47	28,20	5,27
1989	**0,25**	**0,66**	30,79	26,76	4,03
1990	**9,26**	**-1,31**	26,12	21,38	4,74
1991	**0,93**	**0,12**	26,74	22,20	4,55
1992	**5,98**	**-0,46**	27,83	21,81	6,01
1993	**8,04**	**-2,70**	29,58	21,83	7,75
1994	**-5,46**	**1,49**	38,83	32,50	6,32
1995	**7,19**	**-1,04**	33,61	26,75	6,86
1996	**7,01**	**-1,00**	32,58	25,56	7,01
1997	**7,53**	**-1,04**	33,25	26,28	6,97
1998	**3,09**	**0,74**	35,56	27,89	7,67
1999	**-3,37**	**-0,37**	41,66	32,40	9,26
2000	**6,77**	**-3,74**	44,69	34,03	10,66
2001	**-5,70**	**1,91**	57,74	49,40	8,34
2002	**6,16**	**-0,27**	56,22	49,10	7,13
2003	**5,27**	**-2,48**	47,28	39,73	7,55
2004	**9,36**	**-3,64**	41,29	33,04	8,25
2005	**8,40**	**-4,45**	35,48	27,39	8,08
2006	**6,89**	**-6,05**	39,57	31,43	8,14
2007	**4,67**	**-5,82**	38,58	31,93	6,65
2008	**0,66**	**-5,44**	37,89	30,81	7,08
2009	**-4,83**	**-1,97**	43,63	35,69	7,94
2010	**9,16**	**-6,21**	39,89	29,33	10,56
2011	**8,77**	**-9,70**	39,23	28,69	10,55
2012	**2,13**	**-6,17**	42,95	30,22	12,73
2013	**4,12**	**-7,92**	47,22	31,49	15,73

Ek Grafik 1

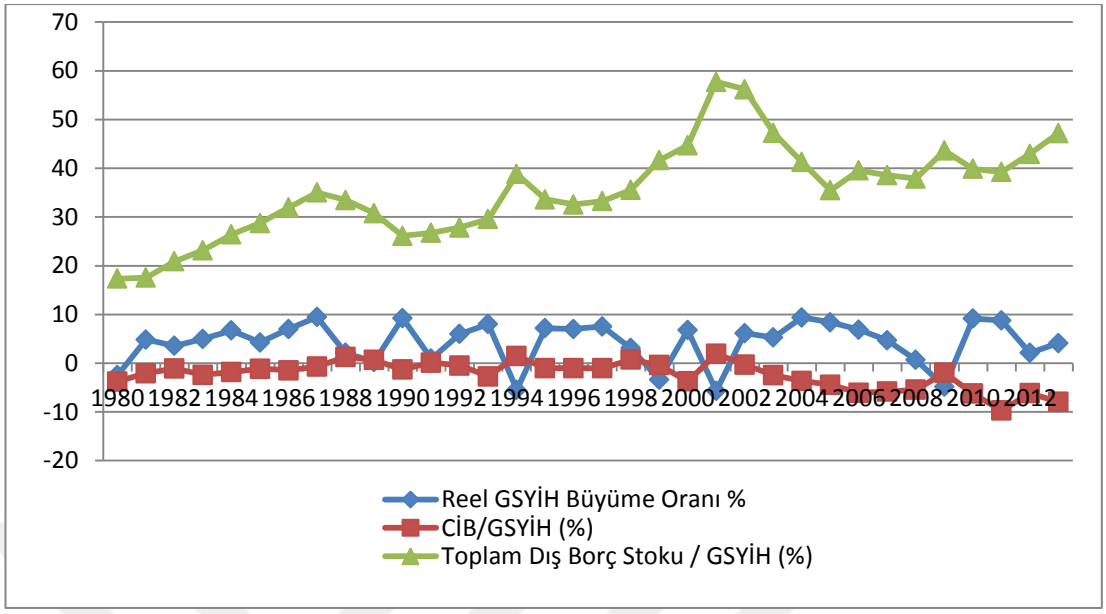

Ek Grafik 2

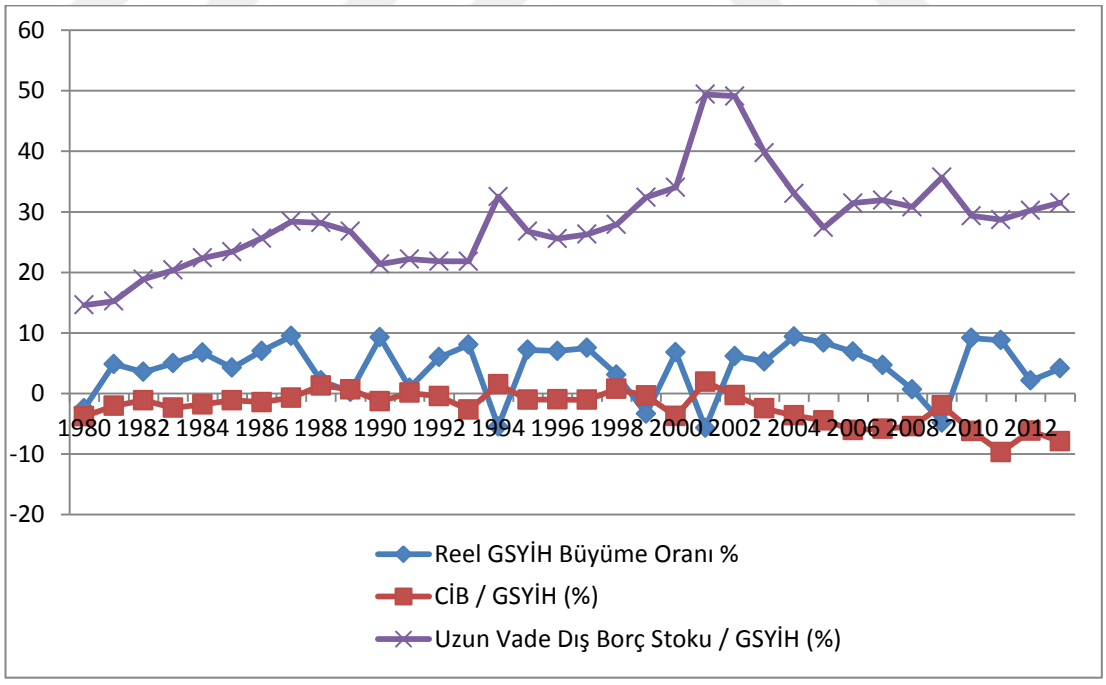

Ek Grafik 3

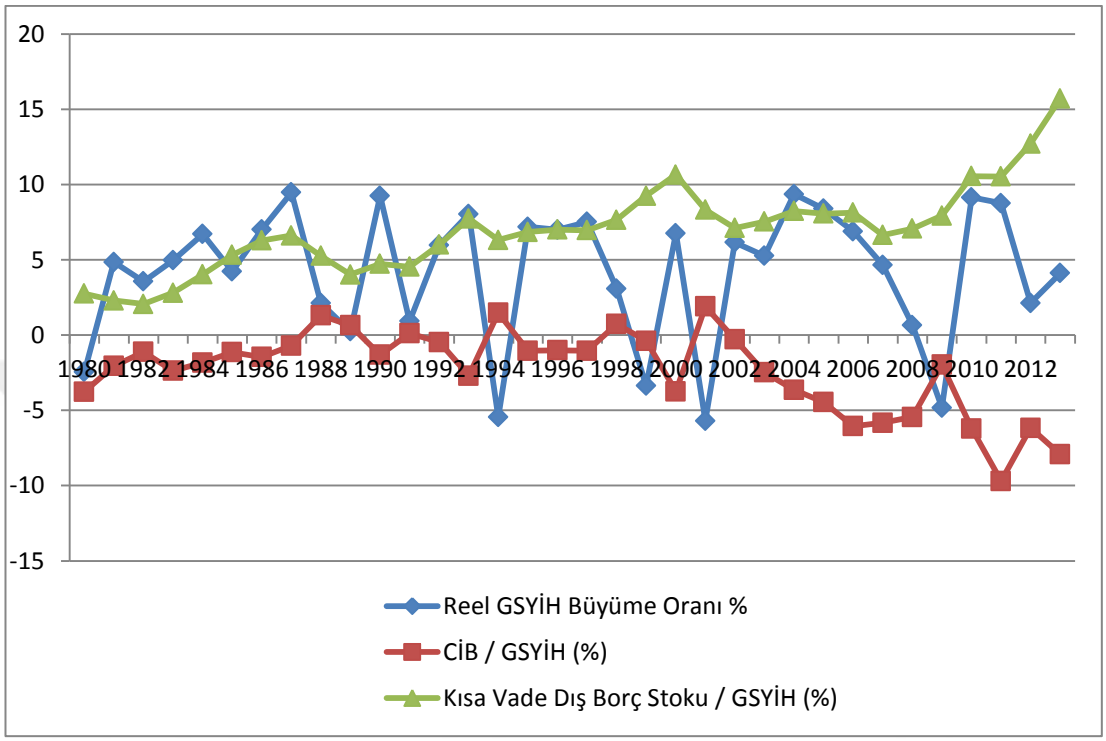
20
15
10
5
0
-5
-10
-15
1980 1982 1984 1986 1988 1990 1992 1994 1996 1998 2000 2002 2004 2006 2008 2010 2012
Reel GSYİH Büyüme Oranı %
CİB / GSYİH (%)
Kısa Vade Dış Borç Stoku / GSYİH (%)